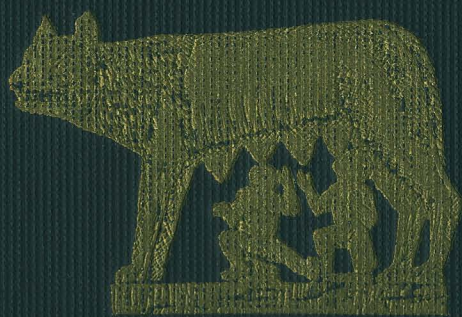

У ВІЧНОМУ МІСТІ

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

EN LA CIUDAD
ETERNA

NOTAS DEL PERIODISTA UCRANIO

AÑO 1930

diasporiana.org.ua

Editorial Mykola Denysiuk
Buenos Aires 1954

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ
У ВІЧНОМУ
МІСТІ

ЗАПИСКИ
УКРАЇНСЬКОГО
ЖУРНАЛІСТА
РІК 1930

Видавництво Миколи Денисюка
Буенос-Айрес 1954

Всі права застережені

Обкладинка роботи Б. Крюкова

ВИДАННЯМ «ЗАПИСОК УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА У ВІЧНОМУ МІСТІ — РІК 1930» — ЄВГЕНА ОНАЦЬКОГО — ВШАНОВУЄМО 25-РІЧЧЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН).

ВИДАВНИЦТВО

Мовна редакція Автора

Тираж 2.000 прим.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВІД АВТОРА.

«Записки українського журналіста» — це підзаголовок більшої праці, що має називатися «У Вічному Місті» і має поділятися на чотири частини: 1. «По похилій площі» — роки 1919 — 1922, що охоплюють роки повільного згорання дипломатичної і пропагандивної праці наших дипломатичних місій. 2. «Сам — один» — роки 1923 — 27, коли з Риму виїхали були всі колишні політичні і громадські українські діячі, і автор був зданий виключно на власні сили; 3. «З новими силами» — роки 1928 — 1940 — роки співпраці з ОУН. 4. «Велика світова війна» (1940 — 43).

Вже готові до друку роки 1919, 1920 і 1921. Готовий до друку і рік 1931, що мав би вийти слідом за роком 1930 — роком початку широко закроєної закордонної Акції ОУН для пропаганди української визвольної справи, як серед української еміграції, так і серед чужинецьких впливових чинників. Ця акція стояла в тісному зв'язку з славнозвісною польською «пацифікацією», що заактивізувала українську справу на міжнародньому полі і дала привід до української акції перед усіма європейськими урядами, об'єднаними тоді в Лізі Націй...

«Записки українського журналіста» — це не спогади.

Це — власне записки, зроблені — часто в формі листів, чи інших документів — саме під тою датою, що значиться над записом. Саме в тому їх найбільша вартість: це документи, що цілком точно відбивають тогочасні настрої, думки, наміри і чини тих людей, що про них у відповідному записі йде мова.

Але саме тому не можна підходити до тих людей і до їх думок і оцінок із тою самою міркою, якою ми міряємо сучасних нам людей і події. До них треба підходити в історичній перспективі майже чверть століття, що залишилося за нами.

За чверть століття людина і її підхід до життя, її оцінка тих чи інших подій, тих чи інших людей іноді дуже ґрунтовно міняється: колишні вороги робляться приятелями, колишні приятелі стають ворогами.

Саме тому, коли в деяких місцях наших Записок дехто з читачів констатуватиме надто великі симпатії до італ. фашизму і бажання деяких українських націоналістів надто до нього наблизитися, — хай він собі пригадає, що італійський фашизм у 1930 році був зовсім не тим, чим він був у році 1919 і чим став у році 1938, коли підпав впливам Гітлера; хай він пригадає, що в 1930 році навіть американський сенатор Бора, голова комісії зак. справ Сенату США, так висловлювався: «Я цілком поділяю думки Муссоліні»; хай він собі пригадає, що в 1930 р. і московські більшовики, замість поборювати італійський фашизм, шукали його підтримки в міжнародніх зносинах і відмовилися вести через радіо комуністичну пропаганду в італ. мові... Отже, нема нічого дивного, що й українські націоналісти, розпочинаючи свою широко-закроєну акцію для

відновлення визвольної боротьби за українську націю, поділену аж межі чотирма державами, намагалися знайти і в фашистівській Італії приятелів, що ту їх боротьбу врозуміли б і її морально підтримали б... Зазначаю відразу, що в тих намаганнях ішло тільки про моральну допомогу, і що українські націоналісти до кожної справи підходили виключно з українським штандпунктом — користі чи шкідливості для української нації і визвольної акції.

Автор «Записок» не вважав потрібним будьщо прикривати, — включно з власними помилками і недотягненнями. Бо він дивиться на свої «Записки», як на документовану правдиву історію, що промовлятиме не тільки сучасному нашому поколінню, ще хворому на ті чи інші пересуди, на ті чи інші комплекси, що їх залишили нам недавні трагічні події, — але й особливо прийдешнім поколінням, які не боятимуться більше непопулярних нині назв і слів, а шукатимуть за правдою... і потребуватимуть правдивої історії, як «навчительки життя» (Ціцерон).

У цій надії на історичну перспективу не тільки в минулому, але й в будучому, випускаю до друку цей мій перший том «Записок» і користуюся цією нагодою, щоб висловити Вид-ву п. М. Денисюка признання за виявлену добру волю — дати українському громадянству бодай один рік українського життя й діяльності в Вічному Місті.

Б. Айрес, 12 грудня 1953 р.

У ВІЧНОМУ МІСТІ

РІК 1930.

1 січня 1930. Новий Рік починається під знаком мистецтва, а властиво літератури, музики і співу.

В суботу 28 грудня 1929 р. відбулося святкування століття «Фавста» Гете, яке влаштувала Асоціація Тосканців в палаці «Деї Пічені» (віа Префетті, 46). Святочну промову запрошено було виголосити професора римського університету п. Франческо Аквілянти, а я, з допомогою моєї вчительки, п. Агнеси Стаме, проспівав кілька речей на слова Гетового «Фавста».

Сьогодні в «Іль Месаджеро» з'явилась така замітка про цей наш виступ:

«Відбулося ждане святкування століття «Фавста» Вольфганга Гете в Асоціації Тосканців.

«Велика зала цієї Асоціації прийняла численну інтелігентну публіку, серед якої було видно дуже відомих персонажів з поля літератури і мистецтва.

«Професор Аквілянти з своєю відомою красномовністю зумів дуже вдатно висвітлити чудову красу думки Гете. Всю його святочну промову було прослухано дуже уважно, а при кінці привітали промовця палкі оваційні оплески.

«Після цього молодий баритон Євген Онацький проспівав деякі музичні уривки гетового надхнення, а саме: арію Мефістофеля «На цих рожах» з опери «Осудження Фавста» Берліоса, арію Валентіна «Бог могутній...» з опери «Фавст» Гуно і нарешті «Блоху» спів Мефістофеля в півниці Ауербаха, Мусоргського.

«Баритон Є. Онацький, якому супроводила на піано з звичною бравурою дуже відома маестра Стаме, спричинився до гарного успіху святкування Гете, і публіка виявила свою вдячність визначним артистам довгими оплесками...»

З січня, 1930 р. У нас тепер дві головні теми для безконечних балачок та журналістичних писань: близьке одруження наслідного італійського принца - королевича Умберта з бельгійською королівною Марією і... трамвайна реформа.

Про перше більше пишуть, про друге — більше балакають.

За останніх п'ять років Рим страшенно розрісся, — його населення з яких 600.000 дійшло майже до мільйона, себто сливе подвоїлося і, неважаючи на енергійну загальну політику італійського уряду проти урбанізації (накопичення населення по містах) та за руризацією (прив'язання сільського населення до ґрунту Італії), розріст Риму невинно продовжується, — очевидно, в зв'язку з піднесенням його політичного престижу і збільшенням його світового та археологічного значення. Вузькі вулиці старого Риму, а головню його середньовічного комерційного центру, абсолютно не пристосовані до такого розросту населення, в деякі години дня стали непроїзними.

Уряд Муссоліні присвятив чимало уваги справі полегшення міської комунікації і асигнував чималі гроші на розширення головних артерій, як віа Трітоне, або Ляро Аренула, змітаючи цілі дільниці, — але навіть такі радикальні засоби не змогли остаточно розв'язати питання, бо, поперше, знесення цілих дільниць коштувало величезних грошей, а подруге, в кожній з тих дільниць при руйнуванні виходилися археологічні руїни, що, при нильних дослідках, виявлялися великої історичної ваги.

Так було, напр., минулого року при поширенні вулиці напроти драматичного театру «Аргентіна», де несподівано

вийшов на світло Боже новий Форум з трьома давніми поганськими святинами, з котрих дві належать республіканській добі.

Ясно, що в таких випадках археологи накладають надалше руйнування своє «вето», і питання міської комунікації залишається приблизно в попередньому стані.

Тому визнано за найкраще звільнити осередок міста від неперворотних трамваїв, заступивши їх автобусами та підземкою. Підземка почне функціонувати хіба за десять-дванадцять років, але автобуси почали ходити вже з 1-го січня ц. р.

Ніколи ще я не бачив на вулицях стільки народу, як у ці два перших дні трамваєвої реформи, або, як тут кажуть, трамваєвої катастрофи. Автобусів рішуче не вистачає, і народ на головних зупинках ходить безладною юрбою, виявляючи повну розгубленість. Більшість лається, кляне, вимахує руками, поминає легким словом і всіма святими всіх тих, хто вигадав цю реформу. Меншість приймає рішучий вигляд і, щоб не підірвати національної дисципліни та вищого престижу, простує, куди треба... пішки.

Часописи потішають песимістів і запевняють, що дуже скоро «розумні від природи» римляни зрозуміють всі вигоди нового способу комунікації і, примирившись із неможливістю всім влізти до автобусів, вживатимуть тих трамваїв, що кружляють навкруги міста, не занурюючись до центру. Таким чином, до центру приїждитимуть тільки ті, що матимуть справжню потребу і не жадуватимуть одягу, ані розчавлених мозолів.

Зрештою, часописи воліють розписуватися над більш цікавою темою — весільною церемонією наслідника італійсь-

кого престолу. Дійсно, вона дає досить матеріалу для писання. Приготування величезні. Приготування моральні і матеріальні.

Насамперед — моральні.

Королівна Марія говорить дуже добре по італійськи, щиро любить Італію, майже щороку приїздила до Флоренції, де навчилася м'якої тосканської вимови і цитат із «Божеської Комедії» Данте. Один римський часопис преповажно запевняє в передовій статті, що, «як відомо з легенд і досвіду, рік, що в ньому королевич бере собі дружину, незвичайно щасливий для всіх громадян», і що «діти, народжені того року, і самі незвичайно щасливі і приносять щастя батькам...»

Отже, мовляв, пильнуйте, громадяни!

Така пропаганда, зрештою, цілком відповідає демографічній політиці Муссоліні.

Будемо надіятися, що в Італії, — особливо в південній, — найбільш забобонній, — кількість дітей цього року, у порівнянні з минулим, щонайменше подвоїться...

Сьогодні оповіщено декрет про амністію, дану з приводу весілля. З неї скористають 400.000 осіб, з котрих 6.000 будуть зовсім звільнені з в'язниці. Але амністії не застосовується до тих, що вже мали карні прецеденти (рецидивісти) і до тих, що «можуть бути небезпечні для суспільства...»

Щодо «суспільної небезпеки», то поліція просто таки збивається з ніг. Подумайте тільки, скільки коронованих осіб поз'їздиться до Риму, і всіх треба «забезпечити»: король і королева бельгійські, король болгарський, герцогиня люксембурська, князь монакський, колишній король пор-

тугальський, чорногорський князь Данило, принц Йорський, наслідний принц еспанський (на превелику радість усіх римлян, король еспанський залишається дома, — інакше напевне викликав би він тут якусь халепу, — не дурно ж його вважають за найгіршого «еттатора» — зурочника, що своєю присутністю все викликає якесь нещастя), принц грецький, баварський і інші...

Антифашистські організації за кордоном виявляють тим часом недвозначну діяльність і, як виказують недавні арешти в Парижі, в'яжуться, для кращого успіху акції, з доповіданими в конспірації й терорі московськими агентами. Тому представники римської поліції схудли, змарніли, виснажилися і, як тінь Гамлетового батька, з'являються в найбільш несподіваних місцях, запитуючи про документи...

Це — щодо моральної підготовки.

Що ж до підготовки матеріальної, то тут ми будемо свідками дійсно фантазмагоричних картин. Я вже не кажу про ілюмінації та різнокольорове освітлення, що при ньому руїни Форуму, Колізею, Палатину з'являться перед глядачами в зовсім незаних ще світляних ефектах, — ми мали нагоду познайомитися з ними бодай в деякій мірі в минулому році у роковини Походу на Рим (в жовтні). Але до цього треба ще додати освітлення численних римських водограїв, що кидатимуть срібну, наче місячну, воду в смагдакові водоймища. Досить сказати, що на освітлення самого Колізею буде вжито 100 світлометрів із силою понад мільйон свічок! Двадцять інших світлометрів кидатимуть море різнобарвного світла на відкриті цього року руїни Троянського Форуму з давнім Ринком, на театр Марцела, на тріумфальні стовпи Антоніна та Трояна, на маківки

дерев Альдобрандійської вілли. Водограї Езедри, Сан Бернарда, Навонської площі, «дель Попольо» будуть освітлені сотками спеціальних підводних ламп силою кожна в 15.000 свічок. Водограї Квіріналу і Треві (цей останній — цей, що в нього кидають гроші туристи, як що хочуть знову повернутися до Риму, — величезний фантастичний водограй!) будуть освітлені двадцятьма ліхтарями про 30 тисяч свічок кожний. 10.000 електричних ламп вирісуюватимуть всі архітектонічні лінії терас високого Пінчо, і на його пишні дерева скеровуватимуть світло до 20 світлометрів по 3.000 свічок кожний... Але досить цифр.

На Янікульському горбі, найвищому місці Риму, де Гарібальді на стрункому коні споглядає з високости Вічне Місто, відбудеться піротехнічне свято. Вибухи ракет і фаєрверків мають бути такої сили, що влада визнала за краще вибрати для них найвищий, але й найдаліший кунгт міста, бо інакше було б досить пошкоджених вікон: 4.000 ракет має одночасно вилетіти в повітря, не кажучи вже про різні «бомби», «колеса», «снопи» та всякі інші дива піротехнічного мистецтва.

Але найбільше підготувань помічається навкруги Капітолію. Властиво, найбільші вони, мабуть, таки в самому Квіріналі, де має відбутися вінчання, і де більшість коронованих осіб знайде гостинне приміщення, — але пам з того боку не видно. Зате навкруги Капітолію аж надто видно. Падають цілі будинки, хмари куряви здіймаються в повітря, з гарячковим поспіхом працюється над звільненням славного історичного горба від усіх тих паразитарних будівель, що, мов би ті шкідливі гриби, покривали всі його схили, позаступали всі панорами й краєвиди. А зі здобутого

таким чином будівельного матеріалу не менш гарячкосо будують тимчасові палати, що мають з'єднати три капітолійські палаци, вибудовані за рисунками Мікельанджело, в один, щоб поважні гості, в день урочистого прийняття, не мали потреби виходити на холодне повітря, а могли б вільно циркулювати навкруги всієї Капітолійської площі на пишних, в дорогих килимах, переходах.

Та не нам там ходити... Ми задовольнимся тим, що будемо споглядати незвичайний королівський кортеж фольклорного свята, що пройде вулицями Риму, 7-го січня. Візьме в ньому участь 4.500 осіб і складатиметься він із представників усіх частин і міст мальовничої Італії в їх народніх убраннях.

6 січня 1930 р. ...Тоді саме родився Христос.

У глибокій темряві довгої зимової ночі на небі сяли зорі, а в захистку невідомої стайні народжався Христос.

Ніхто не мав тоді ні часу, ані цікавості слідкувати точно за часом — і жадна рука не записала ззаду старовинної книжки, або на сволоку, як то водилося в нас на Україні, точно дату — годину й хвилину — того святого народження.

Але в сучасному Римі панує глибоке переконання, що це сталося саме опівночі, і тому опівночі побожна юрба заповнює вулиці, поспішаючи на Службу Божу до церкви Св. Марії Великої, де переховуються рештки Христових ясел.

Може бути, що вони мають рацію: ніч мала доходити до свого кульмінаційного пункту, коли народився Христос: інакше Його народження не мало б такого великого значення й не викликало б такої потрібної уваги.

Занадто вже довго блукала людина навпомацьки, шукаючи світла, і в марних пошукуваннях знаходила лише щораз густішу темряву. Серце стискалося від пожедливої туги, а в душі наростала знеохота і втома. І от власне тоді, в кульмінаційному пункті жахливої найстрашнішої ночі, в бідній, невідомої стайні, просто на снін народився Христос.

Можете собі уявити просту селянську стайню давніх примітивних часів у бідній примітивній Палестині? — Голі чорні стіни, брудна долівка, подертий, непевний дах. Звичайна собі бідна стайня.

І в нас на Україні панує тепер жахлива темна ніч. І там люди кидаються навпомацьки, шукаючи за світлом, задихаючись під навалюю кошмарів, неймовірних примар... І там ніч добігає до свого кульмінаційного пункту... І там має

ось-ось вдарити дванадцята година... І той, що має народитися, народиться, як Христос — серед голих чотирьох стін, у хаті з брудною долівкою, серед обшарпаного люду. Жуватимуть свою жуйку воли, і дворовий собака з тарішними реп'яхами в хвості заглядатиме в дерев'яну колизку...

Але бракуватиме екстатичний віслюк... Бо віслюк — порода півдня.

Теперішній італієць уже забув про бідну стайню. Занадто кохається він у розкошах кольорів, у пишноті барвистих одягів, мармурових палат... Відновлюючи в національних «презепіях» давню містерію, не хоче миритися з історичною правдою і, замість стайні, відбудовує багаті будівлі з пілястрами, з блискучою підлогою, вишаденою мозаїкою, і з різбленою стелею.

«Презепа», чи, по нашому, «ясла» — італійський національний звичай, як «ялинка» — німецький.

Походять італійські презепа з дуже давніх часів, ще за перед Франціска Асизького, який поставив намет, увів до нього вола й осла, уставив гарненько ясла з свіжим запаши-ним сіном і чекав, повний палкої віри, що Господь пішле йому святе Немовлятко.

Ця тема викликала надхнення в більших і менших мистців, і презепієне мистецтво досягло дуже високого розвитку, особливо в Неаполі та в Сіцилії, де італійський народ особливо захоплюється релігійною плястикю, що промовляє до його чуття, чаруючи очі.

Один час почав був ширитися в Італії звичай німецької ялиники, але фашисти пропагують тепер необхідність підтримати давній італійський звичай, і кожна більш-менш

офіційна установа намагається зробити в себе якнайкраще «презепію». Деякі з них дійсно справжні твори мистецтва.

Не будемо згадувати традиційних, що прикрашають деякі церкви в Римі, як напр., церкву св. Марії в Арачелі на Капітолії (про неї писав я ще в 1920 р. для віденської «Воли»), але не можна обійти мовчанкою те «презепію», що його зробило Римське Муніципальне Долопаворо — установа не релігійна, не церковна, але наскрізь цивільна, до того ж — що для нас особливо цікаво! — напівурядова.

Це презепію зробив різбар Сальватор Берліні. Складається воно з 620 ляльок, які рухаються відповідно до спеціально наставленого годинникарського механізму. Все презепію займає просторинь у 180 кв. метрів й включає в себе найрізноманітніші групи, починаючи від їздців на давніх римських двоколесницях до писарів Августа, призначених робити перепис у Святій Землі. Тут і слони, що ними подорожували королі-маги, і римські фортеці, і чотири піраміди, і свята печера в єгипетському стилі, і янголи, і звірі, і люди. Тут і жінки, що доять корови, і отари овець, що повертаються з далеких гір, і ковалі та інші майстри, ще працюють по найрізноманітніших майстернях... І все це живе, і все це рухається...

На дитячу душу такі презепа мусять робити дійсно незабутнє враження, і образ Святої Родни в довгі різдвяні ночі нераз ставатиме перед очима людей, що відійшли від церкви і від релігії, але ніколи не зможуть відійти від спогадів дитинства.

Німецька ялинка в цьому відношенні робить на дитину, можливо, ще більше враження, бо, тоді як в італійському

презепі дитина лише споглядає й пасивно віддається чарам мистецтва і техніки, в німецькій ялинці, більш пристучиній, простішій, дитина приймає найжвавішу участь, бавлячись навкруги неї й зберігаючи на старість спогади про тихі родинні радощі, про любе зелене дерево, про засвічені свічки, про Діда Мороза й про багато-багато приємних несподіванок.

У різдвяному святі і тут і там плекається в дитячих душах культ Родини й хатнього вогнища. Але в абстрактному протестантизмі він нічим не конкретизується, лише прослає собою напоєне любов'ю повітря; натомість у конкретному католицизмі він явно фігурує і представляється в трьох головних постатях презепія.

Італійський фашизм звертає особливу увагу на цю суспільну функцію різдвяного свята. І тим часом, як большевики в своєму божевільні руйнують родину і разом із нею все, що прив'язує дитину до родини, руйнують традиції, що збагачують душу поезією давнього досвіду і власних спогадів, італійські фашисти вживають усіх можливих засобів для зміцнення родини, як органічної фундаментальної клітини, що, в сполученні з іншими такими ж клітинами, складає великий організм святої Батьківщини. Культ Різдва й презепія для них насамперед — культ родини, дітей і материнства, і недурно неаполітанський «Іль Маттіно», що саме перейшов під безпосередню керму секретаря фашистської партії' А. Тураті, пише:

«Кожне святкування християнського Різдва набирає непомилкового виразу душі Нації».

І трохи далі:

«Цей день в'яжеться в нас з обожанням культу родни, як органічної клітини Батьківщини». (25. XII. 1929).

Італійська психіка ніколи не могла примиритися з думкою, що шлюб може бути лише звичайним і простим контрактом погодження матеріальних інтересів, спілкою двох осіб, що одна одній симпатизують, для товариства і взаємної допомоги в важкій життєвій боротьбі.

Для італійця створення родини — насамперед акт релігійний, і тому вічний і нерозривний, що не піддається дальшим перетрактаціям і підлягає релігійним та моральним законам виконання взятого на себе обов'язку до кінця. При всяких обставинах, при всяких змінах настрою й смаку в одружених осіб!

9 січня 1930 р. Такого Риму я ще не бачив.

Все місто — ніби одна Різдвяна ялинка. Кожний будинок, кожна палата, кожна бідна халупка прикрашені биндами та прапорцями національних барв, а ввечері палають вогнями ілюмінаційних ламп, свічок та каганців.

На вулицях — не протовпишся.

Ніби нараз Рим розрісся кількістю населення до розмірів Лондону чи Нью Йорку. Кажуть, що 400.000 цікавих наїхало зо всіх міст і найдальших кутків Італії. Італійський уряд поробив від 30 до 70% знижки по залізницях та пароплавних лініях для всіх тих, хто хотів би приїхати до Риму на весільні свята. І от — наїхало! Приїжджі позаповнювали всі готелі, пансіони, приватні помешкання і кімнати, позаймали всі ліжка, дивани, канапки, розкидачки, — і не залишили без уваги навіть купелевих кімнат із широкими ваннами.

А на вулицях переладували всі трамваї та авта і, в переможному бажанні все бачити, по всіх усядах бути присутніми, повели атаку на найближчі висоти — мармурові стовпці, що відгороджують пішоходи від брукованої дороги, на рідкі лавочки, розкидані, де-не-де по пішоходах, на ще рідкі сходи церков та палат. Кожне намагається пройти вперед, кожне намагається, чемненько й мовчазненько, відсунути свого сусіда назад, і в загальному натиску навіть будинки почали б уступатися, коли б їх, з низу до самого верху, не стримували в кожному вікні і в кожних дверях сотки своїх глядачів.

То була зустріч королівської бельгійської родини з нареченою — королівною Марією, то були військові паради, а ось учора — фольклорний кортеж.

І Рим, вірний своїм давнім традиціям, завжди схильний до видовищ, всі ці дні живе, можна сказати, тільки очима (якщо забути про ноги!)

Зрештою, має рацію. Чому не подивитися, — особливо, коли видовища перевищують своїми ефектами і найбільші сподіванки. І це особливо треба сказати про фольклорний кортеж. Тут його неможливо описати, бо ніяке перо не змогло б передати всієї краси й різноманітності всіх отих одягів. Це — треба бачити. Бодай у кінематографічній, передачі, хоча і там загубиться головна краса — барви.

Першими йшли представники Сардинії, бо Сардинське Королівство — колиська теперішнього Італійського. І вислало б однієї цієї групи, такої характеристичної, такої кольоритної, барвистої, щоб викликати почуття захоплення і мистецької насолоди. Їдуть важкі, розмальовані повози, прикрашені зеленими вітами, дорогими шитими золотом тканинами, сардинськими доморобними виробами, і повільні воли йдуть, не поспішаючи. За ними кілька їздців у шапках із чорними шпиками, в оксамитових, вигантованих жупанах, білих широчезних штанах і — з прегарними молодичками позаду себе... Натопи вітає їх радісним «еввіва!» і захоплено плескає. Кожний хотів би бути вищим, бодай на п'ять сантиметрів, від свого сусіда, бо твердо знає, що давній спосіб ставання навшпинячки вже вичерпаний до краю...

Потім іде П'ємонт — рідна земля королівської династії, вогнище патріотизму й національної самоповаги, що іскри з нього розпалили національну пожежу в усій Італії і випалили пляму чужоземного рабства. Гордовито виступають високі гірняки в коротких штанах, у зелених курт-

ках з зеленими капелюхами, прикрашеними орлячим пером. І прегарні дівчата з личками, як пелюстки ніжних троянд, несуть у руках квіти снігових едельвайсів, грона золотого винограду та колосся пшениці...

Проходять Венеція, Льомбардія, Лігурія; проходить свіжо здобутий Трієст і Зара — з справжніми нумізматичними скарбами на голові і на шиї... Проходять прегарні високі дівчата з Болонії і ще кращі дівчата з Сабіни, що спокусили колись давніх римлян... І не дурно! Хтось навіть висловлює жаль, що деякі історичні події відбуваються лише раз, щоб власне залишитися в історії... А Сіцилія? А Калябрія? А дикі Абруцці? І веселий, співучий Неаполь, що навіть і в цієї фольклоричний кортеж приніс із собою не тільки національні костюми, але й всю свою атмосферу соняшної країни, де найголовніше — любов і закохані співи. Ціла оркестра мандоліністів грає «О соле міо!» («О, моє сонце!» — найпопулярніша неаполітанська пісня), і **ніжні парочки, заглядаючи одне одному в вічі, повторюють на пристрасних тонах наймиліші слова.**

Артистичні прикмети народу ніколи його не зраджують, і там, де одні групи проходять поважно й сумирно, інші виявляють всю силу свого темпераменту й м'ястецької кибети.

У багатьох групах фігурували музичні інструменти невідомих мені форм і згуків, — і особливе враження справила ціла оркестра, складена з самих сопілок,

Велику роль відігравала в багатьох групах дуда, чи кобза, що досі в Італії дуже поширена по селах.

Від часу до часу кортеж спинявся, і тоді музики почи-

нали грати своєї, а танцюристи, захоплені загальним піднесенням та увагою тисячного натовпу, починали танцювати свої характерніші танці. Яке було моє здивування, коли в одній групі, походження якої я так і не міг встановити, — якийсь маленький хлопець ушкварив тапець, що, як мені здавалося, нічим не різнився від нашого козачка. І музика була подібна, і всі ті, що дивилися, — так само, як і у нас, — відбивали ритм, плескаючи в долоні...

Закінчували кортеж представники острівів з Егеї та Африканських провінцій — Триполітанії, Еретреї і Лібії. Це був справжній Схід, перенесений в серце Європи. Величезне, незабутнє враження робили бедуїни на чистокровних арабських конях та — ще більше! — на слухняних верблюдах, мабуть, не мало здивованих такої навалі людей, що її ніколи не побачити в африканських пустелях.

І мені вперше приходилося бачити зблизька таку силу людей цілком далекої раси, і, коли я дивився в ті шоколадні, а то й у цілком чорні, як вугіль, маленькі, глибоко посаджені очі, — відчував ніби ворожу стихію.

Мені здавалося, що між нами — всіми тими, що знаходилися в натовпі глядачів, — і цими дикими войовничими іздцями не могло бути ніякої спільної мови.

Мені здавалося, що то була якась страшна сила, тимчасово погамована ще більшою силою європейської цивілізації, — але хай ця остання сила трохи ослабне, і та африканська стихія в одну мить зітре все європейське з землі.

Як це не дивно, але вчора я ще вперше в житті відчув т. зв. питання раси.

Я не мав можливості пройти на п'яцу дель Квірінале,

куди простував кортеж, і де представники міст і провінцій складали перед королівською трибуною на руки нареченим свої фольклористичні дарунки. Проте, з журналістичного обов'язку зареєструю два цікаві епізоди, що внесли симпатичну веселу нотку в урочисте прийняття. Серед різних дарунків, що принесла з собою Ломбардська група, була пара голубків, і дівчата, проходячи повз королівську трибуну, випустили їх на волю, а голубки, злякані всією церемонією і незвичайністю обстановки, посідали... один на парасольку королеви, а другий — на берет короля.

Другий епізод трапився з маленьким хлопцем (чи не тим, що танцював «козачка?»).

Королевиці і королівна, отримуючи дарунки від кількох дітей, що приймали участь в деяких групах кортежу, невідмінно їх цілували. Коли ж вони поцілували й цього хлопця, вбраного за середньовічного пажу (джуру), — той, порушуючи всі приписи дворської етикетки, і на превелике замішання і переляк агентів поліції і порядку, поліз просто на королівську трибуну і почав обходити всіх коронованих гостей, щоб вони його цілували... Інцидент закінчився загальним сміхом.

Після фольклористичного кортежу я ще довго блукав містом. Мушу ствердити враження кількох попередніх днів: народ, усе населення Риму бере живу участь у династичному святі, виявляючи неспідроблену радість і веселість. Італійський натовп дуже приємний, — він весь грає, як молоде вино. Жарти і сміх було чути по всіх усядах. Італійці ніби раді, що можуть і самі повеселитися і інших звеселити, і тому експансивно відгукуються на кожну нагоду виявити свої чуття.

На п'яцца Венеція, в самому осередку міста, натовп спинив якесь авто і почав вітати його пасажирів окликами «еввіва!» та вимахуванням капелюхами. Щоб не відстати від інших, махнув і я разів два капелюхом, але потім скільки не розпитував, не міг дізнатися, хто ж то власне був: ніхто з присутніх не знав. Але хтось зауважив:

— Мабуть, хтось із королівської родини!

І цього вистачало...

12 січня 1930. Певно, що Рим давно вже не бачив такого розкошу й краси. Досить сказати, що підчас вистави в Оперному Театрі, всі мури, всі простінки і всі колонки льох були вкриті білими трояндами, що пишними гірляндами звисали з червоних пілястрів, чергуючись і з зеленим віттям і вбираючи таким чином увесь театр в національні італійські барви. Трудно собі навіть уявити, скільки треба було квітів, щоб так уквітчати театр, — говорять про сотні і сотні тисяч. Цілі поїзди привозили їх із усіх кутків італійської і французької Рів'єри.

Не можна також не згадати про ті подиви гідні роботи, що в незвичайно короткий час були переведені в Капітолії. Три окремі палати, що датуються з часів Мікель-Анджеля і обривають з трьох сторін Капітолійську площу, були дуже майстерно зв'язані в один, — і то так, що ніяке досвідчене око не могло б, — бодай ввечері, при електричному світлі, коли я їх бачив, — пізнати різницю між тими трьома старими палацами і новими добудовами. Лише звук порожняки під пальцями виявляв справжню натуру величезних грубих колон та «посивілих від давнини» мурів під зубчастими карнизами. І здивовані римляни, за кілька днів перед королівським прийняттям у Капітолію, за для якого власне й було зроблено цю роботу, — тільки тим і займався, що по черзі вистукували пальцями мури.

Ще місяць тому, праворуч від сходів, які ведуть на Капітолійський горб, стояли величезні шестиповерхові будинки, що пілковито вкривали весь південний схил Капітолійського горба з славною Тарпейською скелею, — метою романтичних паломництв та патріотичних тирад проти зрадників Батьківщини. Нашим українським паломником

ця місцевість була найбільш відома своїм Тарпейським льохом, де не один із них згадував Великого й Святого Володимира Київського з його славнозвісним: «Руси єсть веселіє пити, не можна без того жити...»

Позникали темні вузьенькі вулички зі слизькими холодними мурами, позникали брудні, глибокі, мов ті криниці, двори, позникали всілякі крамнички, зник і Тарпейський льох... Все це знесла неблагальна мотика. Гуляє тепер тут вільний вітер, гойдає молоденькі, свіжо насажені лаври, свище по голій скелі, що справді стала скелею над прірвою.

Ліворуч від середньої Капітолійської палати широкі сходи вели до Мамертинської в'язниці, що в ній загинули мавританський герой Югурта і гальський Версінгеторікс, Цезаревий супротивник, і що бачила в своїх мурах і св. апост. Петра. Дотепні провідники навіть показують побожним паломникам досить глибоку вибоїну в камні, де «ап. Петро прислонював голову»...

Так, отже, ті сходи, що вели з Капітолію до Мамертинської в'язниці, тепер теж зникли. Над ними насипано маленький майданчик із чудовим краєвидом на Римський Великий Форум і Паладин, що римляни особливо навчилися цінити в ці вечори чудових ілюмінацій, — а ліворуч появилася нова дорога для авт поміж деревами (все нової посадки!) та квітниками: саме там, де ще місяць тому стояли незграбні купи кількоповерхових обшарпаних халуп...

Метаморфози сучасного Риму...

Але минулися свята, і навіть сонце, що ласкаво вемикалося і гріло підчас усіх весільних церемоній, сховалося за хмари. Сіра мряка нависла над Римом, і великі краплі

дощу ніби навмисне прохолоджують ентузіазм і примушують у захистку стін поробити деякі висновки.

І перший висновок, що його приймають всі однодушно, що Італія, і зокрема Рим, виявили себе глибоко монархічними. У цьому відношенні помічається велика різниця в народній психології з тим, що спостерігалось в передвоєнні і в перші післявоєнні часи, коли соціалістичний щоденник «Аванті!», маючи за собою мільйони організованих членів, дозволяв собі в вінетці часопису малювати короля з короною, що ледве-ледве трималася на голові. Не треба забувати, що й добра половина фашистів перших часів, включно з Муссоліні і майже всіма теперішніми головними ерархами партії, були республіканцями. Але розвиток подій виказав провідникам фашизму велику небезпеку в їх боротьбі з більшевизмом і соціалізмом підносити республіканські гасла супроти династії, яка завжди була популярна в Італії.

Весільні свята короленка Умберта виявили переконливо цю популярність. Більше того: виявили, що деякі шари населення ніби підкреслюють свою любов до короленка, ніби чекають від нього чогось... бодай у будуччині...

Вранці 9-го січня, після військової паради, короленко з дружиною поїхали автом, без всякого почоту через парк Вілли Боргезе. На Віа Венето, в загальному стискові авт, вони мусіли спинитися і чекати, поки дорога відкриється. Але їх дуже швидко впізнали. Моментально відбувається приязна маніфестація, нарід товпиться навкруги авта, вигукує «еввіва!» Короленко з дружиною відкривають вікна, і кожне починає тиснути їм руки. Налітають, розуміється,

агенти поліції, нашвидку починають розчищати шлях, і авто починає поволі посуватися наперед, а молоді продовжують потискати руки запізнілим...

Або ось ще один характерний факт: проходжу я по тій же Віа Венето, що веде з Вілли Боргезе до Квіриналу, де королівська палата, і бачу, що пішоходи повні народу. Запитую найближчого карабін'єра (жандарма), в чому річ, і він, весело посміхаючись на весь рот, відповідає:

— Ось зараз мають проїхати король із королевою. Почекайте трохи і ви їх побачите.

Така розмова відбувається після замаху на короленка в Бельгії, після арешту учасників змови в Парижі, в атмосфері незвичайно загостреного почуття відповідальності...

І пригадуються зустрічі царів у Росії, коли «городовики» (поліцаї) розганяли цікавий натовп:

— Ступай, ступай, много будеш знать, скоро составішся...

А потім додавали, коли бачили, що намови не помагають:

— Чи я не тобі говорю? Ступай, поки не пізно...

Другий висновок, що напрошується з перегляду весільних свят, відноситься до чисто народньої психології. Чи ви бачили коли у нас свято без того, щоб бодай половина учасників не була п'яна: «Добре мені свято, що навіть випити не дали!»

У нас, на селі, в Україні, бувало, як хто хотів відсвяткувати якусь радісну подію, не знаходив кращого способу, як поставити відро, або й кілька відер горілки...

В Італії ніколи не видно п'яних. А як іноді хто й тра-

питься, то, будьте певні, що то не італієць. Вино в італійців — звичайна річ, його п'ють завжди при обіді, чя вечері, — але небагато, скільки дозволяє звичка і пристойність. У дні ж великих свят чи okazji вино не відіграє особливої ролі, — натомість приходить радість світла, і барв, — радість, що так само п'янить і підносить, але не дозволяє хуліганства і розвиває артистичний та естетичний смак...

20 січня 1930. Одержав листа від Зен. Пеленського з дня 16. I. 1930.

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Я отримав перед кількома днями Вашу карточку, в якій мене повідомляєте про Вашу посередню відмову у далішнім сталім співробітництві в «Українськiм Голосі». Признаюсь щиро, що мене ця відомість дуже вразила, тим більше що в гру входить у даному разі не тільки зрозумілий редакторський «льокальний патріотизм», але теж і момент об'єктивного політичного характеру. Можливо, що до цього часу Ви вже отримали в цій справі деякі відомості від Проводу ОУН. Я хотів було Вам у тій хвилині після отримання Вашої карточки основно відповісти і дещо пояснити, чого Ви в Римі, будучи без близького зв'язку з краєм, не знаєте. Одначе, я не тільки редактор УГ, але маю теж повні руки іншої праці. Якраз у часі, коли я картку отримав, мусів виїхати на провінцію і побував в орг. справах в цілому ряді місць. Для того теж із відповіддю спізнююсь. Повірте, що я нічого не бажав би гарячіше, як тільки щоб бути у сталім зв'язку з Вами і іншими товаришами закорд. кореспондентами. Але повірте теж, що коли я цього зв'язку зразу не підтримав і не розбудував, то причина цьому — перепрацьовання. Нас мало тут, до останка освідомлених і до останка рішених націоналістів і для того теж намагаємось працювати за десятьох. Коли б не це, думаю, що ця припра для мене невимовно евентуальність не трапилась би, що одного дня Ви відійшли до «Діла».

Переймаючи ред. УГ я станув перед цілим рядом адміністративних завдань, перед квестією бюджету, — усіх речей я сам не міг вирішити, для того теж мусів підождати

аж до побачання з деким, в цілі устійнення справ, і між іншими, в цілі поставлення на властиву базу так само в статтейному, як і фінансовому відношенню, наших закорд. кореспондентур. З тим я мав у ближчій часі відноситись до Вас, одначе в межичасі вже отримав Вашу карточку.

Авжеж, робите, як Вам каже совість і умови і, очевидно, ніяк Вам цього не можна інкримінувати, що взялись писати до «Діла», в якому, як Вам відомо, ще я сам донедавна писав. Одначе, витворились умови, в яких я особисто не дуже радо бачу, що якраз Ви до «Діла» дописуєте. Ви не знаєте краєвих умов. Вам, певно, невідомо, що одним із співредакторів «Діла» є п. Федорців, здеклярований москво- і радянофіл, один із найбільш інтенсивних співробітників ославлених і оплачуваних Конст. Лапчинським «Нових Шляхів». Не заперечую цьому, що в Ред. «Діла» йде проти радянофільського уклону гостра кампанія, але факт залишається фактом, що п. Федорців ет К. в «Ділі» є далі, і це в немалій мірі міродайне для відношення до «Діла» усіх тутешніх націоналістів і передовсім молоді. Тих речей я не знав, роблячись ще в Берліні кореспондентом «Діла». Чим далі, тим мені ясніші ставали всі оті зв'язки, як теж ізольованість «Діла» у відношенню до найширших кругів нашої молоді. Крім цього, чим ясніше оформлювалась програма ОУН, тим ясніше ставало, що позиції, на яких стоїть «Діло», отже уся т. зв. тутешня «ундівщина», є для організованого українського націоналізму неприемлива. «УНДО» ідентифікується тут вповні з пасивізмом, опортунізмом і політичною інертністю, і ця характеристика не відбігає, на мою думку, далеко від дійсности. Абстрагуючи в даному разі від особи п. Василя Мудрого,

який в «Ділі» проводить послідовну протирадянську кампанію і має в цьому відношенні супроти становища Видавничої Спілки доволі трудну позицію, приходитьсь зазначити, що зрештою ж «Діло», як експонований орган партії УНДО, не має і не проводить абсолютно ніякої політично-тактичної лінії, ані у визвольному, ані суспільному відношенню, а живе і втримується на поверхні щодешнього силою своєї піввікової традиції. Виходжу попросту з заложення, що в краю між нашою суспільністю потрібна своєрідна революція, і то не тільки спрямована до того, щоб знищити метропольні тенденції, які вжираються в громадянство, але теж пасивність, інертність і брак визвольної програми. Радянофільству ми карк уже до певної міри скрутили, і це був наш чин, чин ОУН. Відомі Вам лемонстрації вийшли з цього джерела. Гірше з іншими метропольними впливами, і боротьба тут утруднюється з огляду на цензуру і поліцію.

Але є й третій ворог: власні партії, краєва «демоєратія» з передовим УНДО-м і «Ділом». Завдання, перед яким стоїть край, можна сконкретизувати в слідуючому: стоїмо перед обов'язком переоформити політичну організацію країни з методу парляментарного, отже партійно-політичного, в метод станово-корпоративний. Партійно-політична система засуджує нас на певну безсильність, і метод будівництва в тому напрямку, що парляментарна репрезентація, засуджена в диктаторських умовах польської дійсности на певну безсильність, — є найвищим фактичним українським краєвим національним органом, є цілковито схиблений. Йдемо — ми, організовані націоналісти — в цьому напрямку, щоб створити на Зах. Землях дійсний орган української

воженого посла Палієва. Звідти теж намагання виманити Вас із УГ.Партії, особливо ж УНДО, зужують усіх заходів, щоб не допустити в краю до зорганізованя націоналістів. І зворот «Діла» у Вашу сторону є щопиш дрібним відтинком ундівського протинаціоналістичного фронту. Для нас це попросту квестія престижу, де будете далі дописувати — в ундівськiм «Ділі» чи в націоналістичнiм «У. Голосі».

Я не знаю, оскільки Ви безпосередньо зв'язані з ОУН і оскільки маєте абсолютну свободу рішень. Уважаю, одначе, своїм обов'язком з'ясувати Вам, що, стаючи на боці ундівщини, стаєте в ряд партійного опортунізму, стаєте проти молоді. Це не ненависть до «Батьків», що нині говорять з цієї молоді, це не погорда Хама до Яфета, це — боротьба з примарами минувшини. І мені Вас у тім таборі ні за яку ціну не хотілось би бачити.

Переговорюючи адміністративні справи УГ, було вирішено звернутись до Вас, щоб умовитись відносно фінансових умов Вашого співробітництва. Знаю сам по своїй 7-літній практиці, що таке емігрантщина, то теж розумію Ваше становище. Адміністрація УГ. охотно поставить Вам до розпорядимости ту ж таки суму, що Ви мали б отримувати від «Діла». У всякому разі, ми не хотіли б Вас бачити співробітником «Діла» і раділи б, коли б знайшли можливість Вашу відносну умову анулювати.

Я свідомий того, що лист цей далеко не вичерпує справи, та що для пояснення ситуації можна б чимало додати. Але коли б хотіти вповні вичерпати справу, треба б написати попросту цілу книжку, — а її варт а написати. В цьому дзеркалі Ви побачили б, що це мое звернення до Вас з просьбою zostатись вірним УГ. має свої підстави, та що

заміти ті, звернуті в сторону ундівщини і репрезентантщини, мають свою річеву основу. Знаходимось у стані боротьби з ними, і тут мусимо в цей чи інший бік рішатись. Я не сумніваюсь в тому, як випаде Ваше рішення. Для того теж закінчую цього листа проханням подати Ваші умови, і ждемо на слідуючий допис.

Зі щирою повагою Зенон Пеленський.

Зараз же відписав З. Пеленському:

Вельмиповажаний Пане Редакторе!

Допіру отримав Вашого листа від 16 січня і зараз же відповідаю.

Певно, що я здалека не можу багато чого зрозуміти в Ваших тамтешніх відносинах, тим більше, що і мало з ким листуюся і мало яку пресу отримую. Але мені було досі відомо, що «Діло» — наш єдиний щоденник, який більш-менш послідовно проводить соборницьку лінію, хоча і дає часто в себе притулок людям, що не повинні б там знаходитися. Я вважав — і вважаю досі — що на нашому національному престижеві залежить поставити цей єдиний орган так, щоб він відповідав цілковито своєму завданню — представляти загальну громадську українську опінію перед усім світом, — і при тому так, що б не сором було нам перед тим усім світом за цей наш єдиний щоденний орган. Тому я довгий час (кілька років!) співробітничав у «Ділі» задурно, аби його підсилювати матеріалом, що міг би цікавити ширшу публіку і притягати йому читачів.

Коли я потім довідався, що «Діло» втримує кількох платних кореспондентів, рівночасно відмовляючи мені в оплаті моїх статей на тій основі, що я маю час працювати для нього й задурно, я від дальшого дописування від-

мовився, бо вважав понизливим для себе таке відношення, тим більше, що вільного часу я фактично маю дуже мало і мусів увесь час шукати за працею, що оплачувалася б, десь на стороні.

Дописуючи Вам до УГ., я теж повідомляв Вас, що нампенсіон, з якого ми живемо, в наслідок американського біржевого краху, — бо ми жили головно з американців, — переживає досить скрутний час, і тому я мушу шукати десь за працею. Одночасно я звернувся до кількох видавництв, пропонуючи свої послуги перекладача, тощо. І, крім того, думав вдатися до співання по кінематографах, бо маю досить добре вишколений голос. Але тому власне, що ця остання кар'єра мені, з багатьох причин, не дуже подобається і могла б зле відбитися на моєму особистому престижі в політичних і журналістичних колах Італії, я радо відкликнувся на запрошення «Діла», яке запропонувало мені по три долари за статтю плюс надсилка «Діла». Приймаючи цю пропозицію, я не думав залишати УГ., я лише повідомляв, що надсилатиму статті менш регулярно, в залежності від вільного часу, бо, певно, що думав головну увагу зосереджувати на «Ділі». Тим я не думав порушувати будьяку націоналістичну лінію, бо 1. я не знав про боротьбу УНДО проти УГ. 2. Вважав, що нам треба було б завоювати «Діло», власне з огляду на його важливість і в позакордонній і в унутрішній, галицькій, опінії. Гадав би, що треба було б підпомогти Мудрому в його боротьбі з радянськими елементами і, виперши їх із «Діла», позаймати їх місця. Моє глибоке переконання було і є, що бойкотування — це зброя, що має колосальну вагу в руках більшості, в руках же меншості вона скеровується проти тої

самої меншості. Меншість може рахувати лише на свою активність, на здатність одною особою заступити десять, а не на добровільне віддавання позицій. Тим більше, що я, і інші націоналісти, які могли б працювати в «Ділі», повинні б були проводити свою лінію, свою ідеологію активізму, а не підроблюватися під «пасивізм» «Діла». Тим вони могли б прислужитися поширенню тієї ідеології. Так власне я думав.

Не треба ж забувати, що ми лише в початках своєї акції, а тактика початку мусить корінно відрізнятися від тактики пізніших часів. Не можна відразу озброювати проти себе всіх і все. Пригадайте тактику большевиків у початку, коли вони всіляко використовували всіляких «попутчиків», щоб пізніше завдати їм такого самого перцю, якого вони завдавали і іншим. Це — большевики. А ось Вам уривок із допіру виголошеної промови Боттая, міністра Корпорацій, найближчого співробітника Муссоліні.

«Коли який народ мусить завоювати свою власну політичну свободу, то супроти тих, що ту свободу в нього віднімають, треба вживати головне засади ліберальні, засади свободи індивідуальної і свободи колективної. Але коли народ уже досяг своєї свободи, замість цих засад приходять засади влади, дисципліни і об'єднаної гармонії всіх **зусиль**». (18 січня в Неаполі на Конгресі Промисловців).

Тому власне, коли Провід, вустами Мартинця звернувся до мене з проханням написати відповідь на статтю Мицюка, спиняючись головне на тих вигодах, що їх принесла Італії фашистська диктатура з такими її засобами, як обмеження свобод і цензура преси, я відповів, що, на жаль, не можу писати в такій площині, бо ми знаходимося

в цілком відмінній позиції, і фашистівська зброя знаходиться в руках наших ворогів, які мою — і подібні — статтю могли б використати проти нас же. Як не дивно, але ми знаходимося тепер у такій ситуації, що, симпатизуючи фашистівській ідеології і поділяючи в багатьох пунктах їх суспільний політичний програм, ми, з нашої національної точки погляду, примушені змагатися проти фашистівських метод, називаючи їх «псевдо-фашистівськими». Це — трагічна ситуація підбитого народу.

Тому власне мене болюче вразила історія з виступом перемишлянської молоді проти москвофілів, і та стаття, що нею УГ зареагував на цей виступ.

Я не знаю, що саме писав проти УГ Паліїв, бо не отримую «Нов. Часу», але з Вашого відкритого листа до нього можу собі скласти про це деяке уявлення. І як це мені не прикро, мушу сказати, що я з Вами не цілком згідний. І то ось чому. Мушу попередити, що до УНДО я не маю ніякого відношення, і тому маю руки цілком вільні і керуюся лише голосом мого громадського сумління.

Ви маєте безсумніву рацію, коли пишете, що не є актом, гідним героїчної молоді, яка повинна виступати «один проти ста». «муж на мужа» і тд., вибиття двох шиб «Ризниці» та вікон приватного помешкання. У цьому Ви маєте повну рацію, і вся стаття «Сваволя» — надихана справжнім розумінням героїчного чину і моральності. Але, в ній є один слабкий пункт, що, мабуть, підняв проти Вас і Паліїва, і оту частину «анархічної» молоді. Це, власне, заклик, — і притому, я сказав би, загострий заклик — стримуватися від будьяких виступів без наказів згори. Вважаю цей заклик за глибоко помилковий. Я в минулому своїйому до

Вас листі, який післав разом із статтею «Передріздвяне», писав саме про ці «анархістичні» виступи, як про вияв стихійного руху, як про вияв того впливу, що його набирають націоналістичні заклики до активності. Не можна ж проповідувати активність і разом із цим наказувати тримати руки в кишені, навіть коли хочеться послати комусь каменюку в вікно. У цій «анархічності» сила руху.

Ви глибоко помиляєтеся, коли думаєте, що Муссоліні, чи навіть його ближчі керівники кермували всіма тими карними експедиціями, що палили редакції комуністичних часописів, розбивали соціалістичні синдикати, тощо. Нічого подібного! Всі ці виступи були самочинні. І саме це не давало жадного приводу поліції тих часів, чи урядові, присікатися до Муссоліні, чи до його органу, які вели загальну лінію, вказували національних ворогів і приймали особисто участь у виступах, коли траплялася нагода, але ніколи — аж до «Походу на Рим» — не керували тими виступами по всій Італії. Кожний діяв так, як йому підказував патріотизм і національна честь, і в цій самодіяльності, у цьому багатстві ініціативи молоді головна заслуга і причина перемоги фашизму в Італії. Дисциплінування і навіть суворе карання винних у самочинних виступах почалися тільки тоді, коли фашизм і Муссоліні прийшли до влади і перейняли за неї відповідальність. До того ж часу все була «сваволя» — з тієї тільки різницею, що ця «сваволя» була високо жертвенна і патріотична, а не грубо егоїстична та амбітна.

Як бачите, моя точка погляду досить відмінна від Вашої, — не принципово, розуміється, — в цьому ми цілком сходимося, — але щодо тактики.

21 серпня 1930. Мусів був перервати листа і тепер продовжую.

Насамперед хочу повернутися ще до питання сваволі. Не хотілося б мені, щоб Ви подумали, що я ухвалюю стару «отаманщину», що нам наробила стільки лиха. І в «отаманщині» були свої добрі сторони, поскільки вони давали доказ ініціативи і енергії окремих провідників із народу, що, не задовольняючись загальною лінією, шукали, на власну відповідальність, виходу з безвихідного становища. Але там було забагато дурної амбіції і чисто міщанської «сваволі». Тепер же іде мова про іншу «сваволю» — про самочинні вчинки, що відбуваються по певній лінії, як вияв ініціативної діяльності і прагн «подвигу» саможертвенної молоді. Дисципліна мусить бути щодо виконання, невідмінного виконання отриманого наказу. Але ні в якому разі не в позбавленні молоді власної ініціативи. Динамізм, енергія, любов до ризику, як і всі інші прикмети людського духу, розвиваються в наслідок певної діяльності, а не бездіяльності. З цього приводу пригадується виховання вояків російського і французького. З російського вояка намагалися виробити якомога більш «сіру скотинку», гарматне м'ясо, що тупо й покійно виконувало б свою роллю власне гарматного м'яса, — тим більше, що в Росії його було аж забагато. У французькій армії, що того гарматного м'яса не мала так багато, намагалися натомість розвинути в воякові власну ініціативу і здатність знаходити вихід із всіляких трудних становищ самому, без чужої допомоги чи наказу. Я стою за цей другий спосіб виховання і гадаю, що Ви цілком поділяєте цей мій погляд. Отже і у нас, ми повинні насамперед розвивати в молоді розуміння нашої за-

гальної лінії, наших ідеалів і наших устремлінь, представляючи кожному, відповідно до здатностей і сили, іти по цій напрямній. Певно, має бути чимало помилок, але без помилок неможливо. Зате молодь на тих помилках вчиться. І зате наш рух, за знищенням одного керівного ідеологічного осередку, зараз же міг би сам собі витворити другий, третій, і т. д., без небезпеки з ліквідацією одного центру, остаточно чи на довгий час бути спаралізованим. Тут вважаю потрібним навести одну цитату з Каутського («Тероризм і комунізм» с. 29-30), що, на мій погляд, дуже добре вияснює значення «свавільних» виступів. Каутський говорить про повстання французьких революційних мас:

«Ні, вони радше були зорганізовані. Але вони виходили з спонтанного пориву мас, а не ватажків, і це власне їм давало непереможну силу. Коли треба, щоб ватажки, яких ніхто на те не виштовхує знизу, закликали до повстання, — то це значить, що революція не має реальної сили і мусить збанкрутувати. Під час всього періоду зросту революційної сили, маси штовхали ватажків, а не ватажки маси. Доки так було, революція йшла наперед. Коли ж становище змінилося, і ватажки були примушені підюжувати маси, це значило, що революційний рух почав спадати. Отже, повстання може рахувати на успіх лише тоді, коли повстають спонтанно (самочинно), без того, щоб ватажки визначали певний термін. Але це не значить, що воно має більше шансів на успіх, коли воно не організоване...» (ст. 29 - 30).

«Під час зросту революційного руху маси штовхали ватажків (так було і за Центр. Ради, та, на жаль, Центр. Рада не мала відповідних ватажків Є. О.), вони піддавали

Їм енергії і сили. Такі мають бути правдиві відносини межи ватажками і масами по всіх усядах, де революційний рух відбувається з успіхом. В революційних становищах ватажки завжди вагаються більше, ніж маси, бо вони більше вираховують всі можливості, ясніше бачать труднощі... Завжди люди роблять дурниці. Під час революції їх роблять більше, ніж коли, бо пристрасті більш розпалені, і цілком нові відносини ставлять часто в мілком несподівані ситуації. Характерна риса революційного руху та, що він поступає наперед, неважаючи на всі дурниці і помилки. У період же упадку революційного руху найменша помилка може привести до найповажніших наслідків...» (ст. 45-46).

Отже, на мій погляд, наше завдання полягає головне в тому, щоб проповіддю активізму, діяльності, енергії, ініціативи викликати той спонтанний рух, що натурально шукатиме своїх ватажків і натурально знаходитиме їх там, де відчуватиме найбільше сили, героїчності й відданості. Що ж до організації, то вона повинна відбуватися рівнобіжно (а не наперед!) і виявлятися головню в добиранні відповідного елементу, що сам шукає організаційних кадрів. І в тих власне кадрах повинна бути дійсна дисципліна.

Тепер про Станову Раду.

Ви цілком добре розумієте, що я можу лише співчувати цій ідеї, але я сильно сумніваюсь, що б ця ідея могла бути здійснена в рамках чужої держави. Більше того, ми навіть ані скільки не зацікавлені в тому, що б вона була здійснена в рамках чужої держави. Ми свідомі всіх хиб парламентарної системи, що, особлизо, в такій багатонаціональній державі, як Польща, може лише розхитувати державний організм, а не зміцнити його, і не маємо жадної

потреби шукати здійснення того корпоративного станового устрою, що міг би зміцнити цю чужу державу, бо це зміцнення йшло б на шкоду нашим кінцевим ідеалам Соборної України.

Тому власне, в політичному житті Польщі, як її активні громадяни, ми **мусимо**, як казав Баттай, бути найбільшими ліберал-демократами, найбільшими парламентаристами. Інша річ, що наші парламентаристи не стоять на висоті свого призначення. Інша річ, що вони перейняті пасивізмом і егоїстичним політиканством. З цим треба змагатися зсередини, і то власне — не відходячи на сторону, не бойкотуючи, чи вмиваючи руки, але активно змагаючись в середині їх власних партійних і культурних організацій, — розуміється, лише там, де ми дійсно можемо мати вільну трибуну.

І тому власне, мені здається, що не можна було б залишати «Діло» на поталу ворожим елементам, ворожим нам інтересам. «Діло» — єдиний наш щоденний орган, найбільша трибуна, яку ми можемо мати, і було б гріхом її не використовувати, скеровуючи свої зусилля на те, щоб зрештою вона зробилася цілком нашою.

Тому, я покищо залишаю питання з своїм кореспондуванням до «Діла» відкритим і копію цього листа відсилаю до Проводу. Певно, що, коли б дійсно було визнано, що **моє кореспондування до «Діла» завдає шкоду «Голосові» і національній справі**, я мусів би покинути «Діло», — але, мені здається, з вищенаведених причин, це ані необхідне, ані не бажане, і можна було б дописувати і до «Діла» і до УГ. Бо, зрештою, «Діло» не являється офіційним органом

УНДО, але загальною вільною трибуною всіх соборників, які поділяються тільки щодо тактики.

Через кілька днів я пришло Вам черговий допис.

З щирою пошаною до Вас...

П. С. 22. 1. 1930.

Чим більше я думаю і передумую, тим більше переконуюся в неможливості кинути «Діло». Поки у нас нема власного щоденника, наш обов'язок підтримувати той єдиний, що існує. Це справа **престижу Нації**. Треба «Діло» не бойкотувати, а здобувати.

Написав для УГ статтю «Молодь у влади».

Революційний фашистівський рух в Італії, як відомо, пройшов під гаслом «Влада молодим», і дійсно величезна більшість командних висот опинилася в руках людей від 25 до 45 років, — людей з сильними енергійними рухами, густим, як копиця сіна, волоссям і міцними білими зубами.

Дивно було італійцям бачити цю молодь на тих місцях, що здавна належали сиво-волосим, або й лисим дідусям із беззубими ротами, похилою спиною і тремтливими руками.

У нас, в Україні, без жадних гасел і постанов про перевагу молодости над старістю, а просто в наслідок цілковитого браку інтелектуальних сил, що хотіли б безкорисно служити справі національної революції, теж чимало командних висот заняли були безвусі студенти головно есерівської віри, — і це в великий мірі спричинилося потім до обвинувачення цієї молоді в провалі революції.

Проте, приклад фашистівської революції виказав наявно, що справа була не в молоді, а в загальній неправильно

взятій лінії, що виходила саме з старшого громадянства і мала привести до демократично-соціалістичного «раю».

Ось вже скоро 8 років, як в Італії стоїть у влади енергійна молодь.

Вісім років — це довгий час. Молодь уже встигла вимушнїти, але ще не встигла постарітись. Тим часом Муссоліні проголошував кілька разів, що він і фашизм мусять «довго існувати», щоб мати час провести цілковиту революцію в душі нових ідей.

«Довго існувати» — це може довести і до старости. І тому в останні часи в італ. пресі знялася полеміка з приводу «молодих» і «старих». Заговорили старі бюрократи, досвідчені державні мужі, — заговорила ціла фаланга більш і менш «поважаних», які віддавна почували незадоволення з приводу занадто енергійного відмолоджування державного організму і апарату.

Відгукнулися, розуміється, і молоді. Не будемо наводити аргументів ні тих, ні других. Хіба ми не знаємо їх і не чули в себе всіх тих аргументів?

Проте, вважаємо потрібним навести той кінцевий акорд, що ним секретаріат Партії поклав край всім дальшим полемікам з цього приводу:

«Фашистівський режим, — каже офіційне повідомлення, — має і на далі залишитися режимом молодих, поскільки це буде можливо. Наприклад, поміж кандидатами тридцяти і сорока років, при рівності заслуг і прав, перевагу ріддватиметься тому, хто має тридцять років».

Повідомлення, сказав би я, має характер пітійського рішення: «при рівності заслуг і прав»... Ясно, що провід-

ники і ідеологи фашизму завжди матимуть більше заслуг і прав. Це дає можливість «існувати довго».

Але все таки насовується питання спадкоємства: фашизм мав би продовжувати своє існування не лише в особах його теперішніх провідників, але і в наступних генераціях. Тому, те ж таки офіційне повідомлення звертає особливу увагу на відповідне виховання всієї італійської молоді, щоб з неї зокрема мати вибір будучих керівників фашистівської Італії.

Для цього мають служити організації — «Баліла», з обов'язковою участю учнів усіх нижчих шкіл; «Авангардистів» — для середньшкільників, та окремо Університетські групи.

Поруч із підготовлюванням молоді в цих загальних організаціях, іде підготовка головно в воєнних та спортових організаціях, де молодь має бути «рішуче скерована на практикування в єрархічному житті — політичному, адміністративному, синдикалістичному, журналістичному, кооперативному, шкільному і т. д. без усяких дурних заздрощів та забобонних страхів. У суворому іспиті життя менш здатні мають упасти, а здатніші будуть поволі підноситися на все вищі місця командування й відповідальности».

І, врешті, останній пункт:

«Молоді мусять більше від інших, вміти **коритися**, щоб придбати право, чи обов'язок командування; вони, більш від інших, мають уміти **наважуватися**».

Коритися і наважуватися...

Два терміни, що ніби себе взаємно виключають, але це лише «ніби».

Бо коритися — обов'язок кожного в рамках організації, в межах отриманого наказу; наважуватися — обов'язок кожного поза наказами, з власної ініціативи, на власну совість і ризико, але відповідно до ухвалені загальної лінії.

Бо тим молодь і цінна в революційних і передреволюційних часах, що вона вміє і хоче наважуватися там, де старість воліє, сидючи тихо, вичікувати.

Молодість, у відміну від старости, має невичерпні скарби бурхливої ініціативи, того все відновлювального духу, що про нього ми вже згадували.

В часі мирного будування спокійного життя, після бурхливих років революційної активності, коли виникає чиста психологічна необхідність відпочинку, старість має всі права й рації: спинитися над уже здобутим і його зберігати, — але в часі, коли нічого ще не досягнуто і нічого ще не здобуто, коли вимагається найбільшого напруження всіх активних сил, всього суспільства, — акція і відновдальність проводу мусить перебувати в руках молоді.

Нашій молоді закидають силу всяких хиб і головне — **невизнання традицій і безкритичне стремління схопитися за останнє чуже слово**, що вважається за найкраще тільки тому, що воно власне «останнє».

Але ця хибя не виключна властивість нашої молоді, вона характерна для всякої молоді, що має душу постійно відкриту для всіх вражень і почувань. Треба лише вживати всіх заходів, що б ця молодь змалечку жила нашим національним життям, отримувала якнайбільше наших національних вражень, переймалася якнайбільше нашими національними почуваннями...

Та наша молодь, що перейшла нашу революцію і нашу

війну, в тому власне й відрізняється від старшого покоління, що вона має свої національні традиції, що вона їх міцно тримається і не хоче продавати їх за жадні комроміси.

Тим часом, як старше наше покоління, — як галицьке, так і особливо наддніпрянське, — підчас найменших невдач кидалося на всі боки, шукаючи за спасенним чужим «словом» і за чужою «традиційною» дружбою, — молодь, що виросла і виховалася в постійній боротьбі за ту Україну, ні перед ким не хоче вибачитися і ні з яким «традиційним другом» не хоче і не може пертракувати.

Вона зберегла й загартувала свою віру і з тої віри зробила незломну зброю.

**

Одночасно з висилкою до Пеленського листа з статтю «Молодь у влади», вислав і В. Мартинцеві до Праги копію листа до Пеленського. В супровідному листі до нього написав між іншим:

«... Щодо «Розбудови Надії», то «Програму виховання націоналістів» розроблено незвичайно добре, і її треба б, на мій погляд, видрукувати окремо, для пропаганди. Так само цілком добре написано і відповідь на «Паперову Війну» Сціборського. Нарешті все стає на своє місце.

Я зовсім не в претенсії, що Ви мої рецензії мусіли пересунути. Навпаки, я задоволений, що Ви маєте стільки іншого цікавого й доброго матеріалу...»

24 січня 1930. Одержав листа з Праги від В. Маргинця з дня 20 січня.

Ще не одержавши копії мого листа до Пеленського, пише мені в тій же справі мого дописування до «Діла» і «Українського Голосу». У загальному він повторює аргументи Пеленського, тому я тут занотую тільки те, що цей лист дає нового:

«Ціла справа може видаватися дивною, коли не дякою, для того, хто не знає краєвих умовин, а зокрема взаємовідношення ОУН та УНДО. Я навіть уважаю, що Ваш зимний тон листа до УГ та обставина, що дістали Ви з «Діла» листа, вказують, що не виключена можливість чергових інсинуацій УНДО проти націоналістів. Думаю, що Пеленський поінформує Вас основно про всі подробиці взаємовідносин ОУН та УНДО, вкаже, чому нам так залежить, щоб Ви не працювали в «Ділі» (подібно, як «Ділові» залежить, щоб Ви не працювали у нас), та представить Вам план праці нашої на краєвім терені на найближчий час, зокрема висвітлить Вам план нашого поступу супроти партій. Тому я не буду тут тої широкої теми порушувати. Зазначу Вам тільки, що від 2 років іде зі сторони УНДО (подібно, як інших угруповань) боротьба проти нас, націоналістів, боротьба (у відмінності від інших угруповань), що ведеться тихо, підступно, та яка мала досі той ефект, що нам не удалось розгорнути ніякої більшої роботи в краю, та що тисячі молодих людей ходять самонас, до решти занархізовані, а лише мала частина, наших колишніх організованих членів, знаходиться в самім УНДО (останні — це не члени ОУН, а бувші члени різних нац. організацій, що існували перед ОУН). Хто знає краєві відносини, той мусить об'ек-

тивно признати, що zorganizувати ті тисячі молодих елементів не вдасться ніколи УНДО-ві (яке для них найбільш непримирима група в краю, дарма, що не один із них — колишній член УНДО), та перешкоджати в організації їх іншим не має нічого спільного з національною роботою. Коли все УНДО таку шкідливу тактику прийняло, то дається це висвітлити тим, що воно бачить, що організований націоналізм, скріпившись внутрішньо наперед елементами для УНДО індиферентними, чи ворожими, поведе наступ на всі партії, в тім числі й на УНДО, намагаючися зреалізувати свої національні завдання при допомозі відмінної (від партійної) організації суспільних сил (класові організації, професійні союзи, тощо), та відмінної тактики (не — парламентаризм, не-опортунізм, не-реальна політика).

Тактика УНДО була досі (з огляду на інтереси наведені УНДО) прямо мистецька: воно не поборювало ніколи нас одверто, як ідейних, тактичних чи іншого роду противників; воно стало декларувало себе, що воно «теж націоналістичне», та старалося за всяку ціну не допустити до якогобудь організування націоналістичних елементів; коли виникали організовані гуртки, то їх старалися розложити за всяку ціну, перехопивши провідників на свій бік; багато наших здібних людей стрінула така доля, що їм добрими посадами позамикано уста та навіть обернено в противників ОУН: один із них нині редактором, другий послом, третій секретарем УНДО, четвертий має знамениту посаду в інституції — домені УНДО і т. д. і т. д. Це лише один рід метод, зрештою (об'єктивно ствердивши) не злих, хоч і деморалізуючих людей.

Були однак — та і далі є — не такі-то добрі методи,

та про них не говоритиму, бо вони не зв'язані з нинішньою справою.

Від заложення УГ на націоналістичній платформі звернулася увага УНДО і в той бік: самому Пеленському пропонувано і виїзд до Англії, як представника УНДО, і місце в редакції «Діла», і місце кореспондента в Варшаві при Парл. Репрезентації; потім зачалися примінювати й інші методи, що мали за ціль арешт редакторів (зовсім припадково не вдався цей план, хоч редактори були арештовані та кілька годин сиділи) та замкнення УГ, а коли й це не вдалося, починається перехоплювання наших кореспондентів, яких сітка хоч ще слабо zorganizована, все ж перевищує сітку всіх українських краєвих часописів, разом узятих.

Як бачите, проти нас ведеться кампанія: ми нікого не зачіпаємо, не нападаємо, не розкладаємо, тільки робимо своє. Сьогодні в краю є надто велике поле праці, вповні запущене, якого обробка — необхідне наше завдання, супроти якого приємність боротьби з партіями стає маловажною та покищо неактуальною проблемою. Все ж до цієї боротьби нас стало провокують, як спровокували нас до неї уєнерівці на еміграції.

На тому тлі, яке дуже слабо тут мною представлено (сподіюся, що зробить це Пел.) Ваш перехід з УГ до «Діла» для нас немаловажна річ. Ви маєте за собою співробітництво в «Розбудові Нації», «Українським Голосі», також у ЛНВ (ворожим УНДО-ві), Вас багато людей уважає за нашого члена. Коли б Ви були кореспондентом «Діла» перед роком, два, а щойно тепер зачали дописувати до наших часописів, справа представлялася б зовсім інакше. Сьогодні

у Вашім переході до «Діла» зачеплений престиж всієї нашої організації, не говорячи про те, що тратимо у Вас цінну силу. Це zarazом удар по наших методах, а потурання методам боротьби противника, який, заохочений добрим вислідами, піде далі своєю дотеперішньою дорогою.

Вам може все це незрозуміле, що й не дивно, коли сидите в Римі, далеко від краю, та не орієнтуєтесь в краєвих відносинах. Однак, запевняю Вас, що ближче пізнання того конгломерату всяких опортуністів, від польонофілів - угодців до радянофілів (в редакції «Діла» редактором між іншим Федорців, який пересиджує цілими днями у Ланчинського, большевицького консула; другий з редакторів — Мих. Рудницький, який пару років тому був славний з участі на равті в польського воеводи, а тепер замішаний в аферу «ікроїдів» Ланчинського; це ж лише сама редакція «Діла», а не все УНДО!), — відштовхнуло б Вас від нього (УНДО) раз на завсіди. Багато зрештою довідається з недалекої пресової кампанії, бо таки треба нашим людям отворити очі та ставити ясно справу. (Донцов тому не з нами, бо не може нам простити, що ми досі не видали безпощадної боротьби УНДО-ві та весь час побоювався, що не поодинокі націоналісти, але й вся ОУН одного дня опиняться філією, чи складовою частиною УНДО!).

Про всі ці справи докладно Вас поінформує і то далеко ліпше, ніж листовною дорогою, Голова Проводу, який в скорому часі (в лютні місяці) заїде до Риму. Тоді-то вирішиться й справа пресового бюро націоналістів у Римі та всі справи, зв'язані з участю Вашої особи в нашому русі, та з веденням нашої акції в Італії.

Залучаю слова моєї глибокої пошани...

27 січня. 1930. Відписав Мартинцеві:

... Я післав Вам копію листа до Пеленського, а через два дні по тому отримав Ваш лист в цій же справі. Ви пишете між іншим: «Нам так само залежить, щоб Ви не працювали в «Ділі», як «Ділу» залежить, щоб Ви не працювали в «Голосі». Мушу сказати, що «Діло» в цій справі мені нічого не писало: воно просто запропонувало мені місячний гонорар 12 дол. плюс «Діло» за чотири статті на місяць, а в крайньому випадку, і за менше. Отже, я маю обов'язок постачати на місяць чотири кореспонденції (а то й менше), а інший час і інші кореспонденції я вільний давати кому і як схочу.

«Діло» дуже добре знає, що я до УНДО не належу, і що я дописую і до ЛНВ, і до Розбудови і до УГ, а проте ні словом про те не згадало.

Друге: Ви пишете, що, коли б Ви дописували і перше до «Діла», а потім уже стали до нас дописувати, то то була б інша справа... Але ж так власне і є. Я дописую до «Діла» в 1924 р... Тільки дописування моє не носило регулярного характеру, мені обіцяно було гонорар, але, в наслідок ніби розгрому редакції «Діла», я отримав лише кілька книжок, грошей же не отримав ніяких. При такому стані речей я відмовився від кореспондування. Проте, у мене є навіть посвідчення «Діла» з січня 1929 р. (себто задовго до моєї співпраці з УГ), що я — єдиний кореспондент «Діла» на всю Італію. В справі мого кореспондування до «Діла» звертався до мене, з доручення Мудрого, в липні м. р. Чінка, коли був у Римі. Але я йому відповів, що поки мені не буде визначено певного гонорару, до «Діла» не дописуватиму. І він мені признав рацію. Пишу це для того, щоб виявити

Вам, що моє запрошення до «Діла» не є наслідком якоїсь уїдівської інтриги проти УГ., але дуже давньою справою, що тепер лише оформилася.

Певно, що мені не дуже то приємно фігурувати поруч з одного боку Федорцева (хоча я його підпису ніколи не бачу), а з другого — Панейка. Але вважаю, що «Діло» такий орган, що не нам його кидати, полишаючи чисте поле іншим, але інших треба примусити вийти.

Крім того, моє особисте становище до «Діла» таке, що я не можу без жадної очевидної причини його так покинути. Мусу сказати, що «Діло» одразу прислало мені наперед гонорар, і тим досить мене зв'язало.

Таким чином, покищо я не бачу іншої можливості для себе, як інтенсивно працювати і для «Діла»; і для УГ. Дійсно, я вже вислав до «Голосу» статтю «Мелодь при владі», а сьогодні висилаю дев'яту другу статтю, що може бути розбита на дві — «Журналізм у Фашистській Італії». Через деякий час вишлю ще статтю «Правно-професійне становище журналістів в Італії», як продовження попередньої статті. А потім знову почну писати до «Діла».

З матеріального боку, мусу сказати, що статті до «Діла» для мене далеко легші, бо вони коротші і більш прості. Кожна стаття до «Голосу» дорівнює кількістю матеріалу і праці двом статтям до «Діла». Крім того, «Голос» не може заповнювати кожне своє число моїми статтями, тому, гадаю, було б для «Голосу» досить і двох статей на місяць.

Я ніяк не можу дивитися на «Діло», як на орган УНДО. Для мене «Діло» — єдиний український щоденник, що має обслуговувати український загальний, без різниці партій. І

дійсно, я бачив у «Ділі» навіть статті В. Липинського, що ніяк до УНДО не належить! Та і на ювілей «Діла» В. Липинський прислав дуже гарного листа. Тому-то, до створення чисто націоналістичного щоденника, я не вважаю корисним відтягання від «Діла» інтелектуальних сил, що можуть дати інтелектуальну поживу широкому українському загалові.

Я буду дуже радий познайомитися особисто з п. Ковновальцем і перебалакати з ним у голос. Чим зможу бути корисним, буду радий стати до послуг, тільки, боюся, тут робити нам покищо нема чого. Тут занадто реальні політики, і поки у нас нема нічого дійсно реального, нам краще може й не соватися, — тим більше, що свого часу п. Острияніці напсували тут порядно...

3-го лютого 1930. Ні для кого не таємниця, що відношення між Ватиканом та італійським урядом, неважаючи на врочисте підписання трактату, що ніби мав остаточно розв'язати т. зв. «Римське питання», почали помітно прохолоджуватися і потім не менш помітно загострюватися в перших же місяцях існування нової суверенної держави, що, без огляду на всі тонкості державного права, починає відгравати роль «держави в державі».

Лятеранський трактат було підписано 11 лютого 1929 р., і його стрінули по всій Італії вияви правдивої радості, а серед керманців фашизму — почуття перемоги.

Але вже 13 травня того року Муссоліні заявив у Парламенті:

«За яких три місяці запал і захоплення спали, і моя промова буде бідна на ліризм, — ви не здивуйтеся, якщо знайдете в ній і вістрі полеміки!»

А 30 травня папа Пій XI зі свого боку писав до кардинала Гаспарі:

«Неважаючи на всю ту величезну працю (що її було взято для підготування акту примирення між Ватиканом і Італією), пройшло тільки трохи часу, і ось ми мусимо лементувати разом із пророком «Мутатус ест кольор оптимус», і яскрава радість усіх добрих католиків і всіх громадян Італії і всього світу мусить так невдячно й важко перерватися...»

Що ж власне захмарило ясне небо італо-ватиканських відносин?

Причини захмарення треба шукати як у загальному розходженні фашистівського та католицького світоглядів, що в багатьох пунктах себе взаємно виключають, так і особ-

ливо в непримирній конкуренції цих двох світоглядів в намаганнях заволодіти душами молоді і виховати їх на свій власний ідеологічний зразок.

У відношенні фашистівського уряду до Ватикану криється велика й трагічна суперечність. З одного боку, фашисти визнають незвичайну вагу релігії в духовому житті як окремої людини, так і всієї нації, і в цьому відношенні вони йдуть за Макіавеллі, який говорив у «Промовах про Тита Лівія»:

«Монархії чи республіки, які хочуть забезпечитися від розкладу, повинні охороняти непорушність релігії та її церемоній і підтримувати пошану, належну святиням, бо нема певнішого знаку руїни якоїсь держави, як нехтування релігійним культом».

З релігій же фашистам найближче католицизм: воно імпонує своїм виробленим єрархічним ладом, а також своєю традиційністю, — воно ж було релігією батьків, дідів і прадідів.. Крім того, католицизм дороге фашистам своєю зв'язаністю з Римом, що робить столицю Італії ніби духовою столицею світу.

Саме тому фашизм прийшов до акту примирення з Ватиканом та до проголошення католицизму офіційною релігією італійського королівства.

Але ж, з другого боку, так прийшло й до обвинувачень фашизму у «почитанні Бога і Церкви з точки погляду історичної, чи естетичної, чи утилітарної, але не з точки погляду безсумнівної незломної віри». Так ми приходимо і до важких слів Папи (в листі до кард. Гаспарі з 30 травня 1929 р. з приводу промови Муссоліні в парламенті і в сесії) про «єретичні, — ні, гірші від єретичних — вирази»

голови фашистівського уряду про істоту християнства та католицизму.

І так ми приходимо до конфлікту між фашизмом і католицизмом у питанні виховання молоді і в відмінному розумінні компетенцій держави.

Католицька Церква, що відразу, з самого народження марксизму, заняла позиції, цій доктрині рішуче ворожі, зокрема через її заперечування прав одиниці, що мала потонути в комуні, — не може прийняти і фашистівської доктрини, яка вчить, що людина існує для нації, а не нація для людини:

«Держава, — казав Папа Пій XI учням Мондрагонської Колегії 14 травня 1929 р. — існує не для того, щоб поглинути, знищити особу та родину: це було б абсурдом, суперечним природі, бо родина старша від суспільства і від держави».

Звідци випливає й необхідність, з точки погляду католицизму, обмеження прав держави щодо виховання молоді, — обмеження, що мали б іти на користь Церкви.

Церква і держава, — кажуть католики, — стоять у відношенні до родини на різних площинах, бо Церква має титул духового материнства, чого держава не має:

«Ми, — говорив Папа у вищезгаданій промові до учнів Мондрагонської Колегії, — ніколи не зможемо погодитися, щоб хтось урізував, зменшував, заперечував право, яке природа і Господь дали родині і Церкві на полі виховання. В цьому пункті ми будемо непохитні, — так само, як були б непохитні, коли б нас запитали, скільки має бути два рази два... Коли йде мова про рятунок чиеїс душі... ми від-

чуваємо досить сили, щоб протиставитись самому дияволі...»

І тут же ми знаходимо гострий випад спеціально проти фашистівської системи виховання:

«Ми не будемо говорити, чи необхідно, пристойно і відповідно державі, для сповнення обов'язку виховання громадян, виховувати завойовників... Те, що робиться в одній державі, може бути зроблено і в усьому світі. І коли б усі держави почали виховувати завойовників, що б і з того вийшло?»

А Муссоліні не менш категорично проголошує в Сенаті:

«На точці виховання ми непорушні... Коли б сучасний світ складався не з відомих нам усім лютих вовків, що випадково вбираються в циліндри та похоронні сурдуди, можна було б відмовитися від нашого виховання, яке ми назвемо нарешті справжнім іменем, бо лицемір'я нам осоружне — воляцьке виховання. Це слово не повинно нас лякати. Мужнє й воляцьке виховання необхідне Італії, бо протягом довгих століть воєнні здатності народу не знаходили жадного застосування. І тільки велика війна, від 1915 до 1918 р., була єдиною з часів Римської імперії війною, яку провадив і виграв італійський народ. Саме тому, що ми мусимо щодня боронити наші інтереси, від яких залежить наше існування, не можемо ми піддаватися улесливим словам універсалізму, що відповідає психології народів, які вже стали сильними, але не підходить народам, що тільки ще хочуть стати сильними».

Ці уривки з промов найвищих провідників католицизму й фашизму, дають ключ для розуміння всіх тих вельми чисельних тепер епізодів боротьби, що відбувається в лоні

італійського народу, в журналістичній полеміці і в таких яскравих фактах, як вміщення минулого тижня на індекс заборонених католикам книжок двох книг, що їх видало офіційно фашистівське видавництво «Лібрерія дель Літторіо», а саме — книгу Міссаролі «Date a Cesare» («Дайте Цезареві» і книгу Ігнотуса «Stato Fascista, Chiesa e Scuola» («Фашистівська Держава, Церква і школа»).

Не може бути сумнівів, що фашизм, розв'язанням т. зв. Римського питання, здобув одну з найбільших дипломатичних і національних перемог, і в момент підписування Лятеранських пактів їх творці були на вершку своєї політичної слави, але саме тоді вони ввели в державний італійський організм нову могутню силу, що непомітно, але послідовно підточує режим, змагається з ним і намагається накинати владі свої впливи.

Можна сильно сумніватися, чи осягне вона свою мету, бо не дурно ректор католицького університету в Мілані, кінчаючи цикл лекцій 8 вересня 1929 р., мусів признати рацію тим, які називали Італію «країною скептицизму», які говорили, що «католики-італійці дійсно мало причинилися до поширення релігійних студій, і неосвіченість і байдужість панують у країні».

Занадто довго Ватикан і духовенство не сприяли віковим ідеалам національного об'єднання, або, як у нас тепер прийнято називати, — національної соборності, бо занадто довго вони знаходилися в безпосередній залежності від чужонаціональних чинників, головню Франції та Австрії, і задовго в Італії панували цілковито атеїстичні уряди. Певно, що прийняття конкордату навіть у тій формі, в якій він вийшов із Лятерану, було величезним кроком назустріч

найбільш сміливим бажанням правовірних католиків, але певне й те, що дальших офіційних здобутків Ватикан не матиме, і в сфері виховання молоді фашистівський уряд ніколи не поступиться.

Це розуміють католицькі кола, і тому проголошується фашистівському урядові глуху боротьбу: — «Кидається, — як пише Ігнотус, у книжці, поставлений в Ватикані на індекс, — гасла робити пропаганду проти держави, проти її прав, проти цілості тих прав, проти вживання назви фашизму, з удаванням, а навіть і відкритим проголошенням, що, мовляв, держава — це одне, а фашистівський режим — друге, і т. д. і т. д....»

Недаром і Муссоліні вважав потрібним заявити в парламенті:

«Хай кожний знає, що режим не спить, і ніщо не втікає з його поля зору. Нехай ніхто не думає, що й найменший листок, що друкується десь в останній парафії, не дійде колись до моїх рук. Ми не дозволимо на відродження давно похованих партій, чи організацій... Цікаво зазначити, — додає він, — що за три перші місяці після підписання Лятеранського трактату я мусів конфіскувати більше католицьких часописів, ніж за сім попередніх»...

Проте, один «листок» досить поважних розмірів, що видається не десь «в останній парафії», а таки в самому Ватикані, суверенній державі, знаходиться поза обсягом фашистівської «уваги», і в тому «листку» друкуються відкрито іноді дуже гіркі речі...

Називається він — «Оссерваторе Романо...»

7-го лютого 1930. Одержав листа від В. Мартинця з Праги з дня 3-го лютого:

Високоповажаний Пане!

Ваші листи з 21 м.м. та з 27 м.м. враз із копією листа до Пеленського з дня 20-го м.м. вносять нове світло в справу Вашого співробітництва в «Ділі». Зміст Ваших листів я подав до відомо Голові ПУН. На підставі одержаної від нього відповіді, повідомляю Вас, що при тому стані справи Вашого співробітництва в «Ділі», як це Ви його нам подали, ми вповні годимося з Вашими аргументами, що покидати Вам тепер кореспонденцію «Діла» немає потреби. Про це пишу рівночасно до п. Пеленського, який в крузі власної компетенції полагоди́ть справу Вашої кореспонденції в УГ.

Щодо поведення праці на Вашому терені, то справа вимагає широкого обговорення з огляду на потребу пізнання можливостей, обміркування засобів, тощо, а тому годі полагодити її листовною дорогою. Це треба відкласти до Вашого побачення з Головою ПУН.

Ріжні Ваші зауваження в листі до п. Пеленського з нагоди статті «Сваволя» та демонстрації в Перемишлі зовсім слушні, коли брати їх самі по собі. Однак, у данім випадку не ходить про здушення ініціативи молоді. Демонстрації у Перемишлі не мають ніякого відношення до, прим., демонстрацій у Львові, ані щодо підкладу, ані щодо способу переведення, ні щодо авторів їх, ні щодо епілогу їх. Коли в останніх найшла вислів здорова ініціатива кращої молоді, то демонстрації в Перемишлі якраз навпаки: вони є дебютом вповні занархізованої частини молоді. Не дивлячись на

форми їх переведення, який міг бути їх духовий підклад, коли автори їх в кілька годин по вибиттю 2 шиб плачуть (!) перед комісаром поліції, при конфронтації (!) видають себе взаємно, тощо? Ті ж автори — це ті, що зломали були бойкот польських високих шкіл перед кількома роками, і ще й нині беруть участь у різних польських зборах та ін. Отже, наш виступ — це не виступ проти ініціативности молоді взагалі, але проти правдиво анархічних та нездорових учинків. Така самочинність і ініціативність не є будууючою, не підносить молоді навіть в очах її самої та ніколи не може причинитися до того, що б та молодь, в разі знищення нац. центру чи знищення всієї організації, зараз утворила на їх місце щось нове, наложила на себе рамки нової організованости; вона не тільки не утворить щось нове, але може знищити існуюче. Тому прошу не дивуватися, що тепер, при розбудові нашої сітки на Зах. Україні, отже в початках, ми мусимо кожний прояв анархії здусити якнайрішучіше, бо всяка поблажливість в початках приносить необчислимі шкоди.

Щодо справи Станової Ради, то це питання щойно в початках дискусії; розуміється, реалізація її не має на оці скріпити польської держави, а противно ставити цій державі якнайбільший опір, та в остаточні хвилі помогти завалити її. Перед нею, отже, завдання, яких не можуть виконати наші парламентарні партії. Не можучи ставити ніякого опору польській владі, не зможуть ніколи ту владу скинути. Організація професійних союзів — це не тільки заведення внутрі нашої суспільности далеко кращого порядку та організованости, ніж це роблять теперішні партії, але це zarazом посилення нашого відлору проти польської

держави: генеральний страйк робітничий, загальний бойкот податковий і т. д. ніколи не зможуть перепровадити наші партії; це також небезпечніша зброя в боротьбі з окупантом, ніж паперові протести партій, тощо.

Порушена Вами справа ліберало-демократизму визвольних рухів дуже цікава, але вимагала б довшого обговорення. Абстрагуючи від того, що гасла ліб.-демократизму чи соціалізму не «модні» та не мають притягальної сили (доказ зник українських соц. партій), — може, в наслідок цілковитої компромітації їх більшовиками та повної їх невдачі в державних організаціях інших народів, — слід звернути увагу на те, що вони ні в чому не допомогли б нам тепер; ми, і не воюючи гаслами демократизму, соціалізму, тощо, все ж виступаємо проти чужої окупації, маємо аж багато аргументів проти поневолення нашого народу, проти потоптання свободи, тощо; при цьому, однак, знаходимося в тім ліпшій положенні, ніж з гаслами «демократизму» і т. д., що в масах поширюємо повну національну виключність, без огляду на режими; між тим гасла демократизму, соціалізму, тощо, могли б нас завести до неоправданих надій на польський демократизм, соціалізм — одним словом могло б повторитися все те, що мало вже місце в Україні перед 12 роками, коли то в масах і партіях модні були «демократизм» і «соціалізм»...

8 лютого 1930. У моїй хаті завжди товчуться гості.

Зі всіх кутків світу, з усіх славнозвісних столиць, зі всіх культурних осередків, представники всіх рас і народів. Найрідше приїздять українці. Найчастіше — північні американці, або, щоб бути точнішими, американки — молоденькі, гарненькі, завжди чепурні і вицигорні, молоді паночки і старі, сивоволосі, але все ще бадьорі й причепурені та барвно одягнені пані.

Зав'язуються цікаві знайомства, і — в повільних розмовах за довгим спільним столом, що іноді переходить у жваві дискусії — пізнаєш непомітно психологію й погляди далеких людей і найсуперечніші суспільні ідеали. Пізнаєш поволі психологію і вдачу окремих людей і цілих народів. Через вузький екран мого непорушного римського життя пересувається кінематографічна бинда всього світу.

Найчастіше ця бинда, повна рухів, звуків і барв, висвітлюється тільки для мене, і я з пожадливою цікавістю уважно слідкую й нотую собі місця, варті пам'яті, — але іноді заходжу й я сам до будки оператора і починаю крутити й свою власну українську бинду, так мало подібну до тих, що їх звикли бачити мої чужинецькі гості. Але — не довго, щоб не втомлювати незвичними речами ніжних місс, і щоб не псувати їм їх ідилічного настрою...

— Але ж це неможливо, — каже мені гарненька міс Ту (її прізвище по англійськи пишеться зовсім інакше і виглядає далеко-далеко довше, але вимовляється власне так — міс Ту)...

— Що неможливо?

Що б у наші часи відбувалися такі неймовірні знущання... Правда, у кожного народу бувають злочинці, са-

дисти, дегенерати, тощо... Але, що б у влади стояли люди, які б навмисно й послідовно присуджували до повільного вимирання цілий нарід, що б вони палили села з жінками і дітьми... що б дозволяли по своїх установах мордувати людей в таких тортурах, що перед ними й суди інквізиції бліднуть, у це неможливо повірити...

— Так, так... бліднуть. Треба було б вам побачити покалічені трупи моїх бідних товаришів зі студенської громади, що 12 років тому намагалися захистити нашу столицю від московського нападу... ви б жахнулися... з повиколюваними очима, з пошматованими тілами...

— Але ж то було дванадцять років тому...

— А тепер, міс Ту?... Чи ви не знаєте, що там роблять тепер? За офіційною статистикою щодня розстрілюють в середньому по п'ять-десять найкращих із наших найздоровіших, найактивніших селян, найсміливіших духом письменників, найпильніших і найчесніших учених...

— Данина Атенців кретійському Мінотаврові... данина переможених...

— Ні, міс Ту! І то були колись виграшки! Кожних дев'ять років мали переможені атенці посилати на поживу Мінотаврові по семи з найсильніших хлопців і по семи найкращих дівчат... Чотирнадцять — на кожних дев'ять років. І то здавалося атенцям такою страшною даниною, що вони переказали пам'ять про неї найдальшим потомкам... А ми ж віддаємо таку і більшу — данину щодня... Розумієте — щодня!

— І потім — у атенців були свої героїчні традиції, був свій володар, що мав сина Тезея... і той Тезей забив Мінотавра...

— Правда ваша, міс Ту, вони мали Тезея... І ми мали свого Петлюру. І ми мали свій власний уряд, що намагався забити наших Мінотаврів... І пам'ять про нього залишилася досі — ось маємо відомість, що ваш сенатор Конелянд пропонує урядові США призначити свого представника при Українській Демократичній Республіці, що має свій уряд закордоном, на чужині. Це дуже гарно з його боку, бо засвідчує, що все таки хтось зберігає пам'ять про нашу визвольну боротьбу і хотів би, щоб ми таки звільнилися від наших Мінотаврів... Але, на жаль, ми не маємо тепер свого Тезея. Натомість маємо Андрія... Читали Тараса Бульбу? Та ще маємо такого Павла, та Михайла, та Володимира, що ніби як та московська лялька «ванька-встанька» то схилиться до самого долу, то нараз знову випростатється на весь свій зріст... Але це — не Тезеї, міс Ту. Це це не Тезеї... І коли б не наші славні традиції... Так, ми маємо дуже гарні традиції, міс Ту, — давні князівські київські, потім козацькі, стрілецькі... Тими традиціями тільки й живемо, їх тільки й плекаємо, і твердо віримо, що вони ще дадуть рясні плоди...

Міс Ту похитує головою. Їй теж хочеться вірити разом з мною. Згадка про сенатора Конелянда їй приємна, і вона ненавидить большевиків усім своїм маленьким серцем.

— Лишіть його, міс Ту, — втручається нараз різко комендатор Франчі, молодий, чорнявий італієць з відкритим чесним обличчям і лукавими блискучими очима. — Лишіть його! Ви ж приїхали до нас, до Італії, студіювати наше життя, наші здобутки — нащо вам та безнадійна українська справа?

— Мені цікаво все, з чого можна навчитися...

— Ах, ці мені американки! В дитинстві всі їх жалують і роблять неймовірними мазунками. З десяти років — з ними вже поводяться, як із дорослими. Потім вони проводять кілька років по розкішних університетах, що уявляють з себе справжній рай земний... без змін. Вони вільно зустрічаються з молодими американцями, які щиро ними захоплюються і служать їм без жадної винагороди, як жорстоким богиням. Потім вони нарешті виходять заміж, і чоловіки продовжують дивитися на них, як на якісь дива світу, і працюють на них, як присуджені. Вони могли б дуже легко — знаю кілька таких прикладів в італійських родин — зіпсуватися від такого поводження, але вони, кажучи загалом, залишаються далі дуже милі і навіть не дуже егоїстичні. Вони задовольняються тим, що теж вважають себе за дорогоцінне добро і щиро дбають, щоб це добро все збільшувалося в ціні. Тому продовжують удосконалюватися в усіх галузях життя і це вдосконалювання вважають за свій єдиний обов'язок. І так вони ходять і їздять по всіх усядах, де лише надіються знайти щось для свого поступу, де лише «можна чогось навчитися»... Коли ж вони бачать, що їх жадання самовдосконалювання не знаходять потрібного стимулу, вони поспішають далі, забуваючи, чим вони зобов'язані речам і людям. Потім вони нарешті втомлюються, і пал їхнього внутрішнього вогню помітно спадає. Але звичка блукати залишається... Вони більше не можуть залишатися з самими собою, вони все шукають, шукають... Але, міс Ту, — додав комендатор Франчі до своєї тиради й показав на мене, — коло нього ви нічого не знайдете, нічому не навчитесь, нічим себе не

вдосконалисте... Ви ж подумайте, — він із своїми земляками претендують мати національну самостійну державу; вони претендують на наше з вами до них співчуття і навіть на нашу допомогу, і посиляються при цьому на своє тисячолітнє національне існування, — тисячолітнє національне існування народу, що майже завжди, — так, так, майже завжди! — когось корився, кимсь визискувався..

— Ні, панове! — став він нараз у позу мітингового промовця, і звернувся до мене так, ніби за мною стояли ще тисячі таких же українських емігрантів, — ні, панове, щоб ми вам співчували, щоб ми вам допомагали, ви повинні перше довести своє право на поміч, свою здатність на державне життя. Візьмім, напр., нас, італійців... Ніхто не зацікавлений в існуванні самостійної України так, як ми. Ви ж розумієте, всі шляхи з України ідуть через Італію, і всі шляхи Італії на схід ідуть через Україну. Україна має вугілля, залізо, марганець і інші потрібні нам сировини. Україна має найкращу пшеницю, з якої ми робимо наші найкращі макарони... І до того ж, ми боїмося панславізму, ми ненавидимо Югославію, що своєю плодючістю і потенціальним розвитком загрожує нам на Адрійському морі. Ми знаємо дуже добре, що яка б там Росія не постанала на руїнах Советчини, вона продовжуватиме давню панславістичну політику і підпиратиме Югославію. Всі російські емігрантські центри зосереджено в ворожому до нас Парижі, так само зв'язаному з Югославією... І тому ми не хочемо відродження Росії і воліємо, щоб там залишалися далі большевики...

— Що ви кажете!..

— Кажу правду, любі панно, бо це — політика... Досі

на тих просторах, що займають Совети, ми бачимо лише дві можливі комбінації — або впадуть большевики, і повернеться панславістична імперіяльна Росія, якої ми не хочемо, або залишаться большевики... Хай краще вони залишаться, бо, зрештою, вони нам ані страшні, ані шкідливі...

— Ви забуваєте про третю можливість — про розпад Советщини на національні держави, і цей третій вихід був би Італії напевно бажаний...

— Так, був би бажаний... Але ми не бачимо в цьому нашому бажанні покищо нічого конкретного, реального... Я не знаю, чи ви знайомі з чеським визвольним рухом... Довгий час найкращі і найдіяльніші чеські діячі з тисячами чеської інтелігенції перебували на еміграції. Серед них було троє людей — Бенеш, Штефан і Масарик. Хоч вони ніколи себе урядом не називали, але для всіх чехів і нечехів вони таки були справжнім неофіційним чеським урядом. І ми тоді теж знали, з ким мали говорити, від кого чого чекати... Ці ж люди, — і він знову звернувся до мене, — ці ж люди мають силу різних урядів і центрів, але, як добре до них всіх придивитися, — всі вони — порожнє місце... Всі вони один одного поборюють, один під одного підкопуються, один одного лають.. Поки так буде, ми волимо большевиків у Росії... ніж витратити час на розмову з порожніми місцями...

На жаль, я нічого не міг йому відповісти, — бо не міг ж я йому сказати про нашу найновішу надію створити такий центр, що не був би порожнім місцем, — не міг і не хотів: чужинці взагалі, а італійці зокрема нехтують чужі надії, вони хочуть фактів. А факти лиш зріють...

13 лютого 1930. Папа Пій виступив у справі релігійних переслідувань в Росії. Він видав лист, в якому закликав світ до «хрестового молитвенного походу», який мав би відбутися по всіх католицьких церквах світу 19 березня ц. р. Починаючи з найбільшої базилики св. Петра в Римі, де відправлятиме Службу Божу сам Папа, і кінчаючи маленькою сільською перковцею, де нікому незнаний парох оповідатиме селянам про новітніх мучеників віри і про їх нових гонителів, що їх Папа називає в своєму листі «богохульниками і злодіями», піднесеться до неба молитва за «гнаних і мучених» християн у Росії.

Значення цього виступу Папи величезне, — нема сумніву, це найбільший моральний удар, якого зазнали большевики в західному світі. Тут, як вірно зазначив один римський часопис, не йде справа тільки про релігійну справу, чи про якусь чергову політичну кампанію, тут «іде справа про хрестовий похід цивілізації проти варварства; тут іде справа про інтервенцію в успішний спосіб для врятування від руїни й муки цілий пригнічений нарід, що його обсіла зграя звірюк, яка нищить, мордує, обдирає немилосердно, зі спраги до крові і до грошей, на очах всього світу, що залишається байдужим до розпучливих криків і закликів про допомогу, що здійснюються з країн большевицької тиранії...» («Попольо ді Італія»).

Всі італійці й не - італійці, що з ними мені довелося розмовляти з приводу напського виступу, одностайно погоджуються щодо його важливості і щодо необчислимості його наслідків. Хвиля загального обурення в Європі, не кажучи вже про Америку, здійснюється так високо, що можна сподіватися нових далекосяглих подій.

«Ми насмілюємося вірити, пише той же, вже цитований часопис, — що одного вже недалекого дня всі цивілізовані нації світу відчують обов'язок виступити в обороні всього святого і чесного. Ми домагаємося кампанії проти найгіршого рабства, яке коли зазнала людськість. Голос за Лігою Націй! Але чи зможе вона вказати, що бодай хоч раз зможе послужити справі миру і справедливості?»

Також французький прем'єр Тардіє висловився, що справа остаточного зірвання з більшовиками — справа не тільки Франції, а й всього світу...

Папський лист дав привід до протибільшовицьких виступів і в англійському парламенті і в палаті лордів.

Певно, не лише виступ Папи викликав цю бурю громадського обурення, що зривається в Європі, бо ця буря почалася багато скорше. Вже від двох місяців ми чуємо про яскраво антибільшовицькі виступи по різних містах Європи, головню Англії, Швейцарії й Франції. Але всі ці окремі виступи, окремі навіть і сильні голоси потребували ще свого спільного виразника, що мав би право перебрати на себе роль духовного й морального проводиря руху, — цю роль власне й перебрав Голова Католицької Церкви. Його голос прозвучав, як протест самої людськості, взятої в найширшому значенні цього слова, як протест людини, що стоїть на межах поміж людським і божеським, — і тому власне його голос відбився грімким відгомном у кожному віруючому серці, в кожній чесній душі праздиного католика і християнина.

Саме цьому я й надаю виступові Папи в справі релігійних переслідувань у СРСР величезного значення. Треба ду-

мати, що він відіграє велику роль в наближенні катастрофальної для більшовиків розв'язки.

Але одночасно цей виступ Папи в російських справах, примушує приглянутися до відношення Ватикану і Папи до українських справ.

Насамперед трохи історії.

Історію цю треба починати з часів Бенедикта XV, попередника Пія XI.

Головною ідеєю папи Бенедикта XV було зближення східної й західної Церков. Вважалося, що головною перешкодою для зближення був царизм, — тому російська революція викликала в Ватикані неприховані симпатії. Частина цих симпатій припала і на українську революцію. Папа Бенедикт XV визнав уряд УНР, післяв Петлюрі своє благословення, а в листі до митрополита А. Шептицького (з 21 лютого 1921 р.) писав:

«Саме тому, що в Нашому серці Ми маємо надію на повернення народів Сходу до єдиної віри, сподіваємося глибоко, що через українців, тісно зв'язаних із Святим Престолом... дуже швидко може сповнитися бажання Нашого славного попередника Урбана VIII, який сказав відомі слова: «Я надіюсь, що через вас, мої Русини, Схід навернеться»...

І далі:

«Ми молимося палко перед Всемогутнім, щоб Нашим улюбленим синам української землі була дана милість з'єднання під протекцією Св. Престола Святого Петра»...

Папа Бенедикт XV, для виконання й прискорення цих своїх надій, не лише прийняв у себе українське посольст-

во (перше гр. Тишкевича, а потім о. Бонна), але й призначив на Україну свого високого представника, покійного вже о. Дженоккі.

Як бачимо, українські акції тоді стояли високо, і українське ім'я офіційно фігурувало по ватиканських офіційних документах.

Потім часи змінилися. Уряд УНР опинився остаточно на еміграції, наддніпрянська Україна знайшлася під пануванням большевиків, а Галичину було віддано Польщі. На папському престолі засів бувший варшавський пунцій Пій XI, людина високо освічена і перейнята тою ж ідеєю об'єднання Церков, але людина інших методів і симпатій.

Мене запевняють, що папа Пій XI, перебуває еволюцію в відношенні до українців. Може бути. Я не маю жадних причин і даних для заперечення. Але не бачу і фактів, що це стверджувало б.

Більше того: при папі Пію XI навіть ім'я наше викреслено з офіційного вжитку.

На аудієнції, яку минулого року папа Пій XI дав сотці українських галицьких паломників на чолі з митрополитом А. Шептицьким, він, — у своїй довгій промові, що мала винагородити за довгі митарства, що їх перейшли паломники, здобуваючи дозвіл на виїзд, — не вжив бодай раз страшне слово «Україна» чи «українці» і говорив лише про «вашу землю», «ваш народ» і т. д., ніби та земля і той народ були безіменні!

На українській колегії в Римі, де виховуються будущі пастирі української католицької Церкви, досі читаємо — «Рутенська Колегія».

Коли Ватиканові вісім років тому закидали занадто ніжне поводження з большевиками, — що і тоді мордували людей не менше, ніж тепер, і тоді обдирали церкви ще більше, ніж тепер, бо ще було що обдирати, — Ватикан виправдувався тим, що він, мовляв, виявляє до большевицької Росії таке саме відношення, як до всякої влади, що панує над якоюсь країною. На погляд Св. Престолу, «для будучности католицтва большевицький режим далеко менш шкідливий, ніж царський. Не тому, що існує можливість надіятися від большевиків чогось доброго, але тому, що вони не зможуть безконечно тримати країни під своїм терористичним ярмом, і одного дня будуть примушені залишити вільне поле...» (Енр. Пуччі в статті «Св. Престіл і Росія» в «Екі і Коменті» березень 1921 р.).

16 лютого 1930. Помер Мікеле Біанкі. І вся Італія, після днів свят і барвистої радості вирається в чорну жалобу.

Помер один із найближчих співробітників Муссоліні, один із його найперших співдумців, один із найдавніших, — але не найстарших, — фашистів. Як і сам Муссоліні, Мікеле Біанкі походив із лав соціалістичної партії й свого часу відіграв значну роль в синдикалістичних організаціях на півдні Італії. Були це тоді ще золоті часи італійського соціалізму, повного палкої віри, молодого енергії й високого ідеалізму, — часи, які можна б назвати словом одного сучасника «апостольськими», стільки було в них тоді апостольської чистоти, далекої від усяких виборчих розрахунків, від усякого особистого кар'єризму, і — особливо — від усяких пізніших впливів несхибних московських диктаторів, що дуже швидко розложили італійський соціалізм, — перше морально, а потім — і політично-організаційно.

Уже тоді відчувалася в повітрі потреба якогось відновлення, якогось припливу нових творчих сил, але ніхто не міг ще тоді накреслити й навіть уявити собі, яким саме шляхом мало піти те відновлення. Все ж і тоді в молодому синдикалісті, в його завзятих, палких промовах відчувалося те характерне, що стало відзнакою всіх головних фашистських проводирів: відчувалася гаряча віра, що знаходила вислів у підвищеній, нестримній енергії. Тому в дуже скорому часі, ми бачимо його на чолі редакції органу незалежних синдикалістичних груп, що носить багатозначну назву: «Аціоне» — «Чин».

Перебування в Австрії, де в Трієсті, тоді ще австрійському, він редагував на італійській мові часопис «Іль Нікко-

льо», загострило в ньому почуття національної приналежності, і тому ж у перші часи великої європейської війни, коли Італія дотримувала ще суворої неутральності, він, — разом із Муссоліні і другим лідером італійських синдикалістів, Коррідоні, — починає агітувати за інтервенцією, що мала з одного боку здійснити давню мрію італійських соборників про приєднання до Італії австрійських земель, заселених італійським населенням, а головне — досягнути те моральне об'єднання в лоні самої Італії, що мало б закінчити довгий процес творення італійської нації.

Бо в дійсності, перед великою європейською війною й навіть більше, аж до часів фашизму, існувала італійська держава, але існували також великі сумніви щодо існування італійської нації.

Не треба забувати, що Італія досягла свого об'єднання тільки в 1870 р., і що її населення складається з населення окремих італійських держав, незвичайно відмінних своїм етнічним складом, своєю мовою і своїм політичним попереднім досвідом. Не треба забувати, що перед приходом фашистів до влади, існували в Італії аж 3 окремі банкові інститути — Банк італійський, Банк неаполітанський й Банк сіцилійський, — пережитки фінансових монополій різних бувших держав — і що кожен з них мав зокрема право друкувати гроші, які мали відмінний вигляд і папір, і навіть різно розцінювалися на закордонних біржах. Різні італійські провінції говорять ще й досі такими відмінними мовами, що піємонтці не розуміють сіцилійців, ні сардинці, римляни не розуміють болонців, і калабріїці цілком губляться у Венеції чи Генуї. Ще досі, самі італійці, — не кажу вже про чужинців, — різко поділяють

населення Італії на дві частини: Рим і країна на північ — Європа, а все, що на південь — варварство. У різних інституціях досить якомусь сіцилійцеві з'явитися на «командних висотах», як поволі всі інші посади починають заповнюватися теж сіцилійцями, а всі інші мусять зникати. Це звалося, — і досі зветься — «сіцилійська каморра».

Італійці подорожують дуже мало. Не мають вони тої справи до пізнання вічно нового, що гонить світами англосаксів, — та і стан комунікації, — особливо на півдні, — і цілком особливе відношення до жінки, яка в південних частинах Італії не може виходити на вулицю без відповідного супроводу — матері, служниці, брата чи нареченого, — все це спiniaло психологічне злиття та взаємне пізнання окремих етнічних відламків італійської нації й породжувало вічну боротьбу місцевих патріотизмів, провінціалізмів, «непотизмів», тощо... Ідея «Великої Батьківщини», всім спільної й єдиної, підмінювалася ідеями маленьких «батьківщин», вузеньких куточків обмеженої території без ширших обріїв та інтересів.

Не дурно провідною ідеєю всіх італійських патріотів недавніх часів була невідклична потреба прискорення темпу поширення дійсної національної свідомості про приналежність до одної, всім спільної великої нації.

У думці патріотичних інтервентистів з часів великої війни, власне таку роль й мала відіграти війна, що в ній всі душі зливаються в одному спільному змаганні до побороення зовнішнього ворога: «Ми, — проголошували італійські футуристи, попередники фашизму, — співаємо гімни патріотизмові, співаємо гімни мілітаризмові, оспівуємо війну, як єдину гігієну світу, чудову квітку ентузіазму й

душевної величі, шляхотну купіль героїзму, що без неї народи засинають у прокислому егоїзмі, в економічному карієризмі, в розм'ягченні мозку й волі».

Як відомо, футуристи й будучі фашисти — Муссоліні, Біанкі, Коррідоні, — довгою низкою демонстрацій, маніфестацій, мітингів, часописних статей, досягли свого: Італія вступила в війну, і великі пропагатори інтервенції пішли на війну добровольцями: Коррідоні склав там своє життя, Муссоліні ледве вийшов живим, після довгих місяців шпитального вилежування, але Біанкі був щасливіший і, навіть непоранений, увійшов до редакції «Попольо д'Італія», — часопису, що став герольдом нового фашистівського слова, яке мало привести до дійсного, остаточного, духового оформлення італійської нації:

«У жовтні 1860 р., — говорив Муссоліні в 1929 р. з приводу підписання Лятеранського пакту з Ватиканом, — в жовтні 1860 р. сповнилося об'єднання нашої нації. Скільки вже разів переводили ми те об'єднання! У 1870 р., здавалося, ніби зроблено це остаточно й повно, — а потім ми помітили в 1918 р., що залишилося ще чимало роботи на тій самій дорозі».

У цій праці творення нації північний романьолець Муссоліні й південний кальябрієць Біанкі пішли однозгідно й успішно. Перше, як секретар фашистівської партії, потім як член квадріумвірату підчас походу на Рим в 1922 р., потім як міністер унутрішніх справ, міністер громадських робіт, член великої ради, Мікеле Біанкі присвячує головну увагу справі знищення південного партикуляризму, зближення, через поліпшення комунікації, півдня до спільних джерел італійської культури, і чимало спричинився до

дійсного піднесення національної свідомості в диких місцевостях рідної Калябрії.

В січні 1930 р. в Неаполі відбувся конгрес Промисловості Півдня Італії і на ньому міністр корпорацій Боттай зазначив:

«Всі ми тепер визнаємо, що так наз. «південне питання» переможене, залишене ззаду, потонуло в «італійському питанні», єдиному, всім спільному, що обіймає всі питання від Альп аж до найдаальших закутків наших південних берегів. «Південне питання» народилося з бюрократичного незрозуміння між Півднем і Північчю, яке виявилось власне в самий момент об'єднання Італії... Думали тоді об'єднати її адміністративними заходами та бюрократичними протоколами... Ми, фашисти, перенесли проблему створення національної єдності з чисто адміністративного та бюрократичного ґрунту на ґрунт моральний, соціальний й економічний... Можна сказати, що аж до 1922 р. контраст між Півднем і Північчю залишався нестертим. Але з другого боку, не дурно похід на Рим почався з Неаполю, бо як що перше об'єднання Італії пішло з півночі, то друге пішло в півдня, так, ніби мали ми вказати тим світові окремих й спільний характер нашої раси, наших людей і нашої долі».

Головним пропагатором і одним із перших апостолів Походу на Рим був власне Біянкі, який, як один із квадрімвирів, і проводив тим походом.

Скочила Мікеле Біянкі на 47-му році життя важка хвороба нирок, і вся Італія, в свідомості важкої втрати, вдягла сьогодні чорну жалобу.

«Тих, що мали б намір післати квіти на труну покій-

ного, просять звертати асигновані на цю ціль гроші на добродійні цілі в Калябрії...»

Виняток зроблено тільки для короля і голови уряду.

Апостолам діла квітів не треба.

Саме в день смерті Біянкі приїхав до Риму австрійський канцлер Шобер, представник нової Австрії, — не тої, що спеціальним декретом вислала була пропагатора італійської соборності з Триєсту за австрійські кордони, а той, що, переможена, визнала італійську соборність і, пірвавши з традицією антиіталійської політики, що її перейняла тепер від неї Югославія, прислала Шобера просити про приязнь і допомогу.

Шобер відвідав тіло Біянкі, виставлене в палаці Літторіо і простояв кілька хвилин у побожній молитві.

У похоронному поході Шобер ішов поруч із Муссоліні, провожаючи тіло з палацу Літторіо до залізничної станції, звідки його повезли до рідної Калябрії.

Написав листа З. Пеленському:

Вельмиповажаний Пане Редакторе!

Не можу з'ясувати собі Вашої довгої мовчанки. Не можу припустити думки, що б Ви могли на мене образитися, бо коли я піддаю критиці Ваші погляди, у мене було лише бажання з'ясувати якнайкраще справу для загальної користі. Головно ж, мені не хотілося вірити, що в українських парламентарних провідників, в УНДО, в «Нов. Часі», в «Ділі» і т. д. у відношенні до УГ говорили самі егоїстичні мотиви. Цього не можна припускати. Навіть коли б

так було, треба в друкованому слові вишукувати більш шляхетні мотиви ворожнечі, — все ж таки вони — противники. Ми повинні відродити почуття пошани до авторитетів, бити на ідеологічному фронті, але вносити якомога менше особистого. Це піднесло б мораль не тільки власного органу, але й мораль противника, і це відбилося б на піднесенню загального в нас духовного рівня, що, як знаєте, у нас занадто низький.

Щодо Станової Ради, то, після вияснення В. Мартинія, бачу, що я Вас не зрозумів. Ми маємо на увазі сконцентрувати увагу на організуванні синдикальних професійних організацій, я ж зрозумів, що Ви маєте на увазі відразу Станову Раду, як репрезентативний орган тих організацій, що мені вважалося занадто далекою метою.

Мар - ець повідомив мене також, що Провід погоджується з моєю точкою погляду щодо співробітництва в «Ділі». В. Мудрий так само прислав мені знову листа, де підтверджує всі наші попередні умови і не ставить жадних обмежень щодо мого кореспондування до УГ, чи будьякого іншого органу. Отже, і тут справа ясна.

Залишається порушена Вами справа гонорару, яка для мене важлива, бо, вступивши остаточно на кореспондентську стежку, залишаю всі інші маленькі заробітки, які мені траплялися, і гадаю присвятитися власне журналістиці. Якщо від Вас не буде задовільної відповіді, шукатиму шляхів до канадійської преси, де в мене є деякі можливості.

Висилаю Вам уже четверту статтю «Ватикан і Україна», але більше нічого не слатиму, аж поки не матиму від Вас відповідної звістки.

З щирою пошаною...

17 лютого 1930. Коли я два тижні тому писав про ідеологічний конфлікт між католицизмом і фашизмом, ніяк не думав, що мені скоро знову прийдеться вертатися до цієї теми.

Але життя в Італії поступає швидко вперед, і занадто гостра полеміка в справах виховання молоді почала звертати на себе загальну увагу як в Італії, так і поза нею, підживляючи тим моральні здобутки Лятеранського пакту.

Це тим більше непокоїло, що наближалися роковини тих славних пактів, і треба було шукати формули, з якої ясно було б видно «вищу рацію» їх існування.

Треба визнати, що в бажанні нової згоди фашистівські урядові кола зустріли повне зрозуміння в ватиканських вищих колах.

Тут ми насамперед повинні зареєструвати обіжницю із секретаріату фаш. партії про засади фізичного виховання дівчат, які (засади) далекі від усяких атлетичних завдань і ще більше від усяких атлетичних перебільшень, а повинні мати на меті тільки «здоров'я жіночної молоді».

Мимоволі пригадується промова пани Пія ХІ з 2 лютого 1929 р., себто в самий день підписання пактів, до римських парохів:

«Намагайтеся боронити (приходиться власне так висловитися) виконування релігійних обов'язків і всього того, що складає чудове парохіяльне й релігійне навчання, тепер загрожені, чи — навіть ще гірше! — ушкоджені експесами руху, що називається навіть не-італійським словом «спорт». Ці експеси не роблять його ні виховним, ні гігієнічним, і перешкоджають — не кажу, процвітання,

але навіть необхідному існуванню і розвитку потрібних ділянок людської діяльності...

В одному з своїх дописів до українських часописів («Спорт в житті Нації» в «Українськом Голосі» з 29 грудня 1929) я вже вказував на те значення, яке має спорт в фашистівській Італії. Тут тепер відзначу, що в останні — восьмі — роковини фашистівської революції було відкрито в Італії 400 нових спортових площ. Якщо це число додати до всіх тих, що були побудовані за останні два роки, то вийде дуже поважна цифра, що перевищувала б тисячку... Фашизм ставить собі завдання — створити спортове поле в кожному селі... Отже слова Папи про «ексцеси руху, що навіть називається не-італійським словом» — влучили в дуже болюче місце.

Шукаючи шляхів нового погодження, тим більше трудного, що обидві сторони проголосили були незломну твердість на точці виховання молоді, фашисти вирішили поступитися саме в ділянці спорту, але обрали за жертву... жіноцтво. Жертва була тим легша, що Муссоліні вбачає в жінці головне матір і тому не вважає потрібним розвивати в ній якісь інші прикмети, що могли б від'ємно відбитися на цьому її безпосередньому призначенню.

Але Ватикан був радий знайти прикличку, щоб і собі зрушити з мертвої точки:

«Зайвим було б, — пише «Оссерваторе Романо» — підкреслювати вагу цього обіжника. Відкинення всякого ексцесу, скасування гімнастичного однострою, що належить більше до мужеських вправ, заборона спільного мішаного виховання, — все це відповідає, як констатуємо з задово-

ленням, християнській доктрині в цьому найделікатнішому пункті громадянського виховання».

Відповідь Ватиканського органу знайшла вдячний відгук у фашистівських колах, і от нараз ми довідуємося про відвідини у Папи секретаря Партії п. Тураті, — відвідини, що викликали зрозуміле зацікавлення й поза Італією.

«Важливість цієї події, — пише мілянський «Іль Корієре делля Сера», — очевидна, і було б цілком непотрібно і, скажемо навіть, невідповідно підкреслювати її просторими коментарями. Політичний факт має цілком ясне значення — його вартість у самій події...»

Побачення з Тураті було першою авдієнцією цілком політичного характеру, що її Голова Католицької Церкви дав представникові фашистівського режиму. Розмова тривала понад годину. Ніхто інший не був присутній, і тому не можна сказати нічого конкретного про її зміст. Можемо тільки здогадуватися, що було таки досягнуто нову згоду, бо і офіційний комунікат Партії підкреслює з задоволенням слова передової «Оссерваторе Романо» (писаної вже після побачення), в якій ватиканський часопис, вітаючи роковини Лятеранських пактів, означає функції держави і визнає, що вона має «панувати зо всіма своїми непорушними правами і безперечними обов'язками, та й зі свого боку признає Переві всі її права, що «походять з її Божої місії».

«Іль Корієре делля Сера» з цього призоду пише:

«Держава, певно, не може відмовитися від свого обов'язку колективного виховання. Але, коли вона, здійснюючи це своє завдання, виконує його відповідно до шляхет-

них ідеалів моральности, відповідно до християнських традицій, то хіба цим самим не осягається вже згоди понад всі конфлікти ідеологій? Якщо теорія поділяє, то практика єднає. І Держава, і Церква мають таке величезне поле до оброблення, що кожна — в своєму обов'язі ділання — може спокійно відсунути у дальший кут головні засади й причини їх ідеологічної незгоди...»

18 лютого 1930. Саме тоді, як секретар фашистівської партії Тураті був у Папи, Папа складав свій лист до кардинала Помпілія в справі релігійних переслідувань у СРСР.

Ми не знаємо, чи ця тема входила теж в обсяг їх розмови. Але в усякому разі, ціла низка різних аргументів промовляє за тим, що, цей лист, що називає поведінку большевиків «жахливою й злочинною хулою», вийшов із Ватиканського секретаріату після довгих міркувань і цілої низки дипломатичних заходів.

Треба дивитися на нього, як на далекосяглий факт, що має започаткувати рішучий поворот у політиці до СРСР. Вправді, християнське сумління багатьох католиків мусіло чимало перетерпіти, але тепер уже має задоволення: релігійні переслідування в СРСР і на Україні викликали реакцію не лише в протестантській англіканській церкві, але й в католицькому Римі. Більше того, цей католицький Рим цілою низкою дрібних фактів намагається навіть доказати, що рух протестів проти антирелігійної політики большевиків заініціював власне Ватикан, а не англіканська церква. Добре, що на цьому ґрунті можуть уже розвиватися навіть суперництва...

Лист папи до кардинала Помпілія має величезне значення. У цьому листі Папа закликає до «хрестового молитовного походу» і призначає на те день 19 березня, коли сам Папа відправить Богослуження в базиліці св. Петра. Там відправляє він лише у великих важливих випадках.

Коли ми пригадаємо, що лист Папи припадає на часи найбільшої большевицької компромітації в європейській опінії у зв'язку з справами Бесідовського і Кутепова, то можна чекати від нього поважних наслідків, що йтимуть

далеко поза самий «молитвенний» хрестовий похід. Не дурно англійська й французька преса використовують лист Папи для чергової кампанії за остаточне зірвання з большевиками. Натомість італійська преса здержується від будьяких коментарів.

Міністеріяльна «Трибуна» в Римі вважає за вказане прохолодити враження, що його міг би викликати в італ. читача лист Папи, зазначаючи, що «антирелігійна боротьба в СРСР, яка викликала протест Папи, — не якийсь особливий прояв большевизму, як такого, але тільки акція, яку і в інших ділянках життя, большевизм тільки довів до крайне жорстоких меж... Прагматична іррелігійність, що походить із мізкового індивідуалізму і стає масовою, не може не набрати характеру систематичної, жакливної боротьби проти релігії; тому-то і большевицькі переслідування, зв'язані з «Лігою Безбожників», не російського, але європейського, типового масонського розгалуження».

Стаття «Трибуни» називається «Факт універсальний», і власне в цьому бажанні надати антирелігійній боротьбі в СРСР «універсальний характер» я вбачаю бажання звести на нівець всю сконцентровану на Советчині силу удару папського листа шляхом знищення його сконцентровано-сти, розпорощення по «всьому світі»...

З цього ясно, що не фашистівський італійський уряд візьме в руки ініціативу в якомусь «хрестовому поході», що до нього фактично закликає Папа, який не завагався в перших рядках покласти повну відповідальність за події в СРСР на уряди, що брали участь у генуїській конференції.

Хто ж перебере на себе цю ініціативу?

Цікавий діалог французького прем'єра Тардіє з одним журналістом видруковано в різних часописах. Журналіст запитував, як французький уряд реагуватиме на справу Кутепова, і чи може вона вплинути на зірвання зносин із большевиками. Тардіє відповів, що справа Кутепова належить до поліції, що-ж до зірвання зносин із большевиками, то це питання компетенції не французької, а світової... Відповідь досить загадкова, але вона набирає особливого значення в зв'язку з повідомленням, що еспанський, найбільш католицький, король Альфонс збирає в Барселоні всіх кавалерів ордену Золотої Вовни, що до нього належать королі — еспанський (голова ордену), англійський, італійський, шведський і данський, імператори — японський, бувший німецький, президенти Думерг, Пуанкаре та інші. Метою цього зібрання було б обрання нового члена ордену, що мав би заступити... Миколу II, кол. російського царя. Споміж 51 членів ордену не дістає тільки одного, і то саме Миколи II...

Не можна сумніватися, що справжньою темою нарад має бути відношення до большевиків, які заволоділи дорогоцінною відзнакою Золотої Вовни Миколи II і не віддають її назад на тій підставі, що вона, мовляв, тепер власність СРСР...

♦♦

Одержав від З. Пеленського довгого листа з дня 13 лютого, з якого вибираю важливіше:

Вельмишановний Товаришу Онацький!

Відписую на три Ваші останні листи зразу. Знову ж таки боюсь, що не зможу вичерпати — ба! навіть пору-

горіх! Маю принайменше ту амбіцію, якщо його не вирішити, то це питання розгорнути на всю ширину і бодай усталити методику його вирішення.

Зрештою ж, якби не віра в справу ОУН і в її покликання, в краєвих умовах можна б здуріти. Я не в силі Вам з'ясувати повніської безтолковості, хаосу і браку будь-яких ідей в цьому, що називається в краю «українською політикою». Ніхто не знає і не думає над нічим. Я не знаю, що саме дає нашим людям право посягати по редакторські пера, по посольські мандати, по провід у партіях, по секретарські пости! Політичний анальфабетизм неймовірний; приходиться оперувати найбільшими примітивами; коли з'ясувати собі з одного боку всю тонкість, багатство, ріжнотність політики деінде і у нас — жах бере! Багатство тематики політичної там — і примітивізм тут, — цей й є річ, яка мене не раз дратує до безконечности.

Те, що я підняв війну з методами коров'ячої політики є й відзеркаленням дійсного стану речей. Паневропа, п'ятилітка, синдикалізм, тонажа кораблів і боротьба за неї, геополітика, католицизм — не смій рахувати! Не розуміють. Газета не популярна — ось чим мене тероризують і денервують — і при тім свідомість стану, що газети у нас не підтягають людей до кращого способу думання, а самі йдуть до гіршого. Звідси коров'ячий метод організування політики, плекання найгіршого рода охлократії. —

Але ж я не про це хотів... Що мене хвилює, це туїсть, колтунство, опортунізм на верхах... Люди буквально не думають. Знаменне явище! Від десятка літ поневолення по цей і по той бік Збруча ніде, але ніде не знайдете статті на теми тактики нашого визволення, не говорячи

вже про цілу школу публіцистики... Живуть з дня на день... Кажу, що дзеркалом репрезентативного сучасного проводу, його духовою політичною легітимацією є його — політична література. Маємо 40 і кілька послів, апарати, секретаріати, машину, віча (ті віча!), але — ні одної спроби систематичного освідчення нашої соборної справи...

Я кілька літ писав до «Діла», але мені можна було про все писати, тільки не про пекучі винніші тактичні і програмові теми. Про все, що хочете, про африканських негрів, радіотехніку, морські зброєння — але зі смертельною певністю відкидано кожну річ на наші внутрішні теми. Очевидячки, не можу Вам ставити ніяких перешкод в дописуванні до «Діла». Знаю тільки одне — прийде час, і Ви матимете цього досить. Як би не те, що молодь з Вами тут знайома не тільки за посередництвом «Діла». Ви б стратили серед неї багато, дуже багато симпатій, які посядаєте. Я Вам не в силі висловити, як молодь ставиться до «Діла», до ундіщини, тут уже нема ненависті, а просто злість і погорда. В УНДО в складі членів — 1% студентства. Негують. Чути не хочуть. Шкурою чують, що воно ні до якої мети не провадить; що говорить щось одне, а на ділі робить щось зовсім інше. Властиво — нічого не робить. Деклярації! Офіціалщина видихалась. Не має ідей, не має цілей, сидить тільки на посадах, б'ється над коритом. Коли б були на зборах чи то Рідної Школи, чи Рєв. Союзу кооператив, чи будь-якої установи, побачили б дивні, скандальні речі.

Другим разом порушу дуже важливу проблему еволюції і революції, над якою думаю — іменню справу, що в

шити найважливіші справи, які натовплюються, і про які Вас треба б інформувати.

На Вашого великого листа слід би відповісти дуже основно, бо порушуєте масу важливих справ і проблем, з якими приходиться тут — на самих початках розгортання ОУН в краю — з трудом змагатись. Іде передовсім про методу ставлення справи, про тактику, бо в програмі стоїмо на тім самім. Об'єднують нас навіть деякі найзагальніші тактичні положення, як от політичний засіб революції, бо інакшої можливості визволення не бачимо! Але йде про методу її організації.

Вдаряєте в саму суть справи в підході, напр., до молоді. Іде про методу її скоплення і примінення до визвольного діла. Я «таки да» не зовсім погоджуюсь із Вашою гіпотезою самочинності і доривочності її виступів; мовляв, певна ідеологія повинна сама диктувати молоді закон ділання — наводите для того італ. приклади, що в Туріно і Міляно і на Калябрії спонтанно вибухали ті ж самі чини, і їх тенденція і чин Дуче був щопиш у тому, що він — так би мовити — зумів зорганізувати всі ті спонтанні відрухи, зумів їх, як висловлюєтесь, зробити тоталітарними!

Дивно, як Ви висловлюєте тенденцію і думки тутешніх (деяких) провідників молоді, дарма, що не стоїте з ними в безпосереднім зв'язку. Читаючи Вашого листа, я мав враження, що говорю з котримсь із них. Щоб ще далі очеркнути справу, скажу, що це є т. зв. «дух донцовщини» поміж «хлопцями», і коли я запізнав їх із змістом Вашого листа, один із них, тов. С. О. висловився так:

— Я завжди казав, що Є. О. розумний чоловік!
А все ж таки!

Як можна собі дозволити на методу «спонтанности» в умовах, де, напр., такі явища прибирають масовий характер, як от відрухи і вибухи молоді, що базуються на крайнім особистім суб'єктивізмі, ненависті до професора за всипану «двійку», або ненависті до якогось немилого особисто явища? Склонююсь радше до поставлення гіпотези подвійної революції — згори і знизу і в практичнім здійснюванні справи я був за тим, щоб «спонтанізм» спустити з ланцюга щойно тоді, коли буде існувати організаційний кістяк ОУН, який не дозволив би в рішальній хвили зіскочити спонтанізмам на неправильні рейки. Дуче мусів осідлати коня, якого знорвила лиха і невміла рука попереднього їздця. Але цей кінь мав сам по собі внутрішні елементи дисципліни, виховані вже попереду. У нашому випадку маємо до діла не із знорвленим конем, але з табунником, який ніколи не переходив жадної організаційної тресури. І як не дивно, думаю, що ОУН мусимо ставити на перших порах від Проводу, викувати рямці, власне організаційне сидло, бо табунник почне нести Бог зна куди. І от у тому відношенні приходилось звести неодну кампанію з хлопцями, підходячи до постановки нашої справи. Я мав на практиці кілька випадків, що починалось революцією, а кінчалось — бунтом! Власне: проблема в цьому, щоб революцію заздалегідь забезпечити від елементів бунту.

І це, на загал, проблема, з якою з трудом ломлюсь. В таку ширину, як тепер, ми справи в краю ще не ставили, і від нашого сприту залежатиме безконечно багато. Справа, тут порушена, одна з багатьох; у всякому разі, проблема тактики в розвитку і ставленню нашої справи дуже пильна, зріла до рішення і рівночасно тверда, як — італійський

горіх! Маю принайменше ту амбіцію, якщо його не вирішити, то це питання розгорнути на всю ширину і бодай усталити методіку його вирішення.

Зрештою ж, якби не віра в справу ОУН і в її поклонення, в краєвих умовах можна б здуріти. Я не в силі Вам з'ясувати повніської безтолковости, хаосу і браку будьяких ідей в цьому, що називається в краю «українською політикою». Ніхто не знає і не думає над нічим. Я не знаю, що саме дає нашим людям право посягати по редакторські пера, по посольські мандати, по провід у партіях, по секретарські пости! Політичний аналіфabetизм неймовірний; приходиться оперувати найбільшими примітивами; коли з'ясувати собі з одного боку всю тонкість, багатство, різноманітність політики деінде і у нас — жах бере! Багатство тематики політичної там — і примітивізм тут, — цей й є річ, яка мене не раз дратує до безконечности.

Те, що я підняв війну з методами коров'ячої політики є й відзеркаленням дійсного стану речей. Паневропа, п'ятилітка, синдикалізм, тонажа кораблів і боротьба за неї, геополітика, католицтво — не смій рахувати! Не розуміють. Газета не популярна — ось чим мене тероризують і денервують — і при тім свідомість стану, що газети у нас не підтягають людей до кращого способу думання, а самі йдуть до гіршого. Звідси коров'ячий метод організування політики, плекання найгіршого рода охлократії. —

Але ж я не про це хотів... Що мене хвилює, це туїсть, колтунство, опортунізм на верхах... Люди буквально не думають. Знаменне явище! Від десятка літ поневолення по цей і по той бік Збруча ніде, але ніде не знайдете статті на теми тактики нашого визволення, не говорячи

вже про цілу школу публіцистики... Живуть з дня на день... Кажу, що дзеркалом репрезентативного сучасного проводу, його духовою політичною легітимацією є його — політична література. Маємо 40 і кілька послів, апарати, секретаріяти, машину, віча (ті віча!), але — ні одної спроби систематичного освідомлення нашої соборної справи...

Я кілька літ писав до «Діла», але мені можна було про все писати, тільки не про пекучі нинішні тактичні і програмові теми. Про все, що хочете, про африканських негрів, радіотехніку, морські зброєння — але зі смертельною певністю відкидано кожну річ на наші внутрішні теми. Очевидячки, не можу Вам ставити ніяких перешкод в дописуванні до «Діла». Знаю тільки одне — прийде час, і Ви матимете цього досить. Як би не те, що молодь з Вами тут знайома не тільки за посередництвом «Діла». Ви б стратили серед неї багато, дуже багато симпатій, які посідаєте. Я Вам не в силі висловити, як молодь ставиться до «Діла», до ундівщини, тут уже нема ненависти, а просто злість і погорда. В УНДО в складі членів — 1% студента. Негують. Чути не хочуть. Шкурою чують, що воно ні до якої мети не провадить; що говорить щось одне, а на ділі робить щось зовсім інше. Властиво — нічого не робить. Деклярації! Офіційальщина видихалась. Не має ідей, не має цілей, сидить тільки на посадах, б'ється над коритом. Коли б були на зборах чи то Рідної Школи, чи Рев. Союзу кооператив, чи будьякої установи, побачили б дивні, скандальні речі.

Другим разом порушу дуже важливу проблему еволюції і революції, над якою думаю — іменню справу, що в

застрашуючий спосіб тратимо тут потенціальну здібність до державности, не вишколюємо державного апарату, — що можливо здобути тільки через практичну працю в державі, — з другого боку, визволення можливе тільки при допомозі революції, яка негує першу можливість. Але про це пізніше.

Я дозволив собі змінити дещо в Ваших статтях, з огляду на духову прийманність моїх читачів. Це й є проблема примітивів, з якою змагаюсь. На будуче не буду цього робити.

Адміністрація вислала Вам гонорар за лютий (100 злотих — здається, 234 ліри). Випадає по 3 дол. за статтю — так що доцільно було б мати Ваші речі до кожного числа УГ (4 на місяць). На разі не в стані більше Вам платити.

Ваша відповідь мені (велика) зацікавила дуже в центрі, — я дістав на цю тему три листи — у всякому разі дискусія, розпочата межи нами, виявляється дуже пайдна.

Будьте ласкаві, potwierдити в письмі до адміністрації отримку гонорару.

Прийміть вислови щирої пошани...

Зараз же відписав Пеленському:

Вельмиповажаний Пане-Товаришу!

Дуже радий був отримати від Вас листа, бо починав уже турбуватися Вашою довгою мовчанкою. Я дуже добре розумію, що Ви мусите бути тепер страшно обтяжені роботою, і тому, кажучи загально, не претендую на Ваші часті листи. Але саме в цьому випадку мені здавалося, що Ви мали мені відписати скоро...

Мені дуже приємно, що Ви і Провід прийняли мої думки щодо моєї роботи в «Ділі» і не ставите мені дальших труднощів щодо цього. Цими днями я одержав також новий лист від Мудрого, який так само не ставить мені труднощів щодо мого кореспондування в УГ. Отже, з цього боку все добре. Мені дуже була важлива також справа гонорару, бо у мене таке становище, що я мушу тепер ужити всіх зусиль, щоб протриматися з моїм пенсіоном рік-два, і тоді я вже зможу стати досить добре і дивитися спокійніше на матеріальне забезпечення моєї родини (нас четверо). Маю силу векселів до сплатення, що понабирав для обмеблювання хати, а тут саме — загальна криза! Але тепер, надіюсь, з допомогою кореспондентських гонорарів вдасться порятувати наш український закуток, бо, хоч сума зрештою ніби й не велика, але вона — стала і дає, мені можливість опертися на неї власне в моїй несталій пенсійній професії.

Щодо справ організаційних, то я своєї думки не обстоюю, бо в дійсности Вашого психологічного ґрунту не знаю, — в загальному ж бачу, що Ви ведете лінію дуже вірну. Зокрема щодо Станової Ради, то Мар - ець мені пояснив, що Ви мали на увазі лише сконцентрування уваги на синдикалістичній та професійно-організаційній роботі, а не створення відразу Ради, як представницького органу тих професійних організацій. В такому разі цілком з Вами погоджуюсь.

Щодо до унівщини, то поскільки Ваш песимістичний образ вірний, треба відвоювати в УНДО його позицію на внутрішнім фронті насамперед ідеологічно, і тут треба бити без жалю, але щодо практичного здобування позицій, то

лише постільки, поскільки у Вас знайшлися б на кожну позицію відповідні люди. Щоб у запалі боротьби не було небезпеки переходу в демагогію, і щоб завжди пам'ятати, що, крім внутрішніх супротивників, ми маємо ще й ворогів зовнішніх, і що наші внутрішні супротивники тримають також позиції проти спільного нашого і більше небезпечного ворога. Тому, власне, боротьба проти УНДО, на мій погляд, все ж має бути обережна, щоб не було завчасного надлому авторитетів. Наддніпрянський досвід учить, що значить нація без авторитетів...

20 лютого 1930. Льотерія відограє в житті Італії величезну роль.

Досить сказати, що вона приносить державній скарбниці поважну суму грошей.

Так, у 1928 р. вона дала скарбові 527 мільйонів лір, а з них 400 мільйонів чистого прибутку. Приймаючи, що Італія має 40 мільйонів населення, кожний італієць платить пересічно 10 лір на льотерію. Це податок, що в дофашистівські часи деякі часописи називали «податком на дурнів».

Та значення льотерії не вичерпується самим її фінансовим впливом на стан скарбниці. Льотерія відограє величезну роль в житті італійських родин і окремих громадян.

Кажуть, що фортуна — сліпа.

Дуже можливо, але для пристрасних гравців, що кожної суботи чекають з нетерплячкою сповіщення про наслідки державної льотерії, вона не тільки сліпа, а й глуха. Глуха в такій мірі, що навіть не чує зворушливих закликів і молитов усіх тих, що в непереможному бажанні раптового багатства, звертаються, — не маючи в своєму розпорядженні ніякого дядька в Америці, — з палкою вірою до крамничок льотерії і ждуть, що ось-ось те дурне щастя з-осліпу впаде таки просто на них...

Ці крамнички льотерії ніби так і зроблені, щоб викликати бажання позмагатися з незavidною долею. Подумайте собі: адже справа йде лише про три числа! Звичайнісінькі три числа, що з минулого тижня, висячи над входом до крамнички, так і запрошують — постав кілька лір і одержиш сотки тисяч. За три числа!

Розуміється, ці три числа, поставлені поряд, можуть уявляти з себе тільки чийсь жарт, досить невдалий, але ж можуть бути і справжніми ключами до хати тієї сліпої й глухої бабусі, що її звуть латинською назвою — Фортуни, і що до неї буває так трудно достукатися.

Вся ж справа полягає лише в тому, щоб якісь три числа зробили дуже просту, найпростісіньку річ — вийшли в найближчу суботу одне за одним з льотерійної урни. Адже це так просто...

А між тим — нічогосіньки!

Ці три числа, мов ті соромливі дівчата, залізли десь у куточок, ховаються і тим тільки розпалюють жагу своїх пристрасних прихильників...

Існують такі «терна» (так звуться в Італії комбінації з трьох цифр; комбінація з двох цифр називається «амбо», вона виходить досить часто, але й мало приносить; а «ква-терна» — комбінація з чотирьох цифр, — дарма, що, вийшовши, приносить колосальні гроші, мало кого спокушає), що не вважаючи на свою цілковиту «певність», не виходять на світло Боже ось вже кілька років. Але впертий прихильник усе залишається їм вірний, не зраджує їх, вони ж бо — «певні».

«Певність» терн залежить не від їх невідмінного й точного виходу з льотерійної урни, але від твердої віри грача, що вони невідмінно мають вийти. Віра регулює світ і порушує гори з місць, призначених їм споконвіку, — чи ж дивуватися, що грач дивиться на неї, як на свою могутню, єдину зброю, якою він перемагає й свої власні роз-

чарування, і глузування сусідів, і недобрі погляди родичів...

Хтось вирахував, що існує більше шансів загинути від блискавки, ніж виграти терно. І все ж ніхто не вірить, що саме в нього має вдарити чомусь блискавка, але майже кожний твердо переконаний, що він таки виграє терно...

Хто не знає височенних мармурових сходів на Капітолійській горі, що ведуть до церкви св. Марії ін Арачелі? Їх перенесено було сюди з Квіріналу, за Авіньонського «попону пап», як вотивний дарунок Богородиці за рятунок від «чорної смерті» (чуми 1348 р.), — єдиний зразок громадських робіт тих часів... Вони складаються з 124 досить крутих східців. Отже, запевняють, що ще донедавна можна було бачити вночі жінок із простонароддя, що навколішках, шепочучи молитву, повзли по цих сходах на самий верх. Але — не з побожності, чи в запалі суворого аскетизму! Власне, аскетизм тут входив якнайменше в гру, бо спрагла душа тих жінок жадала не порятунку від пекла і не відпущення гріхів — для цього в Римі здавна знані інші засоби, — але окультиного відкриття цілком певного терна...

Супроти цього наївного забобону можна мати тільки співчутливий жаль і поблажливу посмішку, — хто зна, які потаємні обставини примували тих бідних жінок до того «подвигу»... хто зна, що саме примувало їх так пожадливо хотіти раптового щастя...

Але перед церквою св. Івана Усікновенного відбуваються темної ночі ще більш разучі речі... Там можна бачити жінок, що, простягшись перед порогом церкви, закликають душі померлих відкрити їм три фатальні цифри... душі тих

покараних на горло бідолах, що за пауського панування, знаходили в підземеллях тутешнього церковного кіостру місце вічного спокою після надто бурхливого життя.

Цей заклик до душ покараних на горло мав включати в себе низку магічних засобів: відчитати опівночі «Кіріє елейзон», потім тридцять «Аве Марія» ріжним Мадоннам, потім назвати імена трьох королів-магів, що прийшли зі Сходу вклонитися Христу - Немовляті; тоді вийти з хати і, не слухаючи нікого, пройти просто до св. Івана Усікновеного, щоб прочитати «Де Профундіс» душі останнього повішеного...

Ще вірнішим засобом вважалося в старовину потримати в руках мотуз, що служив катові для його старшої операції, — але тепер цих мотузів уже нема, бо в Італії давно нема кари на горло... Тепер, правда, її знову відновлено для найважчих провин, але закон мав застосування тільки один раз, коли розстріляно небезпечного вбивцю.

Фатальні числа або відкриваються зразу, або за посередництвом ріжних матеріальних речей, які всі мають своє числове означення в особливих, спеціально на те складених кабалістичних словниках, дуже поширених в народі.

Найкраще й найвірніше — ставити на ті числа, що їх щасливець побачить уві сні. Коли кому трапиться побачити уві сні числа ясно-ясно, зараз же, прокинувшись, біжить до л'ютерійної крамнички, вривається засаланий до середини, кидається до продавця і з тремтінням у голосі і тугою в серці слідкує, щоб рука продавця часом не схилнула і не помилилася в написанні цифри...

Буває іноді, що завароване число, якась вісімнадцятка, абощо, в останню хвилину десь зашпортується, збокує і

пропустить наперед, скажімо, двадцять вісімку, — такий обмін чемностями трапляється іноді і в царстві л'ютерійних чисел, — тоді продавцеві загрожує бурхлива сцена, і мури крамниці ледве витримують лавіну гарячих слів, дементувань, прокльонів... Дістається й урядові... а проте, — так було давніше, тепер уряду воліють не чіпати.

28 лютого 1930. Колись Ніцше казав словами Заратустри:

— Будьте сильні, як лви, що сміються!

Правду кажучи, лвів, що сміються, мені ніколи не приходилося бачити, але Заратустровий образ мені подобається: він рідко яскравий в своїй нереальності.

Вміти сміятися... Вміти сміятися навіть серед великих небезпек, навіть під загрозливою навалою всіх соціальних і життєвих проблем, навіть в момент найбільшої невдачі, найбільш гіркого розчарування, — це показник великої сили. Не дурно найпопулярніше гасло Америки, країни культу піонерської відваги і витривалості, — гасло, що його можна побачити, в вигляді поради, на стінах канцелярій, комерційних підприємств і навіть банків, це — «Smile always» «Завжди всміхайтесь!»

Отже — не виказуйте ваших особистих почувань, переборюйте їх, опановуйте самого себе, а, коли опануєте самого себе, опануєте світ!..

Англійці знають життєву вартість «сельфконтролю» — самоопановання, — вони викували собі маньєру байдужості й спокою, що затримують при всяких обставинах і в наслідок того — створили імперію, якою керували з двох маленьких островів.

Американці пішли ще далі і, замість спокою, прийняли маньєру всміхненої ввічливості.

Запитайте італійця, як він себе має, і почуєте безконечні оповідання про стан його шлунку, про нічні снища, про різні ліки, яких він уживає, і про їх ті чи інші наслідки.

Запитайте про те саме москаля, і ви почуєте цілі лекції

про стан його душевних переживань, про його незмірну чуйність і зв'язані з нею страждання, що на них нема ніякого ліку.

Запитайте про те саме американця, і він вам накаже — ввічливо зверне ваш запит трохи іншими словами і, не чекаючи відповіді, заговорить про біржу, про погоду, про політику. Для нього формула: «Як ся маєте?» — це лише звичайна формула привітання, якої було б нечемно не вжити, але на яку було б ще більше нечемно відповідати, затримуючи чужу увагу на своїй особі з її нецікавими іншим людям фізичними та психічними переживаннями.

«Будьте сильні, як лви, що сміються...»

Я бачив лвів тільки у римському зоологічному саді... За огорожею, в неволі.

І, може бути, тому вони не сміялися.

Бо сміх — це прикмета свободи; це — зовнішня ознака звільнення душі від усякого зовнішнього примусу, від усякого страху.

Французький філософ Бергсон, що присвятив психології сміху цікавий трактат, свого часу писав, що «найбільший ворог сміху — всяке зворушення».

Але великий філософ студіював сміх тільки з точки погляду комізму і тому, може бути, не мав нагоди згадати про той радісний сміх, що виникає власне в момент радісного зворушення.

Не згадував він і про той спонтанний здоровий сміх, що носить назву «безпричинного» сміху. От хочеться сміятися, аби сміятися... Бо сонце так світить, що серце не знає чому радіє. Бо сил і здоров'я — аж передливається, як то буває у молодих людей... Небо таке привітне, листя на

28 лютого 1930. Колись Ніцше казав словами Заратустри:

— Будьте сильні, як лви, що сміються!

Правду кажучи, лвів, що сміються, мені ніколи не приходилося бачити, але Заратустровий образ мені подобається: він рідко яскравий в своїй нереальності.

Вміти сміятися... Вміти сміятися навіть серед великих небезпек, навіть під загрозливою навалюю всіх соціальних і життєвих проблем, навіть в момент найбільшої невдачі, найбільш гіркого розчарування, — це показник великої сили. Не дурно найпопулярніше гасло Америки, країни культу піонерської відваги і витривалості, — гасло, що його можна побачити, в вигляді поради, на стінах канцелярій, комерційних підприємств і навіть банків, це — «Smile always» «Завжди всміхайтесь!»

Отже — не виказуйте ваших особистих почувань, переборюйте їх, опановуйте самого себе, а, коли опануєте самого себе, опануєте світ!..

Англіїці знають життєву вартість «сельфконтролю» — самоопановання, — вони викували собі маску байдужості й спокою, що затримують при всяких обставинах і в наслідок того — створили імперію, якою керували з двох маленьких островів.

Американці пішли ще далі і, замість спокою, прийняли маску всміхненої ввічливості.

Запитайте італійця, як він себе має, і почуєте безкочні оповідання про стан його шлунку, про нічні сніща, про різні ліки, яких він уживає, і про їх ті чи інші наслідки.

Запитайте про те саме москаля, і ви почуєте цілі лекції

про стан його душевних переживань, про його незміру чуйність і зв'язані з нею страждання, що на них нема ніякого ліку.

Запитайте про те саме американця, і він вам таскаво-ввічливо зверне ваш запит трохи іншими словами і, не чекаючи відповіді, заговорить про біржу, про погоду, про політику. Для нього формула: «Як ся маєте?» — це лише звичайна формула привітання, якої було б нечемно не вжити, але на яку було б ще більше нечемно відповідати, затримуючи чужу увагу на своїй особі з її нецікавими іншим людям фізичними та психічними переживаннями.

«Будьте сильні, як лви, що сміються...»

Я бачив лвів тільки у римському зоологічному саді... За огорожею, в неволі.

І, може бути, тому вони не сміялися.

Бо сміх — це прикмета свободи; це — зовнішня ознака звільнення душі від усякого зовнішнього примусу, від усякого страху.

Французький філософ Бергсон, що присвятив психології сміху цікавий трактат, свого часу писав, що «найбільший ворог сміху — всяке зворушення».

Але великий філософ студіював сміх тільки з точки погляду комізму і тому, може бути, не мав нагоди згадати про той радісний сміх, що виникає власне в момент радісного зворушення.

Не згадував він і про той спонтанний здоровий сміх, що носить назву «безпричинного» сміху. От хочеться сміятися, аби сміятися... Бо сонце так світить, що серце не знає чому радіє. Бо сил і здоров'я — аж переливається, як то буває у молодих людей... Небо таке привітне, листя на

деревах таке весело, свіже, зелене; чиїсь очі такі явно задикувати... Дивися — і смієшся. Хто зна, чому власне смієшся... Може бути і небо тут не причому, і листя, і очі... От просто радість життя з тебе б'є...

Але і в першому випадку (англо-американського сельф-контролю) і в другому випадку (безпричинного сміху) ми стоїмо перед безсумнівними виявами психічної, або й фізіологічної, сили.

Перший сміх свідчить про великі досягнуті внутрішньої культури, про великий і довгий шлях на полі світової боротьби за національне й особисте існування.

Другий — про великі потенціальні можливості молоді раси, повної фізичних сил, що вихоплюються з вибухами здорового, ніби безпричинного сміху.

В Україні сельфконтролю не знали. Якщо виключити козацькі часи, коли козаки сідали й на палю, сміючись та жартуючи. Незабутня залишається в нас дума про Байду-Вишневецького, що жартував, висячи ребром на гаку...

Але пізніші наші хуторські інтелігенти, правнуки тих славних степових очайдухів, що дорівнювали і перевершували своїх сучасних англо-американських володарів морів і прерій, той сельфконтроль, разом із національною гідністю й свідомістю, зовсім загубили. І при відповідних запитах охоче запускалися в безконечні розмови і про стан своїх шлунків, на зразок італійський, і про великі душевні переживання та безсонницю, на зразок московський.

А проте — скільки було в них здорового спонтанного сміху! Рідко хто вмів так реготатися, як наші молоді українці, коли приїздили до міста з своїх хуторів та сел; і, хоча цей регіт у громадських місцях викликавав лише

знизування плечима у представників більш «цивілізованого» товариства, був він гарантією буйного фізичного розквіту будучої нації.

Після революції в нас того реготу і взагалі сміху ставало все менше й менше. Тепер його вже, кажуть і нищать, вже зовсім не чути.

Життя звелось до підлої примусової праці і до злочинного примусового голодування. У такому житті нема місця для сміху.

Колись грецькі боги сміялися «гомеричним» сміхом, що, мабуть, дорівнював українському давньому реготові. Але вони були богами, не знали ніяких колективізацій і виживлялися нектаром та амброзією. Добре травлення шлунку сприяє сміхові. Веселий здоровий сміх породжує апетит і сприяє доброму травленню.

А революції — родять голод.

І революції родять терор.

І терор і голод вбивають сміх.

Один московський журнал видрукував такий уривок із приватного листа з Більшевії:

«Сіро. Життя позбавлене всякої ріжнманітності; вимоги смакові, зорові, мистецькі зведено до мінімуму. І гірше від усього — ми забули, як треба сміятися. Якись м'язи на лиці зникли...»

Хтось сказав, що сміх — ніби сонце — всіх освічує, всіх зігріває, все живить і пестить. Над нашим краєвидом давно вже нема сонця, і, коли історія подасть большевикам рахунок пороблених злочинів, одне з чільних місць займатиме страшне обвинувачення:

— Вони забили сміх!

1 березня 1930. Вчора я виступав в концерті в Фундації Бессо. Сьогодні щоденник у французькій мові, призначений для дипломатів і взагалі чужинців, «Л'Італі» приніс таку замітку:

«Вчора ввечері відбувся вокальний концерт в Фундації Бессо перед дуже численною аудиторією. Оплески, що підкреслювали задоволення публіки, давали артистам нагороду за їх безкорисну добру волю. Пані Анніта Пелегріні виявила вміння користуватися своїм голосом з грацією, легкістю і технікою в репертуарі, добре підбраному. Баритон Є. Онацький співав дуже вправленим і приємним голосом по французьки і по італійськи і особливо були завважені його українські пісні. Потім обидва артисти з'єдналися, щоб проспівати разом якнайкраще дует із опери «Таїс» (Массене). Пані Агнесе Стаме супроводила при піаніо з мистецтвом, яке всім відоме. Резюмуючи, дуже вдалий концерт в дуже приємній обстанові».

3 березня 1930. ... Було це на конкляві 1903 р. після смерті папи Льва XIII.

Молодий пралат, лише 38 років, визначений був повнити обов'язки секретаря при конкляві. Коли було обрано на респіт на Папу кардинала Сарта, що прийняв ім'я Пія X, той молодий пралат передав йому, відповідно ритуалові білу папську шапочку. Всі чекали, що новий Папа, здіймаючи з себе червону кардинальську, покладе її на голову секретаря, якто звичайно бувало. Але, на загальне здивування, новий Папа не дотримав традиції...

Правда, монсеньор Мері дель Валь був ніби замолодий для кардинальської пурпури, але ж, з другого боку, мало хто із старших пралатів міг би похвалитися такими заслугами перед Ватиканом, як саме Мері дель Валь.

Досконале знання всіх важливіших мов, вміння поводитися з людьми, походження з дипломатичної родини і знання дипломатичної етикетки (батько будучого кардинала був секретарем еспанського посольства в Лондоні), — все те примушувало Ватиканську Курію доручати йому найделікатніші місії, які він завжди дуже зручно виконував. Так, Мері дель Валь був у Лондоні на ювілеї королеви Вікторії, потім у спеціальній місії в Берліні, потім у Відні... У 1899 р. виїждить він, як надзвичайний легат до Канади, де розв'язує надзвичайно трудне церковне питання на загальне задоволення. Цей останній успіх приносить йому призначення на місце президента Академії Шляхетних Духовників.

На другий рік висвячують Мері дель Валя в архієпископа Нікейського, а ще через два роки виїждить він знову

до Лондону, де встановлює з новим англійським королем Едуардом VII ритуал його відвідин Ватикану.

Тоді ж вийшла його книжка в англійській мові «Права Папи», яка викликала — полемічним талантом і глибокою ерудицією — загальне признание в вищих ватиканських колах.

І от нараз широко відчинені двері зачинилися!..

Трудно тепер собі уявити тодішні переживання молодого секретаря конкляву, — в католицьких духовних сферах взагалі, в дипломатичних зокрема, найбільшою заслугою вважається стримування висловів своїх особистих почувань і найбільше розчарування прикривається найщасливішою радісною усмішкою.

Проте, кардинальська пурпура таки не примусила себе довго ждати.

Новий Папа, що походив із дуже простої родини і мало орієнтувався у дипломатичних етикетах, потребував людини, що була б в дипломатичному світі, як у себе дома. Отже, того ж таки року обов'язки державного секретаря Ватикану, себто, обов'язки його прем'єра і міністра зак. справ, перейшли на кардинала Мері дель Валь.

Він залишався державним секретарем до самої смерті Пія X і успів записати своє ім'я в історії Ватикану золотими літерами: йому належить реформа великих і малих семінарій, створення Біблійної Комісії, Літургійної Комісії, Комісії релігійної музики, відновлення катехічного навчання, дуже важлива реформа конгрегацій, трибуналів і канцелярій Римської Курії...

Новий папа Бенедикт XV мав власні погляди на багато

справ, і кардинал Мері дель Валь, як і його славний попередник Рамполла, мусів віддалитися від кермування справами і віддатися кодифікації Перковнго Права та наглядові, як архиєрей Ватиканської базилики св. Петра, за її урядженням.

Загальна думка все ж провіщала молодому ще кардиналові, повному сил і здібностей, нові широкі можливості, але випадок апендициту поклав кінець усім надіям і можливостям.

Італійська преса присвячує покійному кардиналові величезні шпальти, з огляду особливо на його ролю щирого прихильника зближення між Італією й Ватиканом, що її Мері дель Валь постійно відігравав. Особливо пригадують його виступ в 1926 р. на святах францісканського ювілею, коли кардинал, як легат Папи до Асизі, дякуючи за врочисте прийняття та надання йому звання почесного асизького громадянина, переслав благословення всій Італії — «цій землі святих і героїв».

— «Я хотів би, — говорив він, — що б ця моя подія дійшла до того, хто, з явною охороною Божою, тримає в руках своїх уряд Італії і веде, зі світлою мудрістю, італійську націю до відродження...»

Ця промова викликала була свого часу силу коментарів, і в ній не дурно вбачали зорю нових італо-ватиканських відносин.

Згідно з волею кардинала, його поховано в крипті базилики св. Петра, недалеко від місця спочинку Пія X. Похорони були дуже врочисті, і труну супроводили, крім численного духовенства папського двору і Курії, спеціальний посол еспанського короля (Мері дель Валь з походжен-

ня — еспанець), і делегація з Асізі, що поклала на труну привезені з собою галузки оливок.

За день перед смертю кардинала Мері дель Валь помер кардинал Перозі. У Римі існує давнє вірування, записане і в відомій книзі римського етнографа Джиджі Дзанаццо «Римські народні звичаї і вірування», що, коли вмирає якийсь кардинал, незабаром мають умерти інших двоє, бо «кардинали мають, мовляв, являтися на тому світі все втрьох...»

Тому, коли після Перозі помер зараз же Мері дель Валь, — досі бадьорий і здоровий, римляни почали негайно шукати третього... і знайшли його в особі кардинала Біслеті.

Хроніст найбільш поширеного тут щоденника «Іль Мессаджеро» негайно побіг до його хати, але знайшов його в цілком добромому стані. Кардинал пояснив, що два дні тому, він дійсно трохи нездужав, але все ж таки на той світ ще не збирається... І просив сповістити про це стривожених римлян.

Що і було зроблено.

5 березня 1930. Адміністрація «У. Голосу» в листі з 20 лютого просила мене зайнятися збиранням для неї комерційних оголошень в Італії, від італійських торговельних підприємств, і я написав їй сьогодні такого листа:

«Вашу пропозицію працювати в справі отримання оголошень для УГ приймаю дуже охоче, тим більше, що маю подібну і від «Діла».

Гадаю, що така праця була б дуже корисна для всієї української справи.

Але покищо це мені так легко не йде, бо фактично зв'язків із комерційними колами маю не багато. Треба було б поїхати до Мілану, де осередок промисловости. Зроблю це при першій нагоді. Було б дуже добре, коли б Ви могли мені вислати витинки оголошень італійських фірм, що оголошуються в польській пресі, бо це вказало б мені дорогу саме до тих фірм, що шукають закордонної клієнтелі. Буду головне працювати для Вас, що ж до «Діла», то віддаватиму йому оголошення в тому разі, коли фірми категорично жадатимуть вміщення в щоденнику, а не в тижневику...

Написав одночасно листа і до Пеленського:

«Надсилаю Вам чергову статтю «Будьте, як лви...»

Мені дуже прикро, що Ви, неважаючи на формальну обіцянку, викреслили з моєї статті «Міс Ту...» уступ про биль Копелянда. Прикро особливо тому, що Ви з другого боку залишили уступ, де говорилося про «Андрія», як ніччемного заступника наших Тезеїв, — цим фальшується моя думка, на що я, повторюю, дозволити не можу. Я — проти політики УНР, як і не раз проголошував в друку, але я ще більше проти заздрісної партійщини, що, з не-

нависти до «суперника», готова знищити його справжні здобутки, що можуть піти на загальну національну користь. Для мене наш «націоналізм» — це власне вища понадпартійність, а ніяк не нова партія, що служить партикулярним інтересам і кар'єрам. В розумінні цих вищих національних інтересів ми натурально можемо розходитися, можемо їх приватно чи публічно дискутувати, але в своїй праці мусимо виходити лише з цього куту зору. Я бачу, напр., що в оцінці біля Копелянда ми розходимося, але це не дає Вам права змінювати мою, підписану моїм іменем думку. Ви могли знехтисися зо мною — мали для цього досить часу, або додати примітку Редакції в зазначенням свого погляду, але не могли, відповідно до наших умов, скреслювати цілий уступ, що мав цілком ясну політичну думку.

Я визнаю, в теперішній наш критичний момент, боротьбу з іншими українськими партіями та організаціями, що тримають спільний фронт в боротьбі за державну самостійність лише постільки, поскільки ці партії і організації переслідують свої вузькі партикулярні інтереси, і то власне в ім'я вищих національних, спільних всім, інтересів. Коли ж ця боротьба перетворюється в боротьбу заради боротьби, в боротьбу партійних антипатій чи симпатій, і хтось починає бити Івана лише за те, що він Іван, а не, скажім, Петро, то я в такій боротьбі не бажаю приймати найменшої участі. Більше того, я сам знову виступаю проти такої боротьби.

Тому власне виступ «Свободи» в справі біля Копелянда я вважаю злочинним, подиктованим найгіршого гатунку партійництвом, що, з партійної ненависти і заздро-

сти, не хоче і не може бачити величезного значення біля Копелянда, як політичного прецеденту, як спроби зивести на кін політики українську справу.

Спроба ця ні в якому разі не може привести до створення американського посольства при УНР, — треба було б бути дитиною, щоб думати інакше, — але дає можливість ознайомити американських політиків і громадську американську опінію з українським питанням в цілому, виводить на очі всьому світу нашу неспинну боротьбу за створення власної Держави... Це очевидне навіть і для підсліпуватих.

Невже ж наші погляди так страшно розходяться? Це було б вельми прикро.

З щирим привітом...

9 березня 1930. Одержав листа від В. Мартинця з 4 березня:

Високоповажаний Пане!

Звертаюся до Вас з одною пропозицією. Річ у тому, що від виїзду Пеленського до краю, надзвичайно тяжко мені наладити справу міжнародних оглядів в «Розбудові Нації». Від червня мин. року міжнародні огляди писав Пеленський та думав він далі підготовляти ту рубрику і по виїзді до краю. Між тим показується, що це для нього понад сили, з огляду на перевантаження працею в УГ та організаційною роботою. Приміром до останньої хвили чекав на такий огляд від п. П., щоб його помістити в РН чч. 1-2, та мусів число пустити без огляду.

З усіх знаних мені осіб відповідною людиною для перебрання рубрики «Міжнародний огляд» в РН вважаю я Вас. Звертаюсь тому до Вас з тою пропозицією, при чому зазначаю, що за кожний огляд (1 раз на 2 місяці) у розмірі 4 - 8 сторінок петіту друку будемо гонорувати Кч. 400 (чотириста), платних з днем одержання рукопису. Тому, що РН виходить з друку з кінцем кожного другого місяця, огляди повинні знаходитися в Редакції найпізніше 10-го дня кожного другого місяця. Щодо змісту та способу писання оглядів, то міродатними будуть міжнародні огляди РН, писані від 6-7 (18-19) чч. РН., з котрих найбільш класичні огляди в чч. 8 - 9 та 10 - 11.

Як побачите з чч. 1-2 (яке сьогодні Вам висилається) з новим роком РН дещо зреформована якраз в рубриках «огляди». З огляду на двомісячне видання РН. я рішив не поміщувати дотеперішні огляди з В. України, Польщі та Румунії, бо втрачають свою актуальність, а за-

мінити їх статтями на актуальні теми. Цю думку я ще не вповні зреалізував в чч. 1 - 2, але все ж до неї, хоч формою, наблизився. Але все промовляє за тим, що б огляд міжнародних подій залишити під умовою, що буде він не тільки хронікою міжнародних подій, але й синтетичним її зіставленням. Зрештою, коли б уважали, що і міжнародні огляди треба змінити статтями на актуальні міжнародні теми, я радо послухаю Ваших аргументів. Думаю, однак, що не завадило б мати цілостний погляд на міжнародні біжучі події, як їх подає огляд, а крім того актуальні статті з міжнародної політики, оскільки такі були б потрібні для докладнішого з'ясування якоїсь важкої події (прим., план Юнга, Фльотова конференція, тощо), у такому випадку я радо приймав би від Вас і статті того роду, розуміється, за гонораром Кч. 20-25 за сторінку залежно від друку (гармонт-петит). Щодо оглядів вважаю, що було б указаним, щоб Ви підписували їх псевдонімом або ініціалами, бо так водилося у нас досі при всіх оглядах; зате статті були б під Вашим підписом.

Зазначаю, що нам дуже залежить на тім, що б Ви перебрали міжнародний огляд, — що більше, Ваша відмова поставила б мене в дуже скрутне становище; бо далішні кандидати, яких маю на приміті, такі слабкі, що я не вжився б їм ту важну рубрику дати, і дуже можливо, що вона залишилась б необсадженою. Коли б Вам деякі услів'я були невідгідні, прошу ласкаво подати свої помічення, а я постараюсь піти Вам якнайдаліше на зустріч.

У чч. 1-2 РН оголошена Ваша рецензія на книжку Еріка Інсабата; друга рецензія («Кво вадіс Польонія?») піде щойно в другім числі. У найближчих днях я перевірю

Ваш рахунок гонорарів (не маю дотичних актів під рукою) та вишлю Вам евентуальну надвишку.

В останніх часах я був примушений обмежити з різних причин (цензура, тощо), переписку з Пеленським. Тому не знаю, як полагодив він з Вами справу гонорарів за дописи до УГ. — Буду Вам вдячний, коли при нагоді поінформуєте мене про це.

Очікуючи Вашої ласкавої відповіді...

11 березня 1930.

— Поїдете зо мною до Вітербо? — спитав мене д-р Уго Бані, знаний римський хірург і мій великий приятель, що порятував мені життя від гнійного, вже розірваного іншим лікарем, апендициту.

Вітербо? Старе й прецікаве місто, колишній осередок етрусської культури (тоді воно називалося — Сурріна), а потім римська колонія під назвою Вікус Ельбії, що згадується від VIII ст. себто ще до нашого Володимира Великого, під назвою — Каструм Вітербі. Дезідерій, король льонгобардів, тих диких варварів, що визначалися довгими бородами і оригінальним звичаєм фарбувати волосся зеленою барвою, зміцнив у 773 р. вітербські мур, щоб зробити з них базу для нападу на Рим, але потім передумав... За Карла Великого Вітербо ввійшло в число земель, що їх франки надали Папському Престолові, і, коли в XII ст. поміж папами і римлянами почалися вельми поважні непорозуміння, Вітербо не раз давало панам захисток. Так, у рр. 1145-46 папа Євген III мусів доватися в Вітербо, і, хоча римляни й обложили місто, вітербці його відстояли. У 1164 р. імператор Барбаросса призначив Вітербо на осідок антипапи Паскаля III, і в 1167 р. користувався його міліцією в війні проти збунтованих римлян.

У 1200 р. на Вітербо, як осідок єретичних патаринів, що повстали проти надто розкішного життя тодішнього католицького духовенства, впала папська анатема, і вітербське військо було розбите в бою з папськими військами, але в 1210 р. воно в свою чергу розбило військо імператора Оттона I і витримало нову війну з римлянами.

У XIII ст. Вітербо робиться папською резиденцією. Тут жив і помер папа Олександр IV (1257 — 61), тут було обрано й короновано його наступника Урбана IV. Тут жив також папа Клементій IV (1266 — 68), що провадив звідци завзяту війну проти імперії Гогенштауфів. Тут же було обрано на папу Григорія X (1291), і тут же жив і помер папа Адріян V (1276 р.). Після смерти останнього, на дуже бурхливому конкляві було обрано Івана XXI, що збудував собі тут невеличку віллу; але так невдаю, що на другий рік підлога провалилася, а з нею і папа. Тоді було обрано на папу Миколу III, що жив у Вітербо теж до самої смерті (1280).

З нового конкляву вийшов Палою француз — Мартин IV. Вражені в своїх патріотичних почуваннях вітербці пробилися силоміць до собору, де відбувалися засідання конкляву, і заарештували двох кардиналів. Новий Папа відлучив їх від Церкви, і протягом 86 років ні один Папа не бував більше у Вітербо. І пізніше ніколи вже більше не було Вітербо папською столицею.

Отже, чи хочу я побачити Вітербо? Ще б пак! З дорогою душею!...

— Значить, завтра о восьмій рано.

І о восьмій рано, в неділю 10 березня, автомобіль д-ра У. Бані, мов на крилах вітру, а справді — бензичнової есенції, мчав із Риму до Вітербо (90 кілометрів).

Ранок був чудовий. Один із тих чарівних весняних ранків, коли всі речі ніби перейняті щастям світла. Ближчі горби і далекі гори ніби вкриті прозорим серпанком, що тремтить під подихом свіжого вітру. Гостре повітря ври-

вається в квадратів діри спущених вікон, і легенькі по-жадливо вбирають п'янку радість.

Автомобіль летить по давній римській дорозі — віа Кассія, і час від часу око чіпляється за якісь руїни червонястої цегли, за середньовічні башти, за староримські надгробки й саркофаги. Давні римляни мали звичай ховати своїх покійників вздовж доріг, що збігалися до всіх сторін до Риму, і робили з них справжні музеї скульптурного мистецтва та родинних пам'яток.

За чверть години ми доїхали до Сторти — кілька брудних хатинок, складених із почорнілого від старости каменю.

— У папські часи, — пояснює мій італійський приятель, — тут міняли коні папської пошти, і втомлені пасажири спочивали від жахливої подорожі по тодішніх неможливих дорогах.

— А скільки ж часу треба було папській пошті, щоб доїхати до Сторти?

— Півтори, дві години...

— А тепер — чверть години!..

І тоді я думаю про двох великих ворогів, що, проти них веде людина нещадну безугавну війну — про Час і Простір. Простір розкидав перед нею безконечні степи та рівнини, поперерізував їх непрохідними горами, повсівав густими лісами, попростилив безкраї моря, океани. Час із кожною хвилиною відривав шматки дорогого минулого, накладав бридкі зморшки на дорогі лиця, вкорочував молодість, уривав життя і — простягав між народами й землями якусь невидиму, але намацальну, іноді

таку жорстоку, — коли душа і серце рвуться до коханої істоти, — віддадь.

І от — вороги піддаються. Автомобілі й залізниці на суходолах, пароплави на морях та ріках, літаки у повітрі усе помітніше переборюють Простір і Час: що вимагало колись двох годин, досягається тепер — за чверть години!

А наше авто все їсть дорогу, ковтає сіру бинду і залишає її позад себе.

Ми — в Римській Кампанії, — тій славнозвісній Римській Кампанії, що оточує Вічне Місто з усіх сторін на десятки кілометрів, і що була вже оспівана поетами і змальована мистцями, мабуть, усіх народів світу... І серед українців був такий Петро Карманський, що присвятив Римській Кампанії кілька своїх віршів...

Приваблює вона мистців і поетів своєю якоюсь безнадійною пустельністю, якоюсь хворобливою меланхолією і особливою млою в повітрі, що під вечір набирає незрівняних барв із цілою гамою ніжних переміжних кольорів.

За часів Плінія була вона вкрита садами, мальовничими віллами, поперерізувана струмочками та ставками. У високій траві випасалися отари овець, ходили величезні стада товару, а по залитих сонцем горбах хвилювалися пишні ниви... А потім прийшло Середньовіччя. Прийшли варвари з степів Далекого Сходу і порозбивали чисельні водопроводи, що несли з гір воду для мільйонного колись населення Риму та його околиць. Вода позаливала низькі місця, застоюлася на глинястому ґрунті і — породила страшну малярію, від якої люди вмирали, мов ті мухи. Те, що залишалося, винищувалося в безнастанних війнах. Римська Кампанія з пишного саду перетворилася

в справжню сумну пустелю. Письменники минулого століття, під'їжджаючи до Риму, на десятки кілометрів не бачили ні одної живої душі, ні хати, ні дерева... Лише порозбивані мури колишніх водопроводів бігли кудись безконечно в сіру віддадь, та по руїнах давніх вілл і укріплень шелестіла під вітром пожовкла трава.

Цікавий зразок тих спустошень, що їх зазнала Римська Кампанія від малярії, дає нам давня Остія, що за імператорів нараховувала до 80.000 населення, а її передмістя зустрічалися з передмістями Риму. Тепер археологи розкопали Остію з її вулицями, ринками, святинами — це ніби другі Помпеї. Тільки ці нові Помпеї не лавою було раптово залято, і не вулканічним попелом присипано, а їх вітер поволи, протягом століть, вкривав піском та звичайною курявою. Аж поки зовсім був прикрит.

Тепер Римська Кампанія починає втрачати свій романтичний пустельний вигляд. Вперта боротьба уряду з малярією шляхом осушення заболочених місцевостей, шляхом насаджування евкаліптів, що, як перше думали, мали ніби властивість проганяти малярійних комарів, шляхом використання здоровіших місць для оселення на них працюючих селян-пересельців із інших провінцій, починає давати помітні наслідки. На зустріч нашому авту досить часто попадаються високі двоколесні вози з вантажем і без нього, і дуже часто в них впряжено, замість мулів, прегарних волів з величезними мальовничими рогами.

— Це типова порода волів Римської Кампанії, — пояснює лікар, — таких рогів ви ніде більше не знайдете в Італії... це рештки якоїсь давньої азійської іміграції. В сусідній Тоскані ви побачите зовсім відмінну породу —

на вищих ногах і — з двічі або втричі коротшими рогами.

Ми з цікавістю приглядалися. Одного разу зустріли й тосканських волів. Наші українські воли більше підходять до римської породи, але і їх роги, без сумніву, коротші.

Дорога починає помітно підноситися вгору, краєвид робиться все різноманітнішим, все більш хвилястим.

Далеко ззаду, на обрії, видно смугу Альбанських гір — колиску давнього Риму, лівіше — гори Сабінські з Тіволі, колишнім Тібуром, другим суперником Риму, підбитим під ноги. Ще лівіше і ближче до нас добігають уже паростки Апенінів із високим Чіміном, що відгороджує нас від Вітербо.

Американський автомобіль мого приятеля легко біжить асфальтовим шляхом, — одним із останніх здобутків уряду, що в своїй дорожній політиці йде за думкою Кавура:

«Коли добра сітка шляхів покриє увесь півострів від Торино до Венеції і від Мілану до Неаполю, різні частини населення, що досі одні одних ненавидять, зневажають або просто не знають, будуть примушені до взаємного пізнання, до злиття, до співробітництва в будіванні єдиної Італії. Тоді забудуть вони свої провінціальні суперництва і піднесуться, в загальному пориві, до спільної національної свідомості. Історія всіх часів виказує, що відновлення економічне, інтелектуальне й моральне будь-якого народу залежить насамперед від вільного розвитку його національності...» (в травні 1846 р.).

І знову подумав: ця дорожна політика і цей розвиток

національності — це теж тільки один із виглядів боротьби Людини з Простором і Часом.

Але простягнена рука лікаря перервала мої думки, і я ледве стримався від голосного вияву захоплення. Ми знаходилися вже майже на маківці Чіміна, і ліворуч від нас простиралося прегарне озеро з порізнаними високими берегами і з високою стійковою горою, вкритою густим лісом.

— Озеро Віко, — сказав лікар. — Давніше називалося Чімінським. Латинські письменники — Ціцерон, Страбон, Сервій — зв'язували його походження з подвигами Геракла. В тутешніх лісах, — говорили вони, — перебували славнозвісні німфи Мелісса й Амальтея, що свого часу вигодували були на острові Криті немовлятка Зевеса, що став потім царем богів. Геракл, що, як відомо, був одним із найбільших туристів світу, з'явився якось до них із візитою, а мешканці Чіміна захотіли скористати з цієї нагоди, щоб перевірити правдивість чуток про осягнені ним світові чемпіонати сили. Ці настирливі провінціали так зрештою Гераклеві надокучили, що він, схопивши з-пересердя свою відому дубину, всадив її в землю. Як там ті чімінці, — всі разом, — не вовтузилися, щоб витягти її з землі, сиділа вона так міцно, ніби коріння попустила. Тим часом, відвіднини скінчилися, гостинні німфи ласкаво попрощались із своїм рідким гостем, і Геракл, вбравши лев'ячу шкуру на плечі, як то було його звичаєм, одним махом витяг дубинку з землі та й пішов собі геть, блукати знову світами. А з дірки в землі почала бити вода, все більше та більше, аж поки не зробилося це гарне озеро.

Гора коло озера стіжкового вигляду — безсумнівний вулкан, а озеро, очевидно, вулканічного походження. Таких озер вулканічного походження в Італії дуже багато, і коло самого Риму знаходяться найбільш відомі — Альбанське та Немі, що зформувалися в самих таки кра-терах, мов у двох великих глибоких чашах.

Але озеро Віко далеко більше за ті два. І більш веселе. Коли дивишся на нього отак згори, воно ніби зроблене з тої самої блакиті, що й небо. Блакить, блакить, всюди блакить! На небі й на землі! Небо — світлоблакитне, майже прозоре, озеро — блакитно-райдужне, неперорочно-чисте, і над усім цим — сонце, таке високе, недосяжне, непереможне...

Блакить небесна, незаймана діво,
Розпалена, зігріта космічною силою
Породжуєш ти сонце
На радість людям...

— Звідки це?

Мій приятель сміється:

— Хіба я знаю? Отак, ніби імпровізація... Звідкись із підсвідомого... А ви хіба не відчуваєте припливу поезії?

А мені чомусь нараз Черемшина пригадався:

— «Пташки над дорогою в крильця били. Риби водами срібло підкидали...»

І хоч не було тут жадних пташок, і риб з цієї високости, ніяк не побачиш, але в самому повітрі було стільки весняної радості, стільки співу і срібла, ніби дійснодесь «крильця дзвонили» і «срібло водами підкидало»...

Але лікареві треба було поспішатися: його, раз на два

тижні, чекали в Вітербо хворі для чергових оглядин, — декому, може, треба буде зробити операцію...

Дорога пішла лісом. Древа стояли ще голі, але влітку тут напевно дуже приємно.

— Ви, мабуть, дивуєтесь, — нараз звернувся до мене мій приятель, — що я їжджу отак що-два тижні до Вітербо. Але бачите, яка тут краса. А поза тим... У нас така надпродукція лікарів, — як, зрештою, і взагалі інтелігенції, — що ми мусимо шукати клієнтелі там, де вона не може прийти до нас... Вічна історія про гору й Магомета...

— Але ж у вас стільки праці в самому Римі!

— Правда... Можу сказати, що в Римі, може, тільки яких двадцятєро лікарів працюють так, як я... А тим часом... Ви не можете собі уявити, скільки грошей, — з тих, що я отримую від пацієнта, — ідуть до чужих рук! Кожен лікар, що приводить мені свого хворого на операцію, жадає свого відсотку... Деякі доходять до вершків безсоромности і нахабства... Що поробиш! Життя важке, і кожний змагається, як уміє...

— Але ж це неможливе! Що б в інтелігентних професіях один брав із другого... проценти!...

— На жаль, це так. Раніш із цим боролися синдикати. Досить було, що б такий факт робився відомим, як лікареві заборонялося практикувати, але тепер і синдикати примушені дивитися крізь пальці... Ви подумайте: в самому Римі більше 2.000 лікарів, і все це хоче їсти! А тим часом, поки хто виб'ється на дорогу, мусить багато перетерпіти... Ще щастя, якщо попаде до шпиталю, — попрактикує там років три-чотири задурно...

— Як задурно?!

— А розуміється, задурно! А ви ж як думали?.. Таким чином, хто вартніший, зробить собі клієнтелю... Але кількість місць у шпиталях вельми обмежена, і на кожне місце треба витримати конкурс. А на конкурсі на одне місце десять — п'ятнадцять кандидатів, що вже мають і стаж, і наукові праці, і ім'я... і зв'язки, розуміється! Правду кажучи, в наслідок такої конкуренції, все недалеко відпадає, але життя робиться надто важке... Зрештою, сам уряд визнав потрібним обмежити кількість лікарів, продовжуючи роки навчання. Хто хоче бути лікарем, мусять пробути щонайменше сім років на медичному факультеті. Сім років!... Скільки за цей час розгубиться народу... Але ось ми й приїхали!

**

Коли ви приїдете до будь якого італійського маленького міста чи села в неділю, перше, що вас вражає, — це натовпи на вулицях. Вулиці ж, звичайно, такі вузькі — вузькі, придатні якнайкраще для громадянської війни, і облямовані на обидві сторони високими палацами з ґратами в вікнах. Так, власне, палацами!

Наше українське село побудовано з дерев'яних низеньких хат, критих звичайно соломом, бідних і недовготривалих, але зате таких чепурних і чистих усередині.

Італійське село побудоване з величезних палаців із каменю, а іноді й спижу та мармору. Але мармур той почорнів під брудом століть, з розчинених вікон глядять на вас чорна пільма, підправлена невеселими пахощами. З

горішніх вікон, на довгих мотузах, простягнених від палацу до палацу і від вікна до вікна звисає на вулицю вимита білизна, старі подерті ганчірки і різнобарвні принадлежности жіночого туалету. З вікон визирають молоді дівочі обличчя, а по-під вікнами ходить і товпиться місцевий нарід — самі парубки і чоловіки.

Вони розмовляють про політику, про справи минулого тижня, про високі податки, про новий битий шлях до Риму, про зозулясту курку, що хотіла співати півнем, про певне «терно» (три числа) для лотерії і про молодого сусіда, що, з ревності, відкусив своїй нареченій ніс...

Коли ж проїздить авто, вони критично його оглядають і намагаються заглянути в середину, міркують про його італійське чи чужоземне походження, про перевагу американських машин, і навпаки, і заздалегідь визначають переможців на чергових перегонах, що автомобільні заводи влаштовують час від часу для реклами своїх моторів.

Жінки сидять дома. Вранці йдуть до церкви, завжди роями по двоє, по троє, і майже ніколи — по одинці. Так само вертаються з церкви додому. Жодна порядна дівчина не мішатиметься в натовп, — зрештою, цього б їй не дозволили батько та брати, — бо є завжди небезпека надто сміливих рухів чи виразів...

Вітербо зветься «містом гарних жінок і водограїв».

Щодо водограїв, то дійсно тут їх сила-силенна, і дійсно деякі з них дуже гарні.

Що ж до жіноцтва... з вищенаведених причин було мені важко перевірити.

А потім — питання жіночої краси таке небезпечне і нестале. Жінка завжди була виразом того світу, того ото-

чення, в якому жила, і те оточення робило з неї зразок свого ідеалу краси... Чи вітербські красуні відповідали моїм ідеалам?

Я бігав очима від вікна до вікна, але не знаходив нічого, що б мені відповідало.

Тим часом лікар спинив авто, що ледве просувалося поміж натовп, на якійсь площі з мальовничими мистецькими фасадами палаців, двома церквами і високою стрункою дзвіницею.

— Ось ми і в осередку міста, — сказав д-р У. Бані, — це площа Плебіситу. У кожному порядному місті повинна бути площа Плебіситу... А це, — показав він на саркофаг, вроблений досить високо в мур церкви, — це саркофаг славної Галіяни...

— Галіяни?... Галіяни?... — повторював я, намагаючись пригадати цю славу постать.

— Невжеж ви не знаєте історії чарівної Галіяни? — здивувався д-р Бані. — Ось вона — правда в світі! Колись вважали Галіану «шостим дивом Вітерба», а ви про неї, навіть ніколи не чули... А я, хоч і не міг би вам вирахувати всі п'ять інших попередніх «див», напевно знаю, що Галіяна була — шостим.

Я мусів признатися, що дійсно ніколи перше не чув цього імені...

— Ну, от бачите... А це ж тутешня «прегарна Олена». Пам'ятаєте причину Троянської війни? Світову красуню, перед якої всі листочком стелилися? Галіяна була ніби ще краша від Олени. Не заперечую, що тут, мабуть, відіграє роль місцевий патріотизм і наша нелюбов до греків, але факт залишається фактом, що краса Галіяни вра-

жала народню пам'ять і викликала теж небезпечну війну проти міста, що її хоронило. Один римський барон хотів був її схопити, але дістав облизня і мусів тікати. Зібравши військо, обложив Вітербо, але вітербці так славно боронилися, що не було надії їх перемогти. Тоді барон ужив хитрощів, — приобіцяв, що піде собі геть, аби лише Галіяна волила його останнє бажання і вийшла на мури, щоб він міг на неї востаннє глянути. Галіяна вийшла, але стріла з лука пробила їй серце...

— Боже, як романтично! Але — стріла... Це заносить археологією... Коли ж це було?

— У XII столітті.

— Коли у нас один північний князь, що його москалі прозвали Боголюбським, руйнував наше столичне місто Київ за іншу красуню — політичну владу... Віддаю перевагу тому північному вандалові — більше чести руйнувати міста задля гарної ідеї, аніж за для гарної жінки...

— Про мене, — відповів д-р Бані, — краще їх зовсім не руйнувати! А потім — не забувайте: де можливі великі пристрасті, там можливі і великі ідеї. Ці наші давні пристрасті були виявом великої внутрішньої сили. Скеруйте цю силу на відповідний шлях — і вона здобуде світ. Кривава смерть Люкреції й Віргінії кинули сяйво трагічності на зародження Риму, але Рим виявив, що в своєму трагізмі він може творити великі діла. Ті, що воліють смерть — собі чи іншим — аби тільки не почувати над собою чужої влади, чужого панування, створені бути панамі в своєму оточенні, і римляни були панамі тогочасного світу...

— А сучасні італійці хотіли б повторити той давній експеримент?

— Тепер інші часи, — відповів лікар, ухилиючись від безпосередньої відповіді. — Але зайдім краще на подвір'я муніципального палацу... Гляньте, яка краса!

Вирізблюючись проти білого неба здіймався вгору чудовий водограй, справжній твір тонкого мистецтва: два льви підносили до неба велику чашу, повну води, і срібні цівки підлітали високо вгору і спадали додолу райдужним дощем. Попід низенькими мурами стояли саркофаги з лежачими на них вирізбленими, але вже стертими від часу, постатями людей, — типові етруські саркофаги. А далі, за водограєм, за мурами, слався безмежний простір із обрисом якоїсь великої церкви. Просто під нами дрімала глибока долина з незвідними оливковими деревами, що бігли вгору, мов вівці срібносірої масти; з високими кипарисами, що притискали свої вузлуваті галузки до гнучкого стовбуру і різали чорними шпильми чисту блакить. Чого б варті були італійські краєвиди без тих кипарисів? Непорушні в нерухомих повітрі нагадують вони нам паломників, що в довгих чорних киреях колись із усіх кінців світу мандрували до Риму і, зачувши десь дзвін, застигали в мовчазній молитві. Коли ж здіймався легенький вітер, вони плавко починали похитувати своїми маківками і ніби один одному щось поважно оповідали. Не дурно в багатьох італійських легендах їм надано життя й душу...

Не хотілося рушитись з місця, але лікар поспішав.

— Маю тільки годину вільного часу, і хотів би показати вам ще головніше.

Ідемо вулицею Сан Пелегріно (святого Паломника).

Коли хто захоче пізнати справжнє середньовічне місто — не в театрі, не з книжок, не з музеїв і не з ілюстрацій давніх мистців, — раджу приїхати на вулицю Сан Пелегріно в Вітербо.

Висячі балкончики, що на них ось-ось з'явиться Джульєта, чекаючи свого Ромео; кам'яні зовнішні сходи, арки-луки, перекинуті через вулицю, потаємні переходи з одного палацу до другого, таємнича нітьма, і тіні артистичних, романтичних закутків, колони, портики... Все це різблене, ажурне, мистецьке... Дайте сюди ще, замість цього сьогоднішнього яскравого сонця, м'яке місячне світло, і вам почне здаватися, що ви попали в якесь казкове царство, де став безвладним нищівний Час, і вам здасться смішним і невідповідним ваш м'який модерний капелюх і сірий буржуазний одяг... Оксамиту бі мережива на комір, пер на крисаню, шаблюку при боці!

Тоді б, може, вийшла й прегарна Галіяна в позолотистих барвах, шовковою хусткою чорне волосся прикривши...

А власне — чи чорне?

Ідеали краси коряться теж законам пониту, і в країні чорнявих русяве волосся має бути напевно більш ідеальним... Не дурно й Д'Анунціо звертається до одної своєї героїні (вустами героя) з такими словами:

«Твій колір волосся, вилитий з білого бурштину та тьм'яного золота, а, може, ще й трохи з зів'ялої троянди, — колір могутній, ідеальний»...

В мистецтві беруть перевагу русяві: русяві були богині мітологічного Олімпу від Венери до Юнони, від Гєби,

богині молодости, до Дафне й Лятони; русяві були Г'рації і Псіхея, ніжна подруга Купідона, що викликала ревності самої Венери. Пракситель кохався в золотому волоссі Фріни, і золоте ж волосся мали в історії і мистецтві Аспазія, коханка Перікла, і Олена Троянська, і Дантова Беатріче і ніжна Лавра Петрарки, Маргеріта Фавста і всі героїні Вагнера; і русявих красунь вибирали для своїх архитворів Тиціян і Рубенс, Гвідо Рені і тисячі менших...

Аж поки не дійшли ми до сучасности, коли, на зміну легіонові русявих і кількох чорнявих (Форнаріна Рафасі!), почали з'являтися жінки з зеленим волоссям, блакитним, фіялковим...

Гра контрастів, чи свідомість безсилости?

З дільниці св. Паломника (Сан Пелегріно) лікар пішов до своїх хворих, а я — шукати колишній папський палац.

Довго блукав я вузькими вулицями, задивляючись на грайливі водограї, на похмурі, загратовані палаци, на шматочки краєвидів, ніби обрамлених поміж високими мурами... Але ж і мури! — вогкі, полатані мохом та зеленими грибками, з страшними шкалубинами... Іноді зустрічалися гратовані ворота якоїсь панської вілли з лютим собакою, що рвався до мене, шукаючи будьякої розваги... А потім знову — старі мури, церкви, палаци, давнє минуле багатство, що було ніби пишним одягом казкового велетня, що його старанно вимережили були кілька століть тому: позолота зійшла, барви походилили...

Папський палац із XIII ст. — ще один зразок неповторної краси, що лише задля нього варто відвідати це стародавнє місто.

Його відкрита веранда з недосяжними лініями далеких обріїв, із сухим, уже зіпсутим водограєм, із сімома прозорими різбленими аркадами над тоненькими стрункими колонками, вражає мистецьким мереживом каменю, що загубив свою важкість. Коли дивишся збоку, здається, що цю веранду виїнято з якоїсь арабської казки — така вона легка й прозора. Ніби вся вона — не будова, але мрія поета. Коли ж дивишся з неї в далекі простори, забуваєш про час і про місце. Ніби бачиш далекі часи, ніби бачиш війська Коррадіна, останнього з Гогенштауфенів, ніби чуєш поміж колонками голос розлюченого папи Кlementa IV, що шле прокльони цьому «ягнятї», яке йде на зустріч своїй трагічній смерті в Неаполі (1269).

З веранди через вузькі двері входжу в величезну високу залу з побитими вікнами, — холодно й вогко. Підлога побита і повна дір. Місцевий провідник звертає на них мою увагу:

— Це діри великого історичного значення... дуже історичні діри...

Не можу втриматися від усмішки...

— Не смійтеся, бо з цих д'р вийшов Папа!

Мені робиться ніяково, і я роблю здивовано-зацікавлено обличчя.

— Так, так, вийшов Папа... Григорій X... Тут відбувся перший конклав кардиналів для вибору папи, але поміж ними не було ніякої згоди, і тодішній народний капітан, чи, як би тепер сказали — міський голова і командант міста, вирішив ужити рішучих заходів... Порадившись із св. Бонавентурою, він замкнув усіх карди-

налів у цій залі, наказав зняти дах і зменшити харчові приділи. Кардинали виявили не абияку впертість і незломність духа і поробили — кожний для себе окремо — намети, в яких захищалися від дощу й вітру... Григорій Х, що вийшов нарешті Паною з цього конкляву — після 33 місяців кардинальських суперечок! — виробив потім для добра Церкви суворі правила, що й досі служать при конклявах...

— Ну, а — діри?

— А діри залишилися від тих наметів, що їх поробили були кардинали.

Я не міг не визнати провідникові слушности, що діри були дійсно «історичні».

Але, з другого боку, що тут не «історичне»?

Колись Бальзак писав: «В Римі ви ходите по каменях, що були колись богами для Цезаря і Помпея, оглядаєте руїни великих речей, і щодня впираєтесь історією й легендами... Це повітря надихує мене ідеї величі... і коли я тільки дві години промрію на березі Тібра, почуваю себе так, ніби простудював цілий тиждень»...

Вірне для Риму — вірне, в трохи меншому ступні, і для всієї середньої Італії. У найменшому містечку, на кожній горі і в кожній долині, на берегах рік і глибоких вулканічних озер, по всіх усядах зустрічаєте ви докази вічної боротьби людського духа за поширення своєї влади. Кожний камінь і кожна дірка намагаються оповісти свою історію, намагаються довести, що й вони чимсь завважили на долі неспокійного людства... Була б тільки охота і час слухати!

Перед вікнами стелилася розлога долина, і в затишку, за якоюсь руїною, цвів рожевий мігдальник, як гарна дівчина, вбрана до балю, — вся в квітках, вся в сміху, вся в сийві соняшних променів. Іде весна. Коли ще на горах біліють сніги, а трава починає вже зеленіти в долинах; коли на деревах виникають бруньки, і польові квіти де-не-де починають вистромлювати свої нестливі голівки, перший мігдал вкриває свої гілочки рожевим ніжним квітом і заповідає весну, блакить і сонце. Він запевняє нас, що після гірких розчаровань знову приходить надія, і що в житті ніяка зима не може бути вічна... Його часто вживають, як символ несталості й скороминучості. Але в геральдиці він означає — велику відвагу і молодість...

— Чи ви бачите ту гору? — запитав мене нараз провідник, — он ту... на ній видно місто... Бачите? — Це — Монте Фьясконе. Там виробляють дуже добре вино... Ах, яке вино! — і він навіть прицмокнув. — «Ест - Ест - Ест». А знаєте, чому так називається?

І навіть не чекаючи моєї відповіді, продовжував:

— Був такий кардинал, що куди їхав, все висилав свого слугу наперед, щоб він коштував вино по дорозі. Де було вино добре, там він виписував на мурах латинською мовою — «Ест», себто — «є». Так робив, аж поки не зайхав до Монте Фьясконе. А тут йому вино так сподобалося, що він на radoщах написав аж тричі — Ест! Ест! Ест! Кардинал, побачивши такий ентузіастичний напис, розуміється, спинився, щоб і собі покоштувати того незвичайного вина. Та як покоштував, так там і залишився... Нікуди вже не хотів їхати. Коли ж прийшов час умирати, залишив заповіт, щоб раз на рік, після

збору винограду, коли нароблять нового вина, одну бочку того вина виливали йому на могилу, щоб він і на тім світі міг би кожного разу приймати участь у загальнім бенкеті.. Ось яке те вино — Ест-Ест-Ест! Коли б синьйор захотіли, могли б його й тут покуштувати... Єсть тут крамничка за рогом вулиці...

— Щоб я тут назавжди залишився? Ні, дякую! Он, дивіться, мене вже кличуть..

І, справді, д-р У. Бані, впоравшись із своїми хворими, поспішав назад до Риму. І, хоч як шкода було залишати це чудове старовинне місто, в якому ще треба було б оглянути собор св. Лаврентія, романського стилю, з XII ст., який стояв ніби на місці давньої святині Геракла, треба було їхати.

Може, колись іншим разом...

17 березня 1930. Одержав листа від подковн. Є. Коновальця з Женеви з 13 березня:

Вельмишановний Пане Онацький,

Мабуть, свого часу писав Вам п. Мартинець, що я вибираюсь теж Вам, у зв'язку з листуванням п. Пеленського з Вами, писати листа. Коли досі цього не зробив, то причини належить шукати в тому, що справа мого переїзду з Берліна в Женеву забрала мені досить багато часу. Як бачите з листа, я вже в Женеві і думаю тут залишитися довший час.

Ваші листи до пп. Пеленського і Мартинця я читав і мушу Вам сказати, що з Вашими думками в них я вповні погоджуюсь.

Так про ці справи, які Ви порушили в листах, як теж про багато інших, хотів би я з Вами особисто точніше перебалакати і для того хотів би десь у недалекому часі заїхати до Вас до Риму, тим більше, що з Женеви воно вже не так далеко, як, приміром, із Берліна. Прошу ласкаво написати мені, коли саме, на Вашу думку, найкраще було б приїхати, а зокрема — як у Вас з часом, та чи зможете Ви присвятити мені бодай один день на балачки зі мною.

До Вас приїхати міг би я не раніше, як десь на проїзді слідуючого місяця.

Очікуючи Вашої відповіді, здоровля щиро

Євген Коновалець

Зараз же відповів, що буду завжди радий його бачити і що завжди зможу викраяти день - два з мого часу, коли цього треба.

23 березня 1930. Написав листа до Пеленського:

Вельмиповажаний Пане Пеленський!

Я прочитав в останньому числі УГ. статтю «На манівцях унерівщини», де п. Б. К. спиняється також на внеску Копелянда. Вважаю цей уступ його статті цілком суперечним соборницькій ідеології і незвичайно шкідливим для формування політичної свідомості нашої української молоді, що на таких статтях вчиться не соборництву і понадпартійності, але вузькому провінціалізму.

Дозволю собі навести уступ із статті п. Мартинця в останньому числі РН — «Наша Тактика», в якій він, на мій погляд, незвичайно добре висвітлив також і наше відношення до УНР:

«Випирання з міжнародного поля групи, що висить у повітрі, не запустивши корені в краю та заступивши її групою, зв'язаною з краєм, не може бути «національним злочином»...

Так, — «випирання». Крок за кроком. Поскільки ми на кожне здобуте місце можемо поставити свого чоловіка.

«Отже не боротьба для боротьби, не нищення для нищення, не анархія, не творення руїни й порожні, але оборона найвищих ідеалів нації та відсіч тим, що хочуть відсунути нас із занятого місця, або перешкоджають нам заняти якесь місце. Отже не збочення з нашого шляху і погоня та герцювання з противником по манівцях, а боротьба на шляху і то боротьба тоді, коли вона потрібна і неминуча»... «Критерієм слухності якоїсь справи є для нас благо всієї нації, а не питання, хто стоїть коло неї... Здаємо собі справу, що тільки позитивною працею, ор-

ганізованістю та ініціативністю зможемо захопити провід над загалом із рук різних угруповань. Доки скрізь і всюди не зможемо поставити наших людей, не сміємо допустити до занархізованости загалу»...

Я вірю, що Ви, з мужністю, гідною справжнього націоналіста, надрукуєте мій доданий до цього лист і тим дасте мені змогу продовжувати наше співробітництво. Коли ж ні, — я буду змушений надрукувати його де-інде і цілком пірвати з УГ. У такому разі проситиму Вас негайно повернути мені ненадруковані ще мої дописи.

Я не маю нічого проти того, коли б Ви, в разі надрукування мого листа і непогодження з моїми поглядами, додали до моєї статті редакційні polemічні заміти...

З щирою пошаною...

Одночасно вислав листа і до Мартинця:

... Посилаю Вам копію листа до п. Пеленського в справі статті Б. К. про внесок Копелянда. Від надрукування цього листа залежить дальша моя співпраця з УГ. бо, коли б п. П-кий не захотів би його надрукувати, я не вважав би більш можливим дописувати до УГ. і то тим більше, що в справі Копелянда ми мали вже з п. П-ким листування: в одному з дописів я осудив виступ «Свободи». П-кий, не вважаючи на наші формальні умовини нічого не зміняти в моїх статтях, що я друкую за повним моїм підписом і несу за них повну політичну і національну відповідальність, викреслив цей уступ, як і другий в дописі про «Ватикан і Україна», де я говорив про хитроумних «малорусинів», що на новій колегії, яка буде-ється в Римі для українців, вирішили не містити жадної національної назви, «щоб гусей не дробити». Я писав у

цій справі до П-кого двічі, вияснюючи особливо мою позицію в справі Копелянда. П-кий не відповів на мої листи, а, очевидно, замість відповіді, вмістив статтю Б. К. І тому, що в тому дописі, де я писав про Копелянда, я згадував негативно і про «Андрія», нападаючи одночасно на унерівців, як на льокальних патріотів наддніпрянщини, і на «Свободу», як на льокальних патріотів Наддністріянини, П - кий, викресливши уступ про «Свободу», зфальшував мою думку, повертаючи її на послуги панейківщини, — отже я й бачу себе примушеним поставити ультиматум про надрукування мого листа, як направи того неправного фальшування моєї думки і вияснення дійсно соборницької і понадпартійної політики, що я вважаю єдино правдивою.

З щирим поважанням...

До Пеленського:

Вельмиповажений Пане Редакторе!

У ч. 11 (549) Вашого шановного часопису г'явилась стаття за літерами Б. К. під заголовком «На манівцях унерівщини».

Як Ваш постійний співробітник і кореспондент, вважаю необхідним zareагувати на цю статтю, як наказує мені совість свідомого своїх обов'язків націоналіста.

Мушу насамперед нагадати, що я віддавна не поділяю політики УНР, і що ще в минулому році я вмістив в «Розб. Нації» спеціальну статтю, скеровану проти тої політики УНР. під заголовком «Завдання еміграції і реальна робота» (РН. 1929, ч. 6-7). Вважаю потрібним ще раз на цьому місці підкреслити, що, на терені Галичини

і Волині, унерівці дійсно нічим не відрізняються від колишніх хлібоїдів, як цілком справедливо зазначає п. Б. К., і що тому на тих теренах з ними і треба відповідно поводитися.

Але існують ще інші «терени». Існує зокрема маленький терен американського сенату, що до нього п. Копелянд вніс усім відомий законопроект про визнання УНР, — законопроект, скерований виключно проти большевиків, як противага «ікроїдної» політики сен. Бора.

От у справі цього «терену» я й вважаю потрібним забрати слово. Не в оборону УНР, що, повторюю, моїми симпатіями не тішиться. І не тому, що я вірив би в великі практичні наслідки внесення п. Копелянда, а тому, що п. Б. К., виявляючи свої анти-унерівські почуття, стає на такий слизький і небезпечний шлях, що я, як співробітник УГ, вважаю потрібним від нього рішуче відгородитися, бо вважаю його статтю шкідливою і з завданнями українського націоналізму незгідною. І то тим більше, що, — як це докладно і цікаво вияснює автор статті «Прорив на фронті національної політосвіти», вміщеної в тому ж числі УГ, — «стан політичної освіти і позитивного політичного знання не є серед українського націоналістичного молодняка незвичайним».

Отже, насамперед, п. Б. К. дивується, що «поважні політичні чинники» в краю вважають внесення сенатора Копелянда до амер. сенату «незвичайно корисним для української справи» («Діло» з 25. XII. 1929), і що парламентарна репрезентація Західніх Земель в польському сеймі висуває через посла Луцького внесення, яко про-

типольський аргумент. — «Невже українські політики, — дивується п. Б. К. — не розуміють, що коли кажеться «б», то перед ним мусить бути сказане «а», — отже, коли говориться про визнання УНР американським сенатом, то треба пам'ятати про варшавську угоду з Польщею цією ж УНР, якою центральний уряд зрікся Західніх Земель, — тих земель, — додає п. Б. К., — яких панове з УНДА і «Діла» хочуть бути репрезентантами»...

Як бачимо з цього останнього додатку «панове з УНДА і Діла», хочаби бути репрезентантами Зах. Земель, розуміють проте загально - національне значення внесення п. Копелянда і підносяться на дійсно соборницьку точку погляду. Тим часом, як п. Б. К., прикриваючись соборністю, демагогічно нагадує їм, що вони мусять берегти інтереси «західніх земель»... Для «соборницької» ідеології трохи засильно!

Дозволяємо собі також здивуватися «здивуванню» п. Б. К. щодо «а» і до «б», яких українські політичні чинники в краю не завважили... бо їх у внесенню п. Копелянда не існує. Визнання будь якого уряду зовсім не потягає за собою визнання всіх його договорів і зобов'язань, що дуже часто служать об'єктом спеціальних, іноді дуже трудних і довгих переговорів. І тому завданням активного соборницького націоналізму мало б бути не лише підтримати всіма силами внесення сенатора Копелянда, що створює на найважливішому в світі американському терені незвичайно важливий прецедент, який, навіть не маючи близьких практичних наслідків, може принести українській справі величезну послугу в майбутньому, бо 1. визнає наше право на самостійне існування, як нації взагалі, і 2. розбиває в очах всього світу ланцюги «братер-

ства» і спільности економічних та національних інтересів», що їх хотів би накинути нам найнебезпечніший наш ворог, — а зокрема дозволяє нам розвинути найенергійнішу акцію для вияснення, що визнання УНР американським сенатом (в яке ми фактично не віримо) ні в якому разі не може вплинути на закріплення варшавської угоди, яку вже стільки разів зламав сам польський уряд, і яка тому для українського народу давно вже втратила всяке значення.

Я цілком розумію, що таке відношення до внеску сен. Копелянда далеко відповідальніше і трудніше в своєму конкретному здійсненні, ніж його зганьблення та нищення, але воно — єдине допустиме і обов'язкове з точки погляду понадпартійних загально - національних інтересів, з точки погляду власне соборництва.

Для націоналістів типу п. Б. К. досить деє побачити ім'я якогось польського офіційного представника, щоб відразу визнати шкідливість тої організації чи акції, в якій відкрився «слід Тарасів».

З точки погляду галицької, чи навіть «західньоземельської» політики таке відношення цілком зрозуміле і на внутрішньому терені правильне, але з точки погляду «соборницького» і на терені інтернаціональному — завузьке і шкідливе. Таке відношення нагадує відношення заляканих рабів, що бояться і тіні свого пана. Націоналістам треба мати трохи більше контролю над своїми почуваннями і трохи більше гордовитої віри в себе.

У своїй статті п. Б. К. зазначає навмисно, що «один із румунських часописів», «непримирний із недомислу в

українських справах у межах Румунії», присвятив внескові сен. Копелянда окрему статтю і закликає інші держави піти за прикладом американського сенату:

«Не писав би цей румунський часопис так, якби розходилося також, скажім, про українську Буковину, що є сьогодні під румунською займанщиною»...

Певно, що не писав би... Але перше правило політичної мудрости приписує: «Дів'де ет імпера». Ми можемо тільки радіти, коли наші вороги, з тих чи інших причин виступають один проти одного, — особливо, коли в цій боротьбі вони висувують на інтернаціональний терен українську справу... Українським політикам, при цій нагоді, треба було б лише тягати кашгани з чужого вогню. А вони... поспішають той вогонь поскоріше гасити і для того не шкодують власних кашганів! Досить було польській чи румунській пресі заявитися за внеском сен. Копелянда, або — що ще гірше! — досить було довідатися, що цей внесок — наслідок діяльності УНР, як наші «соборники» забули і про свою понадпартійність, і про соборність, і про всі інші гарні речі, що знаходяться в нашій націоналістичній програмі.

Пам'ятаєте славнозвісну «Співомовку» Руданського про цигана, що його господар знайшов на своєму городі:

— «Тільки прошу вас, пан-отче,
За пліт не кидайте!»
— Отже кину! — Бійтесь Бога! —
— Кину, бісів сину! —
Підняв цигана на руки
Та й через пліт кинув.

Підійнявся вражий сину,
Та як заребоче:
— Мені того й бракувало!
Добра-ніч, пан-отче!»

Ролу цигана відіграє польська й румунська преса, а ролю господаря... п. Б. К., який ніяк не може зрозуміти, як міг Луцький вжити внесок Копелянда, як протипольський аргумент. І сміх і сльози...

З націоналістичним привітом...

24 березня 1930. Уночі з 18 на 19 грудня 1902 р. в маленькій хибарці, похованій в снігу Крижаної Затоки в Канаді, при 30 ступенях морозу, італієць Марконі вислав о 2-ій годині ранку першу трансатлантийську радіо-телеграму, заадресовану італійському королеві. Потім пішли телеграми до короля Англії та президента США.

І майже нагайно прийшли від них телеграфні відповіді.

О 8-ій годині ранку на вежах нової радіотелеграфічної станції вивішено італійський, англійський та американський прапори, і ціла юрба журналістів примчала з Нью Йорку до Крижаної Затоки добувати перші відомості про винахід Марконі.

Марконі був щасливий, але втомлений, і не хотів давати пояснень:

— Цеї ночі, — сказав він, — між Європою й Америкою відбулась виміна перших радіотелеграм. Хто хоче телеграфувати, може вільно користуватися моєю станцією.

Один журналіст звернувся до одного з співробітників Марконі:

— Дайте мені інтерв'ю: п'ять доларів за слово!

— Не можу, — відповів той. — Інтерв'ю може дати тільки Марконі. Можу лише сказати (відмовляючись від п'яти доларів за слово), що за ті три місяці, що ми тут провели в цій хаті, пережили ми хвилювання не менші, ніж ті, що їх переживали моряки Колумба. Правда, нам ніколи і в голову не входило ставати проти нашого провідника, і за 90 ночей невдачі не було й хвилини, коли б ми тратили віру в остаточну перемогу...

З того часу пройшло вже 28 років. Перша радіотелеграма тієї ночі, незабутньої в історії людського духа, була лише першим кроком на славному тріумфальному шляху перемоги людини над Простором та Часом.

Сьогоднішні італійські часописи приносять звістку про новий винахід Марконі, що переносить нас безпосередньо в феєричні країни арабських казок: натискаючи гудзика своєї нової машини, Марконі вишле позавтра зі своєї лхти, що знаходиться коло Генуї в Середземному морі, хвилю електричної енергії, яка засвітить тисячі ламп у палатах Виставки в Сіднею, в Австралії, за 9.7000 миль віддалі.

Але йдім за порядком.

У середу 26 березня ц. р. в Сіднею мають відкрити електро - технічну виставку, що має показати, до якого щабля розвитку дійшли студії над електричністю та над її практичним використанням. Президент виставки вирішив звернутися до Марконі, якого ім'я записане в тій галузі знання золотими літерами, з проською вислати на виставку своє дорогоцінне привітання.

Марконі радо погодився, але, замість користуватися для відповіді телеграфом, ужив свій новий радіотелефонічний апарат і за час, коротший, ніж потрібно звичайному смертельникові для викликання телефонної панночки, вже говорив безпосередньо з Сіднеєм.

З того боку океану (16.000 кілометрів!) були трохи здивовані, але їх здивування ще більше зросло, коли великий винахідник сповістив, що використовує сіднейську

виставку для випробування свого нового апарату для передачі електричної енергії.

Ось дослівна заява Марконі, виголошена з берегів Середземного моря, і прийнята цілком ясно й виразно після фантастичної гальопаді через моря й океани, в Сіднею:

«Добре. Я пришлю свій привіт. Але, крім привіту, хочу зробити маленький експеримент. В одинадцятій годині (європейського часу) я звідци, з моєї Електри, що стоїть у затоці Лігурійського моря, натисну гудзик і засвічу тисячі й тисячі ламп Вашої Виставки».

Цей винахід відкриває людськості величезні перспективи. Офіційне повідомлення італійської урядової агенції Стефані відразу вказує на важливість нового винаходу для морських комунікацій: пасажери всіх океанських пароплавів зможуть хоч би й щодня розмовляти безпосередньо з будь-яким із абонентів звичайних телефонів в усіх містах світу.

Не треба забувати, що розмова Марконі з Сіднеєм відбулася через простори, що їх невинно прорізують хвилі радіотелеграфічних повідомлень з усіх частин світу, але вони зовсім не перешкоджали тій розмові. Крім того, розмова відбувалась між суходолами двох протилежних півкуль, між місцевостями в антиподах, — тоді, як в одному місці сяло сонце, в другому була вже ніч. Має й те значення, що розмова відбувалась між маленькою яхтою і величезним містом...

Новий винахід не скасує, розуміється, радіотелеграфу, але, певно, обмежить його вжиток. Що ж до передачі електричної енергії, то наслідки цього винаходу не піддаються обрахункові, — вони безконечні.

Марконі у своїх коротких поясненнях підкресляв, що справа іде не про висилку якоїсь могутньої хвилі, що була б здатна освітити всі палати Виставки, але про висилку однієї лише маленької іскорки, що, вислана в лоні невидимої хвилі, замкне електричний обіг відповідної системи освітлення.

У скорому часі спеціалісти всього світу студіюватимуть докладно теоретичні й практичні застосування нового здобутку винахідливості людського духу на Заході Європи.

27 березня 1930 р. Одержав листа від В. Мартинця з 25 березня:

Високоповажаний Пане!

Я дуже Вам зобов'язаний за Вашу картку з поздоровленнями з нагоди моєї статті. Хоч надсподівано для мене самого та навіть проти всяких очікувань (прим., вже на другий день по появі РН. б. прем'єр Мазепа «розпинав» мене на публічних зборах в Подебрадах) дістав я з кількох сторін gratulacii, все ж ні одна мене так не втішила, як Ваша: ствердження повної однодушності між нами — це для мене велике признание.

Я щойно дістав Ваш ц. лист з 23 б. м. з копіями листа до п. Пеленського та статті до УГ. Ця справа мене надзвичайно занепокоїла. Річ у тому, що наслідком трудності скорого порозуміння між Вами, Пеленським і мною, боюся, що б не вийшли з того всього великі неприємності.

Признаюся щиро, що мене порушення справи Копелянда на сторінках УГ заскочило; просто не сподівався я, що тою справою, яка виходить поза рамки краю, будуть там займатися, і то без огляду на те, яке займуть до неї становище. А то дістали б доручення зовсім нею не займатися.

Справа акції сен. Копелянда належить до тих справ, щодо яких зайняти якесь становище принципіально надзвичайно тяжко, коли це взагалі не неможливо. Річ у тому, що справа ця в своїй основі хибно поставлена. Наслідком того й позитивне і негативне відношення до неї має свої великі невідгоди, передусім для справи. Менше-більше того самого характеру була справа визнання української національності в Союзі Народів: погодитися з нею —

але, непогодитися з нею — також недобре; все ж там не погодитися з нею давало більш користі, коли ходило про наші національно-державні ідеали та принципи, ніж заняти до неї позитивне (уенерівське) становище. Все це прямо злочинні методи уенерівців, які кожну справу, яку возьмуть в свої руки, мусять відразу знівечити. І вина тут лежить тільки по стороні уенерівців, що вони, знаючи настрій українських мас, все ж ставлять справу великої ваги, за якою повинні одним фронтом стати всі без розбору, як один муж, в той спосіб, що відразу викликають заперечення в різних політичних колах, або хоч би бай-дуже відношення широких верств.

Так і з справою Копелянда. Хай навіть націоналісти поставляться до неї позитивно, і що з того?! І найбільша пропаганда з їх боку не пірве до неї та не одушевить мас; забагато помилок пороблено в самому білі Копелянда, а ще більше в підготовці цієї справи та в початках її. Справа того значення вимагає попереднього порозуміння різних груп і сконсолідування акції. Тепер наша пропаганда не принесла б ніякої користі, коли скорше перед усіма вирвалися націоналісти американські на сторінках «Свободи». А якраз там можна було чекати найбільше піддержки для тої акції! Вся справа заскочила їх так само, як і нас. Виступати проти них тепер — дещо запізно. Абстрагую вже від того, що виступали б ми проти тих, які нас морально і матеріально найбільше підпирають. Підпирати ж акцію, в яку ніхто не вірить, що вона дасть якісь успіхи, та яка до того з інших сторін хибно поставлена, не дуже то раціонально. Справа до того була схиблена починами різних груп. Річ у тому, що в різних осе-

редках еміграції зачали різні групи збирати підписи з якимись меморандумами до Копелянда; група уенерівців збирає собі, а, прим., гетьманці собі, при чому останні в меморандумі подають, що правний уряд України — це гетьман Скоропадський. Як бачите, справа зачинає прибирати скандальні форми навіть перед самим Копеляндом.

Застанавливались й ми, що нам робити. Висилати підписи й собі та зазначувати, що українські землі знаходяться також під Польщею, Румунією, ЧСР, та що не узаємо договору УНР з Польщею? Підписуватися під деклараціями уенерівців? Висилати меморандум від ПУН, чи від Відділів на місцях?! Що б не робити — було б зле, нічого не допомогло б справі, а тільки пошкодило б. І тому не займаємо до неї ніякого становища. Зокрема не було про неї нічого в РН.

Виступ на стор. УГ вважаю хибним не тільки по суті (бо треба було мовчати), але й з формального боку, бо не було попереднього порозуміння з нами. Однак, після моєї думки, цей виступ уже без значення: він нічого не міняє в тому, що було й є без нього. Зате багато міняє Ваша стаття до УГ. Але не в акції Копелянда! Річ у тому, що без огляду на те, чи погоджуватися з висловленими в ній думками, чи ні, але своєю формою вона надто гостра. До неї причепилися б усі наші противники, передусім уенерівці, і зачався б танець, який нікому ніякої користі не приніс би. Розуміється, все б використано тільки на побороення ОУН, було б вказувано, що між нами непорозуміння, внутрішня боротьба, тощо. Я особисто нічого не маю проти того, що б Ви вмістили на стор. УГ статтю про акцію Копелянда, однак, що б був у ній інший підхід; річ у тому, що

нинішня Ваша стаття — це гостра полеміка з іншим співробітником УГ. Ліпше абстрагувати від полеміки, а більш речево та незалежно зайнятися освітленням акції Копелянда без випадів чито в бік «Свободи», чи Б. К. Інакше ставите редакцію УГ і нас в дуже неприємне становище. А так ультимативним ставленням справи Вашої останньої статті ставите нас у тяжке положення: відмовити Вам — зле, піти на зустріч також не добре. Треба до певної міри бути вирозумілим для краєвих націоналістів, навіть коли вони в молодечім запалі роблять грубі помилки; це ж як не як, а доказ активності, бо не помиляється той, хто нічого не робить. Тим більше мусимо бути вирозумілими в цій справі, дуже замотаній, неясній та тяжкій до розв'язки, беручи на увагу передусім факт, що як не як, а Ваша стаття нікому не допомогла б, а якраз тільки їм надзвичайно зашкодила б.

Прошу мені вибачити, що, може, висловлююся надто різко, але ходить мені про те, що б Ви з кількох слів зрозуміли, про що мені ходить, та на чім я кладу значення.

Думаю, що Ви погодитеся з моєю пропозицією: не настоювати на друку висланої статті, а написати (коли будете вважати відповідним це зробити) другу, неполемічну, в якій було б всестороннє висвітлення акції Копелянда.

Я відношуся рівнож до п. Пеленського та подаю йому до відома моє прохання до Вас.

Кінчаючи, прохаю Вас вибачити мені, що стараюся вплинути на зміну Ваших постанов, однак роблю це в переконанні, що буде так корисніше для справи.

Залучаючи слова моєї глибокої пошани до Вас...

28 березня 1930. Одержав сьогодні листа від З. Пеленського з 24 березня:

Вельмишановний Товаришу Онацький!

Щойно сьогодні маю змогу відповісти на Ваші останні звернення до мене.

Разом із цим листом посилає адміністрація відповідну суму, як гонорар за березень. Стається це пізно, але, щиро признаючись, в Польщі зараз жахлива скрута, живемо і платимо векселями, — і в цьому місяці було доволі трудно як слід полагодити питання адміністративного порядку. Вибачте проте затяжку, старатимусь у дальшому полагоджувати Вам ту справу в міру можливости якнайскорше.

Не те, одначе, мене турбує, як Ваше становище відносно курсу «Української Голосу»: Кажете в своїх листах з приводу випадку Копелянда, що перестаємо себе розуміти. Ваша позиція в даному разі тотожна зі становищем тов. Андрієвського. Ви уважаєте акцію Копелянда корисною. Було б абсурдом цьому заперечувати. Ви ставите справу так: важне те, що робиться, а не важне, хто, чийми руками це робиться. У Вас усе інше заступає мета, ефект даної справи. Аби ціль досягнути... У даному разі ми, не дивлячись на руки і шляхи, якими йдемо і якими ціль досягається, мусіли б акцентувати багато дечого, що роблять ундісти, унерівщина і — коли хочете — навіть большевики. Але ж, стаючи на цю точку погляду, ми примушені одною рукою гласкати і підтримувати те, що другою рукою убиваємо й нищимо. Річ власне у тім, як обійти неміле в людях. Адже ж, підтримуючи акцію Копе-

лянда, сталимо хребет унерівщині, тій самій, яка нам на західніх землях, особливо ж на Волині, засаджує в усьому ножа в спину. Як вийти з ситуації, що б в одному підтримувати противника, який в другому нищить нас самих, нашу соборницьку всеукраїнську ідею?

Я гаряче, з усього серця бажав би, що б Ви мали змогу отут, на місці, приглянутись роботі унерівщини. Тоді Ви розуміли б оту ненависть нашу до неї, про яку Ви пишете, ненависть зах. укр. молоді, всієї і без виїмну! Ми не можемо інакше. Ми бачимо, як унерівщина підкопує і ліквідує нам «Просвіти» на селах, кооперативи. Чи Ви розумієте почуття цієї молоді, коли вона бачить, як унерівщина, годована польськими грішми, влаштує балі-концерти разом із польською генераліцією, усякими полковниками польської жандармерії, в той час, коли поляки потраплять загнати кілька грузовими автами, повними поліції, в товпу українських дівчат, що виходять із церкви по панахиді для Басарабової, і починають їх бити прикладами? Чи Ви розумієте наші почуття тут, на місцях бою, коли ми з зайлістю боремось із большевизмом, нищимо його на кожному кроці, жертвуємо людей і, в зв'язку з крак. процесом будемо їх ще більше жертвувати, в той час, коли ми після 10 років ундівського капарства взялися вимітати хату з комунізму, з корупції, продажности, лапчинщини, опортунізму, коли ми з тяжким трудом ледве тримаємо на ногах нашу пресу, РН. і УГ., в той час, коли люди тут працюють із запалом і огнем неофітів, коли ми тут від праці тратимо мірку часу — в той час унерівщина і тризубівщина закидає нам працю, свідому платну працю на користь большевиків?

Аджеж читали Ви прецінь останні числа «Тризуба» зі статтею Литвицького.

Аджеж ми стоїмо на важкій позиції, відборонюючи на зах. землях бодай стан нашого посідання. Аджеж по-ляки нас нищать всіми диявольськими засобами своїх етатизмів, регіоналізмів, вспулпраці і т. д. — і в той час уенерівщина скрізь підкопує нам ноги... Скажіть, як можемо в тій ситуації боронити і піддержувати уенерівщину в дуже й дуже проблематичній справі Копелянда? Аджеж посилювати їх там значить теж посилювати їх тут і обезсилювати себе.

Вийдім навіть із уенерівської гіпотези етапного будівництва української державности, мовляв, визволимо при помочі поляків Східню Україну, а потім упінемось за західні землі. Робиться щораз виразніше, що й УНДО вийде з цієї гіпотези, що стане на позиції, ідентичні з уенерівщиною, при чому вже нині пом'ж УНДОМ і УНР починається боротьба й ривалізація за... опортунізм, за першенство в службі цієї інтервенційної концепції. Нишу Вам це вже нині, що доживемо часів, де УНДО змагатиметься на ножі з уенерівщиною, хто має взяти з боку українців монополі за провід українцями в поході «заходу» проти большевії. Ми ніколи на ту «концепцію» не підемо. Це значить смерть західнім землям. Вона значить: загригти нашу західню справу на 100 літ. Ще значить: віддатись Польщі це значить стратити великі частини Правобережжя, це значить бути пуферною «державою» між Польщею й Москов'єю, огим Прюгелькнабе, хлонцем, призначеним для побоїв з боку Польщі й Московії. Це такий важкий ганебний удар п'ястука в обличчя нашої со-

борної ідеї, що на це ми ніколи не підемо. Не згода з поляками, а боротьба з ними нас опреділить, нас скризталізує, виробить; тільки революція зробить нас львами, що сміються, ми будемо багато тратити матеріяльно, ми вложимо гекатомби, але будемо, як криця. Невжеж Ви думаєте, що нам збудують Україну Копелянди? Ніколи! Ми самі. На Копеляндів є ще час, так довго, поки ми самі сильні не будемо. Ми не можемо за справу Копелянда жертвувати ідеєю боротьби з усіма опортунізмами, угодовщинами, уенерівщинами, тощо. Коли прирівняти ефекти, оті цілком практичні дійсні ефекти для справи, які принесе акція Копелянда, а оті шкоди, які приносить нам автоматичне посилення уенерівщини, то ми міняємо ремінець за сідло, жидівську коняку беремо за повнокровного кабардинця.

Я кажу: сила нації починається не від опортунізму, навіть коли б він нас зробив багатими і дав чудову матеріяльну базу. Ні! Сила нації починається з нутра, з принципіалістики, коли хочете, з духових категорій, з високої моралі, з характерности, але ніколи не від — матеріалізму. А власне духова імпотентність, бажання підюри, рахунок на чужі сили лежить у підставі всіх тих ходів ундіщини і уенерівщини. Глядіть.. Я мав доволі трудну позицію серед тутешньої молоді, коли боронив т. зв. гіпотези конструктивізму, уважаючи, що й того роду праця на творчій секторі потрібна. Вони аргументували Вашими статтями, посилались на Вас і — щиро скажу, Ваші листи в справі Копелянда трохи хлонців розчарували.

Хіба Ви думаєте, що руководить нами тільки сліпа партійність?

Я протестую проти такої інтерпретації. Ми знаємо тільки одне тверде і непорушне: соборність, самостійність, власні сили. Що нам по Копеляндах? Це важна справа, але важніша — берегти чистоту нашої справи, не замулювати її орієнтаціями, уєнерівщинами, угодовством з ворогами, опортунізмом. І нехай ми лицарі абсурду, і нехай від нас відскакують всі реально думаючі люди, і нехай залишиться нас жменька, все одно, ми на один міліметр не відійдемо від генеральної бойової української соборницької лінії. Аджеж усі «реальні» так і пишуть тут, неначе шури, за «порозумінням», люди перевтомлюються, манять посади, економіка, спокійне забезпечене життя, обивательство. А все одно — не допускаємо. Б'ємо за опортунізм і ухили. Батожимо опінією зради, погордою. В крайніх випадках маємо відвагу чинно зневажати, маємо відвагу публічно плямувати. Вислід маємо. Що б там не було...

Большевики нам закидають польонофілство, польонофіли — большевизм, всі разом цькують нас усякою провокацією — що ж з цього? Тратити нерви? Хвилюватись?

Ні! Тримати лінію! Аджеж своїми «реальними» і «річевими» аргументами ундівщина і уєнерівщина хоче ширити між нами деморалізацію; аджеж тими аргументами ундів-копеляндовськими (мовляв, закордонна пропаганда!) прикривається море зради і уєнерівської гнилі тут на місцях. Що з того, що матиме «оброблений» закордон, опінію всього світу, а не матиме сталевого хребта тут, серед гущі нації! А цей сталевий хребет принциповості

ломить уєнерівщина, ундівщина, партійництво, орієнтації, усі — хто хоче. Не зі зовні, від Женев і Копеляндів нам починати, а від власних душ, власної роботи між собою. Будьмо, як льви, що сміються... Тоді Копелянди самі прийдуть. Навчимося дивитись на світ так, що ми самі, а довкола нас море ворогів, і що, як не дамо ради самі, нам ніхто не допоможе.

Якщо ми бойового духа, завзяття і організованості між собою не доведемо до цієї точки, що б самі справитись з ворогами, то нам жадна закордонна акція не допоможе. Ми б'ємо уєнерівщину. Будемо бити. До кінця, аж хтось із нас не лишиться серед шляху.

Коли бажаєте, не буду більше нічого з Ваших статей викидати. Але залишаю собі свободу редакційних завваг і інтерпретацій. Зрештою ж — гірше мовчати і делікатно обходити питання — так як це хочете робити. Говорім, як мужі, не промовчуючи нічого. Оце й буде вихід зі ситуації, бо думаю, що ми таки — не розходимося.

Щиро Вас здоровлю

Ваш З. Пеленський.

28 березня 1930. Написав листа до Пеленського:

Вельмиповажаний Товаришу Пеленський!

Я отримав уже листа від п. Мартинця в справі Копелюнда та моєї статті, а сьогодні отримав і Ваш лист з записною, на жаль, відповіддю на мої попередні листи. І хоч я ще не маю листа від Вас в справі моєї статті, — щоб не гаяти часу, відповідаю відразу, тим більше, що Ваша позиція мені тепер цілком ясна.

Отже, насамперед, зваживши добре всі ті аргументи, що я їх знаходжу в листі п. Мартинця, а головне ту шкоду, яку моя стаття могла б завдати своєю гострою формою самій організації, не приносячи зрештою великої користі, бо зробленого вже не направиш, — я вирішив просити Вас тої моєї статті не друкувати. Нема, кажуть, гіршої помилки, як виправляти вже зроблену. Проте, користуюсь цією нагодою, щоб цілком ясно і недвозначно визначити наші позиції. Дійсно, «говорімо, як мужі», і тоді нам буде видніше, на скільки наша спільна робота може бути продуктивна.

Відповідатиму в цьому листі одночасно і Вам і п. Мартинцеві, бо, гадаю, зміст листа п. Мартинця до мене Вам більш-менш відомий, і я, для економності часу, вишлю йому копію цього мого листа, що буде служити таким чином для загальної інформації.

Отже, насамперед, Ви пишете:

«Ви ставите справу так: важне те, що робиться, а не важно, хто, чіями руками робиться. У Вас інше заступає мета, ефект даної справи. Аби ціль досягнути»...

Мартинець у своїй статті «Наша тактика» пише так само:

«Критерієм слушності якоїсь справи є для нас благо всієї нації, а не питання, хто стоїть коло неї» (с. 9).

Отже ми з п. М-цем стоїмо на тій самій позиції. Ви з нею не погоджуєтесь:

«Але ж, стаючи на таку точку погляду, ми примушені одною рукою гласкати і підтримувати те, що другою рукою убиваємо і нищимо».

Так, власне так! Що ж поробиш! Інакше ми не можемо. У цьому весь зміст нашої діяльності: не нищити ворога за те, що він наш ворог, а за те, що він робить шкоду нашій справі, — отже і постільки, поскільки він робить шкоду.

М-ць пише:

«Фальшивим було б усталювати відношення (до поодиноких угруповань) тільки на підставі розбіжностей, бо це вело б до руйніцтва, до боротьби для самої боротьби. Не менш фальшивим було б усталювати відношення тільки залежно від поодиноких учинків в дотичних груп із огляду на корисність чи не - корисність тих учинків для загальної справи... Узалежнювати від того тільки наше відношення вело б до політичного хамалеонства»... (с. 8).

Цілком правильно. Ми не можемо відноситися до УНР інакше, ніж негативно, і від того, що вони роблять від часу до часу щось добре, ми не можемо змінювати наше відношення до них, — але ми не можемо — з точки погляду вищих інтересів, з точки погляду інтересів нації — не відзначати і в них того доброго, що вони, скажімо, виявляють, бо інакше ми втрачаємо, а — що головніше! — примушуємо і наших читачів втрачати почуття

добра і зла, розуміння того, що нашій нації на користь, а що на шкоду; губимо самі і виринаємо в інших єдиний наш критерій, єдину бусолю, що може нас вивести на шлях свободи. Цим власне пояснюється те обурення, яке мене охопило, коли я прочитав відповідний уступ в статті Б. К.: справа не в самій справі Копелянда, що, як я підкреслював, зрештою не може дати, — особливо через негативну позицію «Свободи» і іже з нею, — жадних практичних наслідків, але в тому незвичайно шкідливому підході, що виявився в тій статті, і що, під впливом зрозумілих і виправданих почувань національної ненависти, приносить загальну національну справу в жертву своєї виправданої, але локальної ненависти. Такий підхід сприяє розвиткові партикуляризмів, а не соборности. Ми повинні мати більшу контролю над нашими симпатіями і антипатіями.

Справа полягала в тому, щоб, підтримавши корисну справу, підкреслити, що ми робимо це не для «сталення хребта унерівщини», яку продовжуватимемо всіляко поборювати, але задля самої справи, яку, на жаль, мовляв, встигли схопити в свої руки унерівці. Мусимо, мовляв, так робити, хоча і певні, що унерівці її провалять. Такою позицією ми: 1. підкреслили б своє відношення до УНР., 2. підготували б їх більшу дискредитацію, на випадок провалу справи і 3. підкреслили б свою позицію вищої понадпартійности і дійсної соборности, не вибиваючи з рук молоді того критерію вищого добра нації, що ми його піднялися плекати.

Тепер щодо УНР взагалі і унерівської гіпотези етапного будівництва.

Ваші скарги на ганебне поводження унерівців у Галичині і на Волині цілком оправдані, і власне це поводження примусило мене пірвати з ними. Не Варшавська угода! Бувають моменти в історії, коли треба вміти пожертвувати рукою, чи ногою, щоб врятувати ціле. Проте, для мене, — як, гадаю, і для всіх українських політиків, — Варшавська угода втратила всяке значення з моменту зав'язання Ризького миру і не-запрошення українського демокр. уряду на Ризьку конференцію. Це була зрада поляків, яка фактично і юридично знищила варшавську угоду і давала українським політикам цілком вільну руку.

Неважаючи на це, УНР продовжувала підлабузюватися до поляків і повела чисто хлібодіську політику. Це вже було пониження національної гідности, за яке історія ніколи не дасть виправдання. Це перше.

Подруге, гіпотеза етапного будівництва сама по собі цілком вірна, і з цього приводу мені пригадуються слова Кавура:

«Доки ми будемо вільні хоча б в якомусь кутку півострова, я все не втрачати надії. Доки П'ємонт зберігатиме свої власні установи від деспотизму і анархії, ми зможемо працювати над національним відродженням».

Як відомо, Кавур не зміг би здійснити свого завдання об'єднати Італію без допомоги Франції, але, щоб здобути цю допомогу, йому прийшлося поступитися Німечкою і Савоєю:

— «Я проголошую з повним переконанням, — говорив він у П'ємонтському парламенті, — що відступлення Са-

вої і Ніцци було необхідне для втримання французького народу в його приязні до Італії... Треба було скоординувати французько-італійську згоду, без якої ми не можемо обійтись»...

Парламент величезною більшістю голосів — а потім і історія — визнали йому рацію. Невважаючи на те, що Савоя була батьківщиною королівської італійської династії, а Ніцца — батьківщиною Гарібальді!

Отже, не в етапності річ, бо, коли б ми могли мати тепер маленький П'ємонт, і ми інакше дивилися б на світ, і світ інакше дивився б на нас, — але в тому, що УНР, на мій погляд, не має жадних виглядів на створення будь-якого етапу, крім етапу чергового пониження. До того ж одна річ — орієнтуватися на Францію, що ніколи не була історичним ворогом Італії, а друга річ — орієнтуватися на Польщу. Політична ситуація цілком інша, і коли Кавур покладав усі свої надії на той єдиний куточок італійської землі (П'ємонт), що залишався вільний, то ми покладаємо надії на загальну несталість відносин на Сході Європи, що вимагає власне сталення сил та гартування волі, а не шукання деморалізуючих компромісів та угод.

Я цілком погоджуюсь з Вами, що «сила нації починається з нутра, з духових категорій, з високої моралі, з характерности»... Я додав би ще: «і з ясного розуміння поставленої мети», а «не з матеріял зму».

Але я цілком не погоджуюсь з Вами, коли Ви кажете:

«Нехай ми — лицарі абсурду, і нехай від нас відскакують усі, що «реально» думають, і нехай нас ляшиться жменька»...

Це, — вибачте мені, — це вже занадто «по молодому». Україна не має жадної потреби в «лицарях абсурду». Досить вже вона їх мала в своєму житті. Хіба Сталін із своєю колективізацією не є отой «лицар абсурду»? Хіба есдек Мартос, колишній уєнерівський міністр, що заявляв «Українська Держава буде така, якої ми хочемо, або її зовсім не буде»... — хіба не був «лицарем абсурду»?*).

Дійсно, української держави нема...

Не в тому річ. У політичній боротьбі, — особливо, коли йде справа про збудування цілком нової держави, — однаково небезпечні і безпринциповість і хилитання на зразок В. Винниченка, і оте вперте доктринерство, що характеризувало наших передреволюційних соціалістів, ще, з поза літери партійного статуту, не бачили живого реального життя. Не забуваймо, що Кавур, будівничий Італії, носить в історії назву «найбільшого реаліста». І що назвою «реаліста» пишається Муссоліні, який каже, що в своїй політиці ніколи не відривається від практики і потреб реального життя. Адже не дурно італійському фашизмові закидали цілковитий брак ідеології. І дійсно, ідеологія фашистівської держави викристалізовується тільки тепер, та і то проводирі фашизму не перестають зазначати, що це викристалізування можливе лише в загальних рисах, бо справжнє життя не піддається кристалізації: де приходить кристалізація, панує вже смерть.

*) Уважаю потрібним зазначити, що п. Мартос пізніше кілька разів спростовував цю приписану йому фразу, якої він, мовляв, ніколи не говорив. Автор.

Тому і нам ніколи не треба відриватися від землі, від реального життя.

Чи не в тому й полягає головна різниця між більшевизмом і фашизмом, що, обидва вони, виходячи з заперечування демократії, почали шукати нових шляхів для «ощасливлення людськості», один — від ідеологічних передпосилок та доктринерства, а другий — від реальних потреб життя і опортунізму. Бо фашизм у своїй загальній політиці, неважаючи на героїчні вмахи і реторику, наскрізь опортуністичний. Та і що до героїзму... Чи не більше героїзму в щоденній невдячній, але свідомій своїй потребі праці, ніж в одному героїчному вчинку, що походить іноді від раптового піднесення нервів, а інколи — просто від склянки горілки..

Отже річ не в «реалізмі» і не в «опортунізмі», а в тому, який зміст ми вкладаємо в ці слова. Те саме і що до соборності. Всі у нас говорять про соборність. І уєнерівці говорять про соборність. І в харківському суді більшевицькі судді тільки й говорять що про «соборність», закидаючи Єфремову і іншим ту ж саму «варшавську угоду». А тим часом ми — з Єфремовим, а не з більшевиками. Бо для кожного з нас ясно, що для більшовиків «соборність» — лише плащик, і що вони з дорогою душею поховали б не лише «соборність», а і всі «етапи». Тому і ми не можемо обмежуватися, як Ви кажете, «твердим і непорушним: соборність, самостійність і власні сили», а головню повинні заповнювати їх своїм власним змістом, виходячи, очевидно, з того гасла, що його підвіс і Єфремов на суді:

«Держава понад партію, нація понад класу» (і я додав би: і понад локальні патріотизми!).

Щодо цього мого останнього додатку, ту мушу пояснити, що мене страшенно болить те фактичне політичне розходження межі надніпрянцями і надністрияцями, що помічається особливо на еміграції, і що є плодом з одного боку вузьколобої уєнерівської отаманії, а, з другого боку, не менш вузьколобого та амбітного панейківства з табору Петрушевича. Тим більше болить, що я цілком ясно собі усвідомлюю необхідність якнайтіснішого співробітництва цих двох галузей нашого народу, власне в інтересах не лише соборництва, але й взагалі нашої державности. Роля галицької інтелігенції і галицького свідомого та твердого селянства в будіванні нової української держави має бути величезна і перед лицем нашої національної історії незвичайно відповідальна. Тим часом, я боюсь, ясно бачу, що в фактичній щоденній політичній роботі надніпрянці і надністриянці працюють окремо, мають різні ідеали і різні розуміння політичного моменту. В цьому відношенні праця УНР просто злочинна. На щастя, редакція «Тризуба» має стільки політичної безтактности, що своїми виступами більш руйнує уєнерівські позиції, ніж скріплює їх. Стаття Литвицького, що про неї згадуєте, незвичайно красномовна в цім відношенні: вона настільки елементарно брехлива, що кожний, прочитавши її, лише знижує плечима, — вона більш підриває престиж УНР, ніж будьякі чужі полемічні випадки.

Отже, перед нами стоїть дуже конкретне завдання знайти якнайбільший контакт межі надніпрянцями і надністрияцями власне в щоденній політичній роботі, а не

тільки по великих святах. І якщо Ви кажете про ненависть західно - української молоді, всієї і без виїмку до унерівщини, то, з другого боку, не треба забувати, що величезна більшість української наддніпрянської еміграції — таки унерівська, — просто тому, що вона змагалася з більшовиками під унерівськими прапорами. Один цей факт вимагає від наддніпрянської молоді опанування свого почуття ненависти і найбільшої обережності.

Люди, що билися під якимись прапорами, не так легко їх залишають, — особливо якщо вони чесні. І тому я можу тільки повторити слова М-ця з тої ж його статті:

«Нашою ціллю не є боротьба з партіями. Наші цілі вищі. Хто з нами йде по тій самій дорозі, хоч би й хвилиночку, того не будемо відтручувати; взагалі не збираємося нищити когось тільки тому, що він — не наш член, і нікому в добрих ділах не маємо наміру перешкоджати... Здаємо собі справу, що тільки позитивною працею, організованістю та ініціативністю зможемо захонити провід над загалом із рук різних угруповань. Доки скрізь і всюди не зможемо поставити наших людей, не сміємо допустити до занархізування загалу»...

Мушу додати, що вищенаведені слова, писані на еміграції, я й відношу до еміграції та до закордонних відносин, яких торкнувся п. Б. К. в своїй Копеляндовській справі, — що ж до терену крайового, то тут, розуміється, треба, навпаки, політики сильної руки, бо там наші наддніпрянські хлібоїди не заслуговують на жадлі співчуття.

І ще два слова про «лицарів абсурду».

Я знаю, що цей вираз зрештою не відповідає Вашій

дійсній політиці, і що він вилився, так би мовити, в екстазі піднесення, — але все ж я вбачаю в ньому деяку небезпеку, бо я свідомий того, що психологія такого лицарства — натуральна в молоді взагалі, а в молоді, що має всі підстави ненавидіти, зокрема. Отже, я хотів би прикликати Вашу увагу на всю небезпечність такої політики. Ми повинні бути реалістами. Не в тому розумінні, що його підкладають усякі угодовці, песимісти, тощо. Але ми повинні реально уявляти собі сили наші і всі сили ворога, щоб кожна наша боротьба, кожний наш бій, коли не приводили б до перемоги, то наближали б до неї. В цьому відношенні я стою на ґрунті виразу М-ця з його вже цитованої статті:

«Ми маємо свою організацію, свої завдання, свій шлях до цілі, що є разом ціллю всієї нації»...

Власне, так. Кожна нація має свої цілі, ясно, або напівясно, усвідомлені. Але мало хто здатний ті цілі втілювати і їх послідовно осягати. Яскравий приклад цього втілення цілей нації дає італійський фашизм. Почалося з жменьки людей, але за цією жменькою з кожним роком зростала лявіна, що в кінцевому наслідку злилася майже з усею нацією. Цілі фашизму були дійсно цілями італійської нації.

Коли Ви станете на ту саму площину, і Ваші цілі зіллються з цілями нації, Ви не будете лицарем абсурду, як більшовики, і Ваша жменька людей не буде танути, а навпаки буде все зростати. Але це можливо тільки в тому випадку, коли Ваші цілі будуть дійсно цілями нації, — тому власне ми і називаємося націоналістами, що ми ці

цілі ставимо понад усе. Не голі принципи, і навіть не ідейну принциповість та голубину чистоту, а цілі нації.

Але досить. Маю ще багато чергової роботи. Гадаю розвинути ці думки в дальших статтях до друку, і, гадаю, що коли б виникла з їх приводу навіть і яка полеміка, була б вона корисна для вироблення національного світогляду.

З щирим поважанням...

30 березня 1930. Я зібрав у себе невеличку нашу колонію і зробив їй доповідь у справі внеску сенатора Копелянда, головню на підставі інформацій «Діла».

Насамперед я прочитав сам текст внеску (в перекладі):

«Зваживши, що Україна протягом століть зберігала своє незалежне існування, свою расову єдність і одностільність своєї мови, установ і законів супроти майже постійних наступів і частих наїзників, що її підбивали, а її територія була цілі століття і є й тепер заселена народом християнської віри;

«Зваживши, що на Україні проголошено Українську Демократичну Республіку, утворену нормально й свобідно враз із писаною конституцією 22 січня 1918 р.;

«Зваживши, що існування цієї республіки визнали загально всі нації світу з виїмком Сполучених Держав;

«Зваживши, що без огляду на виразне визнання її також російським урядом у 1918 р., уряд цей від того часу заняв територію цієї республіки і нині ще виконує владу над нею, так що вона була примушена перенести діяльність свого уряду з України в Польщу, Чехословаччину і Францію, де її урядовці нині працюють;

Зваживши, що Конгрес є тої думки, що Уряд Сполучених Держав повинен осудити незаконну акцію російського уряду, а висловити свою симпатію для народу Української Республіки;

«З огляду на все це, Сенат і представники Парляменту Сполучених Держав, зібрані на Конгресі домагаються, щоб прийняти закон одночасно з коштами в зв'язку з призначенням дипломатичного представника при Ук-

раїнській Демократичній Республіці, коли президент уважатиме за відповідне зробити таке призначення».

До тексту цього внеску «Діло» в числі з 25 грудня 1929 р. додає такі інформації, одержані з США:

Сенатор д-р Роял Копелянд — один із найповажніших демократів у Сенаті. Його внесення пішло до комісії зак. справ, на чолі якої стоїть відомий сенатор Бора. У комісії має відбутися переслухання знавців у цій справі, — в тому числі можуть бути і українські видатні ділчі, журналісти, священники, тощо. Можуть бути відчитані на комісії й голоси преси. Українська громадська думка в цій справі поділилася. Більшість повітала внесок, як незвичайно корисний для української справи. Прихильно оцінила внесок і католицька «Америка». Проти внеску заявили комуністи і — «Свобода» в числі з 30 листопада м. р.

Аргументи «Свободи» такі:

1. Не відповідає вповні дійсності твердження, що Україна була в минулому вільною державою (?!);

2. Копелянда підмовили, мабуть, «петлюрівці», — отже «геть з його внесенням»!

3. Куди пішло Америка свого посла?

«Діло» зауважує: «Навіть цілком прості люди, і то противники «петлюрівців» не погоджуються з становищем «Свободи». Вони кажуть: «Що нам до того, хто «підмовив», аби тільки наша справа прийшла належно підготовленою та висвітленою в Сенат». З різних сторін напливають депеші від українців з признанням для сен. Копелянда і з підтримкою для внеску».

Обговоривши цю справу, наша Громада ухвалила вислати сен. Копеляндові листа, текст якого я задалегідь підготував. Ось його переклад з англійської мови:

«Невеличка колонія українців, що живуть в Римі, хоче висловити Вам щире захоплення і вдячність за Вашу добру акцію на користь української державної незалежності і проти нелюдського й варварського режиму, що його встановили російські більшовики в нашій нещасливій Батьківщині.

«Ми надіємося, що Ваш внесок зустрине в шляхотних громадян Сполучених Штатів, що так кохаються в свободі і так пишаться нею, найкраще прийняття.

«Ми користуємося цією нагодою, щоб прикликати Вашу увагу на той факт, що велика частина бувшої Української Республіки була, — всупереч великому принципові самовизначення народів, що його проголосив був Президент Вільсон, — окупована Польщею, яка зловжила довір'ям Держав Антанти і продовжує гнітити manu militari — майже вісім мільйонів українського населення, що змагає до своєї національної незалежності.

«В наші часи, ще повні сумних пам'яток великої війни, національна боротьба в Польщі між українським і польським населенням являється великою загрозою для світового миру і сприяє більшовикам.

«Найкращим виходом було б: визнавши Український національний Уряд, віддати йому всі території з українським населенням, що знаходяться тепер під дуже лихою польською адміністрацією, і тоді, в дуже короткий час, українська національна армія була б здатна звільнити всю

Україну від варварського панування російських большевиків.

«З найбільшою пошаною до Вас і повні вдячності, залишаємося щиро Вам віддані (ідуть одинадцять підписів — сім наддніпрянців, три галичанини і один буковинець).

Приймаючи текст цього листа, ніхто з нас не сподівався, що він може дати практичні наслідки, але всі ми погодилися, що варто скористати з нагоди, що б виявити справжні наші бажання і звернути увагу й на той стан, в якому опинилися українські землі під Польщею.

Написав В. Мартинцеві:

Посилаю Вам «Міжнародний огляд». Він відрізняється від тих, що їх давав З. Пеленський головним чином відсутністю, я б сказав, хроніки подій. Я вважав більш цікавим спинитися на деяких загальних напрямках сучасної міжнародної політики, ілюструючи їх лише побіжно деякими окремими фактами. Проте, це справа особистого відношення й смаку. І я був би Вам дуже вдячний, коли б Ви висловили з цього приводу свою цілком щиру думку: чи Вас задовольняє такий підхід до «оглядів», чи Ви б хотіли більш сухого, але й більш хронологічного та повного викладу окремих подій по окремих країнах.

Також щодо розмірів: чи я вірно вгадав розмір статті? чи має вона бути коротша, чи довша?

Разом з цим пересилаю Вам — не для друку, а для інформації — український переклад листа, що наша римська колонія в повному складі (три галичанини, один буковинець і сім наддніпрянців) вислала вчора до Копе-

лянда. Ми все ж стали на тому становищі, що в цій справі не можна залишитися ні пасивним, ані тим менше воячим і, скориставшись з виступу УНР - уряду, копіювати його пропагандивне значення в загально - національному інтересі. Ми виступили в нім гостро проти Польщі, але не проти уєнерівського уряду, що, на неможливий випадок успіху, мав би, натурально, на галицько-волинському терені цілковито переконструюватися. Я гадаю, що коли б Ви звернулися з відповідним листом і роз'ясненням до «Свободи», то і вони там, може, змінили б свою точку погляду і постаралися б перебрати Копелянда в свої руки.

З щирим поважанням...

5 квітня 1930. Отримав «Український Голос» із Черемисля і з великим задоволенням прочитав висновок статті «Без керми і без вітрил»:

«Мусить бути переведена політична організація українських мас на цілком нових засадах, — так, щоб, виростаючи з умов існуючої дійсності, та організація доростала до висоти українського національно-державного завдання»...

Власне — «виростаючи з умов існуючої дійсності»...

Досі в нас було завжди навпаки: спершу витворювалася невага ідеологічна програма, запозичена у дальших чи ближчих сусідів, а потім починалося підганяння «існуючої дійсності» під чужу нам ідеологічну програму. І що вже діставалося тій нещасній «дійсності»!

З нею поводитися по різних партійних осередках гірше, ніж з непроханим гостем, що, як відомо, видається нашому народові гіршим за татарина, — і тільки й чекали моменту, щоб виштовхати її від себе — оту «існуючу дійсність» — остаточно за двері, на славу немертвельним і вічним принципам людського щастя, братерства, рівності і інших абстрактностей. В них кожний вкладав стільки свого, скільки в нього було в розпорядженні...

Чи ж дивниця, що «дійсність» зрештою обурювалася і відплачувала за нечемне з нею поводження такими стусанами, що у бідолах аж очі на лоб вилазили.

Біда була лише в тому, що очі на лоба вилазили не тільки в них, але й в усього нашого народу, яким вони ніби опікувалися!... Та й досі опікуються... Нема що й казати...

Але не будемо задовго спинятися на минулому. Ми за-

надто любимо говорити про минуле, складаючи на нього вину за той стан, в якому ми опинилися. І це зрозуміло, бо, як сказав Ніцше: «Вже самий факт можливості скаргитися та лементувати надає життю привабливості, дає змогу зносити й незносне життя: в кожній скарзі є своя частина пімсти»...

Але ж це саме й створює небезпеку, що в пімсті на минулому ми занадто забуваємо про будуче. Те, що сталося, мало статися, і ми вже безсильні супроти нього. Зате ми маємо повну можливість вплинути на наше будуче, можемо намагатися виграти всі бої, що в них ми будемо заангажовані і що до них ми повинні бути завчасу приготовані.

Готуватися ж ми можемо, тільки виходячи «з умов існуючого життя».

У нас останнім часом почався похід проти т. зв. інтелектуалізму, сказати б по-нашому, — розумовості, що, заглиблюючись в усякі відірвані поняття, заявляє претенсії залишатися в вищих сферах, понад партійною і понад національною боротьбою. Але він марно прикривається плащиком «інтелектуалізму». Справжній інтелектуалізм, дійсно гідний цього імені, зростає в студіях, в передумуванні та в досвіді, що ніколи й з ніякої причини не відриваються від існуючої дійсності — вони оперують над нею і з нею.

З цієї точки погляду цікаво приглянутися італійському фашизмові, що його створили люди, які називають себе «реалістами» і пишуться тою назвою.

«Суперечність нашої давньої італійської культури, — говорив недавно міністр виховання Джуліані на відкрит-

ті Інституту Культури в Торіні, — полягала власне в тому, що ми хотіли шукати ідеалів життя — і шукали їх — десь зовні, в світі, далекому від нашого реального життя, і тому ми були розбили ту глибоку єдність, що існує між реальністю життя та ідеєю життя. І тоді ми почали знаходити соціалізм, почали все більше заглиблюватися в світ найзвичайніших утопій»...

У західньо - європейському та і в нашому журналізмі утерта фраза, що «фашизм — це той самий більшевизм, тільки з іншого боку».

Підставою для цього твердження служить головню теорія насильної принуки, примусу, та спільна фашизмові й більшевизмові нехоть до демократії та парламентаризму.

Дійсно, фашизм — антидемократичний і антипарламентарний.

Та тоді, як більшевизм антидемократичний і антипарламентарний з принципу, у наслідок заздалегідь вищрацьованої доктрини про диктатуру пролетаріату та боротьбу клас аж до повного винищення всіх його ворогів, фашизм — антидемократичний і антипарламентарний тільки в наслідок «умов існуючої дійсності».

У римському місячнику «Антиевропа» читаємо, напр., в статті А. Бруерса такі багатозначні слова:

«Фашизм зорієнтувався проти демократії і проти зловживань парламентаризму, бо того вимагали тимчасові інтереси італійської нації, як Уряду і як Держави. Відповідальні політичні кола досить освічені, щоб розуміти, що не існує абсолютних політичних доктрин»...

І в іншому місці тієї ж статті:

«Коли б для консолідування держави, треба було під-

тримати демократію і парламент, фашизм зробив би те і друге. Хто сумнівається в тому, хай собі пригадає, що багато з найвизначніших людей фашизму, починаючи від самого його провідника, походять із лівих партій. Ці люди, коли б вони жили, замість у теперішній Італії, на століття раніше, були б найпалкішими пропагаторами конституційного й парламентарного лібералізму, бо в історичному підсонні тих часів авторитарна держава була дійсною перешкодою для єдності півострова, не стільки в наслідок своєї авторитарности, скільки в наслідок того, що вона була виразом людей, речей і системи, вже давно зужитих»...

Із цих слів ясно, що для фашизму не існує «вічних і незломних» політичних принципів, здатних для пристосування для кожного народу і в кожну добу.

Навпаки: кожний нарід і кожна доба вимагають своїх окремих принципів, своїх окремих метод, що впливають не з утопійних «вселюдських» інтернаціональних догм, вироблених одірваними від життя ідеологами, але з дійсних умов існуючого життя.

Тим власне і з'ясовується незрозумілий, на перший погляд, факт, що фашизм, виходячи нібито з того самого заперечування демократії та парламентаризму, що й більшевизм, прийшов до цілком протилежних наслідків.

Бо фашизм, у протилежність більшевизмові, ніколи не відривався від дійсності національного життя, і тому ми бачимо, що фашистівська революція не відкинула релігії і не зневажила її священства; не убила, ані не зневажила свого монарха, хоча й мала спочатку явно республіканський характер; не спалила національної конституції,

а повільно її змінила, пристосовуючи до нових потреб; не поставила «хама над пана» і не поробила з панів жебраків, що обтяжували б власне суспільство; не пожерла власних апостолів і не віддалася варварському знущанню над ворогами; не знизилася до пімсти за минуле, але вся зосереджувалася для боротьби за кращу будучину.

Фашистівська революція визнала понадрозумову вартість віри; вона примусила поважати найглибші пориви душі, що виявляються в культі; вона виховала змаг до вищості й почуття дисципліни перед наказами необхідної ерархії; вона зробила можливим мирне співжиття клас і вказала в творчій національній роботі кожному його місце й призначення; вона позбавила політичну боротьбу абстрактних формул і прикликала всіх до практичної роботи, до творчості, до продуктивності:

«Тільки той нарід виявляє свою дійсну вищість, який зуміє витворити в собі школу, кращу, ніж у інших; Закони, кращі, ніж у інших; господарку, придатнішу до пливких і все нових потреб життя. Тільки тому народові призначено піднятися над іншими, який зуміє віддатися гартуванню своєї вищості. І тут саме ми маємо істотний пункт, головню для молоді, що легко піддається чарам великих теорій. Імперії не імпровізуються на папері, не будуються з програмами, випрацьованими задалегідь; але з'являються в наслідок довгої роботи цілих поколінь, під керуванням високо-мудрої класи високо-чесних людей, що проробили над собою всі вправи мистецтва панування і вміють в надзвичайно трудній щоденній роботі пристосувати власну політику до відмінних фактичних умов світового історичного процесу»... («Антиевропа», 1930, III, с. 871-72).

14 квітня 1930. Одержав листа від В. Мартинця з 10 квітня.

... Я одержав Ваші листи, а то відпис листа до п. Пеленського та лист до мене з 31 м. м. враз із міжнароднім оглядом, та копією листа до Копелянда.

Щодо огляду, то Ваш підхід до справи мене вповні задовольняє; якраз не є вказаний сухий, хронологічний та повний виклад окремих подій, а докладніше освітлення найважливіших подій та синтетичний підхід. Зазначу лише, що сталося так, що я замовив окремі статті про лондонську конференцію та про митну конференцію. Вправді, стаття про митну конференцію від журналіста, що був на ній весь час присутній, ще не прийшла, зате про неї багато написано в статті «Ліга Націй і Україна», яку міщу в найближчій числі, а яка надійшла також із Женевы. Беручи якраз це на увагу, (розуміється, вина моя, що не повідомив Вас про це!), я був би радо бачив, коли б Ви якраз Ваш огляд дещо поширили і на інші теми, а не обрали за головні теми обидві згадані конференції. Однак, вазначаю, що нічого злого не сталося, коли будемо мати обидві конференції з різних боків освітлені. Можливо впрочім, що зрезигнує ще зі статті про морську конференцію.

За Ваше рішення справи з п. Пеленським дуже я Вам зобов'язаний. Між іншим був тут кілька днів п. Пеленський, та цю справу перебалакали ми ще усно. В данім випадку показалося, що й п. Пеленський не несе великої вини, оскільки взагалі несе, бо якраз із початком березня дістав він від інж. Сціборського, який службово поїхав до краю, інструкції — вдарити по угодовщині,

зокрема по уєнерівцях; причина до такого розпорядку була в тім, що протестна акція проти большевиків зачала виходити «на здоров'я» уєнерівцям, що капітулізували її на свій рахунок. Не орієнтуючись добре в акції Копе-лянда, уважав, що можна нею пеборювати уєнерівців.

Вертаючись до Вашого листа в справі тій до п. Пе-ленського, зазначую, що знаходжу в ньому багато цінних думок; з браку часу (останні дні приправи РН) не можу сьогодні висловити й свої думки в справах, Вами поруше-них. Коротко сьогодні скажу, що мені залежить, що б деякі висловлені Вами думки, з якими я вповні годжуся, дійшли до ширшого загалу; не знаю тільки, в якій формі це зробити. Між іншим я зачав писати до біжучого числа статтю про нашу тактику на міжнароднім полі; на жаль, з браку часу та з браку місця в РН, статті не скінчу, а призначаю її до слідуєчого числа. І от мав я (та й далі маю) намір використати деякі Ваші думки в своїй статті (не знаю ще, в якій формі), беручи на увагу, що мої статті носять власне «офіційний» характер та висловлю-ють не тільки мої особисті погляди, але, так би мовити, «пересічний» характер націоналістичних верхів. Впрочім, справа тепер стає на певний час не актуальною, а чачину про неї Вам ще раз, коли буду мати в тому напрямі кон-кретний плян.

Сьогодні посилаю Вам грошевим листом квоту Кч. 450 на вирівняння наших рахунків за статті. Зазначаю однак, що зіставлення, яке подаю нижче, мусить дістати ще Ваше потвердження, а, з другого боку, і я ще додат-ково його Вам потверджу. Річ у тому, що не маю під ру-кою актів з минулого року, а в тих записках, що маю,

можуть знайтися помилки будь у Вашу, будь у нашу не-користь. Це дотичить власне квот пересланих. По про-вірці отже книг, коли не знайду в них розбіжностей, та коли з Вашого боку не буде заперечень, нинішній прові-зоричний розрахунок остане дефінітивним...

Вислав листа до В. Мудрого:

Вельмиповажаний Пане Редакторе!

Шлю Вам статтю до «Діла» про «Большевизм в Іта-лії» і також статтю «Рим та його минуле» до Календаря «Просвіти». Хочу надіятися, що Вам підійде так, як єсть. Думаю, що розмір я вгадав. Прикладаю також п'ять ілю-страцій. Не думаю, що б Ви могли вмістити більше. Коли б же потребували ще інших, то вишлю ще. При виборі ілю-страцій я, з одного боку, уникав надто вже відомих, як Колізей та Пантеон, а, з другого боку, намагався дати найбільш характерне. Не даю нічого з модерного Риму, бо, зрештою, не модерні будинки характерні для Риму. Проте, якщо б Ви думали інакше, напишіть.

Користуюся цією нагодою, щоб побажати Вам і Ре-дакції веселого Великодня. Разом з тим, не можу не ви-словити Вам мого глибокого задоволення Вашою Редак-ційною статтею в справі Студинського. Давно пора!

З глибокою пошаною до Вас...

Статтю до Календаря «Просвіти» написав на замовлен-ня В. Мудрого.

Офіційна італійська агенція «Стефані» розіслала до італ. часописів комунікат нового большевицького торг-преда в Італії п. Васильєва. У цьому комунікаті зазначу-ється, що комерційні зносини Італії з Рад. Союзом за

чотири роки, починаючи з 1-го жовтня 1925 р. до 1-го жовтня 1929, значно збільшилися (якщо не приймати на увагу хліба!), причому експорт із Італії до Рад. Союзу збільшився на 384%, а імпорт на 125%.

На перший погляд, ці цифри роблять велике враження, але, як і завжди, у большевицькому комунікаті не може бути без «трюку», розрахованого на неувважність читачів: немає жадного змісту говорити про відсотки «побільшення» ввозу чи вивозу, коли не подається основної вихідної суми. А не подається її з тої простої причини, що вона така незначна, що й ті 384% з неї залишаються дуже незначними. На жаль, я теж не можу подати цієї точної цифри «вихідної» суми, але якою вона може бути, свідчить такий витяг із торинської «Ля Стампа», яка присвятила цьому комунікатові окрему статтю:

«Коли шість років тому підписано комерційний договір між Римом і Москвою, до нього прив'язувано великі надії, але, на жаль, практичне їх здійснення дало жалюгідні результати. І таким чином на зміну перебільшених ілюзій прийшов найчорніший песимізм».

Зрештою і радянський комунікат устами Васильєва відзначає:

«Я переконаний, що обидві країни не використали в потрібній мірі всіх тих можливостей, що перед ними стелилися... Зокрема: «Наша нафта (кавказька. Є. О.) і вугіль (український! Є. О.), а також лісова промисловість могли б задовольняти потреби італ. ринку в далеко більшій мірі, ніж це було досі».

Радянський торговець пропонує італійцям (з загроже-

ної голодом країни!) різні продукти споживання, зокрема м'ясо і консервовану рибу, «як із рік, так і з моря».

«З другого ж боку, — продовжує комунікат, — здається, що деякі галузі італ. промисловости не досить були використані в радянському імпорті, як напр., ті, що відносяться до корабельного будівництва і до автомобільної промисловости, а також усі ті, що могли б придатися ще не розбудованій радянській промисловості».

Цей радянський комунікат вийшов у незвичайно добре підібраний психологічний момент, коли хід морської конференції в Лондоні почав викликати в італ. урядових сферах справжнє огірчення не лише до Франції, але й до Англії, на яку в Італії один час покладали великі надії. Не даром Муссоліні дуже зручним дипломатичним ходом вислав був до Лондону найкращі твори італ. мистецтва. Вони на спеціальній виставці мали здобувати симпатії англійської культурної публіки для італ. народу, що зумів видати стільки геніїв, і для його уряду, що не завагався позбирати з найкращих італ. музеїв всі найбільші архитвори і вислати їх до Англії, на інтелектуальну втіху всім тим, хто не має можливости подивляти їх в Італії. Це був хід, подібний висилці хору Копиця з України в світ, але в далеко більшому розмірі і в далеко імпозантнішій формі...

А проте... лукавий Альбїон, надивившись досить на італ. красу, ніяк не наважується пірвати свої давні зносини з своєю ближчою сусідкою Францією. І це примушує Італію пригадуватися:

«Обмежені, чи, краще сказати, здушені в наших транс-океанських зносинах неминучими потоками — Гібрал-

таром до Атлантику і Суезом до Індійського океану, — пише торинська «Стампа», — ми маємо інтерес і поважні причини звернути якнайпильнішу увагу на розвиток комерційних зносин у східному середземноморському водостокі і особливо у тому його водоймищі, що зветься Чорним Морем, бо до його берегів прилягають країни, рідко багаті на сирівці, і там маємо можливість рухатися до певної міри незалежно... Ми мусимо тепер, для зниження цін на нашому ринку, добути ті припаси, що їх для зручності називаємо «східними» і що, даючи нам усе корисніші умовини, дадуть нам можливість визволитися від цілковитої підлегlosti західній промисловості. На випадок війни (! Є. О.), ми примушені ставити рішуче на карту наших вільних зносин з азійським і європейським Сходом, який — єдиний — може дати нам можливість боронитися і — перемогти»...

Як відомо, СРСР у своїй комерційній політиці зовсім не рахується з реальними потребами населення своїх республік і дуже часто вивозить на продаж закордон саме ті продукти (як, напр. хліб!), що їх те населення найбільше потребує. Часто, якто виказує випадок із сирниками в Бельгії, СРСР, аби лише дістатися на якийсь ринок, продає вивезений крам нижче його собівартости, руйнуючи, що-правда, ненависних капіталістичних конкурентів, але й збіднюючи непомірно ту країну, де так по-грабіжницьки господарить. Така політика починає вже викликати в Європі деяке обурення, але Італія в політиці не визнає «сентиментів»: чи ми винні, що у вас там так господарюють?!

І в той час, як Голандія вже зачинає свої порти для радянського хліба, що його силою відбирають у зголодні-

лого населення; в той час, як у Канаді поважно обмірковують питання, чи можна пускати в продаж советський крам, вироблюваний при страшному визиску всього населення на користь незначної купки олігархів, — частина італ. преси так само вельми поважно вбачає в Радянщині та в її грабіжницькій господарці можливого співника і захисника в боротьбі... з капіталістичним Заходом!

«Росія, — пише вже цитована «Ля Стампа», — повинна цікавити нас якнайбільше не лише з огляду на розміри свого хліборобського ґрунту й мінерального підґрунтя, але також з огляду на свою особливу позицію незалежності, що її вона має, завдяки (?) комуністичному режимі, у відношенні до великих світових трестів, залежних від західних плітократів. Візьмімо, напр., під розгляд нафту та її продукти: в Чорному Морі ми можемо їх купувати або з румунських родовищ, або з кавказьких: але румунські родовища знаходяться під контролею монополістичних американських і англійських трестів, і треба буде ще вичікувати, поки наші концесії коло Прагова почнуть функціонувати, — кавказькі ж не зв'язані ні з яким трестом, а, навпаки, знаходяться з ними в конкуренції і тому дозволили і дозволяють нам не підлягати їх безмірним претенсіям», — себто, постачають нафтові продукти по грабіжницьки низьких цінах.

Коли б така стаття появилася у Франції, чи в якій іншій ліберально-демократичній державі, ми мали б усі підстави думати, що за цю статтю заплачено большевицькими грішми. Але вона появилася в фашистській Італії, де всі чоловічі позиції в часописах обсажені визначними фашистами, які мусять дотримувати певну партійну лінію.

«Ля Стампа» займає в італ. пресі спеціально одне з най-поважніших місць і може служити певним показником дійсного напрямку фашистівської політики, якщо може не в цілому, то бодай на деяких її відтинках.

Ось до яких несподіваних наслідків можуть іноді довести т. зв. «мирові морські конференції»!

17 квітня 1930. Старі селяни досвідчені в справах землі і неба, в нас колись казали:

— Якщо в великий четвер йтиме теплий густий дощ, то буде врожайний рік.

Ну, а якщо він ітиме і в п'ятницю, і в середу, і в вівторок, і в понеділок, і, може бути, що ітиме і в суботу, а, може — не дай Боже! — і на самий Великдень? На той самий Великдень, що на ньому, як вірять, і сонце з радощів грає? Що буде, як воно, замість «грати», буде десь за хмарами ховатись?

Не дурно, і наша маленька Біче (Беатріче), донька куховарки, дивлячись, як я вовтужусь коло печі нашого центрального «автономного» (лише на наше помешкання!) огрівання, запитує мене ляжливо:

— Синьоре! А що буде, якщо, замість Великодня, до нас прийде Різдво?

Дійсно! В наші часи, здається, всього можна чекати, і в бідній дитячій голівці ніяк некладаються можливості Великодня з таким непереможним, безнастанним дощем, холодом і запаленою піччю центрального огрівання.

Ось уже чотири дні, як Рим зникає під потоками води, граду і того дрібного не-то снігу, не-то леду, що в нас, на Наддніпрянщині, називали характерним словом «крупни». І то все з такою непогамованою щедрістю, ніби й небо заразилося федералізмом і, жертвуючи своєю високою непідлегливістю, почало зливатися з землею на всіх виднокругах. Зрештою, постає така нерозбериха, що вже перестаєш розуміти — чи цей дощ лється згори, чи вибрикує з-під ніг... Вода, вода, вода... По всіх усядах

— одна вода! Вкриває вулиці, площі, парки; затягає непроглядну запону перед палацами і церквами; наливає Тібр ущерб, до краю, по самі вінця; добирається до верхні мостів, заливає вже нижчі місця...

Бідні римляни, яких невблаганна потреба заробітку жене на працю, перебігають швиденько понід мурами... А вітер хлеще, хлеще, хлеще... Під брамами палаців; в захистках низьких аркад збираються поволі все більші групи перехожих, що втратили довір'я до своїх парасольок та до непромокальних плащів і сумними очима споглядають дощеву запону, обмінюючись час від часу короткими заувагами, жалами...

Точнісінько, як рідні й знайомі на похороні, чекаючи, коли нарешті похід рушить...

Я дивлюсь із вікна мого помешкання і роблю цікаве спостереження: через яких двадцять років парасолька буде вже напевно такою ж музейною річчю, як і візники. Кожний рік уносить в прірви забуття десятки візників і сотні парасольок: на їх місце приходять авта і непромокальні плащі.

Пам'ятаю, десять років тому, ми з дружиною теж отак дивилися на вулицю, і нас тоді вразила кількість парасольок, що підчас урочистостей перетворювала іноді найповажніші римські площі в якісь розсадники чорних грибів. Тоді ж у нас склалась приповідка, яку ми любили повторювати одне одному:

— Що людина, то «жонтик» (з жидівського жаргону).

Але пройшло ось тільки десять років, і виявляється, що в наш динамічний вік, очевидячки, вже не можна їз-

дити конем, як і носити парасольку: треба, вбравши непромокального плаща, мужньо й сміливо — «динамічно» — розрізати власним носом ті тисячі холодних ниток, що в'яжуть землю з небом.

Можна в тисячу різних способів пояснювати занепад парасольок, — але, напевно, найбільш симпатично пояснювати його власне славнозвісним «духом часу»: не дурно ж парасолька символізувала розважність, обережність, що б не сказати — боязкість, — все прикмети старих «буржуазних» часів, перейдених старосвітських ідеалів... На зміну їм ідуть походом — відважність, сміливість і гордість. На зміну їм іде походом нова вимога — зустрічати з відкритим обличчям всі життєві негоди — однаково землі і неба; вимога — любити сильні переживання, витримувати непохитно всілякі гурагани... Ясно, що парасолька тут тільки заважає...

Сьогодні варто було б походити по церквах, подивитися на церемонію освячення «святої олії» для малення хворих, або й на ще більш цікаву церемонію миття ніг дванадцятьом бідним, що ще досі практикується на згадку про ту Святу Вечерю, коли Христос омив ноги дванадцятьом апостолам; або на символічну церемонію оголення й миття — водою й запашним вином — папського вітара в базиліці св. Петра... Але, коли подумаєш, скільки разів сам умиєшся, поки побачиш, як когось чи щось там мийуть, всяка охота проходить...

22 квітня 1930. Вчора було 21. квітня, — день потрійно відмічений в житті Риму: поперше, як свято народження міста; подруге, як національне свято праці, і втретє — як день підсумовування різних громадських робіт, зв'язаних головню з Римом, як давньою світовою столицею.

Святування народин Риму під датою 21 квітня відновлено вперше після тисячолітньої перерви в 1483 р. і з того часу постійно святкувалося.

Яків Маффей в своєму «Щоденнику Римських справ» (1472 — 84) так описує цю історичну подію, що поклала також початок Римській Академії — першій Археологічній Академії всієї Європи:

«В неділю товариство письменників відсвяткувало на Есквіліні в домі Помпонія день народження Риму. Святий обряд виконав урочисто Дмитро Лукенес, префект Ватиканської Бібліотеки. Потім коло церкви Спасителя заготовлено бенкет для літератів і товаришів по студіях. Шість єпископів взяло участь в бенкеті і, разом з ними, багато благородних і освічених молодих людей».

Це скромне свято літератів, археологів та «освічених людей» поклало початок тому щорічному святу, що, з приходом фашистів до влади, зробилося найбільш національним святом Італії, — і то тим більше, що Муссоліні, згідно з звичаєм, запозиченим у християнських батьків Церкви, які вводили християнські свята на місце поганських, зв'язав із цим старим традиційним святом цілком нове національне свято праці, що мало заступити інтер-національне робітниче свято 1-го травня.

Свято праці в інших країнах, що знаходяться під впливом марксівських ідеологій, виливається фактично в дві сцени холодно продуманих насильств, цькування одної частини нації на другу і, не зважаючи на тепле весняне сонце, насичує повітря ненавистю і злістю.

Свято праці в Італії зв'язується з одного боку, з найбільшою подією національної історії — з днем створення столиці, що кілька разів уже доходила вершків світової слави, а, з другого боку, з різними подіями й етапами на шляху здійснення того типу корпоративної держави, яка має дати справедливую розв'язку всім соціальним конфліктам у межах нації, і, тим самим, замість ненависти, внести в неї найбільше взаємне розуміння й згоду. З цих подій найголовніші — проголошення Хартії Праці в 1927 р. та вчорашня інавгурація Національної Корпоративної Ради. Щодо цієї останньої, то Муссоліні в інавгураційній промові означив її роль в економічному житті Італії, як «те саме, що генеральний штаб у війську, тобто мозок, що думає, готує й координує».

Фашизм, як і більшевизм, любить брати аналогії з воєнної ділянки: цей нахил з'ясовується психологічно тим напруженням боротьби, що його постійно відчують провідники як фашизму, так і більшевизму: їм обом приходить «воювати» з віковими традиціями та застарілими методами.

Щодо більшевизму, то всі його «революційні фронти» нам аж надто відомі, але щодо італійського фашизму, то у декого ці «фронти» викликають деякі сумніви: адже в нас ще досі багато людей дивиться на «фашизм», як на

рух чисто консервативний, реакційний, «контрреволюційний», що виник, як звичайна реакція проти загрози большевицької революції в Італії. Тому гадають, що і «фронт» у фашизмі може бути тільки один — революційне робітництво з його «світовою революцією».

У дійсності, фашизм має чимало своїх особливих «фронтів», як на полі інтернаціональних ідеологій (лівих і правих), так і особливо на полі внутрішніх, головню, господарських відносин.

Дев'ятнадцяте століття не знайшло виходу поміж однаково небезпечними скелями Сцілли та Харібди — «революцією» та «реакцією» — і прикрилося плащиком «реформізму», намагаючись задовольнити революційне робітництво, що, з розвитком промисловости, починало відігравати все помітнішу роль в соціальному житті всіх європейських держав, — різними економічними дачками. Але ж ці дачки, обтяжуючи промисловість і підносячи загальну дорожнечу, ні трохи не задовольняли робітництва, як класи, що прямувала до цілковитого опанування влади з відповідним винищенням «паразитів» (приклад — теперішні большевики).

Немалим подвигом фашистівської Італії було винайдення нової державної формули, що, як кажуть фашисти, дає світові корисне для всіх співжиття трьох головних чинників людської цивілізації — капіталу, техніки й праці. Ця формула — корпоративна держава. І до цієї формули ось уже кілька років «повільно, але рішуче» (висказ Муссоліні) простує Італія.

Проект Корпоративної Ради було вироблено з наказу

Муссоліні ще при кінці 1928 р. Потім його розглянула Велика Фашистівська Рада 7 березня 1929 р., і потім ще раз 7-го квітня того ж року, коли в дискусіях над ним взяли участь запрошені для того представники корпорацій і синдикатів. Потім цей законопроект перейшов через усі міністерства, поки отримав ухвалу Ради Міністрів. Після цього перейшов через парламент і сенат. Після слів міністра корпорацій Боттая, закон про Корпоративну Раду і її права та обов'язки «дозрівав довго і дозрів при певній участі всіх живих сил країни».

— «Я вже не раз говорив, — сказав Боттай журналістам, — що Корпоративна Рада — лише знаряддя, орган економічної політики, яка має відбуватись в постійному співробітництві всіх промислових та робітничих категорій країни. Цей орган не має ще цілком ясної й точно визначеної програми: економічна дійсність така скомплікована і така відмінна в часі і просторі, що... Національна Рада Корпорацій з кожним разом буде примушена шукати найвідповідніші рішення». «Недосконалість Ради — сказав він у Сенаті, — полягає лише в тому, що не можна викристалізувати у сталій формі завжди рухливу й змінну дійсність»... «Чи цей наш проект розв'язує соціальну проблему? Сен. Льорія каже, що ні, бо соціальні конфлікти не були усунені. Правда, вони не були усунені, але вони були розв'язані. Законом з 3. квітня 1926 р., — нашим фундаментальним законом, — реальність економічних конфліктів визнається цілком ясно, але, замість підносити класову боротьбу до догми національного життя, уряд створив орган для її залагоджування»...

З кого ж Корпоративна Рада складається?

Відповідь на це знайдемо в інавгураційній промові Муссоліні, що, даючи технічну схему, дає й відповідне до неї пояснення:

— «Італійські економічні організації представлені тут у своїх семи головних конфедераціях, але цей вузький головний штаб поширюється на загальних зборах, коли на порядку денному з'являються питання загальної важливості й інтересу. Цілком природно, що на ці загальні збори запрошують провідників фашистської партії, які, зробивши революцію, не можуть бути видалені з установ, що їх та сама революція створює у різних ділянках життя; деяких директорів зацікавлених міністерств, — і це дуже корисна новина для поглиблення контакту між живими силами країни і виконавчим знаряддям державної адміністрації; президента асоціації воєнків і воєнків-інвалідів, — і то не лише для справ, що цікавлять ці дві категорії, але й для морального визнання їх жертв на війні і їх діяльності в мирний час; і нарешті десять осіб, що я назву експертами, — доказ, що режим не хоче усувати людей наук і думки чи замикати їх по їхніх лабораторіях та кабінетах, але бажає мати їх конкретну поміч при розв'язуванні економічних проблем, що після війни так страшно хвилюють народи»...

І нарешті, щоб уявити собі цілком ясно позицію нового державного органу в загальному держ. італ. організмі, пригадаємо собі слова міністра Боттая в Сенаті:

«Індивідуальні інтереси виявляються в професійних організаціях, інтереси професійних організацій (синдикатів) у корпораціях, інтереси корпорацій в Корпоративній Раді: таким чином ми маємо економічну ієрархію, що в ній кожна

воля й інтереси виявляються через організацію, безпосередньо вищу... Фашистська держава не вмішується в підприємства, але їх координує відповідно до загальних директив»...

Щодо відносин між Парламентом і Корпоративною Радою, Боттай сказав:

«Корпоративна Рада дисциплінує інтереси окремих категорій в їх національному функціонуванні, а парламент інтервеніє в загальних політичних інтересах нації. Ці інтереси перевищують інтереси осіб, категорій і навіть усієї промисловості»...

Отже, залишається лише приглядатися цьому новому виворові фашистської творчості в практиці. Але в усякому випадку вже й тепер він заслуговує повної уваги, бо являється одним із тих головних засобів, що при їх допомозі фашизм сподівається забезпечити перемогу своїй корпоративній економіці, яка, з одного боку, знаходиться під державною контролею, не має нічого спільного з ліберальною економікою, а, з другого боку, охороняючи капітал, приватну власність і приватну ініціативу, цілковито відмежовується від практики й теорії марксистів.

30 квітня 1930. Сенатор Роял С. Копелянд прислав мені листа з 15 квітня. Перекладаю з англійського:

«Дорогий Пане (сер),

Дозвольте мені повідомити Вас про одержання Вашого листа з 30 березня. Дуже вдячний за нього. Сердечно Ваш Роял С. Копелянд».

Вчора вранці, мабуть, весело було сонцю гратися в гоми́нких водогроях П'янци дель Попо́льо; весело було виблискувати на високих хрестах її трьох стареньких церков; весело було заглядати в тисячі молодих, здорових, усміхнених облич, що заповнювали її просторонь по самі береги, заливали сусідні вулиці і, вузькими биндами зигзигуватих доріжок, здіймалися вгору аж до самих терас кучерявого Пінчо. Маяли за вітром прапори, гриміли оркестри, і в повітрі стояв той характерний гамір і го́мін, що супроводять в Італії кожен прилюдну громадську урочистість.

А урочистість, хоч і проста формою, була дуже цікава своїм політичним і символічним змістом: тисячі юнаків, що перейшли 18 років, мали вступити з лав «авангардистів» до лав фашизму і міліції. А пізніше мала відбутися така ж церемонія переходу тисяч «баліл», що покінчили 14 років, в лави «авангардистів».

Одночасно з Римом, подібні церемонії мали відбутися й по всіх італійських містах і містечках: 110.000 «баліл» мали стати «авангардистами», і 30.000 авангардистів мали стати фашистами.

Баліли... Авангардисти... фашисти... ось ніби три щаблі на драбині фізичної та політичної дозрілості. Баліли — це хлопці від 8 до 14 років, зорганізовані в усій Італії в одну велику організацію, що знаходиться під контролею і кермуванням уряду та партії. Авангардисти — це вже підпарубки від 14 до 18 років, і кожний з них, по скінченні 18 року життя, стає автоматично фашистом... Кожний? Так, кожний, хто не зробив чогось принизливого для національної та людської гідності.

Назва «баліла» походить від імені одного 14 - літнього генуїського хлопця, що перед 80-тма роками кинув перший камінь в австрійців, гнобителів його рідного краю, — і тим дав гасло до всенароднього повстання проти Австрії.

Отже, назва «баліла» викликає в уяві кожного хлопця образ маленького національного героя і закликає до того ж національного героїзму.

Назва «авангардиста» вказує на тих, що «йдуть попереду», і тому вказує на перше завдання молоді — в усіх ідейних рухах йти спереду.

Ім'я фашистів вказує на те єднання («фашо» — зв'язка, жмут), що має бути в нації супроти ворога.

Це все — просте й зрозуміле. Натомість, як порожньо і мертво звучать відповідні назви в російських большевиків, що не менше від фашистів звертають увагу на молодь, — «комсомольці»... Іди, докопуйся змісту цієї штучної, відірваної від життя, як і все в большевиків, назви. Тому й зрозуміло, що її первісний ідейний зміст губиться цілковито під реальним змістом життя комуні-

стичної молоді — її хуліганством, звільненням від найелементарніших принципів «буржуазної моралі», її розпустою, цілковитим нерозумінням родинних і національних обов'язків, її чисто шлунковими ідеалами власного доброго травлення і власних революційних «прав».

У протилежність до цього, фашистівська молодь виховується головню в розумінні своїх обов'язків — щодо себе (загартовування характеру й моральний і інтелектуальний розвиток), до своєї родини (пошана і слухняність: без дозволу батьків ніхто не може вступити в ці фашистівські організації молоді), до релігії (побожність: при кожному «легіоні» є свій священик), до нації (дисципліна і саможертвенність).

Як баталіи, так і авангардисти поділені на легіони, з котрих кожний має три когорти, кожна когорта — три центурії, кожна центурія — три маніпули, а ця остання — три відділи по 11 осіб в кожному. Все це — давні римські назви, що вказують і на головну ціль тих організацій — підготовка вояків для охорони батьківщини і режиму.

Дійсно, коли хлопець із восьми років починає «бавитися в вояка», але з кожним роком все поважніше і свідоміше; коли кожної неділі він, укупі з такими ж хлопцями, відбуває різні гімнастичні вправи, віддається спортові, відбуває під доглядом досвідчених керманичів цікаві екскурсії в гори, на море, в різні культурні осередки, і не рідко має проводити кілька ночей під відкритим, — зрештою, в Італії досить лагідним, — небом, і коли при цьому йому при кожній нагоді з'ясовують і

втовкмачують в голову і в серце національні ідеали, — можна бути певним, що через десять років, коли він вступить у партію, він уже буде переконаним і завзятим фашистом, сміливим і відданим вояком.

По всіх цих організаціях незвичайно високо підноситься почуття особистої і товариської честі. Кожному баталі і авангардистові ставиться в обов'язок нести посильну поміч в усіх тих випадках, коли вона може бути потрібна. І вже відомі маленькі баталіи, що викликають заздрість і служать стимулом до героїства для своїх маленьких товаришів.

Вступ до цих організацій добровільний і навіть, як я вже зазначив, обставлений деякими формальностями: дозвіл батьків, моральна чистота, незаплямованість і т. д. А проте, з тими організаціями для молоді в'яжеється стільки принадного й корисного, що, як показує й вчорашнє свято, майже вся італійська молодь бере в них участь, забезпечуючи тим фашистівській партії приплив все нових здисциплінованих сил.

Муссоліні якось сказав:

«Мені байдуже до старшого покоління: хай доживає свій вік афашистами і навіть антифашистами; мене цікавить майбутнє, і тому ми мусимо працювати над молоддю, підлітками і дітьми»...

Поруч із хлопчачими організаціями молоді, існують подібні дівочі організації — «маленьких італійок» від 6 до 12 років і «молодих італійок» від 13 до 18.

Дня 6 січня 1926 р. Велика Фашистівська Рада забо-

ронила дальший вступ до партії всім тим, хто до того часу не виявив своїх фашистських почувань, і обмежила поповнення партії на молодь з лав авангардистів та молодих італійок. З того часу відбулося вже три таких набори молоді. Вчора відбувся четвертий.

Нараз гамір і гомін урвався. Тричі прозвучали сурми — з'явився Муссоліні. Вийшов на трибуну, і мов буря нараз зірвалося: «Дуче! Дуче!» Вся молодь зриває з голів свої берети і починає вимахувати ними в повітрі; вимахує також прапорцями, мушкетами, кинджалами, всім, що падається під руку і що можна піднести в повітря.

Муссоліні вітає по римському — права рука вперед і вгору; всміхається, знову сурмить труба і — знову тиша.

Хтось виголошує голосно, що аж далеко чути:

— Зараз я читатиму текст присяги, задля якої вас сюди скликано. Увага!

Мент мовчанки, потім знову той ж голос:

— Присягаю коритись безумовно приказам Дуче і служити всіма моїми силами, а, як буде треба, то й кров'ю моєю, справі фашистської революції!

Ще мент мовчанки, і знову голос:

— Чи ви присягаєте?

І знову підноситься вгору, високо над головами, все, що має можливість підвестися — прапорці, мушкети, кинджали, берети, і вся площа кричить:

— При-ся-гаю!

Б'ють барабани, і знову тисячоголосний крик:

— Дуче! Дуче!

Муссоліні відповідає римським привітом, і знову тиша.

З двох найближчих до Муссоліні трибун виходить один озброєний фашист і один неозброєний авангардист. Фашист дає авангардистові свій мушкет і, в імені Муссоліні, його обіймає й цілує.

Знову б'ють барабани, знову однодушний крик маси, знову римський привіт Муссоліні і — символічний обряд скінчено: в фашистську партію влилася нова хвиля молоді гарячої крові.

6 травня 1930. Майже кожна нація має в Римі свої офіційні і неофіційні представництва. Офіційні носять назву амбасад або легатій при королівстві або при Св. Престолі. Неофіційні називаються різно — археологічні інститути, академії мистецтв, духовні колеґії... Але всі вони відіграють величезну роль в зближенні та взаємному пізнаванні народів, всі вони намагаються здобути для своєї нації якнайпочесніше місце в opinіo світу, в його інтелектуальних та політичних сферах.

Від часу до часу з'являються в часописах звістки: Німецька Академія Мистців відкриває в своїй «Вілла Массіма» виставку творів німецьких мистців; або: Румунська Академія влаштовує відчити про організацію нового театру в Румунії; або: Французька Археологічна Школа відкриває свою бібліотеку для загального користування; або: дирекції всіх національних Академій погодилися, для зближення своїх членів і нав'язання приятельських зв'язків із італійськими вченими, влаштовувати по черзі чаї в своїх Інститутах; або: Німецька Духовна Колегія влаштовує в своїй просторій залі концерт релігійної німецької музики, вхід вільний, і т. д. і т. д.

Від часу до часу з'являються в Римі, крім цих постійних представництв, ще й усякі «надзвичайні місії», чи то в особі одного лише «міністра» — піаніста, скрипаля, диригента оркестри, «званого й поважаного» фахівця від тих чи інших справ, що відбуває низку конференцій з явною метою здобути якесь признание для своєї країни, після чого починаються чаї, прийняття, відвідини, інтер'ю по часописах і врочисті проводи з квітами на залізнич-

ній станції... Іноді ж такий «міністр» з'являється в супроводі численного гурту своїх службовців, що своєю кількістю могли б дорівняти первісному складові нашої колишньої Делегації до Парижу на Мирову Конференцію, або теперішніх советських торгпредств.

На місії окремих «надзвичайних міністрів» дуже щедрі поляки, на місії численні — москалі.

Ось і тепер тільки скінчилися в Римі виступи московського Камерного Театру під управою Таїрова, що вважається найвідважнішим і наймодернішим із сучасних європейських режисерів, а зараз по них почалися виступи балетної трупн Верн Немцінової, що називає себе ученицею покійного Дягілева. Виступи Таїрова пройшли з великим успіхом, хоча російська емігрантська («біла») колонія і бойкотувала «большевицький театр». Виступи «емігрантської» трупн Немцінової навпаки проходять дуже слабо, бо цей жанр уже вспів надокучити, і то тим більше, що мистецькі сили й матеріяльні засоби цих емігрантських труп все зменшуються, підупадають, виснажуються.

Іншим разом треба буде колись спинитися над тією роллю, яку відіграв російський театр в Італії, — тема цікава і повчальна, — але тепер мене цікавить щось інше.

Тепер хочеться відмітити ту постійну культурну пропаганду, що її різні нації провадять в Римі і, очевидно, по всіх інших світових осередках.

У нас цю роль повинив колись виключно хор Кошиця, — але ж він давно перестав існувати. Ми позбавлені можливості посилати будькуди наші «надзвичайні місії», і наше перше безпосереднє завдання — організаційна праця все-

редині, в себе, — бо лише тоді, коли буде щось серед нас, підуть і на зовні могутні паростки.

Але в нас все ж є тут одне постійне «посольство», що повинно б відігравати далеко більшу національну роль, від тої, яку досі відіграло.

Маю на увазі нашу «рутенську» колегію в Римі. (Вона ще й досі називається «Рутенською» — «Колледжо Рутено»). Приглядаючись до ролі відповідних установ в інших націях, менше від нашої в активності зацікавлених, мимоволі запитуєш себе: чи провід нашої Колегії виповнює свою фактичну роль нашого неофіційного представництва при Ватикані?

Це питання насувається мені тим більше, що наші справи в Ватикані повинні б стояти далеко краще, ніж стоять, і для такого мого сумного констатування, на жаль, є аж забагато підстав, — а з них перша і найважливіша, що Ватикан давніше завжди думав поширювати свої впливи в східній Європі і переводити свою найулюбленішу ідею з'єдинення Церков власне через українців, а не через москалів, — через Львів і Київ, а не через Москву.

Думав... Бо так писав покійний Бенедикт XV, визнаючи український національний уряд і даючи своє благословення для нього (в листі з 21 лютого 1921 р.):

«Тому власне, що в нашому серці Ми маємо надію на повернення народів Сходу до єдиної віри, сподіваємося глибоко, що через українців, тісно зв'язаних із Св. Престолом... дуже швидко зможе сповнитися бажання, що його висловив Наш славний попередник Урбан VIII, який сказав відомі слова: «Я надіюсь, що через Вас, мої русини, Схід навернеться»...

Отже, так давніше Ватикан думав і надіявся...

У минулому... А в сучасному?

Не маю можливості вичитувати чужих думок, коли їх не виложено на папері, але чую, як промовляють факти. А факти нам несприятливі. Можна б на їх підставі здогадуватися, що тепер Ватикан надіється на навернення Сходу не через українців, «тісно зв'язаних із Св. Престолом», а через чинники, їм істотно ворожі.

В усіх ватиканських енунціяціях з приводу переслідування релігії під більшевиками, говориться тільки про Росію, так ніби вся попередня боротьба українського народу за відмежування своєї територіальної й національної відрубності пройшла десь поза увагою Ватикану; так, ніби на Україні не було ніякої Автокефальної Української Церкви, що зокрема проти неї більшовики звернули найзавзятіші переслідування; так, ніби сам термін «Росія» в тому розумінні, в якому його вживають тепер ватиканські канцелярії, не є загрозливим для «народів Сходу», викликаючи в них цілком ясний образ «єдинонедільмської» концепції.

Мало того, останніми часами стався факт, що мимоволі наводить на сумні думки: часописи сповіщають про висвячення на католицького священника кн. А. Волконського, нашого найбільшого ворога, що для нього боротьба з ідеєю української незалежності стала свого роду *«idée fixe»*. Розуміється, у самому факті висвячення не було б нічого страшного, ані дивного, — але кн. Волконського, бувшого офіцера і ад'ютанта царського двору висвячують, як твердять, без потрібних звичайному смертельни-

кові довгих теологічних студій, — а це був би факт в католицькій церкві дійсно незвичайний!

Мало того! Висвячують його, давнього римо-католика... за східним грецьким обрядом.

Все це свідчить, що на кн. Волконського покладають завеликі надії в справі здобування Сходу. А тим часом на рахунку кн. А. Волконського лежить кілька різко протиправних українських брошюр, виданих у кількох мовах і повних злісних брехонь про німецькі марки й інші вигадки. Не давніше, як цього року, між кн. Волконським і мною відбулась в італ. часописах палка полеміка про ту ж таки українську справу, при чому кн. Волконський повторював всі свої давні «історичні правди» і відмовлявся визнавати не лише незалежність України, але навіть саме її ім'я. З тої полеміки постала моя брошура в італійській мові «Росія і Україна», видрукована перше статтею в місячнику «L'Europa Orientale», і потім відбита за мій кошт в кількості 500 примірників.

Ось і тепер передо мною лежить програма вчорашнього вечора — «Росія в картинах і музиці», що має сьогодні ввечері відбутися в залі німецької Духовної Колегії («Дель Аніма»). Вступне слово має виголосити кн. Волконський, а серед ілюстрацій «російської» музики знаходимо... Бортнянського і навіть «російську» «народну пісню» «Кант Почаївської Божої Матері» в музичному оформленні О. Кошиця. Співатиме російський мішаний хор. Російська музика досить багата, щоб виповнити з успіхом програму одного концерту, і, коли все ж таки доповнюють

її українськими творами, видаючи їх за «руссіше», то політична ціль такої тактики ясна: ми стоїмо перед тою ж самою «єдинонеделімовською» концепцією.

Невже ж у нас нема нікого, хто вивчив би, що не цим шляхом можна йти на релігійне здобуття Сходу? Невже ж ще досі ніхто не міг з'ясувати, що «єдинонеделімова» концепція вже раз відкинула той Схід, а насамперед Україну в хаос суспільного, морального й антирелігійного безладдя? Невже ж ще досі, після ясних і авторитетних слів Бенедикта XV, можливі в мурах духовних установ такі протиправні виступи, що викликають лише огірчення й роздратовання?!

Чи не був би крайній час проведові нашої Духовної Колегії придивитися тому, що робиться в мурах інших духовних колегій і в відповідних випадках відповідно реагувати, боронячи нашу національну гідність і сприяючи таким чином кращому розумінню наших національних ідеалів... на чужині?

11 травня 1930. В італійському парламенті відбулися цікаві дебати над бюджетом міністерства закордонних справ, — дебати закінчились блискучою промовою міністра Гранді й одноголосним ухваленням директив його політики. Головна увага промови й попередніх дебатів була зосереджена на італійсько-французьких відносинах та на окресленні італійської позиції підчас морської конференції в Лондоні.

Нічого нового ми тут не почули. Але були все ж в промові Гранді деякі точки, що допомагають зрозуміти загальну італійську політику й уявити собі можливі її наслідки в розвитку світових подій.

«Існує такий закон, — сказав Гранді, — що я назвав би його «законом морального престижу»: він визначає єрархію між народами, і він же встановлює єрархію між людьми... «Згідно з цим законом — Італія до-фашистівського періоду значила у світовій політиці дуже мало, бо її моральний престиж стояв занизько. І лише на лондонську конференцію «фашистівська Італія явилася з новим лицем, з новою душею, — так як учив нас Муссоліні у своїй щоденній й педагогічній роботі, яка продовжується ось уже 15 років — на площях, у війську, у революції, в державній роботі».

У чому ж заключається це «нове лице» і «нова думка»?

«Ми пішли на лондонську конференцію не лише для охорони своїх життєвих інтересів. Почуття інтернаціональної солідарности в нашому народі занадто давнє й вроджене, що б фашистівська Італія не відчувала відповідальности й обов'язку включити оборону своїх власних національних інтересів у рямці великих світових інтересів

та проблем, співпрацюючи безпосередньо й активно над їх розв'язанням, що має принести добро не лише Італії, але й всім»...

Ось дійсно нова й несподівана мова в устах фашистівського міністра, що говорить про «інтернаціональну солідарність». Від цієї промови ми можемо розпочинати новий цикл фашистівської діяльності: перший — «фашизму для внутрішніх потреб» — закінчився й починається другий — фашизму у світовому розгоні.

На те, щоб знайти ключ для цієї нової фашистівської політики, звернемося до місячника «Антиевропа», а саме до статті Бруерса «Наш Імперіалізм» (1930, III. стор. 865 - 73), де на сторінці 872 читаємо:

«Глибокий імперіалістичний рух, що має бути світовим рухом, мусить викликати довкола себе атмосферу світової симпатії, яку можна здобути, лише прищеплюючи власну політику до потреб, жадань і вимог мас та особливо до потреб жадань і вимог можливо більшої кількості менших народів. Пізнати й винайти справедливі ірредентизми, принести їм допомогу своїм голосом й власною міццю, зрозуміти інстинктові орієнтації народних мас усього світу; передбачити їх загальний рух і попереджати їх розвиток; викликати вражіння, що спілка з нами означає здобуток власної свободи, — все те служить основою імперіалістичної акції».

Коли ми від цієї характеристики імперіалістичної акції звернемося знову до промови Гранді, ми винайдемо в ній всі вказані в статті Бруерса елементи тої акції, головню щодо здобуття «малих народів», які в союзі з Іта-

лією мають знаходити віру, що «здобувають собі дійсно більшу свободу».

«Італія фашистів, — каже Гранді, — коли дає якійсь країні свою приязнь, тій приязні залишається вірна по всякий час і при будь-яких обставинах, — особливо коли та приязнь накладає на неї необхідність жертв, і то не легких. Добровільні й лицарські симпатії фашистівської Італії звернулися зараз після війни до тих малих народів, що від тої війни потерпіли. Фашистівський уряд перший зрозумів, що єдиний спосіб для забезпечення миру це — не здушення жадань тих народів, не відмова будь-якого розуміння їх дійсних реальних потреб, але, навпаки, намагання поліпшити їх внутрішні умови життя та скермувати ті народи знову на такий щабель добробуту й певности, що з нього могла б скористати вся Європа. Фашистівський уряд не завагався (в питанні східних репарацій) пожертвувати власними фінансовими інтересами для утримання однієї політичної лінії й для ствердження своєї вірности дружбі».

Дійсно, Італія здобуває собі в той спосіб ентузіастичні вирази вдячності з боку Австрії, Болгарії, і — особливо — Угорщини.

«Фашистівська Італія може пишатися тим, що перша прийняла на себе трудне завдання служити миротворчою рівновагою між державами європейського сходу. Здоровий реалістичний розум італійського народу не може миритися з критерієм, задля якого дехто, покликуючися на необхідність суворого виконання договорів (натяк на «жандарма договорів» — Францію — Є. О.), намагається втримувати ясний й несправедливий поділ держав на пере-

можців і переможених. Трактати не вічні. Але коли ми хочемо, щоб вони затримували силу якнайдовше, мусимо їх застосовувати поволі з почуттям справедливости до нових потреб, до нових реальних умов. Ця політика, що італійський уряд провадить ось уже вісім років, дала на гагській конференції свої конкретні наслідки. Вона буде й надалі ведена з незломною послідовністю. Нації, яким Італія дала докази своєї приязні, можуть й надалі рахувати на неї».

У зв'язку з цією політикою здобування «малих народів» і поширення сфери своїх світових впливів, Італія змінює все своє відношення й до Ліги Націй. Як відомо, до останніх часів Італія не виявляла до Ліги Націй особливих симпатій, вважаючи її — і досить справедливо — знаряддям головно англійської, а почасти й французької політики. Але тепер, перевівши свою підготовчу роботу серед низки малих народів, Італія різко змінює фронт й робиться оборонцем «вищих інтересів» Ліги Націй.

«У відношення до Ліги Націй, — каже Гранді, — немає ерархії держав, великі й малі, всі мають однакові права й обов'язки до інших держав й до самої Ліги Націй».

В наслідок цього, Італія, підтримана малими народами, може відіграти в Ліги Націй зовсім нову роль:

«Ліга Націй зродилася не як установа переможців проти переможених; переможці у відношенні до переможених й до самої Ліги Націй брали на себе доблально означені обов'язки, досі ще не виконані»...

Не можна не визнати, що позиція, яку займає італійський уряд у своїй закордонній політиці, з огляду на суперництво з Францією, незвичайно вигідна й єдино пра-

вильна. Муссоліні дійсно «розуміє, передбачує й попереджує рух народніх мас світу» і заздалегідь здобуває собі їх симпатії. І тоді, коли демократично-ліберальна Франція з кожним роком закріплюється у світовій громадській opinio як «європейський жандарм», фашистівська диктаторська Італія помаху щораз більше здобуває собі слайво охоронниці «пригнічених та зневажених». Парадокс історії — але також наслідок довгої, розумної плинної роботи:

«Народи, які щось значили, значать й значитимуть в історії, — кінчив Гранді свою промову, — це народи, що рідко захоплюються й що ніколи не попадають у розпук. Це народи, які мають кілька великих ідей, і — на їх здійснення — лише дві прості чесноти: впертість і витривалість. Вперті! Витривалі! Це наука, що нам дав Муссоліні»...

Чи не здасться вона й нам?

12 травня 1930. Одержав листа від З. Пеленського з 7 травня 1930:

Вельмишановний Пане Онацький,

Я отримую правильно всі Ваші посилки; щире спасибі. Як побачите з «ломки» Вашого фельетону про «Імперіалізм духа», ми видаватимемо це окремою брошурованою відбиткою. Річ у тім, що б зараз же після закінчення першої статті, ми мали до розпорядимости чергову, через те, що наша друкарня порівнюючи мала, і шрифт не може довго відлежуватися на боці, а приходится робити відбитки аркуш за аркушем і зараз же розбирати черенки. А що зараз же по отриманні чергового допису, ми відбиваємо перший аркуш, прохаю Вас подати заголовок всієї книжки (отже: Є. О. — Імперіалізм духа. — Збірка статей. і т. д., як бажаєте). Постараюсь видати брошуру в гарній, займаючій око окладинці, по моему смаку — лінії і квадрати в трьох кольорах. Будемо друкувати 1.500 примірників, і організацією її кольпортажі займеться дуже близько споріднена нам кооперація видавнича «Наш Край», вона саме видання і фірмуватиме. Перший аркуш зараз же після відбитки буде Вам післано до перегляду, евент. доповнень і коректи. Маємо дані думати, що брошура піде добре: продаватимемо дешево, щоб розійшлась швидко і зробила місце другій. Про дзвінкий згук Вашого імени на Зах. Землях говорити не приходится — це друга, і головна гарантія успіху справи. Що торкається розпродажу... думаю, що погодитися на тому, що після відтягнення коштів друку і віньети (взагалі накладу) Вам буде переслано 50% чистого прибутку. У всякому разі при свідомім пониженню ринкової ціни відбитки на більший чи-

стий прихід числити не приходиться. У всякому разі не числю, що буде Вам більше можливо видобути за 2 - 3 аркушеву брошуру, як 30 — 35 дол. Але кажу, калькуляція ця на всякий випадок непевна, і сьогодні нічого позитивного сказати про цю справу не можу. У всякому разі прийміть моє запевнення щодо найбільш совісного обрхунку з Вами.

Щоправда, я вже раніше збирався звернутися до Вас із цєю пропозицією, а саме відколи Ви почали у нас друкувати «Прогулку до Вітербо». У даному разі важно, що б збірка була витримана стрікте в політичному дусі: отже, чергові посилки до збірки мусіли б бути витримані в публіцистичному, менш фельетонічному, але на всяк випадок популярному характері. Також об'ємом не більші, як «Імперіялізм духа».

Щодо справ УГ. щиро визнаю, що находимось у деяких видавничих зтрудненнях. Я сам не економіст і щойно від початку травня адміністрацію перебрав п. Іван Паславський. Він і управильнить справу Ваших грошових домагань.

Прохаю Вас теж переслати мені Вашу фотографію, щоб я міг Вам вислати легітимацію кореспондента.

Жалкую, що за браком часу не можу бути з Вами в сталій переписці, особливо, що торкає наші актуальні теми. Оскільки я поінформований, на початку травня мав, чи згідно має намір відвідати Вас Євген Мих. К., так що й будете введені ближче в курс справ.

Пока, щиро Вас здоровлю і жду відповіді

З. Целенський.

13 травня 1930. Вислав листа до В. Мартинци:

Вельмиповажаний Пане Мартинцю!

Сьогодні я вислав до п. Дм. Андрієвського такого листа:

«Дорогий Пане Товаришу!

Пишу Вам дуже коротко, бо страшно зайнятий, а справа важна. Сьогодні виїздить до Брюсселю з Риму для читання конференцій і закладання підвалин інтернаціональної організації «Політичної Молоді» консул фашистської міліції і директор місячника «Антиевропа» — Асверо Гравеллі.

Я мав з ним побачення і вияснив йому наші цілі. Він цілковито з нами. «Антиевропа» буде до наших послуг. Тепер фашизм має поширити свою акцію на всю Європу і збирає навкруги себе всіх «уніжонних і оскорблених», — особливо ж тих, що мають підстави скажитися на Францію і Польщу, не кажучи вже про большевиків. Він був дуже радий почути, що існує організація українців, що виступає на два фронти — і проти большевиків і проти поляків. У цій справі має бути доклад у Муссоліні.

Я сказав Гравеллі, що Ви його відвідаєте в Брюсселі, і він дав свою адресу: Авеню Брюгман 270, у Марселя Лолуара (Уккле, Брюссель).

З ним треба говорити в найбільш бадьорому й бойовому тоні.

Щасти Боже.

Ваш...

Він буде в Брюсселі тільки тиждень. Не гайтеся!»

Вас, з свого боку, дуже прошу:

1. Вислати на адресу «Антиевропи» — П'яцца Міньянеллі 3, Рома, — всі числа «Роз. Нації» з моїми статтями про фашизм.

2. Вислати також ці числа і брошуру Мицюка до Інтернаціонального Центру Студій Фашизму в Льозанні.

3. Відвідати п. Сустера Роберта, голову організації зав. журналістів в Празі, показати йому мою статтю «Імперіалізм Духа» в «Українському Голосі» і сповістити мої відвідини у Гравеллі. Він сам мені порадив зв'язатися з Сустером.

4. У Женеві треба зв'язатися з Габріеле Габріеллі в Ген. Секретаріаті Ліги Націй.

5. З огляду на те, що я вже збиратиму матеріали для чергового огляду в «Розб. Нації», сповістіть мене про теми, яких я не повинен торкатися, себто які Ви маєте доручити комусь іншому. В моєму огляді (надрукованому) на ст. 84,9 рядок знизу і на 85,26 рядок згори повторено одну й ту саму помилку: замість «італо-французьких» надруковано «англо-французьких». Але це пусте.

6. Я отримав відповідь від сен. Копелянда: дякує за інформацію. Гадаю, що слід було б розвинути й дальшу акцію в напрямку нашого листа до нього. Якщо Італія дійсно стане відкрито на антипольську позицію, то, хто зна, чи не дала б наша акція і в Америці деяких наслідків. Треба було б поінформувати американських українців.

7. У відповідь на Ваш лист: я буду дуже радий, якщо Ви знайдете потрібним використати мої попередні листи до Вас для Вашої запроєктованої статті. Певний, що Ви зробите з них якнайкращий вжиток.

8. Гроші — 450 корон чеських — отримав. Дякую.

Щодо попередніх вислук, то, як свідчить Ваш лист з 7. IV. 1929, Ви вислали мені готівкою не 200 лір, а 250. Проте, не маю часу вивірювати все це докладно: не пам'ятаю, чи були ще які висилки, чи була лише ця одна висилка. Але в усякому разі виходить, здається, що я Вам винний 50 корон. Будьте ласкаві, перевірте.

9. Пеленський мені пише, що матеріальний стан УГ. досить злий. Дійсно, вони мені вже три місяці не платять. Власне, заплатили тільки за один місяць. Покищо це для мене не мало значення, бо ми мали великий сезон, але тепер підходить літо,, і з грошима мені буде скрутно. Але — тримаймося, не даймося!

Сьогоднішні мої відвідини Гравеллі надали мені великих надій. Не з боку матеріального, розуміється... Може таки й з нас будуть люди. Гравеллі питається:

— А молодь у вас сильна?

А я йому:

— Ого-го, наша молодь!...

Бувайте здорові. Мушу ще писати статтю для «Українського Голосу».

Ваш...

17 травня 1930. Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 15 травня:

Вп. Пане Онацький,

Полагодивши цілий ряд необхідних справ, можу Вас сьогодні сповістити, що протягом слідуемого тижня я хотів би виїхати до Вас, щоб там з Вами на місці перебалакати цілий ряд питань. Якого дня саме виїду, не можу Вам ще сьогодні подати, бо не знаю, чи будете Ви протягом слідуемого тижня в змозі уділити для мене свого часу. Тому просив би Вас дуже подати мені, як у Вас буде з часом. Рівнож не знаю, як мали б ми себе на двірці пізнати, бо, здається мені, що я Вас ще не бачив, і, мабуть, Ви мене також — ні. Тому було б добре, коли б передали мені умовний знак, який мав би нам бути помічним при нашій першій стрічі. Я виїду з Женеви потягом, який іде через Сімпльонський нас, а котрого дня — я Вам ще зателеграфую.

Чекаю Вашої відповіді та остаю з правдивим поважанням
Коновалець.

Зараз же відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Буду дуже радий бачити Вас у себе на будучому тижні. Місця у нас тепер досить. На двірці я матиму, як відзнаку, в петлиці нашу українську синю волошку. Крім того, прикладаю до листа свою фотографію. Таким чином Ви мене легко знайдете. Буду стояти проги поштового вагону коло льокомотиви.

Користуюся нагодою, щоб порекомендувати зав'язати в Женеві зв'язки з п. Габріеле Габріеллі, журналістом,

співробітником місячника, що виходить в Римі — «Антиєвропа». Він має 35 років і належить до фашистів першої генерації. Проробив війну і дійшов, здається, чину майора. Приймав вельми діяльну участь в фашистівському Поході на Рим. Тепер працює в Секретаріаті Ліги Націй, як італ. журналіст. Вважається знавцем інтернаціональних проблем, і, як співробітник «Антиєвропи», є вельми антифранцузького, а, значить, і антипольського наставлення, не кажучи вже про антикомуністичне. Про мої відносини з «Антиєвропою» я писав у цих днях до Мартинця, і писав про Сустера, якому слід показати мою статтю в УГ. про «Імперіялізм Духа». Можливо, що М-ець ще не встиг Вам про це написати. Про інше поговоримо по приїзді.

Мушу ще додати, що «антиєвропеїсти» мають на увазі згуртувати навколо себе (і фашистівської Італії) всі ті елементи, що незадоволені теперішнім станом Європи, і як кажуть, хотіли б внести в Європу свою нову революцію.

До скорого побачення

Ваш...

17 травня 1930. Одержав листа від полк. Є. Коновал-
ця з 15 травня:

Вп. Пане Онацький,

Полагодивши цілий ряд необхідних справ, можу Вас
сьогодні сповістити, що протягом слідуєчого тижня я
хотів би виїхати до Вас, щоб там з Вами на місці пере-
балакати цілий ряд питань. Якого дня саме виїду, не мо-
жу Вам ще сьогодні подати, бо не знаю, чи буде Ви
протягом слідуєчого тижня в змозі уділити для мене сво-
го часу. Тому просив би Вас дуже подати мені, як у Вас
буде з часом. Рівнож не знаю, як мали б ми себе на двір-
ці пізнати, бо, здається мені, що я Вас ще не бачив, і,
мабуть, Ви мене також — ні. Тому було б добре, коли б
подали мені умовний знак, який мав би нам бути поміч-
ним при нашій першій стрічі. Я виїду з Женеви потягом,
який їде через Сімпльонський пас, а котрого дня — я
Вам ще зателеграфую.

Чекаю Вашої відповіді та остаю з правдивим пова-
жанням
Коновалець.

Зараз же відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Буду дуже радий бачити Вас у себе на будучому
тижні. Місця у нас тепер досить. На двірці я матиму, як
відзнаку, в петлиці нашу українську синю волощку. Крім
того, прикладаю до листа свою фотографію. Таким чином
Ви мене легко знайдете. Буду стояти проги поштового
вагону коло льокомотиви.

Користуюся нагодою, щоб порекомендувати зав'язати
в Женеві зв'язки з п. Габріеле Габріеллі, журналістом,

співробітником місячника, що виходить в Римі — «Ан-
тиєвропа». Він має 35 років і належить до фашистів пер-
шої генерації. Проробив війну і д.йшов, здається, чину
майора. Приймав вельми діяльну участь в фашистівсько-
му Поході на Рим. Тепер працює в Секретаріаті Ліги На-
цій, як італ. журналіст. Вважається знавцем інтернаціо-
нальних проблем, і, як співробітник «Антиєвропи», є
вельми антифранцузького, а, значить, і антипольського
наставлення, не кажучи вже про антикомуністичне. Про
мої відносини з «Антиєвропою» я писав у цих днях до
Мартинця, і писав про Сустера, якому слід показати мою
статтю в УГ. про «Імперіялізм Духа». Можливо, що М-єць
ще не вспів Вам про це написати. Про інше поговоримо
по приїзді.

Мушу ще додати, що «антиєвропеїсти» мають на
увазі згуртувати навколо себе (і фашистівської Італії) всі
ті елементи, що незадоволені теперішнім станом Європи,
і як кажуть, хотіли б внести в Європу свою нову рево-
люцію.

До скорого побачення

Ваш...

22 травня 1930. Одержав листа від З. Пеленського з суботи 17 травня:

Вельмишановний Пане Онацький!

Цим пересилаємо Вам Вашу легітимацію римського кореспондента. На жаль, у нас немає відповідних бланкетів з італ. текстом, лише французько-німецькі. Думаю, одначе, що це не справить Вам більших труднощів.

Останнього Вашого листа зі статтю «Паневропа і Антиевропа» ми отримали; ждали на неї всю неділю, через те, що вже в минулому числі вичерпали Ваш матеріал, а бажалось мати під рукою новий, щоб справу випуску брошури приспішити. Через те, що стаття трохи спізнилась, не було можливості вмістити той раз більше, як лише три колони, і то доволі низькі. — У слідуючій (21) числі матеріал вичерпаємо, і до 22 слід би дати вже третю статтю з відбиткової серії. 22 - ге число даємо скласти вже 26. У., — для того теж до цього часу слід би нам відносно статтю мати. Чудово було б, коли б Ви порушили в котрійсь із ближчих статей тему «Ідея ста- нової держави». У пляні є, що б пустити Вашу брошуру у розмірі 3 аркушів, щонайменше з 5 статтями. — У ближчому часі напишу Вам листа в різних адміністративно-ділових справах.

Прийміть вислови моєї правдивої пошани...

23 травня 1930. Одержав картку від В. Мартинця:

... За лист з 13 б. м. дякую. Все буде виконане так, як бажаєте; в тому напрямі дав я потрібні доручення.

Щодо огляду, то ніяких тем з міжнароднього життя не даю до найближчого числа РН обробляти, так що маєте повну «свободу рухів».

Я переглянув Ваші рахунки, і все годиться з моїм листом з 10. IV. 1930.

Ви згадуєте про мій лист з 7. IV. 1929. То справа перестаріла, бо я вислав Вам 200 Кч. 11. XI., отже, посылка 250 Кч. відносилася до попередніх статей.

Прошу вибачити, що пишу так коротко, але сильно занятий.

З правдивою пошаною...

Одержав телеграму від полковн. Є. Коновальця з Женеви з 23-го:

Приїду в суботу рано, о дев'ятій. Коновалець.

24 травня 1930. Сьогодні рано приїхав до нас полк. Є. Коновалець. Зустріч відбулася так, як було умовлено: я стояв проти поштового вагону з волошкою в петлиці, і полковник відразу мене пізнав:

— Пане Онацький?

Ми щиро привіталися і зараз же пішли до трамваю. Він мав з собою тільки маленьку валізку, яку сам ніс у руках. Без того нашого умовленого знаку, я б його не пізнав, бо занадто побіжно бачив його в Відні, в 1920 р., в почекальні Директорів Швеця і Макаренка, а в Києві ми якось ніколи не зустрічалися. Полковник робить дуже приємне враження. Зокрема симпатична в нього посмішка, дарма, що показує при тому досить попсовані зуби...

З огляду на те, що, крім валізки, в полковника нічого не було, я запропонував йому проїхатися трамваем, замість авта:

— Тут до нас досить близько: десять хвилин пішки, і десять хвилин трамваем... Пішки можна йти навпростець, а трамвай примушений йти навколо мурів, і тому кружляє, але спиняється майже коло самого нашого будинку... По дорозі зможемо дещо побачити...

Полковник охоче погодився. Але тільки я хотів перебрати на себе ролю чічерона і хотів привабити його увагу нз мури імператора Авреліяна з III-го століття по Р. Хр., повз які ми їхали, як він нараз випалив:

— Макар Кушнір з нами!

Макара Кушніра я добре знав ще з Центральної Ради, а потім у 1920 р. зустрічався з ним у Відні, і дуже його цінив і любив, але несподівана фраза полковника мене

заскочила. Я просто не зрозумів, що полковник цим хотів сказати.

— Макар Кушнір з нами? — повторив я.

— Так, так, Макар Кушнір з нами,— проголосив ще раз тріумфально полковник. — Він цілком поділяє наші націоналістичні погляди, відійшов від УНР і на кожну справу має цілком ясний вироблений погляд...

І в дальшому було видно, що це приєднання М. Кушніра до націоналістичного руху було йому незвичайно приємне, і він ще кілька разів вертався до цієї теми, вихваляючи високу політичну й громадську досвідченість і виробленість М. Кушніра. Особливо було приємно полковникові, як він мені це також підреслив, те, що з приєднанням М. Кушніра, націоналістичний рух збільшувався великою інтелектуальною силою з лав наддніпрянців:

— У нас тепер у Проводі переважатимуть наддніпрянці, — говорив полковник, — Андрієвський, Сціборський, Кушнір, Ви... і це дуже важно, що б він міг провадити дійсно соборницьку політику...

Все ж я вспів звернути увагу полковника на мальовничу Браму — Порту Пія, що її побудувала Мікельанджельо, і що одним уже цим іменем приваблює туристів. Біля неї я вказав на місце, де італійці 20 вересня 1870 р. пробили мури й ввірвалися до міста, щоб проголосити його столицею об'єднаної Італії... Полковник дивився з цікавістю, але видно було, що думки його заняті іншим.

Йому дуже подобалося приміщення нашого пенсіону. і він з приємністю задивився на високі пінії, що, за виразом одного американця, були «найкращим, що він знай-

шов у Римі»! Людина, вихована на європейській історії, ніколи б того не сказала, і полковник тільки посміхнувся, коли я йому переказав вислів того американця...

Я представив його моїй дружині, і обидва з великим зацікавленням приглянулися один одному. Полковник зараз же сказав кілька компліментів, Ніна відповіла, що на решті має можливість вітати в себе в хаті людину, про яку так багато чула, і з яким співпрацювала ще в Києві, дарма, що ніколи з ним особисто не зустрічалася. Скільки спільних знайомих!... І пішли спогади про Київ... про те, що було, і про те, що могло бути, та не сталося... Якось із першої ж зустрічі відчували ми всі себе духово близькими, майже спорідненими. Коновалець виявив себе культурно-тонкою людиною, з якою можна легко й приємно вести розмови на найрізноманітніші теми.

По обіді ми вийшли в парк Вілли Боргезе, і тут, сидячи над ставком і слідкуючи за лебедями та качками, полковник оповідав мені про свої плани, та розпитував про наше життя і можливі перспективи...

Він поінформував мене, що в червні має відбутися в Женеві конференція Проводу ОУН, на якій дуже було б бажано, щоб і я взяв участь. На це я йому заявив, що справа моєї поїздки трудна з двох причин: по-перше, в мене нема ніякого паспорту, і, звичайно, щоб добути паспорт для бездержавників, т. зв. нансенівський, треба щонайменше два місяці, — отже, було б запізно для конференції; подруге, ми стоїмо вже перед літом, туристичний сезон у Римі скінчився, наш пенсіон, як він сам міг сконстатувати, стоїть напівпорожній, отже, ми ледве-лед-

ве можемо покривати кошти помешкання, досить для нас дорогого; тому думати про поїздки ніяк не приходиться...

Полковник сказав, що справу з паспортом він спробує поладити через литовців, з якими стоїть у тісному зв'язку... Тут у Римі, секретарем при Ватиканському посольстві знаходиться його добрий приятель Лазарайтіс, який напевно зможе в цій справі багато зробити... Що ж до коштів на подорож, то їх візьме на себе організація.

Якщо справа буде поладжена в такий спосіб, то я, розуміється, радо приїду...

25 травня 1930. Одержав листа від Дм. Андрієвського з Брюсселю з 22 травня:

ВШановний Пане Онацький!

Вашого листа з 13 б. м. дістав і дуже за нього Вам дякую. Відразу віднісся в поданий Вами адресі, але побачення відбулося лише вчора. При першій можливості перешлю Вам відпис зі звіту про наші розмови, щоб Ви знали, як започато справу, і як вона стоїть нині. Наразі кілька зауваг.

Виследи моїх заходів якнайкращі. Ліпших я не міг собі побажати. Було їх двоє: Гравеллі і Габрієллі. Я відніс враження, що цей другий далеко цікавіший і важніший. Добре освічена людина з оригінальною думкою, політично обізнана до тої міри, що знає досконально навіть українську справу. Прекрасно орієнтується в різних питаннях, має осуд певний, позицію ясну. Він надзвичайно нам прихильний і оцінює всю вагу української проблеми. Задивляється на речі практично, дуже щирий, доброї волі, але обережний, хоч і одвертий. Мав я два побачення, і розійшлися з обома по приятельськи.

Вирішено, що з мого боку я виготовлю статтю для «Антиєвропи», а також меморандум про українську справу, який буде передано Дуче. Ми розмірковували найбільш далеко-їдучі можливості. Є певний виразний ґрунт для нашої роботи. Тим не менш, я б не хотів відразу заангажуватись, а тому волів би друкувати статтю не за своїм іменем. Стаття вже написана, але її треба ще дещо виправити і передрукувати на машинці. Умовлено, що статті я можу подавати у фр. мові, а вони вже перекладатимуть. Оскільки я зрозумів, меморандум більш наглий. Виготовлю

його цими днями і сподіваюсь, що розгляну його спільно з Вами на початку червня в Женеві. Там же покажу і статтю.

Прошу дуже розвідатись якнайскорше і написати, хто такий Габрієллі. Знаю, що він співробітник «Трибуни», і з осені буде замешкалий в Женеві. Безумовно, він дуже близький міністерству зак. справ. Наразі я би казав здержатись і не йти до Гравеллі, аж поки не дістанете від мене змісту моїх розмов з ними. Але, загалом кажучи, я був з ними досить одвертий і неправди не казав. Тим часом у деяких делікатних справах нам треба з Вами порозумітись. Щойно дістанете звіт, підіть, прошу дуже, до Гравеллі і нав'яжіть якнайстисліші зносини. А, головню, постарайтесь запізнатись із Габрієллі. При тій нагоді розвідайтесь, яке вони віднесли враження від розмов зо мною. Я гадаю, що добре, бо були захоплені розкритими можливостями. Гравеллі має гарне враження від Вас, і з ним Вам буде легко порозумітись. Наразі кінчу листа просьбою виконати мої прохання.

З націоналістичним привітом Ваш...

26 травня 1930. Одержав другого листа від Дм. Андрієвського:

... Пересилаю Вам обіцяну розмову. Прошу ласкаво при нагоді висловити Ваші думки щодо її змісту і то спеціально зі згляду їх слушности для Італії.

Прошу також показати їх п. Полк., який мусить бути у Вас. Скажіть йому, що тим часом я здержуюсь із надісланням їх йому в Женеву, сподіваючись, що він їх прочитає в Римі. Коли б Полк. вже виїхав із Риму, заким цей мій лист наспів до Вас, прошу мене повідомити. Сподіваюся мати Ваші відомості невдовзі і бачитись у Женеві.

Майтесь гаразд, з поважанням...

Я давав полк. Є. Коновальцеві читати листи Андрієвського, і він затримав для себе його звіт із розмов із Гравеллі та Габріеллі.

Були ми разом із полковником у секретаря литовського посольства при Ватикані Лазарайтіса, з яким я ще не був знайомий, але який добре знав полковника з Берліна. Був дуже здивований, побачивши полковника в себе, але прийняв нас дуже сердечно і симпатично. Взагалі, зробив на мене незвичайно приємне враження — високий, худий, елегантний, — ідеальний тип дипломата. Проте, людина наскрізь революційна, що не має ніяких бюрократичних упереджень. Обіцяв зробити все можливе, щоб я одержав литовський пашпорт і не сумнівається, що цю справу буде полагаджено. Дав мені картку до секретаря в литовському посольстві при Квіріналі, п. Соколовського, і сказав, що він з ним переговорить ще й особисто...

Побували з полковником в базиліці св. Петра, на Форумі, в Колізеї, на Палатині, — використали короткий час побуту його в Римі, як могли найкраще.

Завтра полковник від'їжджає. Переговорили ми з ним чимало, і, як здається, наші погляди значно збігаються, так що співпраця заповідається цілком приємна і гармонійна. Зрештою, побачимо, як воно буде на спільній конференції...

Пеленський прислав листа з 22 травня:

«Вельмишановний Пане Онацький!

Отримав закінчення «Паневропи і Антиевропи». Як бачите, зараз же віддав матеріял складати. Кінець «Паневропи і Антиевропи» появиться в 22-м числі УГ. Слід би отже подумати про чергову статтю, бо хочу довести випуск відбитки, як можна швидше до кінця. Пересилаю Вам відбитку першого аркуша. На загал, було б доцільно випустити брошуру принайменше у величині 3 аркушів. Відбитка виходить у розмірно великім форматі, отже доводі вмістима. По моему обчисленню повинна б вмістити **6 статей** величини «Імперіялізму»... Йдемо на третю. Як я вже Вам писав, збірка статей багато скористала б, якщо б Ви порушили тему — «Ідея станової держави». Наомлюються нові юридично-устроєві дійсності, і слід би про це українську суспільність інформувати.

Пока — щиро Вас здоровлю...

28 травня 1930. Полковник поїхав. Розпрощались ми з ним сердечно в надії скоро знову побачитися в Женеві. Він з одного боку дуже ясно зрозумів великі мої можливості щодо пропагандивної і дипломатичної праці, з огляду на минуле Місії, на деякі затримані зв'язки, на постійно нові знайомства, що їх можна робити і навіть гарно підтримувати, маючи таке помешкання, як наше, під пенсіон, — а з другого боку і зрозумів наші великі фінансові труднощі, що всі ці можливості паралізують. Зокрема я йому звернув увагу на необхідність належати мені до Спілки Закордонних Журналістів, що має тут дуже велику вагу, бо її членів трактується мало що не на рівні справжніх дипломатів, — але, з огляду на наш фінансовий стан, мені просто неможливо до неї вписатися, бо це зв'язане з видатками, яких я не можу взяти на себе. Полковник признав мені рацію, і обіцяв, що цю справу обов'язково полагодиць.

Написав короткого листа З. Пеленському з коректурними поправками до першого аркушу брошури:

«... Відписав Вам не зразу, бо тут у нас гостював ЄК., і не було коли писати. Тепер теж не маю багато часу, бо мушу писати для РН., — вже запізнився. Для Вас я, здається, скорше будучого тижня не зможу нічого написати. В усякому разі концепцію статті про Корпоративну Державу вже в голові тримаю. Можливо, що скоро побачимось.

З щирим привітом і пошаною...

28 травня 1930. Двотижнева подорож Муссоліні по півн. Італії закінчилася. «Після павзи свят і голосних слів» Дуче повернувся до Риму, до щоденної мовчазної роботи.

Проте, я гадаю, він може бути задоволеним.

Ніколи ще увага всього світу не була так зосереджена на Італії та на її провіднику, як саме в ці дні. Муссоліні дійсно підніс «температуру нації» на досить високий ступінь. Напр., один мій знайомий, що не належить до симпатиків фашизму (хоча ретельно і цілком лояльно працює над досягненням національних цілей, вказаних фашизмом), говорив мені з приводу того войовничого настрою, що запанував в Італії:

— Що поробиш?! Він (себто, Муссоліні) має цілковиту рацію, коли б прийшлося воювати з Францією, я перший пішов би...

— Отже, війна з Францією була б популярна?

— Дуже популярна!

Я і сам це знаю, як із усієї італ. преси, так і з розмов із різними людьми.

Але мені все ж було цікаво почути думку справжнього антифашиста, пересякненого давніми ідеологіями соціал-демократичних доктрин.

Нема сумніву, вся Італія — бодай щодо Франції — цілком однодушна.

Я не мав можливості іздати слідом за Муссоліні, але слідував за кожним його виступом не лише в часописах, завжди підозрілих в країнах із диктаторським режимом, але особливо в кінематографі, де в фільмах актуальності

можна бачити захоплення юрби і чути її галас, відчувати її дійсно високо піднесену температуру.

Ніколи ще, мабуть, в Італії всі серця не билися так в «унісон», і ніколи ще, мабуть, не розсівано стільки поголосок найріжноманітнішого характеру, але майже всі — одного й того самого походження. Більшість із них була по найбільшій і найвразливішій місці — по економіці: знак дало французьке «Le Temps», проголосивши, що «Дуче» своїми промовами прикриває порожнечу державної кишені, щоб відтягнути увагу від внутрішнього фронту на зовнішній. Підозріння кинуте дуже зручно, і то тим більше, що постійно у всіх перед очима подібна практика московського більшовизму. Отже, хто тільки мав охоту, чіплявся тої поголоски. Дійшло до того, що міністр фінансів Москони мусів спростовувати в парламенті, наче б то Італія, шукаючи грошей, продає американцям монополі на тютюн:

— Подібні проєкти не тільки ніколи не з'являлися перед нами, — казав Москоні, — але вони видаються мені, як і всім вам, просто смішними...

Римський часопис «Попольо ді Рома» присвячує передову статтю брехливості тієї кампанії, що її провадить проти Італії французька преса:

«Проспмо нам указати, котрий нарід чаходиться у кращому економічному положенні від нашого. Певно, що ми ніяк не можемо заздрити, напр., англійському, де економічна криза викликає навіть кризу кабінету; ані французам, у яких чимало ділянок промисловости стоять ще гірше від наших... Щодо банкрутств, які нібито в нас зросли на 4,57%, то у Франції вони зросли на 6.14%,

— і то не зважаючи на факт, що французька судова процедура далеко обережніша в виявленні банкрутств, ніж наша... Чи треба вказувати також на постійний зріст у Франції кількості паперових грошей і відповідний зріст дорожні, що за останні два місяці піднеслася на 67 пунктів, так що, коли порівняти Італію і Францію, ціни в Італії, після промови Муссоліні знизилися на 300 пунктів, а у Франції вони піднеслися на 200».

Друга тема — це протиставлення фашизму й Італії.

Були поголоски, що для забезпечення успіху подорожі Муссоліні, у відповідних місцевостях було проголошено стан облоги, переведено масові арешти і т. п. Говорено, напр., що в одному Міяні відбулося 2.800 арештів, війська нібито обсадили всі публічні будинки, а чужинці масово й поспішно виїздили. Ці всі сенсації вийшли з французької агенції «Радіо».

Італійська офіційна агенція «Стефані» була примушена виступити з спростуванням, зазначивши, що арешти дійсно були, бо в Міяні живе багато всякого явно злочинного й анархічного елементу, але всі ці арешти в усій мілянській провінції, яка нараховує до 2.000.000 населення, обмежуються до 129 осіб, а не 2.800.

Муссоліні уважав доцільним звернутися особисто в одній з своїх чергових промов до всіх закордонних кореспондентів, присутніх у Міяні, щоб вони засвідчили перед усім світом, яка, на правду, атмосфера панує в Міяні. У відповідь на цей заклик, Томас Морган, представник «Юнайтед Прес оф Америка» заявив:

— Я в своєму житті бачив чимало грандіозних народніх маніфестацій. Я бачив у Нью Йорку, який нарахо-

бує 7.000.000 населення, величезні юрби народу, які збиралися привітати новообраного президента; я бачив море людей, що заливало вулиці, щоб привітати Вільсона і Рузвельта; але ніяк з них не дорівнює тій, яку Мілан дав Муссоліні. Як я і зазначив у своїх телеграмах, тут маємо до діла справді з одною з найбільш подивугідних подій нашого часу»...

Третя тема — війна й военні пригуповання, зокрема говорено вже про висадку військ в Альбанії.

Але й ця поголоска не правдивіша від інших. Італія, кажуть, воювати не збирається. Але фашистівський італійський уряд не міг оминати — і то перед роковинами великої війни — нагоди нагадати своїм кол. союзникам про ті жертви, що саме для них, а головню для Франції, понесла Італія. (Муссоліні в міланській промові, поминаючи чисто матеріальні втрати, точно визначив ці жертви в людях — 652.000 вбитих, 400.000 інвалідів, 1.000.000 ранених, всі — «автентичної італійської раси»). Саме в день п'ятнадцятих роковин вступу Італії до світової війни, Муссоліні вважав потрібним зазначити, що Італія ще досі святкує цей день, але — «не для відновлення давніх ворожих почувань, тим більше, що з учорашніми своїми ворогами вона цілком і льояльно помирилася, — більше того: нав'язала з деkim із них щирю приязнь»... Ні! Італія згадує роковини війни тому, що «того дня починається італійська революція, в якій італійський нарід перестав бути глядачем, щоб зробитися нарешті головню діювою особою на полі історії»...

31 травня 1930. Ще в 1923 р. Дімон Вільден написав був у «Nation Belge»:

— «Молодь, що не подивляє Муссоліні, подивляє Леніна. А Леніна вона подивляє тому, що він диктатор»... (ЛНВ. 1924, 1. 58).

Багато з того часу води сплило, і багато з тою водою сплило й подиву до Леніна. Зате багато зросло подиву до Муссоліні. Тільки джерело того подиву не в тому, що Ленін був, а Муссоліні ще й досі — диктатор, а в тому, що обидва вони були вождями й ідеологами найцікавіших революцій останнього століття. Обидва вони розколисали величезні людські маси, обидва вони зворухнули саме дно людської душі, ставлячи в світовому розмірі цілком нові розрішення найважніших соціально-політичних проблем, обидва вони видалися людству його новими Пророками...

«У світовому розмірі»... Коли цей вираз щодо большевицької революції не викликає ніяких сумнівів, то щодо фашистівської — сумніви досить сильні. І то тим більше, що саме її проводирі дуже довгий час стояли на позиції ніби цілковитої національної виключности, проголошуючи повсякчасно, що фашизм — крам не для вивозу. У цьому була його велика хиба, але й велика сила.

У боротьбі зо всіма своїми ідеологічними ворогами — комунізмом, масонством, світовою плутократією та демократичним лібералізмом, що розпоряджали і розпоряджають всіма засобами інтернаціональної організації та пропаганди, вельми трудно й не вигідно обмежуватися певною територією.

Але ж, виростаючи природно з самої народної гущі, пересякнений її національним духом, фашизм не потре-

бував, з другого боку, сліпо дотримуватися певних ідеологічних доктрин, а еволюціонував і розвивався відповідно до потреб і можливостей тих національних мас.

Та саме в останні часи, фашистівські проводирі, ствердивши зміцнення свого становища на внутрішньому фронті, де не залишається буквально ні одного ворога (окрім хіба поважного економічного чинника, — спільного ворога всіх теперішніх європейських урядів) вирішили присвятити більшу увагу поширенню фашистівської ідеології на зовні.

Муссоліні свою останню промову в Мілані (цього 20 травня) закінчив багатозначними словами, — що — «фашизм прислужиться більшому щастю всієї Європи».

Таким чином, експансивний характер фашистівської революції офіційно й вельми авторитетно стверджується. Мова йде, розуміється, про т. зв. «імперіалізм духа»... Дійсно, приходиться ствердити, що той новий італійський імперіалізм знаходить для себе в сучасній Європі такий підхожий ґрунт, що з боку Італ. Уряду було б національним злочином не використати його для збільшення престижу своєї Нації, і то тим більше, що, коли ідеї большевицької революції розсїваються в світі головню наслідком невтомної активності московських імперіалістів, що не спляються перед ніякими грошовими й людськими витратами і навіть зорганізували — для своєї пропагандивної акції — спеціальний колосальний механізм Комінтерну, — фашистівські ідеї самі переходять в загальну європейську свідомість, а головню в свідомість жадібної чину молоді, — ніби навіть проти волі італ. фашистів,

а просто в наслідок студій, ознайомлення, констатування фактичних наслідків, — в наслідок бажання наслідувати.

Наслідувати — що?

Фашизм — як метод? чи фашизм — як ідеологічну систему? чи фашизм — у цілому?

Навіть «Антиєвропа», орган молодих фашистів, які завадалися поширити фашистівську ідеологію на всю Європу, проголошуючи: «Ми хочемо фашистівської Європи, — фашистівської духом, антидемократичної, антисекетичної, сміливої»... — навіть «Антиєвропа» поспішається зазначити, що «ті чужоземні імітації фашизму, які досі спостерігалися, були переважно хибним наслідуванням фашистівського прикладу і зразку. Щоб у цьому переконатися, досить звернутись до тих клас населення, які являються їх життєвим нервом і які накладають на них свою особливу психологію. Тим часом, як наш фашизм народився з дрібної буржуазії та в великій мірі з простого народу (головне селянства) і знаходив майже завжди симпатії у великих промисловців та у вищого духовенства, за кордоном він народжується головню серед великої буржуазії та аристократії, а промисловці (звичайно зв'язані ліберальною традицією) і всі нижчі класи населення ставляться до нього з недовір'ям. Загалом, італ. фашизм — істотно революційний, закордонні «фашизми» істотно консервативні. Наш фашизм являє собою порив народу, що мусить ще здобувати своє місце в світі, а «їх» фашизм уявляє з себе намагання народів, що вже «здобули» своє, та аристократій, що вже давно встановилися, затримати речі такими, якими їх тепер бачимо... Певно, що це їм не вдасться! Світ іде наперед»... (Антиєвропа, 1929, 1. 39).

Так, власне: світ іде наперед, і тому його признання та симпатії здобуває той, хто простує разом із світом, або й випереджає й підганяє його, вносячи в життя нові творчі чинники, але в усякому разі не заग्रимуючи його поступу наперед, а тим менше — повертаючи його назад.

Тільки з цієї точки погляду треба дивитися на кожен революцію, тільки з цієї точки погляду треба розуміти її відмінність від контрреволюції. Визнаємо за великих революціонерів не тільки тих, що проводять народними масами в наступі проти фортець віджилої тиранії окремих осіб, чи окремих суспільних клас, але також і тих, хто, як Копернік, Христофор Колумб, Лютер, Тарас Шевченко повставали проти вузького світогляду своїх сучасників і примушували їх приймати під увагу цілком нові складники життя, що, зрештою, приводили його до цілковитої трансформації.

Проте, кожна така революція вимагає важкого зусилля для звільнення від усього того, в що перше вірилося і що поважалося, і тому кожен революцію розпочинає звичайно тільки активна смілива меншість, бо маса в цілому завжди консервативна — почасти з лінощів, почасти — з страху, почасти — з привички, почасти — з інертності. До того ж вона не здатна вигадати щось нове, що могло б заступити старе, віджило.

Більш того: кожна революція зачіпає й руйнує звичайно стільки найрізноманітніших інтересів, головню наівної класи (чи народности), яка розпоряджає всіма засобами впливання на громадську думку країни й світу, що всякій революції приходить найперше витримати величезну інтенсивну боротьбу всередині, — боротьбу, що нею

вимірюється життєвість і сила нових ідей, якими живе революція. Старі ідеї бороняться завзято, єдиним спільним фронтом, — і що більше нові ідеї відходять від загально прийнятих, що більшою ланкою життя вони загрожують, тим боротьба завзятіша.

Тому, напр., російська революція в першому своєму до большевицькому періоді викликала була загальну симпатію, бо мала наблизити, як здавалося, життя Росії до зразків демократично-ліберального життя всієї тодішньої Європи.

Але цілком інакша доля судилась пізнішим большевицькій та італійській фашистській революціям.

Перша з них, хоча й виходила ніби з загально-прийнятих «несмертельних» принципів франц. революції 1789 р. — «братства, свободи та рівності» — загрозувала таким радикальним застосуванням цих принципів, що перелякала на смерть лицемірну Європу, — бо ця Європа, хоча ніби й вклонялась принципів рівності, на практиці все поширювала неперехідні прірви між капіталом і працею; хоча й вклонялась принципів свободи, фактично давно вже вивітрила його від усякого конкретного змісту, перетворивши в порожню абстракцію; хоча й визнавала принцип братерства, але Версальським трактатом довела найкраще, як його розуміла...

Що ж до другої — фашистської революції, то саме тим, що вона рішуче пішла проти «несмертельних принципів», вказуючи на їх лицемірність і непридатність до практичного життя і намічаючи нові розрешення соціально-політичних проблем життя, а до того ж ще й користуючись «середньовічними методами» (культ сили, актив-

ности, самоповаги) і персоніфікуючись в Диктатурі, — її було визнано за «контрреволюцію», «реакцію», небезпечну для дальшого поступу людства.

Тим часом, досвід останніх років довів цілком певно, що італ. фашизм, вживаючи ніби «середньовічних метод», зробив з Італії одну з наймодерніших і культурніших держав, а більшевизм, кидаючи наймодерніші і найпоступовіші гасла, повернув Советчину до варварства найтемнішого Середньовіччя.

Спинитися над цими несподіваними наслідками, простудіювати їх причини, віднайти те істотне, що відрізняє ці дві найцікавіші в ідеологічному відношенні революції — більшовицьку і фашистівську — це завдання, що повинно стояти перед кожним із наших діячів прийдешньої чи прийдешніх українських революцій, бо, без зрозуміння цього істотного, і наші революції могли б перетворитися з звичайні брутальні рухи мас, обмежені в часі і просторі та трагічні в своїх наслідках.

Як в Росії, так і в Італії велика війна виявила навчальне повне виснаження та нездатність керівних класів суспільства — в Росії вести війну, в Італії — досягнути гідні умови миру. Як в Росії, так і в Італії світова війна породила однаково-важку господарсько-суспільну кризу і витворила однаково сприятливе революційне підложжя, що про нього писав Ленін:

«Я в політиці поведуюсь, як фізик, і цікавлюсь тільки силами. Давні агітатори помилялись, звертаючись до серця людей. Досить витворити революційний стан, як досить виготовити підложжя для річки: вода бігтиме сама собою

схилом, і так само люди самі собою підуть шляхом, що ми їм, впливаючи на речі, промостимо».

Ці слова Леніна надзвичайно характерні. Поминаючи його зарозумілість, що нагадує простодушну магію дикунів, які, розпалюючи вогонь в зимовий сонцеворот, думають, ніби тим примушують сонце повертатися до літа, — бо не він, а велика війна та моральне банкрутство панівних класів довели до того революційного стану, що ми його знаходимо в повоєнній Європі, — вражає цей його наказ промовляти «не до серця», — наказ, що його більшевики вірно виконали, звертаючись виключно до шлунок і розбуджуючи найнижчі інстинкти юрби. Ці інстинкти давніше були дисципліновані і стримувані силою законів та авторитетом влади, а тепер виходили розпаношені, безсоромні, ніби пишавчись, на денне світло: інстинкт самоохорони, що примушував кидати зброю на фронтах і «брататися» з ворогом; інстинкт пожадливої заздрости до чужого (славнозвісне «грабуй награбоване»); інстинкт нестримної соціальної шістки та непогамовних сексуальних втіх, — всі ці звірячі інстинкти людської примітивної маси викликалися з міських нетрів на допомогу для руйнування всього ненависного, що могло стати на перешкоді загальній рівності, загальній сваволі, загальному братерству, — хоча б ціною винищення цілих класів населення; хоча б ціною зниження всього вищого до найнижчого рівня; хоча б ціною втоплення всіх моральних цінностей, визнаних за «буржуазні забобони», в морі крові.

У фашистівській Італії, навпаки, Муссоліні звертався саме «до серця», кликав до відродження саме моральних цінностей, підносив невмирущу силу не речей, а духа,

звертався до національної честі, а не до трусливості, закликав чинно любити свою Батьківщину, а не ненавидіти, доводив необхідність саможертви, а не самонасолджування.

У большевицькій Росії юрби диких безобличних людей, страшних і жалюгідних у своєму примітивізмі, роблячи свою революцію, кидалися, мов звірі, виборювати мало кому відомі й зрозумілі «права», розсівали жахливу анархію невідповідальних апетитів, нищили гідність людської особистості і стягали в болото всі найсвятіші почуття.

У фашистській Італії революція приводила до найпильнішої організації всіх живих активних свідомих сил, виховувала маси розуміти й виконувати національні обов'язки, привчала їх коритися і — командувати, привчала їх поважати все вище, як мету й ідеал для власних осягів.

Фашистська революція оперлася на дух, вимагаючи все більшої свідомості, все більшої активності, все більшої дисципліни, все більшої віри; большевицька революція оперлася на «матерію», на речі, обіцяючи матеріальний добробут, сваволю, загальну рівність і владу, — обіцяючи всі ті матеріальні змислові втіхи, що мали витворити з Большевії, а потім і з усього світу — «Земний Рай».

Одна вимагала — жертв, зусиль, самообмежень; друга обіцявала — безмежні можливості та вигоди.

У наслідках це виявилось так: замість обіцяного матеріального добробуту — голод і мізерія; замість сваволі — Соловки, Сибір і всемогутня Чека; замість рівності — необмежене панування купки комісарів, небували приві-

леї невеличкої купки комуністів та винищення інтелігенції, що не пасує до загального зниження духових вартостей; замість влади мас — кріпацтво робітників по державних виробнях, а селян по колхозах. Найбільша в світі революція, що мала звільнити світовий пролетаріят та витворити селянсько-робітничий рай, перетворюється поволі в найбільше в світі шахрайство, переведене коштом одної частини світу задля експериментаторської втіхи кількох божевільних амбітних фантастів. Сам Ленін не раз говорив, що російська революція була перше звичайною авантюрою, а потім його щасливою авантюрою, переведеною без конкретних цілей і без розбудовних завдань. Але коли б він навіть цього і не говорив (див. про це спогади Беседовського в «Посл. Новостях»), то ми й самі могли б здогадатися, що він так бодай думав.

Де нема любові, де нема «серця», де нема пошани до моральних вартостей, де панує тільки ненависть та холодне зацікавлення жорстокого експериментатора, там не може бути нічого розбудовного.

Коли ми придивляємося до ходу італ. фаш. революції, бачимо просту лінію постійного поширювання її впливів на народні маси, постійного здобування все нових позицій, і нам було б дуже легко визначити всі її дотеперішні етапи: в 1925 р. — остаточне розбиття всіх зорганізованих в опозиції кол. ліберально-демократичних партій; в 1926 р. — закон про синдикати, що кладе перший камінь під будову Кооперативної Держави; в 1927 р. — Хартія Праці і грошева реформа; в 1928 р. — цілковита меліорація земель Італії та проголошення боротьби за осягнення хлібної самовистарчальності, що має привести

до господарської незалежності; в 1929 р. — примирення з Ватиканом та створення Палати Фашів і Корпорацій (корпоративний парламент); в 1930 р. — завершення організаційної роботи по створенню Корпоративної Держави — відкриття Корпоративної Вищої Ради і поширення фашизму за кордони Італії...

Годі відшукати таку просту лінію в більшовицькій революції, — вона розвивається навмання, як прийдеться, з постійними ухилами та відхилами вліво, вправо, а то й просто назад: рідкий зразок політичного опортунізму, авантюриництва, соціально - експериментатського дилетантизму, що кожну свою вигадку заливає чужою кров'ю, але за всяку ціну хоче втриматися при владі. Більшовицькі провідники ніколи не знають, які наслідки буде мати для населення той чи інший їх експеримент, — і скільки жертв у людях він коштуватиме, — це їх зрештою і не цікавить: вони спекулюють на повній дезорганізованості народніх мас, розкиданих по величезних просторах Советчини. Фашистівські провідники завжди знають ті можливі межі, що за них вони переходити в даний момент не можуть без шкоди для населення і для революції і тому переводять свої революційні ідеали в життя в суровій залежності від конкретної живої дійсності.

Який же наслідок?

Більшовицька влада тримається тільки терором та незорганізованістю населення; фашистівська влада — визнанням та любов'ю народніх мас. Для короткої ілюстрації досить указати на той тріумфальний об'їзд Тоскани, що його в останні десять днів, розмовляючи подовгу відбув Муссоліні серед юрб робітників та селян, що його по

всіх усядах палко вітали. Варто згадати окремо про його відвідини фабрики Мореллі в Сесто Сан Джованні, що нараховує понад 5.000 робітників.

«Ви знаєте, — говорив там Муссоліні робітникам, — що за 8 років фашистівської революції, фаш. режим не переставав клопотатися про поліпшення умов життя робітництва. Хто в 1923 р. встановив закон восьмигодинної праці, як підставовий закон держави? Хто збільшив субсидії робітникам на час материнства? Хто створив Допомого (розваги в час дозвілля?) Хто ввів обов'язкове забезпечення проти туберкульозу, — хвороби, що забирає найбільшу кількість жертв серед робітництва? І це тільки одна частина тієї роботи, що її фаш. режим зробив для робітничої класи. Але він зробив ще більше, товариші робітники: він поставив нарівні капітал і працю, зрівнявши їх у правах і обов'язках, які визначила Хартія Праці, і цього досі нема ніде в світі!» (Голосні оплески присутніх).

Всі ті закони, що їх увів у життя на користь робітництва фаш. режим, починаючи з 8 годин праці і кінчаючи обов'язковим забезпеченням робітництва на випадок каліцтва, хвороби та старости, фігурували давно вже в усіх соціалістичних програмах, і також і в більшовицькій. З тією тільки різницею, що соціалістичні партії стояли на платформі боротьби клас і класової ненависти, що в Більшевії було доведено до абсурду, а в фаш. Італії всі ті робітничі закони здійснено на платформі співпраці клас і любови до спільної Батьківщини...

Фашистівська революція в Італії все розвивається, розробляючи все нові закони, що мають регулювати взаємо-

відносини різних суспільних клас та їх співпрацю для спільного добра всієї нації, — вона йде все вперед, далеко випереджуючи інший світ, по дорозі суспільно-політичного вноормування життя, і тому вона дійсно заслуговує на назву — революція.

Большевицька революція давно зліквідувала свої ідеали, давно згорнула свої галасливі прапори і, замість попровадити людність до вищих форм життя, запровадила найбільше варварство з усім його примітивізмом життя й думання. Большевицька революція давно вже повернулася в дику, безглузду, безформну контрреволюцію, і тому не можна без здивування читати новий заклик т. зв. Другого Інтернаціоналу, що, з участю українських делегатів, відбув у Берліні від 11 до 13 травня черговий конгрес і закликав робітників СРСР — «рятувати революцію!»

Запізно, панове! Революцію в Росії вже давно поховано...

Цікаво було б почути, що говорили на тому конгресі українські делегати!

Невже теж намагалися «рятувати» большевицьку «революцію»?!

1 червня 1930. Написав листа Дм. Андрієвському:

... Дякую за сповіщення про Ваші побачення з Гравеллі. Я показував їх ЄК., і то настільки, що, як здається, він їх навіть завіз із собою, бодай я їх не знаходжу в себе...

Я скерував Гравеллі до Вас навмисно, бажаючи йому показати, що я — не самітний, і що наша організація розпоряджає цінними людьми по всіх кутках Європи. Я добре пам'ятаю Вас ще з Києва, і був певний, що Ви зробите добре враження (особисте враження така важна річ у цих справах!), і я не помилився. Гравеллі мені вчора сказав при нашому першому побаченню:

— Ваш приятель в Брюсселі дуже - дуже симпатична людина...

Одночасно з листом до Вас у справі Гравеллі, я написав до Праги, щоб там зв'язалися з Р. Сустером, заступником голови Асоціації зак. журналістів у Чехословаччині, і до Женеві, щоб там зв'язалися з Габріеллі. Тому я був дуже здивований, дізнавшись від Вас, що Габріеллі був теж у Брюсселі. Але тим краще! Я ще Габріеллі не бачив, але він теж повернувся до Риму, і певно на цих днях вони вдвох прийдуть до мене на чай. Біографію Гравеллі Ви знайдете в найближчому числі УГ., а щодо Габріеллі, то — він має 35 років. Він заснував і зорганізував фашистів римського університету, що в січні 1919 р. вже нараховуються до 600. Пізніше ступає питання морських синдикатів, бере активну участь в Поході на Рим і в кривавому конфлікті в Сан Лйоренцо; з 1925 р. працює в морській секції Интерн. Бюро Праці в Женеві, але в останні часи її залишив і віддався ціл-

ковито журналістиці. Працює, як кореспондент женевської «Трибуни». От і все. Його статті в «Антиевропі» майже завжди цікаві і повні думок.

Щодо меморандуму, то ми поговоримо про це в Женеві. Якщо маєте час, складіть проект, буде легше обговорювати. Та загалом — це справа не легка.

Що ж до статті, то я відразу написав одну за моїм повним підписом: я не маю жадної причини не заангажовуватися, бо вважаю антиєвропейський рух для нас незвичайно важливим. Проте, ця моя стаття піде лише в липневому числі, бо Гравеллі повернувся запізно, і вже не можна було її пустити. Тим більше, що в тій статті дещо треба було змінити, — він знайшов статтю дуже доброю, але боїться, що в деяких місцях може викликати інтервенцію польського посольства. Отже, прийдеться дещо зм'якшити. Але він просив принести йому завтра коротенький зміст моїх статей в «Ділі» і в УГ., де я говорив про «Антиевропу», щоб вмістити в цьому найближчому червневому числі під заголовком «Антиевропа в Україні». Він переслідує явно мету самореклями, але то нам зрештою не шкодить, і ми самі разом з тим трохи зреклямуємося, бо «Антиевропу» в Італії проглядають всі політики.

Що ж до Вашої статті, то п. Полковник думає, що Вам не слід забагато ангажовуватися, бо Ви, здається, маєте зв'язки в іншому напрямку. Але про те все поговоримо докладніше в Женеві...

2 червня 1930. Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

З Гравеллі бачився дуже коротко, бо він тепер занятий перед виходом чергового числа «Антиевропи». Проте він успів сказати: «Ваш приятель у Брюсселі дуже-дуже симпатичний». Тим краще!

На цих днях певно у нас буде довше побачення з ним і з Габріеллі, він сам того захотів, бо Габріеллі був мовляв, при брюссельських розмовах. Я, розуміється, з дорогою душею. Дуже можливо, що зійдемося в мене за чашкою чаю, — Гравеллі нічого не має проти того.

Щодо моєї статті, то вона в цьому числі не піде, і хоча Гравеллі сказав мені, що стаття «дуже добра», маю враження, що дещо треба буде виправити, щоб не було дипломатичної пресії з боку поляків. Зате він страшенно зацікавився моїми статтями в «Ділі» («Революція чи реакція?») та в УГ. («Імперіалізм духа», «Паневропа та Антиевропа»). Просив подати йому короткий зміст, власне тих уступів, де говориться про «Антиевропу», щоб умістити вже в цьому числі під заголовком «Антиевропа в Україні». Оце допіру йому запис, але його не знайшов, залишив у секретаря Кампаніле. Було б добре, коли б ще мав час умістити. Число вже й так припізнене — мало вийти ще 1-го. Він казав, що обов'язково його затримає, задля мого резюме, але, може, і брехав, щоб я скоріше і охотніше зробив. Має служити, мабуть, для самореклями.

В останньому Бюлетені Королівського Географічного Т-ва вміщено статтю проф. Мільборіні «Статистика мов Європи», — гарна й цікава стаття. Виходить, що ми в Ев-

ропі стоїмо на шостому місці, хоча він і нарахував нас тільки 34 мільйони. Але він вживає термін «малоруси», а в Румунії та в Чехословаччині не знайшов і цих, — там уже просто «русьи». Прийшлося написати йому довгого листа, вияснюючи нашу термінологію. Було б дуже важно, коли б сам автор умістив в цій справі своє роз'яснення, — на що надіюсь. До цього Т-ва належать все «вельми вельможні» люди.

Оце зараз листоноша приніс мені від Вас листа з грошима. Дякую. А таки вислали й за «пенсіон»!... Зрештою — дякую. Згодяться на діло.

Щодо литовського паспорту, то, надіюсь, все буде добре. Позавчора Лазорайтіс із дружиною і своїм міністром були в нас на чаю, і все було дуже мило. Якщо він мені сьогодні не протелефонує, я завтра протелефоную до нього.

Бувайте здорові. Наші і я шлемо Вам щирий привіт.

Лист від Полковника з дня 30 травня:

Дорогий Пане Онацький,

В Женеву заїхалося мені щасливо. Через те, що їхав дві ночі, приїхав у Женеву дуже стомлений. Застав тут у себе велику пошту, так що сьогодні зразу маю дуже багато праці. По залагодженню найбільш пекучих справ напишу Вам обширніше.

В прилозі пересилаю Вам 200.00 лір із тим обрахунком:

30.00 додали Ви мені до оплачення залізничного квитка.

10.00 для Насті.

50.00 позичив у Вас перед виїздом.

Решту 110.00 лір прошу задержати за пенсіон під час мого побуту в Римі.

Гроші на оплачення вписового до Т-ва Журналістів перешлю Вас у найближчих днях.

У прилозі пересилаю Вам листа, якого сьогодні я вислав у справі паспорта для Вас до Лазорайтіса. Нічого не зашкодить, коли Ви рівночасно будете старатися теж про нансенівський пас. Коли б, приміром, з лит. пасом нічого не вийшло, то мусіли б Ви їхати на нансенівський пас. Коли б знов на нансенівський пас не вдалося Вам дістати швейцарську в'їзду візу, так тоді найкраще брати французьку або німецьку в'їзду візу (їх, мабуть, легше дістати на нансенівський пас) і переїзду швейцарську візу. Я думаю, однак, що нам удасться видістати для Вас литовський пас принаймні на одноразовий виїзд до Швейцарії.

Прошу в найкоротшому часі зайти до Лазорайтіса і з ним точно про цю справу ще раз перебалакати.

Здоровлю Вас щиро...

П. С. Прошу передати мій привіт Вашій Рідні.

Копія листа до Лазорайтіса з дня 30 травня:

Вельмишановний Пане Секретар,

Нав'язуючи до нашої усної балачки, прошу Вас ще-раз ласкаво допомогти Пану Онацькому в одержанні литовського пасу на одноразовий виїзд до Швейцарії. Пан

Онацький після повороту передасть пас або Вам особисто, або тій установі, яка цей пас видасть.

Для обговорення ближчих деталей цієї справи заїде Пан Онацький особисто до Вас у найближчих днях.

Був би Вам дуже вдячний, коли б були Ви такі добрі повідомити мене про висліди Ваших старань.

Остаю з належною до Вас пошаною

Коновалець

5 червня 1930. Одержав листа від полк. Є. Коновальця з дня 3-го червня:

Дорогий Пане Онацький,

Довожу до Вашого відома, що Конференція в Женеві відбудеться, мабуть, 19-го червня. Пишу «мабуть», бо жду відповіді від Андрієвського, чи якраз в цей час він зможе виїхати з Брюсселю. З уваги на те, прошу Вас дуже вже зараз піти до Лазорайтіса і перебалакати з ним основню справу пасу, подаючи йому рівночасно, що Ви 19 ц. м. вже мусите бути в Женеві. Скажіть йому, що Ви заздалегідь мусите мати від нього відповідь просто для того, що, на випадок відмови, Ви мусите старатись про нансенівський пас і швайцарську візу. Я думаю, що не зашкодило б, що б Ви незалежно від відповіді Лазорайтіса, старалися про нансенівський пас. На кожний випадок прошу Вас дуже на адресу Мартинця в Празі вислати мені листа з відомостями про Вашу балачку з Лазорайтісом і взагалі як думаєте устроїти Вашу поїздку. Я в четвер біжучого тижня виїжджу з Женеви до Праги і буду там десь до половини слідуючого тижня. Після цього поїду ще на кілька днів у Берлін, так що в Женеву верну десь коло 15 ц. м.

В прилозі пересилаю Вас 20.00 дол. на покриття коштів дороги до Женеви. Все проче поладимо після Вашого приїзду сюди до нас.

Очікуючи Вашої відповіді на адресу Мартинця, здоровлю Вас щиро...

Італійська авіація в особах двох її старшин — командента Мадделени і поручика Чекконі здобула новий, чи,

власне, два нові світові рекорди: довготи лету і віддалі лету в закритому крузі між місцевостями Монтечеліо, Остія, Лядісполі і Анціо. Вони пробули в леті 67 годин і 15 хвилин. Що ж до точного виміру кілометрів, які за цей час пролетіли летуни, то їх ще точно не обчислено, але в усякому разі вони перевищують 8.029.40 кілм., що були досі рекордом французьких летунів Коста і Колоса. Рекорд довготи лету належав німецьким летунам Рістичові та Ціммерманові з їх 65 год. 25 хвил. перебування в повітрі.

Знавців особливо вражає те, що італ. летуни побили одночасно два рекорди — часу і віддалі — що вимагало особливого напруження нервів і уваги для підтримування постійної значної швидкості лету, без чого можна було побити рекорд довготи, але не скількості кілометрів.

Авіація вже дала кілька загально - знаних «героїв повітря», з котрих назвемо особливо Бірда і Ліндберга.

Залишимо Бірда, що має за собою такі безсумнівні подвиги, як перелет Північного і Південного Бігунів, що вимагали дійсно небуденної витривалості, мужності і героїзму.

Але щодо Ліндберга, цього ідола американської публіки, то ми сміливо можемо порівняти його з Маддаленою. Героїзм Ліндберга безсумнівний, і з цієї точки погляду він заслуговує на те признання, що ним його оточують американці: він здобув їм славу бути земляками першого авіатора, що наважився перелетіти через Атлантийський океан і щасливо свій намір виконав. Численні пізніші трагічні спроби всіх тих, які хотіли повторити його подвиг, виказують, що він дійсно ризикував життям, і що

лише вередливе щастя допомогло йому без особливих труднощів досягти мети.

Але — які саме почуття кермували ним в його героїчним чині? Які побуди? Для справжнього виміру вартості будь якого чину, ми завжди повинні шукати тої моральної підоснови і, лише знайшовши її, можемо висловити про нього остаточну думку.

Ці почуття були: відвага, приємта спільна всім летунам, що кожної хвилини ризикують життям; любов до матері і, накінець, бажання отримати велику нагороду в 25.000 дол.

Проте, покидаючи Америку, він ще не знав, на які справді небезпеки він наражається, бо він був першим на цій дорозі, і його, певно, вабило й те романтичне чуття бажання невідомого, ніким ще не пережитого, яке так прикрашує найбільш непевні пригоди, найневигідніші становища. Зокрема, щодо «невигідного становища», то Ліндберг певно знав, що він мусить не далі, як за шість днів, долетіти до Європи.

Які чуття кермували Маддаленою і Чекконі?

Та сама відвага, спільна всім летунам, що її Маддалена вже виказав у світовій війні, в численних повоєнних летах уздовж і впоперек Європи і в розшукуваннях нещасної «Італії», загубленої в північних льодах, — а, крім того, незвичайна впертість, витривалість, свідомість обов'язку і — бажання слави для себе і для Батьківщини, як нагороди.

Розпочинаючи свою спробу, Маддалена і Чекконі твердо знали, що вони мусять перебути в повітрі безпереривно

но майже три доби, сидючи нерухомо на своїх місцях, в крайньому напруженні нервів та уваги. Жадних цікавих краєвидів! Жадних приваб невідомого! Жадної романтики! Жадних ілюзій!

До того ж ця їх перемога — не наслідок сліпого щастя, що віддається, як привередлива жінка, відважному, хоч, може, і не свідомому своєї відваги, юнакові, а довгесі моральної й матеріальної підготовки, після кількох нещасливих спроб, що не лише не розчарували Маддалену, але розпалили в нього завзяття.

Уперше спробував Маддалена здобути рекорди довготи і віддалі 17 жовтня 1927 р., але мусів приземитися вже після 9 годин, через хиби в моторі; друга проба відбулася 12 грудня того ж року і закінчилася після 44 годин, 30 хвил. в наслідок надто несприятливої погоди; втретє спробу повторено 26 грудня, і вперті летуни протрималися в повітрі, серед хмар і гурагану до ночі 27-го, але мусіли відмовитися від дальшої боротьби з стихією, бо ця боротьба вимагала забагато бензини і виключала можливість протриматися в повітрі потрібний час. Спроба, призначена на 30 травня (5 година ранку) теж, здавалося, мала покінчитися неуспіхом, бо погода видавалася надто несприятливою, але летуни не хотіли відкладати встановленого речення і — мали рацію.

Італія здобула два нових світових рекорди, і мимоволі пригадуються слова депутата Мацці при обговоренні бюджету міністерства зак. справ у парламенті:

— Великі війни проходять, але завжди залишається світове змагання за оцінку нашої духової дії в світі...

У цих словах — глибокий зміст всяких рекордів, що

їх від часу до часу ставить для світу той або інший переможець.

Ми, на жаль, не тільки не побиваємо ніяких рекордів, для цього в нас нема потрібних для цього засобів, — але навіть не думаємо про них. І це вже гірше!

Недавно мені попала випадково до рук остання книжка — Бюлетень Італійського Геогр. Т-ва (за травень 1930 р.) і в ній я знайшов дві статті: Рікарді «Румунія, країна і люди» і Мільоріні «Статистика мов Європи». У статті Рікарді вчитав «приемну» таку фразу:

«Дуже важною також — за числом, якщо не культурним та економічним впливом — є українська меншість, (600.000), що живе головне на Буковині (33% населення) і в півн. Бесарабії»...

Мільоріні, побільшуючи нашим коштом кількість москалів у світі приблизно на 1.000.000, все ж подає, що українська мова, за кількістю осіб, що до неї признаються, займає шосте місце в Європі — після німецької, московської, англійської, італійської, французької (все мови великих держав), і перед мовами польською, еспанською, румунською, голландською та іншими, так добре знаними серед культурних народів усього світу. Знаходимося в доброму товаристві — на шостому місці! А тим часом — хто і що про нас знає?! І навіть той, хто знає, як Мільоріні, досі плутається в нашій термінології!

Побиваємо дійсно єдиний, великий, незрівняний, неперевершувальний рекорд — національного самоприниження та політичної пасивності, — рекорд, що його надщербла була революція, але, на жаль, не знищила!

9 червня 1930. Вчора в Римі відбувся «день авіації», організований на користь Інституту Сиріт по батьках-летунах, що згинули при виконванні своїх обов'язків. Інститут цей виник із приватної ініціативи католицької організації «Побожної Діяльності на шану Їоретської Мадони», але, певно, засобів тої організації не могло вистачити для поставлення Інституту Сиріт на стопу, гідну героїської смерті їх батьків.

Тому міністерство авіації, також не розпоряджаючи відповідними засобами, організувало цей «день авіації», що відбувся на римському летовищі, призначивши увесь збір — з вельми дорогих квитків — на Інститут.

Мету свята цілковито досягнуто. Десятки тисяч народу вкривали все поле, і роз'їзд самих авт, по скінченні вистави, тривав понад годину.

Римське населення мало нагоду побачити навчальну авіаційну війну і зрозуміти її роль в майбутніх подіях. Програма була дуже багата: війна тривала майже чотири години, і окремі епізоди набирали вельми драматичного характеру. Згадаю лише декотрі з них.

Два спостерігачі скеровують з аеростату вогонь батарей на уявну ворожу лінію. Нараз, як блискавка, з неба падає відділ із чотирьох маленьких, швидких нищівників. Один із них знижується майже до самої землі, поливаючи батареї вогнем із кулеметів, а інші кружляють навкруги аеростату, намагаючись його запалити. Іскра, полум'я, вибух... Спостерігачі кидаються в запаленого аеростату додолу на легкопадах і щасливо рятуються.

Потім відбувається бій з арабами (адже й тепер в Африці йде між італійцями й арабами правдива війна), бом-

бардування арабського села; падає мінарет, руйнуються білі хатки і — за чверть години! — на місці прегарного містечка, навмисне вибудованого, димляться лише безформні руїни.

Потім був ще напад на валку з припасами, які зрештою вибухають; напад на міст, розпочатий з аеропланів і закінчений 12 спадунами, які, злетівши, як янголи смерті, докінчили справу руйнації...

Під час свята розмови концентруються, розуміється, на перспективах будучої війни, в неминучості якої ніхто не сумнівається.

— Будуча війна, — каже мій сусід зліва, — буде, очевидно, війною мас спадунів, які кинуться стрімголов на чужу територію і на військо, яке щойно буде збиратися в перші години мобілізації, найбільш небезпечні години. Досить, що б ворог мав готових яких 200 літаків, які, обвиті хмарами штучного диму, в один мент перелетять крідон і засіють міста й вороже військо сотками бомб та вкриють їх хмарами смертоносних газів...

— Маєте рацію, — відповідає мій сусід справа, — ці літаки цілковито змінять характер будучих війн. Що зможуть супроти них наші хороші альпійські стрільці, якщо навіть і захоплять за один день всі головні верхи гір на кордонах? Що зможуть супроти них оті пережитки військового романтизму, оті наші бігуни-берсальєри зі своїми когутячими перами на голові, колишнім пострахом ворогів?! Що значитимуть усі ті моторизовані бригади, що їх за одну годину можуть викосити кулемоти згори?

— Ось, — почав знову перший, — казали недавно в

парламенті, що одна наша добра сусідка (Югославія) влаштувала летовища коло нашої границі, щоб приймати, без сумніву, в себе літаки другої нашої сусідки (Франції). Маємо перспективу подвійного наступу з двох кордонів. Страшне!... Перше хто вів війну? — Військо. А завтра? Завтра воюватиме вся нація. Розумієте? Вся нація! І зброя ворогів буде скерована проти всієї нації, бо вона матиме одне найважливіше завдання — зломити спротив не війська, а всієї нації... Військо ж — тільки маленька частинка того загального національного спротиву. Отже і треба бити по цілому, а не по частинах... Розумієте? Я вам кажу зі слів справжніх знавців діла і можу вас запевнити, що ніколи ще війна не була такою смертоносною й страшною, якою вона стане за панування авіації. Нація, себто народ, хоча б і за війни, хоче жити й продукувати. Більше того: від її здатности продукувати залежатиме боєздатність війська для оборони і наступу. Отже, закон війни вимагатиме зробити неможливим все життя нації, знищити всяку можливість продукувати...

— І ви вважаєте це можливим?

— Не тільки можливим, а неминучим! У недавній полеміці між одним німецьким критиком і італ. війсьним журналістом вияснилося, що одна повітряна фльота з 300 літаків, озброєних (кожний) двома тонами газів, може знищити за один лет в десятих ріжних містах до 50.000 осіб. Себто: за 8 днів ця повітряна фльота, забезпечивши собі панування в повітрі, може знищити до 4.000.000 осіб у 80 ріжних містах. Додайте до цього неминучу дезорганізацію адміністрації й обслуги, страшно напружен-

ня нервів у несвідомості й незнанні, проти котрого саме газу треба боронитися, паніку і божевілля...

— Страшне!

— Правда? Жахлива картина! Але не з моєї вини. Таку саму картину вам змалює кожний знавець воєнного летунства.

— Але ж існують засоби оборони...

— Засоби оборони? Певно... У нас же величезні кадри міліції проходять спеціальну муштру для протилетунської оборони. В цьому відношенні ми можемо бути спокійні, — ми забезпечені краще, ніж будь хто інший в Європі... Кожна маленька купка міліції в найменшому містечку Італії — це вже пост протилетунської оборони, але...

— Але?...

— Але... нема такої сили, що могла б цілковито забезпечити від нападу літаків. Недавні експерименти і вправи в Лондоні і в Одесі виказали це цілком ясно. Адже Англія витрачає на охорону самого лише Лондону 250 мільйонів, себто стільки, скільки Італія на охорону всього півострова! А тим часом зверніть увагу на конфігурацію нашого півострова, зо всіх боків відкритого: як можна успішно охоронити одночасно і промислово-воєнний трикутник Торіно-Мілян-Генуя, і Падуанську долину, і цю нашу столицю Рим?! Скільки батарей треба було б поставити, щоб охоронити наші лише дійсно життєві пункти?!

— Отже? З того мають бути якісь висновки...

— Отже, не маємо ніякої іншої надії, як наша власна активність, готовість до бою кожної хвилини, кожного

менту. Ви знаєте, найкращою охороною в найдавніших часах був — наступ. Мусимо бути готові, при першій же потребі, перенести наші сили на чужу територію: це — єдина можлива оборона, бо інакше треба було б забагато сил, щоб змогти спаралізувати навіть незначні сили ворожого наступу. У теперішньому світі з залізною логікою виграє лише той, хто постійно вправляється, хто постійно тримається напоготові, хто — постійно і творчо активний...

Над нами фльота з двохсот літаків здійснює такий гуркіт своїх моторів, що розмова мимохіть уривається...

13 червня 1930. Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Гадаю, що цей лист знайде Вас уже в Женеві.

З литовським паспортом, очевидно, нічого не вийде, бо, не вважаючи на добру волю Лазорайтиса, в посольстві при Квіріналі до справи поставилися дуже бюрократично (на мене робить враження, ніби вони образилися, що я до них не звернувся безпосередньо. О, люди!), і тому вислали справу до Ковно, і то лише в понеділок 9-го, отже, відповідь ніяк не може прийти скорше від вівторка 17-го, що для мене запізно. Коли я пропонував вислати телеграму на мій кошт, то квірінальський секретар почав ухилятися на всі боки: мовляв, небезпечно такі справи телеграмами трактувати.

Отже, я добуваю нансенівський паспорт і, певно, добуду, тільки що це мені коштуватиме яких 100 лір. Візою в швейцарськім посольстві (власне, обіцянькою, на підставі моїх документів і листів) я вже заручився. Отже, думаю виїхати в вівторок 17-го ввечері, але чекагиму ще Вашого потвердження про день Конгресу, бо Ви писали, що він ще не певний.

Щодо «Антиевропи», то я мав нарешті вчора побачення з Гравеллі (директором журналу) і Габріеллі (редактором) і виніс враження, що нічого поважного там немає. «Приятельські балачки» без можливих конкретних наслідків. На ніяку акцію для нас вони не здатні. Але були б дуже раді, коли б ми щось зробили. Налягають на те, що б ми головну увагу звертали на Малу Антанту, яка,

разом із Францією, намагається скристалізувати Європу. Прийняли дуже добре думку про посилку нашої молоді до Італії на вчення, але коли я підніс питання стипендій, то отримав відповідь:

— О, ми знаємо, що ваш Комітет має гроші...

Я здивувався.

— А так-так, ви ж навіть маєте багато чого купувати, — і рухом пояснив, що, мовляв, ми маємо купувати зброю.

Я подумав, що, може, щось йому в цій справі говорив Анд-кий, і зазначив:

— Так, але власне тому у нас не вистачає на все... а тут іде справа про ширення вашої культури, забезпечення ваших впливів, про що міністр виховання Джуліані говорив у Парляменті, закликаючи звернути на цей пункт особливу увагу...

Але я ясно бачив, що це все речі — не їх компетенції. Тим менше — військові школи. Тільки Габріеллі подав думку, що, коли б наша молодь училася по італ. університетах, вона могла б проходити військову науку по університетських міліціях. Це — думка слушна.

Наслідки відвідування Польщі міністром Гранді теж виявляються. Габріеллі (Гравеллі взагалі уникає балакати і виглядає трохи прибитим) каже, що загалом українська справа дуже трудна тим, що вона двостороння (себто якраз протилежне тому, що раніше говорив Гравеллі), бо Україна поділена між Росією й Польщею. Коли б був лише один ворог, було б далеко легше (новина!). На його думку, треба йти етапами, відмовившись від одного

фронту, і т. д. Себто, приходимо до уенерівської концепції...

Щодо моєї статті і змісту моїх українських статей, то Гравеллі сказав, що вони підуть у черговому числі, — він зробить із них, мовляв, одне ціле. Про меморандум і не згадували.

Ще прийдеться чимало нам попрацювати, щоб щось випрацювати! А головне — працювати всередині. Що ж до закордону, і зокрема Італії, то приходить обмежуватися на поширення особистих зв'язків та на спорадичні виступи в пресі, коли трапляється нагода.

Проф. Мільборіні, що про його статтю в Бюлетені Географічного Товариства я Вам писав, відповів мені дуже мило, подякував за мої завваги, визнав, що дійсно в нашій національній термінології страшна плутанина, якої він не був в стані перебороти, але, ознайомившись із моїм листом і моєю брошурою («Росія і Україна»), дасть при найближчій нагоді до Бюлетеня відповідну замітку в указаному мною напрямку. Це вже приємно.

Покищо це — всі мої новини. Моя жінка Вас щиро вітає.

До скорого побачення. Ваш...

16 червня 1930. Одержав листа від Бойкова з Женеви з дня 14 червня:

Вельмишановний Пане Онацький,

Сьогодні наспів сюди лист голови ПУН п. Коновальця, в якому доручає мені сповістити Вас, що намічена ним конференція в Женеві розпочнеться дня 22 ц. м. Мабуть, Ви писали вже до Праги голові, що зможете прибути на Конференцію. З огляду на те, що голова не згадує про висилку грошей на подорож, треба припускати, що він розрачується тут після Вашого приїзду.

Про час Вашого прибуття до Женеви прошу сповістити заздалегідь.

З правдивим до Вас поважанням...

18 червня 1930. Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Вельмишановний Пане Полковнику!

Коли я писав Вам, що литовське посольство при Квіріналі образилося, що ми звернулись до нього за посередництвом посольства при Ватикані (Лазарайтіса), а не безпосередньо, я не помилявся. Мое внутрішнє чуття, під час першої візити до секретаря Соколовскаса (що прийшов на місце мого давнього приятеля Станейка, що часто в нас бував і одружився з одною італійкою в нашому ж таки пенсіоні), мені підказало вірно. В тому я переконався сьогодні.

Отже, тим часом, як посольство при Ватикані, і міністр Саудіс і секретар Лазарайтіс ішли мені в усьому на зустріч і були певні того, що я пас одержу, Соколовскас зразу ж заявив мені, що він — «сумнівається». І, очевидячки, так та справа до Ковно і пішла «з сумнівами». Мало того: пішла в триденним замізненням! Інакше, як на саботаж, я на цю справу не можу дивитися.

Коли я попросив Соколовскаса вислати до Ковно телеграму на мій кошт із запитом (і з заплаченою відповіддю) про наслідки листа з числом таким-то, щоб навіть і змісту його ніхто сторонній не міг догадатися, він мені знову відмовив, — мовляв, це занадто небезпечна річ — пашпорт, що б про нього зноситися телеграфом. Коли я переказав це Савлісові і Лазарайтісові, вони тільки плечима знизали...

Отже, я зразу кинувся добувати нансенівський пашпорт, і, хоча мені обіцяли зробити його якнайшвидше, все ж бюрократична машина ходить таки досить мляво.

Тому я протелефонував сьогодні до Соколовського з запитом, чи нема відповіді з Ковно.

— Нема.

— Я хочу вас повідомити, що виїду не 17, а 20-го, в п'ятницю. Тому, коли б тим часом відповідь прийшла, прошу вас, з ласки вашої, мені протелефонувати.

І уявіть собі, цього чоловіка ніби яка муха враз укусила:

— Прощу до мене з подібними проханнями не звертатися!

— Чому?

— Бо я дивуюсь, як ви після такої виняткової речі, як паспорт, наважуєтесь (чуєте, наважуюсь! Є. О.) звертатися ще за повідомленням...

— Але ж це для вашої зручності, щоб вам моїми телефонами не докучати...

— Нема тут взагалі чим надокучати. Ви мали їхати 17-го. Пас 17-го не прийшов, і справа скінчена.

— Але ж я їду 20-го, а не 17-го...

— Мене це не обходить.

— Як то не обходить? — відповідаю і я вже досить понервовано. — Мене повідомлено, що Конференція, на яку я мав їхати, пересунена на 22 червня, і мені здається, що нам, маючи спільного ворога, треба один одному допомогати...

— Нас ніхто про відсунення Конференції не повідомив, і це вже інша справа. Ви паспорт просили на 17 червня, а 17 червня пройшло, і відповіді з міністерства нема. Справа скінчена.

— Вибачте, що наважився вас потурбувати...

Бачите, що за тип! Коли він міг аж так образитися, що я міг «наважитися» попросити його мені протелефонувати, можна собі уявити, як він образився, що до нього ми звернулися через Лазарайтиса, якого він, напевно, вважає рангом нижчим від себе...

В усякому разі цієї справи так залишити не можна, і, якщо є у Вас солідні зв'язки в литовському міністерстві зак. справ, Соколовскаса треба постановити на місце, щоб він знав, що говорити таким тоном з нами не належиться, і що саботаж у наших офіційних зносинах — злочинний, бо б'є не тільки по нас, а і по Литві. Треба в'яснити, якщо вже про це йде, що мій «чин» не нижчий, а вищий за «секретарський чин» п. Соколавскаса. Та, зрештою, не було б нічого понизливого для його секретарської «гідности», коли б він мені протелефонував... Правду кажучи, такої зарозумілості та нерозуміння своїх обов'язків, як у того Соколавскаса я ще не зустрічав... «Союзнички!»

20 червня 1930. Одержав листа від полковника Є. К. з Берліну з дня 16 червня:

Дорогий Пане Онацький!

Вашого листа і Вашу картку, адресовану до Мартинця, одержав. Я вже проїхав Відень і Прагу і зараз сплджу в Берліні. Сьогодні ввечорі, або завтра в полудне, виїжджу в Женеу і буду там найпізніше в середу в полудне.

З уваги на те, що Сціборський пише мені, що має трудність в одержанні проїздних документів в Парижі, і ця справа не зможе бути скоро поладжена, як десь біля 27 червня, хочу я переложити реченець конференції на 27 червня. Не знаю тільки, чи в цьому реченці зможе приїхати Андрієвський. Я пишу до Андрієвського і прошу його повідомити мене телеграфічно про те, чи зможе він перекласти свій виїзд до Женеви з 22 на 27 червня. Коли одержу від нього відповідь, протелеграфую Вам остаточний реченець конференції. Не виключено, що треба буде відбувати конференцію й без Сціборського.

Прошу ласкаво негайно після одержання цього листа вислати мені — вже на мою женевську адресу повідомлення, як мається справа з Вашими проїздними документами, а зокрема, чи одержали Ви яку відповідь з Литви.

Здоровлю Вас щиро...

Зараз же відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Вислав Вам сьогодні телеграму: Не могу приїхати, паспорт не готовий.

Підвели мені італійці. І хоч попереджав я Вас, що вірити їм не можна, бо обіцяють вони багато, а роблять

замало, але не знав, що дуже швидко мусітиму сам це на собі пізнати.

Вони так мені обіцяли зробити все на термін, що я дійсно був певний, і тому не чіпав моєї важкої артилерії, що своїм тиском могла б дещо зробити. Подумайте: вони мені ще сьогодні вранці говорили, що справа вже не більше двох годин, а потім нараз:

— Треба подождати кілька днів, бо виникли нові труднощі!

Що за труднощі, не кажуть. Знаю лише, що ці «труднощі» вийшли чомусь із вищих сфер міністерства. У чому річ — не розумію.

Намагався спіймати Гравеллі, але скорше від 7-ої години вечора його в редакції не буде, а де буде, хто його зна... Думав звернутися до міністра Боттая, що мене трохи знає, і навіть вечеряв раз у нас у пенсіоні, — але хіба за кілька годин це можна влаштувати?!

Отже піду ще раз сьогодні до міністерства, — якщо вдасться прискорити бодай на завтрашній ранок, то ще вкїду, а ні — то ні. Але надії майже не маю. Увесь тиждень, через цей паспорт не міг нічого робити, ні писати. Знервувала мене ця тяганина — зайвий вияв, що то за доля безбаченків!

Щодо швайцарської візи, то вона в мене забезпечена, — на жаль, не там я забезпечився, де треба було. Занадто довірився — перше обіцянкам Лазорайтіса, а потім — італійських урядовців.

Така мені шкода, що Вам і сказати не могу! Так мсні хотілося всіх пізнати, зо всіма переговарити...

Прошу всіх щиро вітати від мене. Доброї праці!

23 червня 1930. Лист від полковника Є. К. з 21 червня:

Вельмишановний і Дорогий Пане Онацький,

Всі Ваші листи і телеграму одержав. Зокрема телеграма наробила мені багато турботи, бо наслідком її мусів я в останньому моменті перекласти конференцію на 29. Дуже жалко, що Ви не почали негайно після мого виїзду старання про нансенівський пас. Маю надію, що такий пас Ви протягом слідуючого тижня видобудете, і на слідуючу суботу зможете виїхати до нас на конференцію. Мені дуже залежить на тому, що б на цій конференції Ви були присутні.

Ваш інцидент із Соколовскасом пересилаю сьогодні до Ковна з рівночасним проханням поучити того панка, що б був більш чемний супроти наших представників, як теж, що б коли це буде їм можливе, вони там з місця вислали телеграфічне доручення литовському квірінальському посольству в справі видачі Вам пасу. Дуже я цікавий, який наслідок буде мати ця інтервенція. Незалежно, одначе, від її вислідів прошу Вас ще раз старатися про нансенівський пас.

Вчора телеграфічно повідомив я Андрієвського і Сціборського, як теж і Вас про те, що конференція відложена на 29. Андрієвський і Сціборський приїдуть в неділю перед полуднем. З уваги на це можете виїжджати з Риму або в п'ятницю ввечері, щоб бути в нас в суботу ранком, або в суботу ранком, щоб бути в нас в неділю ранком. На кожний випадок прошу повідомити мене своєчасно, коли

приїдете в Женеvu, щоб заздалегідь можна було для Вас підготувати квартиру.

Про висліди моєї поїздки писати Вам не буду, бо при нагоді побачення перекажу Вам усе точніше усно.

Здоровлю щиро...

26 червня 1930. «Дуже мало хто з нас, — пише торинська «Ля Стампа», — знає українські пісні, хоч які вони цікаві та гарні. І тому п. Млада Липовецька, відома культурна діячка, письменниця і співачка, бере на себе завдання зазнакомити нас із ними... Під супровід артистки п. Ольмо проспівала вона вісім речей: одну епічну, другу — ліричну зі скаргами молодої дівчини, третю про дівчат чарівниць, що отруюють своїх зрадливих коханців, та інші — блискучі, дотепні, ніжні. Співачка дуже гарно вив'язалась із свого завдання, виявляючи не абияке відчуження тексту, і збирала, разом із загальними оплесками, щиро заохоту до продовження своєї праці в знайомленні італійців із такою цікавою музикою»...

Попередив концерт короткий виклад самої ж таки п. Млади Липовецької про українську музику і поезію, і деклямація із віршів Т. Шевченка в італ. перекладі гп. Млади Липовецької та Цезаря Меано. Деклямував вірші з великим мистецьким успіхом п. інж. Негрі.

«Головною метою всього концерту, як повідомляє «Ля Газетта дель Пополю» в Торіні, — було ознайомити італ. культурну публіку з великим українським поетом, якого Кобзар у першому італ. перекладі Липовецької та Меано має власне цими днями з'явитися на італ. книжковому ринку в виданні Паравії».

Переклад Кобзаря на італ. мову підготовлювався вже давно — ще з часів нашої Дипломатичної Місії та Пресового Бюро в 1919 р... Тому, треба думати, що він виправдає таку довгу підготовчу роботу, проваджену, правда, в дуже несприятливих обставинах, — і принесе українській справі чималу прислугу, виносячи на безсторонній

осуд европ. культурних читачів перли нашої національної поезії.

На жаль, у цій справі так мало ще робиться! Не вистачає культурних сил. Особливо в Італії. Українці в Італії — ніби самотні пальми в величезних просторах безводної Сагари: так довго треба їхати і за ними шукати, аж поки надібаєш нарешті приємну прохолоду гостинної оази і нап'єшся погожої води з незабрудненого джерела... Але-ж, зате, як уже надібаєш, як уже нап'єшся, яка радість і розкіш!

Не штука зеленіти похилій вербі на вогкій чорноземній леваді. Не штука співати в гурті радісний гімн весняному сонцю. Але скільки сили і витривалости треба, — і, мабуть, також палкої любови до життя і живих, — щоб зберігати зелене верховіття в безводних пісках, на самоті, під ударами сухого, палючого вітру, під страшним натиском чужої — і так часто! — ворожої стихії...

Коли я вперше познайомився з Младою Липовецькою, — було це в Римі одинадцять років тому, — не вміла вона ні одного слова по-українськи і т. зв. нашим офіційним українством ні чим не була зв'язана. І коли б не наша національна революція, певно, захлинула б її російщина всує із італійщиною, і ще один талант і багата артистична натура випали б із нашої національної скарбниці.

Та досить було першій луні українського національного відродження докотитися до Італії, як п. Липовецька опинюється серед нечисленних оборонців української ідеї в Італії. І продовжує, як бачимо, боронити її й далі,

вивчившись рідної української мови на чужині, дарма, що відірвана від своїх людей, — зі свідомости обов'язку повернутися до свого народу не тільки в безкорислій для нього ідейній праці, але й в психологічній спільності чуттєвих та розумових сприйнять і виявів.

З приватних листів про незвичайно мистецьке деклямування віршів Т. Шевченка п. Негрі довідуюся, що воно зробило величезне враження, і частина зворушених слухачів втирала сльози. Це — проречистий доказ сили Шевченкової музи, яка простим ядерним словом вміє промовити до серця і чужинців. Одночасно, це служить і доказом, що вмілі перекладачі затримали всю експресію шевченкової поезії. Але вони захотіли зробити ще більше.

Вони, — а власне п. Липовецька — в своїй вступній промові навели українську легенду, що мала задалегідь зворушити слухачів і підготувати їх до співчуття та жалю до «бідної, обездоленої України». Читаємо в торінській «Ля Стампа» у справозданні про цей концерт:

«Одна українська легенда оповідає: Коли Господь створив народи, кожному дав свій дарунок, кому дав багатство, кому вмілість і т. д. Коли ж нарешті всіх наділив, побачив, що був ще хтось, хто нічого не отримав. Це була — Україна. І, не маючи вже нічого іншого до дання, дав Він їй вміння співати»...

Сумніваюсь, щодо народности такої «легенди». Нарід такої сентиментальности не знає. Ця легенда, певно, витвір когось із тих наших інтелігентів - українофілів, що, не вміючи користати з величезних скарбів, якими обдарувала натура (і Бог!) українські землі, вмів лише скар-

житися, сумувати та кохатися в «малоросійських піснях» та варениках.

До цього нам годі вертатися! Не скаргами на нашу не долю та «розжалоблювання» слухачів маємо ми пробивати наш шлях, лише творчою невпинною працею. У кожного з чужинців забагато тепер і свого власного лиха та жалю, що б обтяжувати його ще й чужим. Кожний з них шукає собі розваги, чогось, що могло б його захопити, чогось романтичного, — і тому поспішає до кіна з незвичайними пригодами або до поліційно - детективних романів, що уносять його з буденно - нудного й часто злиденного життя в світ несподіваних героїв чину, — доброго, чи злого, аби лише чину.

І тому тримати когось за гудзик, заливаючи йому білу сорочку гіркими сльозами про своє безталання, в наші часи просто небезпечно: якщо він, зі звичайної європейської чемности, в перший раз від вас не втече і навіть — може, й щиро — утре й собі якусь там сльозу, — то на другий раз, будьте певні, обходитиме вас десятими вулицями. Цікавість теперішнього світу можна **ввеличити** дійсним героїзмом, піднесенням непереможного чуття (чого так багато в Шевченка), але не намаганнями **викликати** чиясь співчуття, що лише нас принижує, і що його, напевно, не хотів би собі і Шевченко.

Ось передо мною останній зразок московської анти-большевицької пропаганди: колірний образок, що його видала якась анонімна католицька організація (про офіційні церковні сфери в цьому випадку не можна й думати), що стоїть у зв'язку з московськими монархічними організаціями. На тім образку — велика земна куля з

цілком ясним обрисом Європи і Азії. Долішня частина вкрита хмарою диму, що йде з поставленої долі кадильниці й — цифра 700 (символізм мені не ясний), а з неї виходить симетрично сім язиків полум'я. Через усю майже Європу (в тім і через Україну) та Азію йде великий напис — «Руссія» — Росія. Ззаду темної кулі і над нею стоїть розп'яття, і з рух та ніг Христа спливають на весь простір, зайнятий написом «Руссія», цівки крові. З другого боку образка — молитва по московськи і по французьки до св. Терези за російський народ, що б Бог дав йому «стойкість у вері і преуспієння в любові к Богу і ближнім».

Як бачимо, жадного наміру викликати якесь співчуття! Навпаки, неприхована ідея величі, що для неї використують навіть найсвятіші релігійні почування, та явне бажання виглядом крові Христа, що символізує кров усіх замучених у Большевії, викликати обурення, — не співчуття! — а саме обурення. Бо співчуття лише розслаблює душу, обеззброює її, осолоджує приємним, але безплідним зворушенням, а обурення кличе і спонукає до чину...

27 червня 1930. Одержав від полк. Є. К. листа з 25 червня:

Дорогий Пане Онацький,

Саме одержав я з Кавнасу телеграму, як відповідь на мого листа, якого я туди вислав, сейчас після одержання від Вас відомостей про інцидент Ваш з Соколавскасом. Телеграму залучую і прошу Вас негайно після одержання цього мого листа вислати свої генералія і знімку та опис особи на слідуючу адресу:

I. Bartovcius, Duonalcio Gatvo 6, but. 2. Kaunos, Lithuanic.

В листі прошу покликатися на мене.

На мою думку, нічого не зашкодить, коли будете мати пас.

Про оборот справи прошу при нагоді сповістити Лазорайтиса.

Очікую від Вас вістки, коли приїдете і здоров'ю Вас щиро...

Привіт від мене Вашій Вш. Дружині.

Насті прошу передати, що я вишукав вже для неї гарного хлопця.

Зараз же відписав:

Дорогий Пане Полковнику!

Ваш лист із телеграмою отримав і зараз же вислав п. Бартовіціусу дві фотографії, опис моєї особи та всі потрібні дані. Протефонував, на всяк випадок сьогодні, в останній день від'їзду до Женеві, до Соколавскаса:

— Чи нема чого з Ковна?

Відповідає м'якше, що мені треба подати регулярно прохання до міністерства.

Я подякував, розуміється. Маю враження, що ця відповідь із Міністерства вже давно в нього, але він, бачте, таки не протелефонував. Тому прохання до міністерства (на франц. мові) я вислав просто до Києва, зазначивши, що всі потрібні дані про мене має подати п. Бартовіціус, що ласкаво взяв на себе всі турботи в цій справі.

Щодо нансенівського пасу, то знаю з певних джерел, що пас був мені дійсно виготовлений на минулу п'ятницю, але саме в останній момент хтось («Мусите мати якогось ворога!») вклав палицю в колесо. Поліція, як місцева, так і центральна цілковито за мною і дає найкращі відзиви. Але час я втратив, бо справа з міністерства внутр. справ повернулася знову до поліції і мусить проходити знову всі інстанції.

У Паріні, до якого дав мені листа Гравеллі, я пробував побувати три рази і кожного разу безуспішно: саме тепер зайнятий по міністерських комісіях і не приймає нікого. Іти ж до його в невизначені години не хотілося, бо, зрештою, не знати, як би він до того поставився, а тим часом він нам, певно, ще буде дуже потрібний.

І лише в міністерстві закл. справ іде все гладенько: днів через п'ятнадцять матиму вже, як журналіст, знижку знижкових квитків по залізницях (70% знижки), а коли б потребував їхати в цих днях, мусів би лише заявити за день-два та визначити шлях, і мені зараз же дадуть проїдний квиток із знижкою.

Сьогодні, після двотижневої перерви, написав нарешті

одну статтю до «Діла». Боявся вже, що зовсім забув писати, тає мені все не йшло... В дійсності, це дуже трудно поєднати — біганину і писання, особливо ще при цій спеці.

Всі ми шлемо Вам щирий привіт.

Назорайтіс у Фьуджі (купелева місцевість) і повернеться не скорше першого липня. Тепер тільки спробуй когось знайти...

Прийшла телеграма від полковника:

Конференцію відкладено.

28 червня 1930. Лист від полк. Є. К. з 26 червня:

Дорогий Пане Онацький,

Вашу телеграму і лист одержав. У міжчасі вчора я вислав Вам листа і долучив телеграму, яку одержав з Ковна, і в якій домагалися висилки Ваших світлин для виготовлення там пасу. З огляду однак на поспішність справи, віднісся я сьогодні телеграфічно до Ковна та просив я, що б мене з Ковна сповістили телеграфічно, чи це сив я, що б мене з Ковна сповістили телеграфічно, чи переслали телеграфічно доручення литовському посольству при Квіріналі, щоб воно видало Вам пашпорт. Рівнож продається провести. Після одержання позитивної відповіді сповіщу Вас телеграмою, і Ви підете тоді до посольства і зажадаєте пашпорту. При цьому зазначаю, що на литовський пас Ви не потребуєте брати швейцарської візи.

Назагал, я трохи злий на Вас, бо перед моїм виїздом із Риму ми були всталими, що, незалежно від старань про литовський пас, Ви почнете зразу старатися про одержання нансенівського пашпорту.

Коли б у Ковні не погодилися вислати телеграфічне доручення до їхнього посольства в справі видання Вам пасу, тоді незалежно від того висилайте свої світлинки, щоб на майбутнє мали Ви можливість виїзду з Риму. По моїх обрахунках такий пас з Ковна Ви зможете одержати тільки десь в слідуєчому тижні, і для того немає що надіятися, що б після одержання такого пасу могли Ви ще поспіти на нашу конференцію. Коли б однаке прийшов Вам пашпорт з Ковна у вівторок, і Ви у вівторок могли б виїхати з Риму, в такому разі телеграфуйте мені, а я задержав би панів ще на четвер у Женеві. Все це на випадок,

якщо, коли б завтра з Ковна не прийшло телеграфічне доручення видати Вам пас у Римі.

Є ще один спосіб, в який могли б Ви до нас приїхати, а саме — чи не могли б Ви постаратися там протягом суботи туристичної карти, яку можна дістати в туристичному клубі, а яка управнює до переходу границі на віддаль певного числа кілометрів? Коли б Ви, однаке, границю перейшли, то могли б безпечно їхати далі, бо тут у Швейцарії ніхто за документами не питає, а перепочувати могли б у нас і не потребували б тут зголошувати свого побуту. Прешу над тим подумати і поробити старання, — знов, розуміється, на випадок, коли б завтра з Ковна не прийшла телеграма.

Дуже жалію, що я зразу не почав старатися у Ковні, бо зовсім певно досі вже була б справа полагоджена. Скомплікували Ви самі ситуацію зі своїми запевненнями, що одержите нансенівський пас.

Здоровлю Вас щиро...

Телеграми прошу посилати на приватну адресу п. Бойкова, а не на скриньку, бо через це припізняється її одержання.

Boykiw, 9, rue d'Italie.

Дістав листа також від З. Пеленського з 24 червня:

Вельмишановний Пане Онацький!

Я отримав Вашого листа, разом із статтею про «Етнічну Державу». Я дав доручення адміністраторці вислати Вам зшитки Енциклопедії, отже посылка відійде разом із цим листом.

Я був недавно на побаченню з Євгеном М(ихайло-

вкчем); він мені оповідав багато хороших речей про Вас і про Ваші знайомства. Значить, діло всетаки розгортається. Не буде Вам дивно, що з особливим зацікавленням я слухав і читав дещо про Ваш контакт з Грав. і Габр. і Антиєвр. — Також і про балачки п. А. з Гр. Сподівався, що побачу Вас у Празі особисто, тим більше, що мав перед тим деякі дані думати, що будете. На жаль, Вас не було.

Я їхав на побачення з Є. М. із дуже сконкретизованими плянами відносно Вашої особи. Далі я певний, що ці плани будуть здійснені, бо цього вимагають обставини і взагалі вся лінія нашого розвитку. Справа в тім, що нашу емігр. в Чех. Слов. слід би якнайширше зліквідувати, залишаючи лише експоновані слухові пости. Прага не є жадним вікном на світ, і не в Празі робиться сучасна історія. Натомість у Празі сидить цілий ряд наших людей на цілком непродуктивних постах і місцях, і все це слід би змобілізувати і перекинути або ще далі на захід, або до краю. Це друге важніше. Отже, в плані цієї ліквідації і перегруповки сил, я обстою думку, що б РН забрати з Праги, перенести до Риму і віддати Вам її редагування. Натомість теперішній редактор мусів би переїхати до краю. Думка перенести РН до Риму має свої глибші узаasadнення так само технічної, як суттєвої і політичної натури. Найважливіше те, що в даному разі РН була б тою осередньою точкою, довкруги якої міг би групуватися наш центр у Римі, а створення такого центру в Римі, на мою думку, необхідне. Де хочете, але він мусів би знаходитись якраз там, де знаходять свою підпору всі «справедливі іредентизми». Це була б точка опори. І, думаю,

що ми мали б можливість говорити з людьми цілком інакше, коли б нам РН виходила в Римі.

Друге важне те, що РН покращала б якісно. Зараз її мало хто читає, а це з двох причин: через слабо налаштований кольпортажний апарат в краю і з огляду на змістову нецікавість. Я переконаний, що Ви повели б діло інакше, надаючи РН менше формальний, але більше політично-змістовий характер. РН зараз страшно схоластична і запнута на всі гудзики. Ані трохи не посідає революційного еляну. Я й не дивуюсь: наш брат «революціонер», особливо ж той з Галичини, має завсіди стару австрійсько-консервативну канцелярійну душу. Обструговують Вам РН перед випуском до того, що вітруть всі гострі грані, заокруглять, вирівняють, вигладять; в ефекті получается наоливлена пілюля, що без труду проковтується кожним.

З перенесенням РН до Риму була б для неї користь по змісту, а взагалі для справи користь політична, бо ми мали б біля чого закріплюватися в Римі.

Я висунув ці проєкти в Пр., і мені було сказано, що їх здійснення не виключене, одначе, це мало б статись не скорше, як за 3 місяці. До цього часу теперішній редактор мусів би зліквідувати багато справ, щоб могли до краю перенестися. Я з усею рішучістю стоятиму за таке вирішення справи, а це із тих мотивів, що присутність М(артинця) в краю необхідна. Інакше я зліквідую все орган. діловодство. Сам не даю ради, і мусить він вертатися; а то існують прориви в орган. ставленню справи, які є просто катастрофічні.

Правда. Прохаю Вас подбайте про висилку чергових

матеріалів, бо я рішився пустити Вашу збірку в 3 аркушах, а до повного об'єму не вистарчає ще одна стаття.

Я був би радий, коли б Ви висловились на порушенню тему РН.

Прийміть вислови моєї пошани...

П. С. Прошу, пришліть нам відносно число Антиєвропи, де є статтейка «Антиєвропа в Україні», себто передрук із Вашими статтями в УГ.

ЗП.

30 червня 1930. Вчора святкували в Римі день св. Петра.

Святкували подвійно, бо не лише пам'ять найпершого апостола згадували, але й нових святих канонізували — черця Теофілія де Кортє, корсіканця (1676 — 1740); кардинала Роберта Белярміна (1542 — 1621), капуанського архієпископа і професора Римської Колегії, якого протестанти називали найгіршим ворогом Галілея; а також вісім канадійців, замучених на території теперішнього штату Нью Йорку між 1640 і 1649 роками.

Народу в базиліці св. Петра зібралося сила, найревніші поприходили вдосвіта, щоб своєчасно зайняти кращі місця й придивитися ближче врочишому походові кардиналів із Папою на «седія джестаторія» (похідний папський трон).

Потім одна англійка оповідала мені з захопленням, що бачила Папу так близько (встала о пів-до-п'ятої рані, а Служба Божа починалася о восьмій!), — що могла б його рукою дістати. Але «дістати» не наважилася, а тільки, як і всі, кличала до хрипоти «Еввіва, Папа!» і вимахувала хусточкою з паризькими пахощами.

А дивитися таки було на що: в поході взяли участь 80 єпископів і 22 кардинали, всі в червоних далматиках...

Цього дня звичайно сила побожного люду з усіх кутків Риму приходять щороку вранці до базиліки св. Петра поклонитися могилі опікуна міста і поцілувати ногу, вже напівстерту поцілунками, його бронзової статуї, вбраної

— лише на той день — в папський одяг. Довга черга, і кожний перше вклоняється, потім швиденько тре білою хусткою ногу і цілує. Біла хусточка — вплив модерної гігієни, — перше витирали просто рукою. І от-скільки

треба таких витирань, щоб бронзова нога поволі танула, танула?... Одного разу, її вже кажуть, доливали, а тепер знову вона наполовину вицілувана...

Учора до базиліки св. Петра, вперше за сотки років, могли дістатися тільки ті, що мали входні квитки, відмінних — в залежності від різних загород, на які було поділено базиліку, — кольорів. Кожний міг пройти тільки до точно визначеної йому на квитку загороди. І статуя св. Петра залишалася самотня, наче забута, в натовпі людей, що прийшли цього разу зовсім не для неї...

Кажуть, що в базиліці св. Петра влітку і взимку все однакова температура, — це ніби окремий світ, одірваний від усього оточення, зі своїм власним підсонням. Але кількадесятичний натовп змінив незмінну температуру, надавши незліченних кальорій. Було душно, як в розпареній лазні, і тисячі жарівок, що виблискували з мурів, колон, гзимсів та підвішених у безконечному просторі величезних паникадил, були ніби тисячі далеких зірок в мряковинні людських випарів.

Для величезної більшості присутніх, — може й 4/5 — найбільшою привабою свята був урочистий папський похід, бо Служба Божа й канонізування святих відбувались десь там, в імлі, в недосяжних для зору й слуху просторах, де ледве-ледве мріли покручені колонки славного бернінського балдахіну.

І тому йшли — тим часом — балачки на різні теми, але переважно пов'язані з найближчим оточенням — з собором св. Петра і з Ватиканом та його мешканцями.

— Бачили, який Папа блідий, — казав один сусіда другому. — Кажуть, ледве на ногах тримається...

— Та де там! Не далі, як учора було офіційне повідомлення, що Папа цілком здоровий і почуває себе якнайкраще...

— Спростування? — скептично скривився перший. — Знаємо ми ці офіційні спростування! А я вам кажу, Папа незабаром має піддатися операції. Перше не хотів, але тепер уже й сам бачить, що не минути...

— Та звідки ви таке знаєте?

— Звідки не звідки, а знаю. І коли б не те, що кардинал Мері дель Валь — чули? — так несподівано помер на операційному столі, мабуть, давно вже б Папу зперували б...

Помовчали. Тоді з другого боку:

— А німців тепер ніколи не канонізують. Продивіться реєстри всіх нових канонізованих святих за останніх сто років, і, якщо ви знайдете хоч п'ятку німців, частую вас пляшкою найкращого шампану...

Знов із іншого боку:

— Будують, будують... Скільки тих грошей вже вперли! А коли оце така величезна й гарна організація, як Інститут Кардинала Ферарі, банкрутує на десятки мільйонів, Ватикан ані пальцем не рухне, щоб його порятувати... А ви ж самі знаєте, що то за Інститут, скільки він добра робив своїми школами, лікарнями, лекціями та всілякими іншими добродійними установами...

— Здається, Ватикан був би радий, коли б той Інститут збанкрутував...

— ?!

— А так... кажуть, там понатворили були вже стільки всяких підприємств, що Папа про нього й чути вже не хоче... А що будують, то будують! Як собі хоче, нова держава, і в ній все нового треба: самих телефонів понаставляли стільки, що, кажуть, один телефон приходить на кожних трьох мешканців Ватикану... А тепер будуть ще новий університет будувати, що в ньому не тільки духовні, але й цивільні зі всіх кінців світу зможуть вчитися... Медичний факультет, правничий і богословський. Всі виклади ніби в французькій мові, дипломи — важливі в усьому світі...

— Цікаво... Ватикан міг би стягнути до себе кращих учених світу, і учнів, певно, не забракло б... Диплом, визнавані в усьому світі... Але нащо б це Ватиканові здалося?

— Як то нащо? Місіонери повинні знати і медицину, і право, — особливо медицину... Ну, а при них могли б і цивільні вчитися...

Прислухався я мимоволі до тих спліток і не знав, як правду від брехні відділити, але від душі бажав, що б вістка про університет була правдива, і що б і наші студенти змогли знайти нарешті місце, де б могли вільно вчитися, і мати дипломи, як у людей...

**

Відписав З. Пеленському:

Вельмиповажаний Пане Пеленський!

Посилаю Вам останню статтю для брошури — «Італійська Пресвіта (Дополяворо)». Крім того, хотів би, —

коли б була можливість, — щоб передрукували для брошури такі мої статті, як «Будьте, як лви...», та «Ватикан і Україна». А, може, і «Фашизм як реальна політика». Це викликало б деяке подорожіння книжки, але, мені здається, доповнить її в ідейному змислі. Крім того, я хотів би мати на лицевому листі брошури уривок із «Попольо д'Італія» в 1919 в італ. мові, який тут прикладаю. Його можна видрукувати дрібнесенькими літерами. Це було б корисне, бо я хотів би вислати брошуру кільком італійцям.

Тепер щодо Вашого листа. Я мав великі труднощі з паспортом, і тому ще досі ніяк не можу виїхати, тому не міг бути і в Відні, але ці митарства на цих днях, ще-видячки, будуть скінчені.

Щодо Вашого проекту «Розбудови», то я з ним не погоджуюсь. Себто — в тім пункті, де Ви говорите про Рим. Думаю, що з Праги її було б варто винести, але не до Риму. Тут людей цілковито нема, а щодо мене, то я, хоча й міг би вести чисто редакційну роботу, проте, в технічному розумінні журналістичної справи, — цілковитий профан. Мав би ще вчитись. Не маю на те часу. А головне, в Римі навіть української друкарні — не кажу вже друкарів — нема. Отже, це вийшла б законтовна зміна.

Щодо вигляду і змісту «Розбудови», то я теж не зовсім із Вами згідний, — певно, що вона не має значно революційного вигляду, — але ж вона — двомісячник і вельми поважний орган думки, який може імпонувати навіть чужинцєві. Революційним справам мають служити інші видання — більш рухливі. «Розбудова» ж — це

свого роду архів, де збираються матеріали не на біжучий мент, а на довгі роки наперед. Що ж до того, що її мало читають, то це дуже прикро, але що в нас багато читають? На мене стаття в одному з минулих чисел УГ про стан нашої преси зробила просто гнітюче враження: ось де мав би з'явитись у нас «святий примус» — зорганізувати б молодь, озброїти її квитанційними книжечками всіх наших національних часописів і післати від будинку до будинку збирати передплату за вибором, котрий хто хоче орган — чи «Український Голос», чи «Діло», чи «Новий Час», чи «ЛНВістник», чи ще щось, але щоб обов'язково передплатити. І таким чином привчити до рідної національної преси і поліпшити одночасно її стан. Марна забава писати гарні статті та заклики, коли їх ніхто не читає!

Поставити нашу пресу на ноги, ось, на мій погляд — перше завдання нашої молоді. І то власне — примусом! Бо заклики впливають усе на одних і тих самих патріотів, що й так уже тримають завжди кишеню відкриту. Тут треба поширити наше поле і притягти, хоча б і силоміць, тих, хто цих закликів і не читає.

Гадаю, що молодь повинна б збирати для всіх часописів, щоб усі часописи підтримали цю її не легку і не приємну акцію. В тім ми виявили б також нашу партійну безсторонність і національну дисципліну. Самою ж акцією ми здобули б собі стільки приятелів та стільки розголосу, що вона послужила б нам найкращою рекламою.

Подумайте про це!

Здоровля щиро...

3-го липня 1930. Надійшов експресом лист від полк. Є. К. з 2-го липня:

Дорогий Пане Онацький,

З уваги на те, що вчора зовсім несподівано приїхав до нас інж. Андрієвський, який тут зможе задержатись найдовше до неділі, ввесь плян відбуття ширшої Конференції так, як я собі це думав, мабуть, здійснити не можна.

Все ж таки мені хотілось би, що б Ви принаймні могли приїхати тут до нас. На жаль, до сьогодні не маю я телеграфічного повідомлення, чи вислано Вам уже з Ковна бажаний документ. Коли б навіть сьогодні, себто в середу, полагоджено справу Вашого пасу і ще сьогодні Вам його вислано, то, по моїм розрахункам, Ви одержали б його не раніш, як в п'ятницю пополудні, або навіть у суботу ранком і могли б приїхати тільки на протязі неділі, що знова інж. Андрієвському не дуже підходить.

З уваги на те залишаються дві можливості, а саме, що Ви в міжчасі одержите нансенівський пас, і тоді прошу Вас, не гаючи часу, зараз же сідати на поїзд і приїздити до нас, або, коли б і нансенівського пасу Ви не мали, тоді нічого я не мав би проти того, що б інж. Андрієвський виїхав до Італії і, з уваги на його обмежений час, Ви стрінулись з ним десь на італ. швайц. кордоні, прим., в Домодосолі, або в Мілані. Все нещастя тільки, що він теж має нансенівський пас, і що, мабуть, не так легко тут у Женеві одержить він італ. візу. Коли б для того Ви своїми зв'язками могли йому на протязі п'ятниці перед полуднем вистаратись дозвіл в'їзду до Італії, і цей дозвіл переслати йому телеграфічно до тутешнього кон-

суляту так, що б він у суботу ранком міг візу одержати, тоді він у суботу в пополуноді виїхав би з Женеви і під вечір, мабуть, десь коло 6. години був би в Домодессолі, або між 8 - 9 в Міляно.

На кожний випадок, завтра інж. Андрієвський піде до тутешнього італ. консуляту в справі одержання візи. Якщо б йому не вдалося одержати, тоді ми Вам зателеграфуємо, а Вас знову просимо або негайно почати старання в справі одержання для нього дозволу на в'їзд до Італії, або, коли це неможливе для Вас перевести, негайно протелеграфувати.

Ще раз зазначую і підчеркую, що для мене було б більш приємливо, що б Ви старались приїхати до Женеви, бо тут у ширшому гурті могли б ми всі справи основніше перебалакати, а треба Вам знати, що маємо дуже важливі справи, про які писати ніяк не можна, — що більше такі справи, в яких Ваша участь необхідна.

Рівночасно подаю до Вашого відома, що не є виключеним, що нам буде необхідно викликати Вас на телефонічну розмову, тому прошу Вас бути завтра, в четвер між 9 - 10 год. ввечорі дома.

Здоровлю Вас щиро...

Надій на нансенівський пас нема. Якраз учора мій приятель, комендатор Ернесто Туччі, дуже впливова людина, до якої я звернувся за допомогою, отримав від свого приятеля префекта, шефа персоналу Мін. Внутр. справ, такого короткого листа:

«Дорогий Туччі,

Справа про пас для п. Євгена Онацького, яким ти так

дуже цікавишся, ще не закінчена. Я наказав приспішити, але неможливо, що б її було закінчено до п'ятниці»...

Отже залишається надія, що завтра спаде з неба лютетський пас...

Тим часом одержав листа також від З. Пеленського з 28 червня:

Вельмишановний Пане Онацький!

В прилозі посилаю Вам до взгляду один квестіонар берлінського «Німецького Інституту для Журналістики», якого я елево, до речі, і являюсь. Там справді хорошо вчать. Але я не про те. Інститут видає оце підручну книжку про світову журналістику. У книжці буде й відділ «Українська преса». Отже до кожної з газет вислали вичерпні квестіонарі про редакторів, співробітників, кореспондентів, наклад і т. д. Слід би й Вам виповнити свій персональний аркуш. Мабуть, не володієте доволі добре німецькою мовою, отож відносні питання посилаю Вам в українським перекладі. Прохаю подати свої персоналії, по схемці, на листку паперу, а це перекладу, відіб'ємо на машинці і — хай іде до Берліна. Отож, нарешті почнемо появлятися в списках і персоналіях світової преси. Дрібна воно річ, але все ж таки здобуток.

Повідоміть теж, чи рефлектуєте на цей підручник, і чи маю виповнити відповідну рубрику. Розуміється, в прикрих, на жаль, умовах Вашого гонорування з боку УГ., кошт книжки покрити адміністрація.

Доводжу до Вашого відома, що ми рішили випустити Вашу брошуру об'ємом 2 аркушів, закінчуючи збірку «Двома революціями». Хоч як дуже я хотів, що б пішла

ще й «Етична держава», це була б в умовах моєї проклятої друкарні річ технічно дуже складна. Треба б було скласти ще ввесь третій аркуш, і це затягло б видачу книжки до осені, а то з тої причини, що на липень і серпень стримуємо видавання додатку (середущої карточки), і Ваші речі не могли б іти доволі інтенсивно, підряд число за числом. Отже набір мусів би довго стояти, а мій жид не має досить черенок! Отже можете собі уявити, що це за чортівська печатня!

З пошаною...

4 липня 1930. Прийшов наказ литовському посольству при Квіріналі видати мені паспорт. Іду до Женеві.

12 липня 1930. На 15 липня всі держави Європи мають дати відповідь на проєкт Бріана щодо Паневропи.

Італ. уряд і італ. часописи зайняли щодо паневропейської ідеї, відразу явно ворожу позицію. Всі італ. часописи були повні гострих, іноді сатирично-іронічних нападів на Бріана, як автора того федеративного проєкту, і в женеvському «Журналь де Женев» з'явилась стаття самого Муссоліні, в якій він недвозначно заявив:

«Немає тепер в Європі жадної вистарчальної рації для створення паневропейської федерації».

Все ж таке констатування з боку італійського прем'єра не перешкоджає італ. урядові брати найактивнішу участь в обмірковуванні Бріанового проєкту, бо він дає йому нагоду проводити якнайширшу акцію за ревізіонізмом, — акцію, що без Бріанового проєкту, навряд чи змогла б знайти в Європі сприятливий ґрунт.

Французький часопис «Ami du Peuple» з приводу італ. відповіді на Бріановий проєкт пише:

«Італійська відповідь дуже небезпечна. Римський уряд говорить просто про «знищення останніх різниць між народами переможцями і народами переможеними». Така позиція може завести дуже далеко — аж до перегляду теперішнього територіального європейського розподілу. Але якщо тепер виникає стільки небезпечних справ, п. Бріан повинен сам на себе нарікати: він порушив забагато проблем, не маючи жадної можливості їх вирішити. Робити так, як він робить, значить — порушувати без потреби європейський мир. Не треба забувати Німеччину, що, відібравши Надренію, вва-

жає, що для неї тепер усе дозволене, і тим може поставити Європу перед якимсь небезпечним доконанням фактом, — напр., перед австро-німецьким об'єднанням: тоді, в дійсності Європа мусіла б переглядати трактати, і кожний узав би собі все те, що йому більше підходить»...

«Бріанівська ідея, — пише «L'Ordre», — практично неможлива. Але ніякий уряд не хоче це визнати ясно і щиро. Навпаки, кожний з них намагається зискати з неї якнайбільше. І тому, що саме Франція запрошує всі європейські уряди до участі в Паневропі, кожний з них ставить Франції свої особисті вимоги й умови, що мали б бути здійснені за кошт Франції чи її союзників»...

Французький уряд поставлено в необхідність доказувати свою ідеологічну щирість і шукати порозуміння там, де ще донедавна вбачав свою найбільшу небезпеку — в Німеччині. Намагання Франції знайти шляхи мирного порозуміння з Німеччиною датуються не від сьогоднішнього дня, і ще яких три місяці тому в Парижі гостював і був вельми приязно прийнятий п. Абель, голова і представник «Молодої Німеччини», що так само хотіла б єднання демократичної Європи.

Проте іділія франко-німецького зближення була несподівано перервана неделікатною заявою п. Абеля, що європейське демократичне об'єднання не могло б здійснитися без деяких «незначних» уступок з боку Франції — відмовлення від воєнних, дипломатичних та економічних гіпотек, що тяжать над Надренією і Сааром, повернення Німеччині Данціґу та т. зв. польського коридору, надання Австрії права самій рішати про своє приєднання чи неприєднання до Німеччини і т. д.

Тоді ці вимоги німецьких пацифістів і «франкофілів», що загрожували звернутися зі своєю приязню до Італії — «яка пропонує Німеччині свій союз», або навіть до Советів, що з ними гр. Ранцау «домагався дійсного союзу», — викликали враження грому з ясного неба.

Але в наші часи події і почуття еволюціонують дуже швидко, — не дурно ж ми всі відвідуємо кінематографи, де найбільші пристрасті виникають і розгораються до найбільшого ступня протягом однієї години...

Отже, цими днями паризький щоденник «Le Matin», якого близькість до урядових кіл загально відома, знову починає переконувати німців про необхідність погодитися з Францією, запевняючи, що Франція могла б: 1. дати капітали на німецьку розбудову, 2. здійснити демобілізацію плану Юнга, 3. дозволити на зформування в Німеччині війська, гідного великої держави, 4. дозволити на відновлення безпосередніх зносин із Сх. Прусією (отже, фактично знищення польського коридору!).

Інакше кажучи, п. Абель уже здобув 9/10 своєї програми. Відбувається торг, в якому Німеччина не має нічого до втрати, але все — для здобутку. Турбуючись за своє «забезпечення», Франція фактично зраджує своїх давніх спільників, і, віднайшовши одного дня в таборі ворогів колишню спільницю Італію, з переляку викидає за борт ще й другу давню спільницю — Польщу.

Тим часом навіть і Мала Антанта не вагається проголосити, що в італ.-франц. конфлікті затримує найсуворішу неутральність. Франція залишається фактично цілком ізольованою, що зрештою визнає й Бріан, заявляючи

в парламентарній комісії закорд. справ, що «Франція му- сить рахувати тільки на власні сили»...

Бріан заявив також, що в теперішній Європі немає жадних підстав до війни, але ми можемо не вірити цьому офіційному оптимізму, і недаром меморандум італ. уряду в справі Бріанового проекту Паневропи ззначає:

«Ідея забезпечення, коли брати її в абсолютному змислі, породжує ідею необхідності зброєння, а зброєння завжди викликали побоювання і підозріння, стан непевности і відчуття небезпеки та недовір'я, дух війни»...

Ми знаємо, як одночасно з пацифістичними заявами франц. уряду, відбувається зброєння Італії. А на сході Європи озброюються Совети, що, на останньому Конгресі проголосували створення могутньої армії... Життя йде незвичайно інтенсивно, і кожний день приносять із собою все нові несподіванки. А найбільша з них тепер — французька спроба перехопити в Італії провід над європейським ревізіонізмом, перетягнувши до себе Німеччину.

Тим часом ревізіонізм знаходить щирих прихильників і у всемогутніх США. Як повідомляє «Нью Геральд Тріб'юн», відомий сенатор Бора, голова комісії зає. справ сенату, виступив із такою заявою з приводу італ. відповіді на проект Бріана:

«Я вже не раз говорив, що прийде до перегляду Версальського договору та інших аналогічних трактатів, якщо дійсно ми хочемо мати в Європі щось інше, а не озброєний мир. Отже цілком натурально, що я цілком погоджуюся з поглядами Муссоліні»...

14 липня 1930. Прийшов лист від Дм. Андрієвського з 11 липня:

ВШановний Пане Онацький!

Відколи вернув із Женеви, все кручуся вколо справи Л. Н. і щойно тепер дістаю можливість зайнятися нашими ближчими справами. Жалую дуже, що мені не довелося говорити з Вами більше про актуальні політичні справи і порозумітися з Вами докладніше. Особливо жалую, що я не мав нагоди відчитати Вам мого проєкту чинного виступу ОУН в дальшому чи ближчому майбутньому. Однак гадаю, що Вас інформували по моїм від'їзді, і що Ви читали мої доповіді, виготовлені для конференції. Коли ні, то прошу мені про те написати.

Як Ви, певно, зрозуміли, я стою за тим, щоб ОУН вже раз взялася до практично - політичної роботи. Для того власне я і накреслив проєкт виступу, щоб нам встановити основну напрямку, на яку можна було б орієнтуватися і їй підпорядкувати наші чини. Гадаю, що в той спосіб нам легше буде порозумітись межі собою і дати зрозуміти себе стороннім. Бо загальники все матимуть кілька тлумачень, а неузгідненими рухами ми лише творимо заклопот і поплутання в поняттях про нас сторонніх. З другого боку, взявшись до переведення якогось плану, ми тим самим станемо на реальний ґрунт, випробуємо наші сили, набудемо досвід. Згідно порозумінню з Полк., я розпочинаю акцію для переведення мого плану. Будем шукати шляхів і способів його здійснення, що найменше пробувати і підготовляти ґрунт. Щоб події нас не заскочили, і щоб самим підготуватись до них.

Та робота, яку я собі намітив, вимагає участі й по-

чиновности наших політичних відпоручників в різних країнах. У найскоршому часі я вироблю інструкції щодо загальної політики і сподіваюся в той спосіб узгодити нашу роботу на окремих теренах. Як знаєте, я покладаю особливу вагу на Ваш терен і тому хотів би якнайкраще з Вами порозумітись. Дарма, що нині вколо Вас обставини ніби мало сприятливі, щонайменш замотані. Вашим завданням буде знайти ту шпарку, через яку було б можна втиснутись в них і виважити труднощі. Я особисто також працюю в однаковім з Вами напрямку і, щойно справа виясниться, буду Вас інформувати і радитись.

Нині ми, здається, погодилися на тім, що є кінечним подати меморандум відомим Вам способом. Тільки не той, що я виготовив. Чи Ви його читали, і як Ви знаходите моє ставлення справи? Я гадаю, що треба підходити до речі більш прямо і трактувати більш практично. Я вже трохи думав над новим меморандумом і зажадав з Женеви потрібних матеріалів. Темою його мало б бути: східньо - європейська проблема, українська державність і націоналізм, а висновок: український націоналізм — ризикований чинник на Сході Європи. Як Вам видається таке ставлення справи? Буду вдячний, коли зволите подати Ваші думки, а то й тези меморандуму, як то Вам уявляється з Вашого обсерваційного пункту, багато більш сприятливого, ніж мій. Мусимо намацати той нерв, який найбільш чутливий.

Я гадаю, що десь у вересні я конче навідаюся до Вас, щоб бодай розглянутися на місці, а то й проробити певні заходи. Прошу дуже над тим подумати і вже віднині підготувати ґрунт. Гадаю, що не варт чекати до того часу

з меморандумом, але після нової спроби можна буде в-
готувати щось більш конкретне.

Пишіть, як треба підготувати мою поїздку до Риму
з нашого боку.

Пишіть також, яке враження Ви віднесли з жене-
вських нарад. Я охоче поможу Вам зорієнтуватись у досить
нових для Вас відносинах. Шкода, що Ви не побачили
«стару гвардію» націоналізму — пп. Мартинця і Сці-
борського.

Прошу дуже вітати Вашу дружину, яка, може, мене
пригадає, а рівно панну Хорол та її сестру. Зробіть мені
ласку, коли розвідаєтесь, де перебуває її сестра, яку я
зчав ближче, і яка її адреса. Хоч Ви і не виявляєте ве-
ликої охоти, але я дуже Вас прошу писати мені якнай-
частіше про все, що є цікавого і важного вколо Вас.

Згори вдячний за Ваші інформації, прошу прийняти
завірення в моїй пошані до Вас Дм. Андрієвський.

17 липня 1930. Написав З. Пеленському:

Вельмиповажаний Пане Пеленський,

Відповідаю з великим запізненням на Ваш останній
лист з 28 червня. Але саме тоді, як він прийшов, я був
страшенно зайнятий клопатами з паспортом, потім їздив
до Женеви, а, повернувшись, мусів віддатися насамперед
полагодженню своїх пенсійних та літературних справ: му-
сів вирівнювати свої дописи до «Діла» і писати статтю
(відповідь Сосенкові) до ЛНВісника.

Прикладаю тут на листку дати моєї біографії для
німецького Інституту Журналістики. Але книжки того Ін-
ституту, з огляду на її дорогий кошт, прошу мені не ви-
силати. П. Є. К. - це повідомив мене про несприятливий
стан УГ., і тому я не хочу обтяжувати справу купівлею
не конче мені потрібних книжок. І то власне тому, що я
потребував би багатьох українських книжок, голов-
но з історії нашої визвольної боротьби. Отже, як тільки справи
УГ. поправляться, я звернуся до Вас із проханням вислати
мені на кошт гонорару цілу листу книг. Тим часом вважаю
потрібним Вас повідомити, що обіцяних двох зшитків Укр.
Енциклопедії я досі не отримав. Гадаю, що Ви не мали
можливості їх вислати.

Було б дуже шкода, коли б Ви не змогли видати моєї
брошури в цілому, так, як мені хотілося. Нам, для нашої
акції в Італії, конче треба було б мати книжку, присвя-
чену фашизму в зв'язку з українською проблемою. Я про
справу говорив також Є. К., і він цілком згодився зі
мною. Проте, гадає, що Вас спинає власне брак засобів.
Шкода!

Здоровлю Вас з надбанням спогадів Ф. Крушинського,
— дуже цікаві і дуже гарно написані. Має талант чоловік.
Треба його й надалі тримати коло журналістичної праці.
З щирим привітом...

19 липня 1930. Написав Дм. Андрієвському:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський!

По моєму повороті з Женєви, мене чекала сила біжучої нагальної роботи, головню по пенсіону, і я й досі не мав часу навіть привести свої думки і враження до певної системи. Проте, Ваш лист наптовхнув мене на цю потребу, і я, хоч і роблячи щось інше, все жував та переживував наші розмови. І поволі прийшов до деяких висновків, що можуть послужити відповіддю на Ваш лист.

Отже. 1. я побачив нашу відносну кволість у людях і в засобах. Коли ми хочемо повести ширшу акцію, мусимо перш за все поширити нашу базу, — базу інтелектуальну.

Тому 2. я вважаю найбільш нагальним повести акцію по об'єднанню соборницьких елементів на еміграції і в краю. Більше того: я думаю, що, за браком наших сил, ми мусимо всю увагу зосереджувати власне на цьому пункті, і тому т. зв. «зовнішню політику» я відсуваю (в моїх думках) на задній план.

Я продовжую стояти на тому пункті, що з нами, як емігрантами, ніхто говорити не буде. Себто можуть і поговорити — але з величезною затратою нашої енергії і засобів, але без жадних наслідків. Зокрема щодо італ. ґрунту, який Вас спеціально цікавить, мушу сказати, що, як я довідуюсь, фашистівський уряд дуже заангажований тепер в переговори з більшовиками, які так само дуже зацікавлені в Італії (згодніся відразу не пускати через радіо пропагандивних промов на італ. мові, чим ніяк не хочуть поступитися перед Німеччиною) і тому, гадаю, тут всякі меморандуми тепер не на часі. Повторюю, що

в зовнішній акції ми тільки тратимо на часі і на силах; ми ослаблюємо свою увагу щодо внутрішнього фронту. Розбудуймо його перше, і тоді Італія і інші самі прийдуть до нас (не буквально, але майже).

Тому, коли б нам треба було вибирати між Прес - Бюро на чужих мовах і бойовим тижневиком на українській мові, я стояв би за тижневик. Але коли б була небезпека провалитись — через брак засобів і з тижневиком, гадав би і його не розпочинати, але зміцнити ту пресу, яку вже маємо, і що потребує інтелектуальних сил. Звертаю увагу на тижневик «Україна», що виходить в Б. Айресі. Він стоїть на нашій позиції, хоча, здається, досі не є в зв'язку з нашою організацією. Але він плачеться на брак інтелектуальних сил і просить мене (а з тим і інших, хто може) активно підтримати його своїм співробітництвом. Платити вони покищо не можуть, але мають великі надії... І ясно, що їх треба підтримати. Для мене об'єднання і зорганізування під нашими прапорами всієї аргентинської еміграції було б далеко більш відрадним фактом, ніж приємні «обіцянки - цяцки» пп. Гравеллі і інших.

Я цілком розумію Вас (як і п. Полковника), коли Вам хочеться поширення акції. П. Полк. навіть уважає, що, без підтримки зовні нам ніяк не вдасться поширити акцію, — Америка, мовляв, дає максимум того, що може дати, а Край взагалі нічого не в стані дати... Було б дуже сумно, коли б це було так. Я надіюсь, що будучність не виправдає такого песимізму, і думаю, що ми, як націоналісти, мусимо працювати в тих рамках, на які дозволяє наша власна нація. Поширимо свою акцію, коли переро-

бимо її на свій лад. Треба багато витривалости і терпеливості. Треба твердих нервів. І не треба спішитися. Подивіться, скільки зробив один Донцов. Місяць за місяцем, рік за роком пише собі та й пише, — і от аж на сьомий рік свого писання дописався до того, що з'явилася нарешті організація справжніх націоналістів, яких він ніби й не визнає, але, які, без сумніву, без його праці на українському ґрунті не з'явилися б. На нас лежить завдання — дати Україні десять, двадцять, сотню Донцових, що били б молотом по душах і викувували нову нашу молодь, нову нашу Україну.

Це — єдиний правдивий шлях. Не забуваймо, що кожен з нас, емігрантів, — для України — око в Європу, не язик, а власне — око. Треба подбати, що б ні одне в цих очей не було сліпим чи сплячим, і що б кожне несло українській нації море вражень з поля його зору. Тоді лише ми зможемо говорити, що Україна дійсно належить до Європи, а не до Азії, коли кількість і вплив європейських ідей, що ми понесемо нашій нації, переможуть оту навалу азійщини, що насуває зі Сходу. А наші платонічні запевнення через меморандуми, на жаль, нікого ні в чому не запевняють, а, як і запевняють, то дуже не надовго, і сувора дійсність їх сама розіб'є, не заощадивши нам нової компромітації.

Щодо мене, то я працюватиму серед італійців лише постільки, поскільки матиму нагоду, але головну свою увагу зосереджую на українській публіцистиці. Подумайте, що в «Антиєвропі» знову ані словечка про нас... І це для мене найкращий показник.

Написав листа полк. Є. К.:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Полковнику!

Пересилаю Вам копію мого листа до п. Ан - го, з якого Ви зрозумієте мій теперішній настрій. В дійсності, довго передумуючи наші розмови та сучасні обставини, не бачу жадної рації починати оббігання передпокоїв — зарано! Єдино, що можливе, це — обговорення десанту, якщо і т. д. Але й ця справа саме тепер не актуальна, і з нею не можна спішитися.

Користуюся цією нагодою, щоб висловити Вам і п. Кушнірові та п. Бойкові сердечну подяку за щирі прийняття. Згадую час, проведений в Женеві з великою приємністю: з мого листа до А - го Ви могли б подумати, що я розчарувався («квалітет у людях і в засобах»), але глибоко помилилися б. Навпаки, я виношу найглибшу певність у нашої остаточній перемозі і в правдивості нашої лінії. Інформації п. Макара (Кушніра) про відносини на Радянщині і про її психологічний ґрунт (не відсотки!) були для мене незвичайно цінні.

До нас учора приїхали два священники з Люврьського паломництва, і я вже від трьох днів чекаю преосв. Бучка, який написав мені, що приїздить до мене. Якщо буде яка новина, напишу Вам. Про що треба, перебалакаю.

Прошу привітати Вашу Дружину і хлопця. Здоровлю Вас щиро від себе і жінки...

20 липня 1930. Приписка до попереднього листа до полк. Є. К.:

Тільки що телефонував мені Рандоне (італ. журналіст, що редагує римського «Офінора»), і повідомив мене, що з завтрашнього дня «Офінор» виходитиме щодня, і тому Рандоне приходитиме до мене за підмогою і порадами.

Він сказав мені, що міністерство внутр. справ приклиало всіх італ. директорів часописів і наказало їм бути якнайбільш обережними з відомостями про ССРСР, бо подається, мовляв, забагато тенденційного. Причина — переговори з більшовиками, які тепер провадяться.

Це — ілюстрація до мого листа до Ан - го і пояснення мовчанки «Антиевропи».

Вітаю щиро...

П. С. Римський «Офінор» — це розгалуження «Офінору», що його видає М. Єрем'їв в Парижі. Бюлетень, друкований на шапірографі, чисто універсального напрямку. Белізаріо Рандоне — теперішній редактор римського «Офінору» — син т. зв. «вчителя в мурах», — дуже цікавої постаті, що перший добув дозвіл від римського муніципалітету використати давні мури Авреліана для життя і вибудував собі в них досить гарне й мальовниче мешкання, в якому оселилася не тільки вся його численна родина, але й виникла вільна школа для дітей — в одній

башті, із стелею, розмальованою зірками та небесними сві-
тилами, ніби яка вежа астролога. І сам він — із довжелез-
ною бородою — має вигляд астролога. Його син Беліза-
ріо, що був за часів нашої Місії ще хлопцем, став близь-
ким співробітником М. Єрем'єва, що ще з часів Місії під-
тримував із родиною старого «маєстра в мурах» приятні
відносини.

23 липня 1930. Нема в большевиків більш демагогіч-
ного закиду проти «контрреволюційної» української емі-
грації, як її «запроданість» капіталістам; нема більш
принизливого обвинувачення перед спраглими дійсною волю
народними масами, як обвинувачення тієї ж еміграції в
братанні з різними «фашистівськими» організаціями; нема
більш образливої — в устах правовірних комуністичних
писак — назви для українських «контрреволюціонерів»,
як «фашисти», «націонал - фашисти», «соціал - фаши-
сти» і т. д. Досить, на їх думку, до будьякої партії при-
чепити оту «контрреволюційну» назву, щоб запламити її
на віки вічні.

Наслідки цього бувають, розуміється, цілком проти-
лежні, і в народніх масах, ворожих большевицькому ре-
жимові, поволі починає закорінюватися думка, що власне
в усіх тих «фашистах» чи не можна знайти поважних
спільників у боротьбі з зграєю гнобителів, що захопили
владу в свої руки. Так, ми знаємо, що серед обвинуваче-
них у процесі СВУ (Спілки Визволення України) дехто
відкрито називав себе фашистом, вкладаючи в цю назву не
таке соціальний, як скорше національно-політичний зміст
(зізнання Дубровського і Ганцова).

Певно, що при тому стані преси, в тих цензурних умо-
вах, що ми їх бачимо в Радянщині, мало хто там може
скласти собі ясне уявлення про те, що таке в дійсності,
скажемо, італ. фашизм, кардинально відмінний від усяких
його закордонних імітацій, а проте всі, завдяки тій же
большевицькій пресі, знають, що фашизм в усякому разі
має бути небезпечним ворогом большевизму, і тому боль-
шевики ведуть з ним невпинну жорстоку боротьбу.

У цьому ж таки напрямку висловився і останній конгрес

комуністичної партії, відзначаючи особливу небезпеку тих фашистських рухів, які, поруч із національними вимогами, висувують і радикальні соціальні реформи, далеко корисніші і придатніші для поліпшення долі селян та робітників, ніж усі ті комуністичні колективізації та п'ятилітки. У комуністичних часописах ганьбиться все варте — з комуністичної точки погляду — зганьблення назою «фашизму», а сам більшовицький уряд тим часом преспокійно плазує перед італ. фашистським урядом, здобуваючи і не без успіху! — ріжні «фашистські» кредити.

Існують цілком певні дані, що Італія, рятуючись від фатальних для її торгівлі та промисловости наслідків підвищення митних тариф в США, готова йти назустріч більшовицьким благанням, надіючись витягнути для себе не мало користи коштом «робітничо - селянських» мас.

Більшовики закупають у фашистської Італії — очевидно, для її «ослаблення!» — речі найпотрібніші для свого зголоднілого і збіднілого населення, як то — парашути для військових літаків, металеві бляхи для панцирників, авта та інші речі «найпершої необхідности».

А Італія отримує за те нафту з Кавказу, вугіль із України, хліб із України, залізо з України... всякі такі дрібниці все з України! І навіть формальну обіцянку — це вже з Москви! — ніколи не вживати радіо для комуністичної пропаганди в Італії.

І тим часом, як німці, давні більшовицькі приятелі, ніяк не можуть добитися від більшовиків, що б ті заперестали пропагувати комунізм через радіо в німецькій мові, і провадять досі безуспішний обмін нот у цій справі, доходячи

навіть до безсилих погроз... розпочати й собі антибільшовицьку пропаганду через радіо в російській мові! — італ. фашисти без особливих труднощів знаходять у більшовиків повне зрозуміння своїх бажань.

Мають рацію. Вони дуже добре знають, що їх пропаганда знаходить відгуки лише в тих країнах, де для неї існують свої власні об'єктивні умовини, — національне розбиття народніх мас та інтелігенції, безсильність уряду, матеріальні злидні та безробіття. І саме тому, що в Італії цього всього нема, а якщо й є, в дуже незначній мірі, то більшовики і відмовляються з легким серцем від пропаганди через радіо в італ. мові, домагаючись лише в свою чергу і від фашистського уряду формального зобов'язання не втручатися в внутрішні справи «Союзу».

Італія на це теж легко погоджується, бо Муссоліні завжди заявляв, що кожен нарід має той уряд, на який заслуговує, і що лише інтенсивна внутрішня праця може дійсно переродити націю і здобути для неї вище місце в єрархії народів.

Тому, всім директорам часописів «рекомендовано» писати якнайменше про «Союз» — «що б не робити йому зайвої, хоч би й негативної пропаганди»...

«Кажучи по щирості, — пишуть «Еккі е Коменті», офіціоз міністерства зак. справ, — ми, італійці, що, як нарід, не маємо жадних інтересів, які б суперечили інтересам Росії (? Є. О.), від кількох років занадто легко піддаємося цікавим вісткам, що їх поширюють офіціозні агентства і великі буржуазні щоденники двох великих плутократичних демократій — французької та англійської. Не слід довіряти тим людям, що не мають чого надіятися

від большевицької Росії і пропадають за грошима, що були випозичили царському урядові»...

«Треба зрозуміти: народжується нова Росія, що не має нічого спільного ані з Росією Леніна, ані з Росією Голівуда, ані з Росією буржуазної та плутократичної преси в Франції і Англії. Фашистівська Італія, вільна від заобонів і сильна своїм духовим єднанням, може і мусить приглядатися до того, що відбувається на Півночі, без усяких упереджень та загальників, вважаючи тільки на власні виключні інтереси»...

Фашистівська Італія не любить політичних емігрантів і їм не довіряє: вона має своїх власних політичних емігрантів. Лише кілька днів тому вона мала нагоду займатися франц. літаком, що привіз до Міляна італ. політичного емігранта з антифашистівськими відозвами. У моменті найбільшого італо - французького напруження цей політичний емігрант не знайшов іншого способу для своєї акції, як покористуватися французьким літаком. Тому власне й не довіряє Італія політичним емігрантам взагалі і в кожному їх виступі хоче бачити чийсь чужу руку, не конче зацікавлену в дійсному добрі відповідної нації...

«Звідти, — читаємо ми в уже цитованій статті «Еккі е Коменті», — великі часописні кампанії з приводу Бесідовського, Кутепова й інш. Ми не хочемо цим сказати, що ми захоплюємося московськими методами, такими далекими від нашого виховання і нашої католицької та латинської традиції. Ми хочемо тільки звернути увагу громадської думки, себто спробувати контролювати і знати поправді (підкреслення автора), що відбувається в Росії»...

В добрий час!... Ми нічого не втратили б, коли б, скажемо, відомості про радянську Україну приходили до італ. преси безпосередньо від італ. спостерігачів, а не від російських, завжди нам ворожих, емігрантів, — але для цього треба було б повисилати італ. кореспондентів на місця. А я боюсь, що, коли б вони навіть туди і поїхали, довго б не протрималися... Але вони й не поїдуть...

Стоїмо перед безсумнівним фактом політично - економічного зближення СРСР з фашистівською Італією. Італія, що-правда, залишається і на цій точці вірна своїй zasadі — використовувати всі можливості для свого власного піднесення, але з боку СРСР ми стоїмо знову перед фактом зради всіх «комуністичних» zasad і запродавання своїх «робітничо - селянських мас».

Щоб оцінити цю зраду як слід, досить поглянути на стовиці італ. преси, яка в своєму офіційному фашистівському характері, не вглиблюючись у питання внутрішньої політики большевиків, безпощадно приборує їх ідеологію, поскільки б вона могла б спокусити своєю демагогією італійські селянсько - робітничі чи навіть пролетарсько - інтелігентські класи.

В останні часи в італ. пресі з'явилося кілька статей, присвячених шкідливим впливам московської літератури на психічний стан молоді, — тема, що віддавна цікавить і нашу українську пресу, і то в далеко більшій мірі, ніж італійську. Чимало наших інтелігентів, — очевидно з-поміж найбільш «освічених» і найбільш «культурних» — дивиться на цей похід проти московської літератури, як на прояв зрозумілого, але нездорового шовінізму. І тому особливо цікавими видаються нам осуди італійців, що не

мають жадних причин до надто шовіністичного трактування проблем московської літератури, а проте сходяться у багатьох пунктах із найбільш негативними осудами українських критиків.

Ось, напр., стаття п. Карлі в мілянському «Іль Попо-льо д'Італія» під характерним заголовком «Що нам за діло до слов'янського генія!»

Звертаючи увагу на діяльність нового видавництва «Славія» в Торіно, що поставило собі завдання давати італ. читачам переклади найкращих творів слов'янських літератур, автор спинається докладніше над аналізом роману большевицького письменника Федіна «Брати».

«Оточення і персонажі Федіна, — пише п. Карлі, — нічим не різняться від оточення і персонажів Достоевського. Трудно навіть повірити, що між появою цього роману і появою «Ідіота», «Карамазових» і «Злочину та кари» пройшла жорстока революція. Але коли ми згадаємо, що комуністична Росія дивиться на Толстого і на Достоевського, як на «своїх» письменників, — більше того, — як на духових батьків большевизму, — починаємо дещо розуміти. Нота, що домінує в оточенні та в персонажах цих двох велетнів минулого століття, — це власне заперечення життя і нездатність до чину. Вони виказують, що большевицький розгاردіаш ділав духово і морально вже бодай у другій половині минулого століття. Таким чином на фактах виявляється, що російська революція — не крок наперед у поступі людської цивілізації, але тільки практична реалізація давнього психологічного розкладу та нігілізму. Азіатський фаталізм, індійська нірвана та по-стійний контакт із суперечним їм активним і позитивно -

конструктивним Заходом витворили зрештою ту нездатність до чину, той стан вічного нерішучого вагання, що зробив можливим руїницькі большевицькі експерименти, які не знайшли собі місця навіть у батьківщині їх теоретика — Маркса.

«В Європі комунізм не міг прищепитися навіть до націй, найбільш знесилених у війсьній поразці, як, напр., у Малярщині. Ми, італійці, — додає п. Карлі, — живемо у цілком відмінній психологічній площині, і вся ота слов'янська література абсолютно не підходить до нашої теперішньої чуйности. Ми — будівничі в житті, і в мистецтві прямуємо вперто до все світлішого, до свідомо високої мети, що її нам визначив Господь. Всі ж оті вагання, перечуленість, песимізм і зневіра — не для нас. Нас тримає незломна віра, і наш інтуїтивний дух так світло читає в будучому, що й наше мистецтво носить те-пер назву — футуризму, що значить — мистецтво будучности»...

«Антиевропа» в числі III ц. р. (с. 928) теж реторично запитує:

«Хто зможе коли виміряти те зло, що його завдала російська література, не тільки Італії, але й усій Європі?»

Це зло, що його приносить європейським читачам російська література, видається «Антиевропі» тим небезпечнішим, що воно походить із творів дійсно мистецької сили і величі:

«Але ця сила і велич залишаються в них лише постіль-ки, поскільки вони залишаються в атмосфері й оточенні своєї власної країни... Коли ж цей московський дух переноситься під гарне італійське (а я додам — і українсь-

ке) небо, він маліє і не може більше служити джерелом справжнього мистецтва. Навпаки, він причинюється до калічення певних артистичних темпераментів, що могли б були витворити для життя корисні і цінні твори, але на- томість гинуть у безуспішних спробах неплідного іміту- вання творів цілком чужого їм духа і цілком патологічного підложжя»...

Фашистівський уряд офіційно тримається такої ж гадки, і по часописах всього світу свого часу чимало ко- ментувалося вістку про заборону в Італії творів корифеїв російської літератури, Толстого, Достоевського, Горького і багатьох інших. Звістка була неточна — ці автори про- довжують прикрашати вітрини книгарень, — але їм за- боронений вступ до шкільних і народних бібліотек.

25 липня 1930. Одержав два листи від Андрієвського з 22-го і 23-го липня.

Перший:

ВШановний Пане Онацький,

Досі не маю відповіді на мого листа. Ще раз важуся піднести, що дуже важно, що б заіснував між мною і Вами найщільніший контакт і найживіші зносини. Маємо велике завдання і не маємо часу до трачення.

Вчора відбув подорож до Парижу. Після довгої на- думи приходжу до висновку, що мусимо негайно виступати на Вашім і інших теренах, не ченаючи негайних пози- тивних вислідів. Щоб далше не зволікати, рішаю пере- дати Вам остаточну редакцію мого меморандуму, що Ви його бачили в Женеві. Але чи Ви його читали? Коли так, прошу негайно подати Ваші заміти. Ви мали б ужити всіх заходів, щоб передати його в відповідні руки через відомих нам обом осіб. Може, маєте кращий шлях, але майте на увазі, що ми вже до певної міри заангажовані і не мо- жемо нехтувати тих двох осіб.

Ще раз прошу відповідати мені, не гаючи ані од- ного дня, і запитувати мене, коли щось для Вас незрозу- міле.

З поважанням і привітом...

Другий:

ВШановний Пане Онацький!

Дістав Вашого листа. Дякую. Але мушу признати, що його зміст мене трохи вразив.

Не знаю, чи Ви мали нагоду і змогу обізнатись з на-

шою роботою в минулому і сучасному і обняти цілість наших завдань на біжучу хвилю. В кожному разі Ваші думки про те не свідчать.

Ви говорите про нашу «кваліть у людях і засобах». Так є, але коли б ми, зважаючи на ту кваліть, підходили до справ, що стоять на порядку денному нашої національної роботи так, як Ви нині підходите, то було б ще гірше. Того ми не зробили і заризикували розпочати акцію, яка досі поплатилась. Висновки з нашого досвіду ясні.

Від етапу до етапу ми перейшли вже немало путъ. Нині самим ходом нашої акції ми приведені до певних чергових завдань, які назріли і вимагають здійснення. Коли того не станем робити, підемо вділ, замість поступати наперед. Отже мусимо — або гнати вперед, або сісти на дно.

Справа преси і пропаганди, будження та оформлення наших людей, як Ви самі бачите, помалу поступає. Але поряд із тою ділянкою є ще ділянка організаційна, військова, політична і т. і., в яких Вам розбиратись, ба навіть обізнатись за короткий час тяжко, та може і не дуже потрібно. Але вони не менше важні в цілості нашої акції, як там та. Тверджу, що одного Донцова і журналістики не досить, щоб наш ідеал здійснився. І можу Вас запевнити, що ми нашою роботою посунули справу далше, як то могло б зробити сто Донцових їх прекрасними статтями.

Нині ми дозріли внутрішньо, щоб уложити суцільний план нашої ріжносторонньої діяльності і практично його переводити. Не можемо же ми без кінця йти за подіями і лише пристосовуватись до них. Мусимо колись ділати і керувати ними. Сподіваюся, що протягом недовгого часу ми

матимемо наші рішення на випадок усіх можливих ситуацій в краю і закордоном. Крайня пора взятись за підготовку найбільш сприятливої для нас.

Як Ви знаєте, при кожній ділянці нашої акції стоїть особна людина. Я вважаю своїм обов'язком не лише студіювати політичну справу в краю і закордоном, але й підготовляти ґрунт для здійснення наших політичних змагань. І даремно, цілком даремно Ви вважаєте, що ми можемо тим часом залишити на боці міжнародній терен, щоб скупчити нашу увагу на краєвому. Адже вся наша революція, коли наша армія гинула без медикаментів, яких не допускала до нас антантська блокада, коли наші мілітарні успіхи йшли на марне, уневажнені підшептами москалів і поляків, що мали впливи на Заході, коли нашими територіями розплачувались за чужі борги, бо достатно не знали, чи існує українська нація чи просто народ, наша революція і наш гіркий досвід мусить навчити нас, що легковажити міжнародньою акцією, або чекати, коли до нас чужинці «самі прийдуть» — недопустимо. А Ви ніби те пропагуєте і радите «не спішитись». Коли б знову не вийшло — «цу спет».

Ви може скажете, що вести пропаганду межи чужинцями — то одно і вчасно, а «робити політику» — то щось інше і завчасно. Можемо робити пропаганду і воювати філологічними аргументами скільки хочемо, тим ми України не збудуємо. Нині час такий, що все зводиться до політики, вона в повітрі і відсовуватись від неї — «смерті подобно». Нині важать лише силові аргументи, і їх мусимо творити і ними орудувати. Ми самі, ОУН, мусимо виступати силовим аргументом і дати до зрозуміння,

що від нас у великій мірі залежить те чи інше рішення східно - європейської проблеми. Отже хай нас визнають раніш, як нам доведеться виступити чинно, бо інакше знов вийде на пси наша політична робота.

Можу Вас запевнити, пане Онацький, що ОУН, будши з природи, по ідеї, з konieczности політичною формацією, в своїй роботі зайшла так далеко, що усунутись нині від практичної політики не може. Хай собі аргентинська еміграція організується, будем дуже раді, а при нагоді навіть поможем, хай Донцов пише далі статті, радо починаєм, хай італійці залицяються до большевиків, почекаєм, зрештою, світ не клином зійшовся на однім півострові. А ми далі будем з засуканими рукавами готувати національну революцію і узнання її всім світом, і то готувати не на папері, лише в дійсності.

Отже будемо бадати ґрунт і в ділянці міжнародньої політики. Не чекаєм жадних негайних наслідків. Але уважаєм, що крайня пора поставити перед чужинцями практично, реально нашу проблему, і то так, як ми її розуміємо; крайня пора пошукати друзів і виявити недругів, з других зробити наших прихильників і зафіксувати можливі відносини між нами і ними на випадок нашого чинного виступу. Перед нашими очима укладається і розкладається певне в'язання з розрахунку недалеких подій на сході. Коли вчасно не ув'яжемося в них, зостанемося на боці в рішальний мент. Знов вийде клясичне «чу спет».

Не знаю Ваших умов з Полковником. Але гадаю, що тим часом це залежить від Вас дати нам поміч у нашій політичній роботі, чи ні. Спеціально щодо Італії, я вважаю, що там бадати ґрунт, не зважаючи ні на які умови

і зближення з УСРР, конче потрібно. Рівно є конечним, що б ми подали приобіцяний меморандум без огляду, чи він дійде до гори, чи його прочитають. Прошу ласкаво мені відповісти якнайскорше, чи Ви годитесь його передати через пп. Г. та Г', чи я муситиму його переслати поштою.

Згори вдячний за Вашу відповідь, застаю з поважанням...

Зараз же відписав:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський,

Отримав Вашого листа і негайно відповідаю:

1. Щодо «кволости в людях і в засобах»... Ви пишете: «Коли б ми, зважаючи на ту кволість, підходили до справ, що стоять на порядку денному нашої національної роботи, так, як Ви нині підходите, то було б ще гірше. Того ми не зробили і, заризикувавши, розпочали акцію, яка досі поплатилася»...

На своєму рідному ґрунті кожна людина, навіть коли її ніхто не підтримує, має право і обов'язок розвивати ту акцію, яка їй здається найбільше відповідною, в певності, що, коли не теперішність, то будучність буде за нею. І тому «кволість у людях і в засобах» на нашому ґрунті не тільки б не могла мене стримати, але навпаки примушує розвивати якнайбільшу акцію, щоб зарадити тій «кволості».

Цілком інакша справа на чужоземному ґрунті. Тут ми можемо виступати лише здобувши ґрунт під ногами в краю. Я готовий розпочати будьяку акцію закордоном, якщо почуватиму батьківщину за собою, але не хочу і не

можу виступати, як виступали вже пп. Остряниці і інші. Однею з причин мого виступу проти УНР — власне та, що ці люди трактують з чужими урядами, не маючи за собою абсолютно нікого, крім купи емігрантів. Річ не в тім, що вони трактують з Польщею, — може і нам прийдеться в інших обставинах трактувати з Польщею, — а в тім, що вони трактують з Польщею не як рівний з рівним, а як лакей зі своїм паном, або як платний службовець — наймит зі своїм винаймачем. Не бачу жадної різниці в тому, що б, замість польського агентства, нам перебрати якесь інше, включаючи й італійське.

Поки ми не маємо сили за собою в краю, — сили, яка могла б імпонувати, — нас трактуватимуть, як людей, що просяться на службу, і битатимуть, — якщо питатимуть, — лише про ... ціну. Я на таке не йду. І тому кажу, що нам насамперед треба витворити силу. Тут іде не про ризико, а про вперту методичну ідейну роботу і нашу гідність.

Як бачите, ОУН вдалося провести Вас до Комісії Ліги Націй — це величезний здобуток, який завдячує внутрішній роботі, і який дає можливість дещо робити і на полі закордонної політики. Тут у Вас вільне поле. І цей титул дасть Вам легший доступ — і право доступу — до вищих світу цього. Таким шляхом треба йти далі. Здобувати позицію за позицією шляхом організації та внутрішньої праці. Без жадних «ризиквань», які іноді бувають вельми потрібні на внутрішньому ґрунті, але ніколи на закордонному. Місії УНР пускали в очі всього світу стільки пороку, давали стільки обіцянок та ілюзій, що ми за те ще й досі покутуємо. Як писав Масарик у

своїх спогадах, в закордонній пропаганді треба ґрунтуватися лише на правді і фактах, а ті факти і правда ще проти нас.

Ви розрізняєте пропаганду і політику і кажете, що досить вже нам пропаганди закордоном, а крайній час взятися за політику. На мій погляд, кожна пропаганда закордоном — власне політика, бо має за мету політичний об'єкт.

2. Ви пишете, зрештою, і самі: «Нині важать лише силові аргументи, і їх мусимо творити і ними орудувати»... Але Ви додаєте: «...Мусимо виступати силовим аргументом і дати до зрозуміння, що від нас у великій мірі залежить те або інше рішення східньо-європейської проблеми»... Дуже шкодую, що цей аргумент не є — «силовий», а просто таки — «словесний», бо від нас ще абсолютно нічого не залежить у вирішенні східньої проблеми. Коли ми здобудемо таку силу, що дійсно імпонуватимемо, оттоді цей аргумент буде «силовим», а до того... те саме говорив Остряниця.

3. З того всього випливає, що я і далі стою за якнайбільш інтенсивну працю на полі формування наших сил, і за пропаганду на полі інтернаціональному лише постільки, поскільки на це дозволятиме час і засоби, що залишатимуться від переведення того першого, найголовнішого, завдання.

4. Щодо Італії зокрема, то Ви незабаром читатимете в «Ділі» статтю (вже кілька днів як вислана), тут же лише додам, що я можу передати меморандум пп. Г. та Г., але певний, що він нікуди далі не піде. Наскільки собі

пригадую, на конференції було вирішено меморандума не подавати, і тому я його навіть не бачив. Але, як Ви вважаєте все ж потрібним подати, то я можу це зробити.

Оце, здається, все.

З щирою пошаною і привітом...

1 серпня 1930. Нарешті сповістили мене з поліції, що міністерство внутрішніх справ зволіло дати дозвіл на видачу мені нансенівського пасу на шість місяців часу з поворотною візою до Італії.

Залишалося лише подякувати за таку ласкавість. Але цікаво було б все таки знати, хто там і в який спосіб підкавав мені свиню. Мали бути якісь поважні причини, що стримали видачу мені паспорту, неважаючи на численні і досить таки поважні рекомендації різних людей, в тому числі комендатора Франчі з міністерства війни. Але найбільше значення мало все таки втручання ком. Е. Туччі, який показував мені листа з учорапньою датою від префекта, шефа персоналу міністерства внутрішніх справ, що з «огляду на його турботи» про видачу мені паспорта, повідомляє його, що той пас рішено мені таки дати...

Але я тепер зовсім не спішуся його брати, — хай трохи полежить, бо авторизація залишається, а термін тривалості біжить з дня видачі...

8 серпня 1930. Одержав листа від Євгена Зиблікевича з 4 серпня:

Вельмишановний Пане Онацький!

З огляду на те, що редактора З. Пеленського покликано до відбуття однорічної військової служби, я слідуючого тижня перебираю тимчасово редакцію «Укр. Голосу», про що оцим листом маю за шану Вас повідомити.

Одночасно дозволю собі просити Вас, що б Ви деякий час надсилали мені, замість фейлетонового матеріалу, статтейний і то, по можності, ідеологічного характеру. В композиції статтей прошу мати на увазі економію місця і давати статті, по можності, якнайкоротші.

Повідоміть мене, будь ласка, чи зможете взяти на себе на деякий час цей додатковий тягар.

Відносно тих фейлетонів, що з них має складатись окрема книжка, напишу Вам у черговому листі.

Чи одержали Ви вислані Вам три випуски «Книги Знання»?

З глибокою пошаною до Вас і з націоналістичним привітом...

Большевицько - фашистівські залицяння, що протягом двох місяців були темою сплєток та чуток, викинулися остаточно в форму італо - советського торговельного договору, підписаного 2 серпня ц. р. Тексту його досі не оголошено, і про нього можна тільки здогадуватися з напів-офіційних повідомлень в італ. пресі.

«Коли в лютім 1924 р., — пише римська «Трибуна», — фашистівський уряд визнав московський уряд, здава-

лося, що економічні російсько-італійські перспективи повинні б бути зовсім відмінними від тих, якими вони потім стали. Здавалося, тоді, що як Росія могла дати італ. промисловості численні сирівці, так і Італія мала б знайти на російському ринку величезні можливості для збуту своїх промислових виробів. Замість того, різні складні обставини причинилися до того, що італо-советські торговельні зносини йшли на цілковиту шкоду нашого комерційного балансу. Такий стан речей не був нормальним і не міг продовжуватися: супроти соток мільйонів лір, що давав вивіз із Росії, наш вивіз до Росії фігурував у цифрі лише кількох десятків мільйонів. (Агентство «Рома» подає точні цифри: в 1925 р.: ввезено з СРСР 148.471.000 лір, вивезено до СРСР на 67.045.000; в 1926 р.: ввезено на 325.768.000, вивезено — 37.193.000; в 1927 р.: ввезено 340.540.000, вивезено — 32.527.000; в 1928 р.: ввезено 178.505.000, вивезено — 65.082.000; в 1929 р.: ввезено 340.450.000, вивезено — 70.611.000 лір).

«Новий комерційний договір, — каже «Трибуна», — має власне на меті регулювати і направити таку велику нерівновагу».

«Росія, — пише римський «Іль Месаджеро», — може знайти в Італії все їй потрібне для зреалізування свого широкого п'ятилітнього плану вибудування промисловости, а водозбір Чорного моря може дати Італії нафту, вугіль, та інші сирівці, необхідні нашій промисловості... Між труднощами, що досі стояли на заваді поширенню італ. вивозу до Росії і сприяли нашим конкурентам, знаходиться справа кредитів, необхідних російській державі, тим часом як італ. промисловість не спроможна їх дати.

Це труднощі легко перебороти через дійсну виміну криму, в чому зацікавлені обидві держави, бо вони обидві можуть закуповувати їм потрібне без потреби вивозу золота»...

П. Любімов, що підписав договір від Советів, пояснюючи договір журналістам, між іншим сказав:

«Розвиток нашого вивозу з Італії, що збільшився в минулому році в порівнянні з попереднім на 50%, у будучому році зможе, завдяки новому договору ще подвоїтися (Тільки всього! Це не направить рівноваги, досить глянути на вищенаведені цифри. Є. О.). Крім того, ми маємо ще й інший — непомітний — експорт із Італії: винаймаємо її торговельні кораблі, і цей рід експорту також подвоївся в цьому році. Цей факт варто підкреслити, бо, як відомо, тепер світовий ринок винайму кораблів переходить велику кризу. Одночасно треба підкреслити й питання великої ваги — необхідність інтенсивнішого експорту криму, що його потребує Італія»...

Таким чином, основою нового комерційного договору мало б бути бажання Італії виправити свій торговельний баланс, загрожений особливо з часу запровадження в США митних тариф, які підірвали щонайменше 15% всього італ. експорту.

Але не можна запліщувати очі і на політичне значення цього договору.

Італ. преса політичний бік справи майже цілковито омитає, але з тим більшою силою його підкреслює советська преса. Літвінов, приймаючи в себе італ. посла, зараз же після підписання договору, вважав потрібним особливо відзначити політичне значення договору, що «скріплює приязнь між Советською Росією і Італією»... П. Любімов

у своїй заяві журналістам загрозив на адресу «деяких країн, що розвивають діяльність проти наших комерційних операцій»... «Ця діяльність, — сказав він, — подиктована егоїстичними інтересами наших конкурентів, загрожених у монополії свого експорту, і може відбитися шкідливо лише на тих країнах, що дозволяють собі таку ворожу нам діяльність»...

З італ. часописів політичний бік справи особливо підкреслив римський щоденник «Іль Ляворо Фашіста»:

«Усувати Росію (особливо за порадою інших, що вважають лише на власні користі, власні розрахунки і власні інтереси) і вважати її поза світом європейської господарки, наполовину покаліченої, не є і не може бути в намірах того, хто веде нашу країну, досліджуючи, передбачаючи, відчувачи і передчуваючи все те, що досконала політична чуйність і велика душа державного мужа вимагають від державного діяча в важкі історичні хвилини»...

Отже, ми стоїмо тут перед тим самим напрямком політики, що визначився з моменту невдачі лондонської конференції Роззброєння і вилився в форму поділу європ. держав на два великі табори — «переможених», які хочуть реваншу або винагороди, і «переможців», які тримаються за вже здобуте усією силою наймодернішої зброї.

До цієї категорії фактів належать вимоги Італії та Німеччини включення Советського Союзу до запроєктованої Бріаном Паневропейської Конференції, а з другого боку офіційна заява Літвінова, як тільки він заняв місце Чічеріна:

«Так звані мирові договори, які закінчили світову ім-

періалістичну війну, лише побільшили міжнародні контрасти, створивши поділ держав на переможених і переможців. Наслідком спільности почувань з тими націями, що в них тягарі, спричинені війною, особливо гнітять робітників, і також тому, що держави, які хочуть затримати на вічність ті мирові договори, стоять у проводі політики, ворожої Советам, витворилася деяка згода інтересів між Советською Росією і націями, що терплять від наслідків війни»...

Отже — згода... Згода і приязнь у повній свідомості ідеологічної ворожнечі... Що з того буде? — побачимо.

Але покищо бажання «порозумітися» приймає, особливо у представників «робітничо - селянського» уряду, досить карикатурні форми.

Офіційний італ. комунікат сповістив, що фашистівські міністри Боттай і Москоні, які підписали італо-советський договір, після церемонії підписування, запросили большевицьку делегацію на обід до ресторану «Касіно Валадіє» на Пінчо (де минулого року і наші паломники, на запрошення митроп. А. Шептицького, провели дуже приємний вечір), а большевики, щоб і собі не лишитись позаду, запросили фашистівських міністрів на вечерю до готелю «Амбасадорів» на віа Венето.

Готель Амбасадорів, відчинений лише кілька років тому, відомий головним чином тим, що робив собі рекламу в США, як «найдорожчий готель Європи». І, як здається, мав рацію. Отже фашистівські міністри гостили большевиків у гарному, але досить скромному ресторані, а большевики — фашистівських міністрів — у найдорожчому готелі!

Мало того! Фашистівські міністри, знаючи (з пропаганди!) большевицьке відношення до «буржуазних забобів» з'явилися на обід в Касіно Валадіє в сірому (і мали, зрештою, рацію, бо той обід був у день), а большевики — всі в чорному, як то показують — світлини, вміщені в часописах.

Зате на парадній вечері в готелі «Амбасадорів», що вимагала, за всіма приписами готелевої, — це кажучи вже про дипломатичну — етикету, вечірнього вбрання, панувала вже зворушлива єдність — большевики і фашисти фігурували в найбуржуазніших фраках.

Спільним зусиллям фашистів і большевиків відновлено — «буржуазні забобони». І цю першу перемогу на об'єднаному спільному фронті увіковічено фотографіями при світлі магнія.

15 серпня 1930. Бріан, міністр закордонних справ Франції, після двотижневого відпочинку, повернувся до Парижу і дав на Раді Міністрів доповідь про закордонну політику Франції і про проєкт Паневропейської Федерації.

Бріан мав уже нагоду зазнайомитися з усіма надісланими досі відповідями на його меморіал у цій справі і підготовляє тепер деякі підсумки, які представить усім зацікавленим державам. Ця друга Бріанівська нота запропонує, що б на вересневій сесії Ліги Націй у Женеві був установлений тільки принцип Європейської Федерації, що ж до його практичного здійснення, то про це буде мова пізніше.

Трохи неясно і — небезпечно. Але франц. преса вже розпочинає кампанію на користь тої другої ноти, підкреслюючи, як і завжди, необхідність затримати в силі всі існуючі договори і руйнуючи тим самим всі ідеалістичні підстави для нав'язання паневропейської згоди.

Бо, якщо одна частина європейських політиків вбачає неможливість практичного застосування Бріанівського плану в його нібито «ідеалістичності», в його далекості від справжнього життя, в якому ми не знаходимо прикладів добровільного співробітництва справжніх суперників для спільного добра, то інші з далеко більшою радістю закладають тому планові забагато макіявелізму і практичності, замало ідеалізму.

У дійсності, здійснення Бріанівського проєкту на підставі затримання «стату кво» політичних і національних кордонів дало б невидану досі спробу усталення довершених несправедливостей і насильств над цілими народами

ми і припинення в той спосіб їх розвитку в момент, найбільш для них несприятливий.

Колесо Фортуни крутиться беззастанно, — сьогодні воно одних виносить на гору, завтра може винести інших, і, на щастя, ніхто і ніколи не зможе того колеса спинити не то що на завжди, а навіть і на хвилинку. Сьогодні ти, а завтра я! Щоправда, Фортуна, кажуть, сліпа, і часто її дарунки попадають у руки не більш гідним, а більш... спиритним, але й цьому можна зарадити, виплекавши в собі досить витривалості й терпцю...

І от, саме тоді, як п. Бріан задумав був свій план паневропейської конфедерації, колесо фортуни, досягнувши свого вершка якраз над Айфелевою вежею, продовжувало крутитися далі, на радість усіх заздрісних претендентів. І п. Треверанус почав і собі недзвозначно простягати руки, гадаючи, що — хто зна, — може надходить і для Німеччини час...

У другі роковини Веймарської Конституції, п. міністр Треверанус проголосив був — у повній свідомості своїх міністеріальних слів і відповідальності — що, після звільнення Надренії, приходить час подумати і про східні кордони:

«Тепер Східня Прусія вимагає від нас повної згоди й напруження волі всього німецького народу... Кордони, створені несправедливістю, не можуть втриматися проти національної волі і права народів»...

Так говорив міністр Треверанус, а йому плескала вся Німеччина.

До останнього часу франц. громадська думка хотіла ба-

чити в Німеччині дві Німеччини: одну демократичну, лагідну і слухняну, другу — антидемократичну, антифранцузьку і повну духу реваншу.

Тепер у Франції помітили, що, хоча Німеччину й ділять багато різних партій і багато різних тенденцій, але в відношенні до Версальських договорів існує лише одна неподільна, спільна всім думка. До такого висновку прийшло й паризьке «Echo de Paris»:

«Помилково і небезпечно вірити в існування якихось двох Німеччин. Існує лише одна, що уособлюється в традиціоналістичній Прусії, об'єднаний в боротьбі за перегляд договорів»...

Наближається вересень, лиховісний місяць для Бріанівського меморіалу, і у всій франц. пресі все більш помітно ноти збентеження. Все більше шириться страх за ті наслідки, що їх може принести «пацифістичний» жест Бріана.

З яким лицем виступатиме франц. міністр, посол «пацифізму» і представник уряду, що ледве кілька місяців тому, вже після складення паневропейського меморіалу, дав ухвалити парламентові обтяженій податками нації нові мільярди на військові потреби? І з яким лицем слухатимуть інші «гносли» і міністри його солодкі слова про вигоди миру і згоди? Чи не повторить тоді Німеччина руху Бренна і чи не кине на важницю меч своєї Райхсвері, або — що більш імовірно — свій «Сталевий Шелом»? І що тоді скаже Італія, на Савойських кордонах якої Франція влаштовує тепер величезні военні маневри?

«З 1914 по 1918 рік, — пише один французький ча-

сопис, витяг із якого з датою від 28 липня, але без назви часопису мені прислали, — італійці були наші спільники, і альпійські стрільці мали щось краще робити, ніж маневрувати по горах. Після 1918 р. ми не вважали доцільним відновити колишні звичаї. А тепер починаємо виконувати програму, намічену вже кілька років тому. Якщо розширюють гірські дороги, то, очевидно, це — наслідок загального поступу. Якщо модернізують оборонну лінію гір, то, це, очевидно, наслідок досвіду минулої війни... Те, що взагалі зміцнюють західні кордони на зразок східних, то це ж, очевидно, належить до обов'язків мирного часу»...

Просто лячно стає, яким порохом пахне від пацифістичної Європи!...

16 серпня 1930. Феррагосто — яка чудна назва!

Не чув я її, аж поки не приїхав до Риму. Тут довівся, що не знати, що таке Феррагосто, значить не знати одної з найцікавіших і найважливіших сторінок життя італ. народу. Не знати її — значить проходити повз поважне суспільне явище, навіть не здогадуючись, як воно корисно відбивається на державному бюджеті Італії, а головню на бюджеті італійських залізниць. Це значить — не розуміти, чому сповняються нараз радістю й надією тисячі і навіть мільйони сердець. Це значить — виявляти холодність серця і нечуйність гіпопотама супроти виявів несподіваної симпатії, які ви нараз по всіх усядах зустрічаєте:

— Буон Феррагосто! Буон Феррагосто!

Мимоволі ви мусите зрештою зворушитися, дивуючись, як багато людей вас так ніжно й сердечно любить, привітно й радісно вам усміхаючись...

На жаль, завжди знаходяться досвідчені приятелі, які швидко розбивають ваші ілюзії: справа йде не про ніжну симпатію і не про якусь особливу приязнь, а про звичайний комерційний вибір чемностей: він вам чарівну усмішку і «Буон Феррагосто!», а ви йому ліру в руку.

Такий обмін чемностей встановлено з часів славнозвісного земного раю, на відомому побаченні прабаби Еви з лукавим змієм, коли пані Ева не мала ще потреби в паризьких моделях і обходилася навіть без манікюру. І тоді власне Ева подарувала змієві чарівну усмішку, а він — їй яблучко в руку.

Бажуть, що то мало бути якраз в середині серпня, коли яблука добре достигають...

Але світ іде наперед, і ті, що тепер вам чарівно всміхаються, яблучка не потребують. Вони воліють — ліру, одну, дві, три... все залежить від вашої щедрости і від того, як хто розцінює свою усмішку... Буває, що ви відразу не вгадаєте, — тоді ніби хмара звідкись насувається, усмішка зникає, обличчя темніє, — але ж цю справу так легко направити! Так приємно наповняти серця радістю, а обличчя — сміхом і вдячністю!...

Феррагосто — один із тих, на щастя, не багатьох днів, коли всі за всяку ціну хочуть бути самі щасливі і вам того ж бажають. Загально в світі таких нараховується три дні — Різдво, Новий Рік і Великдень. В Італії до них додається ще — Феррагосто.

Але де там Різдву чи Великодню до Феррагоста!

Ще до недавня, себто до підписання конкордату між Італією і Ватиканом, в 1929 р., не трудно було, в разі потреби, знайти на Різдво, чи на Великдень, відчинену крамницю і робітника, згідного — за трохи побільшену винагороду — попрацювати і в ці великі свята. Але на Феррагосто — інша річ. В дні Феррагосто навіть і найпожадливіший до грошей крамар і найзлиденніший робітник зникають з міського обрју, і, скільки ви не блукатимете спорожнілими вулицями, нікого вам потрібного ви однаково не знайдете.

Ви можете спокійно мандрувати в Римі зранку до вечора без жадного ризика зустріти будьякого приятеля, чи навіть будьякого колегу-журналіста, що в звичайні дні не пропустив би нагоди налякати вас до смерті своїми песимістичними прогнозами щодо будуччини.

Тепер усі вулиці, площі й перевулки в вашому повному

репорядженні. Можна б гратися — коли б інші роки та декілька давніх, давно розгублених приятелів — в м'яча, в паці чи в горю-дуба. Ніхто вам не заважав би, бо і ви нікому б не заважали... Аж жаль бере...

Офіційна статистика оповідає, що в Міляні на день Феррагосто видано 500.000 залізничних квитків, в Римі — 200.000. Рим — менший від Міляна.

Феррагосто — свято, що вимагає високої жертвенности, здібної витримати подорож з тисячами собі подібних в поїзді, боротьбу з мухами та іншими комахами поза поїздом, незручну професію носія гори пакунків і клунків і перетворення обличчя в невичерпне джерело солонуватого поту, що заливає очі і не дає можливості зорієнтуватися навіть і в найближчій оточенні...

— Коли б Бог дав три руки, — зітхає про себе не один «Феррагостовець», — але мабуть, і третя була б занята...

Зрештою, хто під вечір вертається додому знесилений, має завжди надію, що на другий рік святкуватиме краще... Надія — велика підтримка людини в найтяжчі моменти її життя.

Первісне походження свята Феррагоста треба шукати в т. зв. сивій давнині, коли ще місяць серпень звався в римлян навіть і не пізнішим іменем Августа, що в італ. мові змінилося на «агосто», а «секстилем», себто — просто «шостим». Римляни святкували того місця богиню Надію і бога Марса, і називали ті свята «Феріе Консуалес». І був тоді звичай, що знайомі й приятелі обмінювалися подарунками і жичили один одному «Буонас Феріас

Консуалес». Коли ж «шостий» місяць дістав назву Августа, себто Агоста, тоді й назва свята змінилася на «Феріе Августалес». От ця назва свята, що припадало на середину серпня, і збереглася в італійській назві «Феррагоста».

Християнська церква, не надіючись знести зовсім це поганське свято, славне своїми оргіями, банкетами, радісним веселим настроєм, бажанням розважитися за всяку ціну, почала заступати його поволі святом Успення Богородиці. Никифор каже, що свято Успення встановлено було в VI в. по Р. Хр., і імператор Маврицій переніс його дату з 18 січня на 15 серпня.

Змагаючись з поганським святом Феррагосто, християнська церква додавала до свята Успення великі урочистості, і сам Папа відбував звичайно того дня похід до церкви св. Марії Великої (Маджоре). Тут він, босий, вклонившись сім разів до землі, брав у руки давній образ Богоматері (візантійського малюнку рідкої краси, що ще й досі там зберігається) і ніс її до св. Марії Малої на Форумі (тепер її вже зруйновано). Перед Папою йшов префект і 12 чоловіків, обраних з народу, шість із голеним обличчям, як представники римського народу, і шість із довгими бородами, як представники римського сенату. З церкви св. Марії Малої Папа йшов до церкви св. Адріяна, а звідти, після короткої служби Божої, повертався до св. Марії Великої, де відбувалася знову Служба Божа.

Цей звичай було скасовано в 1556 р. за Папи Пія V в наслідок «народного розгاردіашу та ріжних зловживань».

Папа Лев XII відновив був урочистість свята і брав

участь у поході в супроводі кардиналів і всього ватиканського двору в гаптованих убраннях шкарлатної барви.

Але тепер свято Успення в Римі, як християнське свято, нічим не відрізняється від інших християнських свят.

Тільки що назва його все ж залишається давня, поганська — Феррагосто!

20 серпня 1930. Одержав обіжник з 18 серпня з підписом В. Мартинця, референта Пропаганди ПУН, з написом Довірено!

До відома Головної Канцелярії ПУН, Організаційного Референта ПУН, Політичного Референта ПУН, Керівника Пресового Бюро в Швейцарії та п. Онацького в Римі.

1. Подаю до відома, що зовсім несподівано покликано дотеперішнього редактора «Українського Голосу» в Перемишлі, п. Зенона Пеленського, до військової служби на 15 місяців від дня 11. б. м. починаючи (школа підхорунжих в Познані). Цей крок польських військових властей треба розглядати, як цілевий, беручи на увагу, що належить до рідких виїмків, що б покликано до активної служби українця-інтелігента навіть — і при стараннях з боку асентерованого. В данім випадку ходило, по всякій правдоподібності, про відібрання можності п. Пеленському проявитися на політичну полі. Без огляду, однак, на інтенції польської влади, слід ствердити, що відхід Пеленського на довший протяг часу від ОУН, а зокрема від редакції УГ., представляє для нас поважну страту, і лише прийняття відповідних мір із нашого боку може зменшити її наслідок.

2. У тій цілі уважаю за відповідне, по попереднім порозумінні з Головою ПУН, подати до відома та зарядити слідує:

а. власником часопису УГ залишається формально далі п. Пеленський. Редакцію тимчасово бере в свої руки п. Є. Зиблікевич, дотеперішній член редакційного персоналу. До редакції притягається п. Б. Кравціва, дотеперішнього співробітника. Відповідальним редактором стає

тимчасово брат п. Є. Зиблікевича. Адміністратором залишається далі п. Паславський.

б. п. З. Пеленський буде в міру своїх спроможностей дописувати до УГ., і в тому напрямі з нашого боку вийдемо йому найдалі на зустріч, щоб йому це уможливити.

в. прошу всіх дотеперішніх кореспондентів заграничних УГ., а зокрема п. Онацького, п. Богуша, п. Сціборського, п. Андрієвського, прислати частіше свої дописи до УГ. та старатися якнайбільше улегшити завдання нової редакції.

Зокрема звертаю увагу, що редакція просить прислати короткі статті, беручи на увагу не тільки розмір часопису, але й факт, що довгі статті стрічаються з невдоволенням читачів, з яких 32 відмовило з тої причини дальшу пренумерату часопису. Тут також лежить причина, чому багато статей, досі висланих нашими дописувачами із закордону, не були друковані. Найліпший розмір статей 1 - 2 шпальти УГ., в тим, щоб стаття була поміщена в однім числі. — Щодо тем, можуть бути довірливі: справи програмові або інформативні. Зазначаю, однак, що статті програмового характеру мають бути прислані на мої руки. (Для пояснення: того роду статті, як досі голошені в УГ., статті п. Богуша і Онацького не є програмового характеру; зате такими являються дотеперішні статті п. інж. Сціборського та інж. Андрієвського).

г. прошу Організаційного Референта ПУН віднести до Секретарів держав та поодиноких Відділів для погодження справи дописів інформативного характеру з поодинокими еміграційних теренів; у цих дописах можна подавати відомості про життя та розвиток поодиноких від-

ділів ОУН, оскільки ці відомості не зашкодять даним Відділам чи поодиноким їх членам з огляду на місцеві відносини. Дописи ці повинні бути якнайкоротші, зате часто вислані.

3. Статті програмового характеру, вислані на мої руки, прошу передруковувати на машинці найменше в 2 прим., щоб можна їх було використати одночасно і в американській пресі.

Моє завдання на поточну хвилю — випукувати всякі способи, нагоди і спосібності, щоб ширити відомості про нашу концепцію і наші змагання та здобувати для них зрозуміння і прихильність як чужинців, так і українців. Мені одному, прикутому до бюрової праці, багато зробити годі. Що інше, коли коло тої справи стане ряд осіб, розкиданих у різних країнах, і які поведуть працю узгоджено та систематично. З їх дрібних, але методичних зусиль може зложитись поважний дорібок.

Не роблю собі жадних ілюзій, але добре знаю, що вперто і послідовно, згідно одному плану переведена робота згодом дасть свій плід. Не доривочність, лише постійність зусиль. Сподіваюся невдовзі в кожній країні мати відповідну особу, яка приглядатиметься, братиме ініціативу або виконуватиме доручення, в кожному разі пильнуватиме в своїй ділянці переведення нашого плану політичної підготовки міредатних чинників в бажаному для нас дусі.

Отже і Вас прошитиму дуже тримати зі мною постійний зв'язок і інформувати мене взагалі про Італію, а головню і докладніше про те, що, як і коли там можна зробити. Не в'яжіться тим, що нині несприятливі обставини, — я те добре знаю і ілюзії не роблю. Тим не менш прошу дуже приглядатись тамошнім можливостям і мене інформувати. З мого боку я буду Вас інформувати про те, що робиться і робитиметься по інших країнах. Сподіваюся, що в найближчій книзі «Розбудови» почнеться моя стаття про нашу політику. Далі я збираюся виробити інструкції для наших відпоручників.

Прошу ласкаво подати мені Ваші думки щодо мого

меморандуму і листа до п. Гравеллі. Ви ліпше знаєте місцеві обставини і психологію. Наколи на початку і не «падаю в тон», то згодом, з Вашою допомогою, сподіваюся краще вив'язатися з положення.

Нині в Брюсселі відбувається Студ. Міжн. З'їзд, і ми з п. Орелецьким стараємось його використати. Вчора приймав я у себе дома кількох делегатів і старався завоювати їх повагу і симпатію.

З правдивою пошаною до Вас...

ПС. На початку вересня сподіваюсь бути в Женеві і писатиму про вислід. Може Ви маєте якісь поради чи вказівки? — тоді прошу подати. Гадаю, що здибаю п. Габріеллі.

23 серпня 1930. Прийшла картка від М. Кушніра з Женеви з 21 серпня:

Вельмиповажаний п. Онацький!

Читав я Ваші листи до п. Полковника та п. Андрієвського, як також відповіді останнього. На мою думку, Ви маєте слухність.

Вислане Вами число «Антиєвропи» одержав. Я вже його переглянув. Мені здається, що моя позиція відносно фашизму та ревізіонізму правильна.

Чи Ви одержали пакунки висланих Вам газет?

З пошаною та привітом...

Вислані газети одержав, але мало знайшов у них цікавого, — то все советські часописи, яких тут не дістанеш, а в Женеві їх вільно діставати. Але тематика і стиль тих часописів мене просто нудить...

Одержав також листа від Д. Андрієвського з дня 20 серпня:

ВШановний Пане Онацький,

Не відповів відразу на Вашого останнього листа, бо був дуже зайнятий і не міг посунути справу з меморандумом. Нарешті виправив його і відслав Вам сьогодні рано. В залученні пересилаю також листа до п. Гравеллі і прошу дуже передати його йому разом із меморандумом. Але наколи б Ви мали якісь поважні заміти щодо листа і меморандуму прошу їх стримати і повідомити мене. Але я того не допускаю...

Нав'язуючись до Вашого листа, хочу трохи зупинитись над порушеними Вами справами, щоб найкраще

порозумітись на всіх точках, що дотикають нашу співпрацю.

Маєте рацію, що мусимо бути оглядними на міжнародній арені, щоб більше не дискредитувати укр. справи. Тим не менш, може статись, що в якийсь момент будемо змушені заризикувати, так, як це зробили Масарик та Бенеш, підносячи голос в імені всього чеського народу, не маючи від нього мандату.

Не може бути й мови про якісь грошеві контшахти, — про це я не згадував і не думав. І коли б хтось справді намагався купити нас, треба дати йому добру відправу. І зовсім не в тих цілях має провадитись наша політична акція, лише з нашої політично-державної концепції. Питання чинної допомоги нам приходить лише на другий план, і про це зараз нема мови.

Не відкидаю пропаганди, як Ви, здається, думаєте, лише гадаю, що вона у нас мусить мати характер не лише національний, але й політичний. Ви не хочете добачити нашого силового аргументу, а тим часом він є. Щоправда, тим часом чисто негативного характеру, але який, при відповідних умовах, може доконати і позитивної роботи. У кожному разі, спираючись на нього, ми можемо вже нині заохотити, а то й змусити до нас прислухатися.

Було б помилкою, що б ми далі трималися в куті, як якась темна сила. Навпаки, мусимо голосити наш позитивний програм щодо національного визволення і державного будівництва. Бо інакше ми не здолаємо підготувати ґрунт для нашої реальної політики, і, коли на неї виб'є час, не спроможемось її переперти. Адже пів годують не тоді, як на полювання йти, але багато раніше.

24 серпня 1930. Відписав Андрієвському:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський,

Ваш лист до Гравеллі, разом із меморіалом, я вчора передав. На жаль, самого Гравеллі не бачив, бо він своїм звичаєм призначив мені побачення в редакції, але сам не явився.

Щодо тексту меморіалу, то, гадаю, його було б дуже добре видрукувати, як статтю, в бельгійській пресі, — певно, з деякими відповідними поправками.

Надіюсь, що Ви отримали останнє число «Антиевропи», яке я Вам вислав. У ньому Гравеллі вмістив на-решті резюме моїх статей в «Ділі» і в «Укр. Голосі» про «Антиевропу». Факт цей для мене особисто дуже приємний, але йому не треба надавати жадної політичної ваги, бо тут справа йшла для Гр. про саморекляму, не про нас.

Деякі дні тому я передав йому також переклад моєї статті в «Укр. Голосі» — «Дві революції». Можливо, що він і її надрукує, або зробить витяг, бо в ній теж говориться про «Антиевропу». І, хоча в ній ні слова не згадується про Україну, самий передрук із українського часопису багато значить, бо тут про українську пресу не знають і, як я на своїй шкірі пізнав, її залегко тракту-ють. Так, я мав, як член Асоціації Зак. Журналістів, отримати книжечку залізничних квитків із знижкою, але міністерство комунікацій мені її відмовило: не знаємо, мовляв, тих часописів, яких кореспондентом ви себе на-зиваєте...

З огляду на це, я тепер звертаю велику увагу на пе-редруковування до «Офінору» із українських часописів, і, з огляду на те, що римське видання «Офінору» знахо-

диться фактично в моїх руках, — наповнюю його витя-гами з «Діла» і «Укр. Голосу». «Офінором» користується майже виключно провінціальна преса, але і вона має своє значення. Зібравши ж відповідне число витягів, підемо знову воювати по Міністерствах. Взагалі воювати прихо-диться дуже багато, і це дає мені можливість оцінювати наше справжнє становище в світовій opinio: нас усі зна-ють, але нас низько розцінюють, не вірять в наші «си-лові аргументи».

Цікаво, що проти мене йде велика кампанія і в самій Асоціації. Вчора на листі членів Асоціації, які хотіли б виїхати до Неаполю на запросини Комітету місцевого свята «Пієдігротта», я знайшов проти свого імені приписку не-відомою рукою: «теж член?» із чотирма знаками запиту. Явна демонстрація якогось аноніма, що для розв'язання своїх сумнівів міг би звернутися до служби, або до адмі-ністрації...

Розуміється, такі випадки особливого значення не мають, бо я, як журналіст, маю за собою великий багаж, але вони створюють дуже неприємну атмосферу. А все це, розуміється, тому, що ми не маємо за собою відповідного запілля. Бо на зовні сильне запілля виявляється бодай в сильній пресі, а наша преса має дійсно жалюгідний ви-гляд. Я, розуміється, роблю враження, кажучи, що «Ді-ло» відсвяткувало цього року п'ятидесятилітній ювілей, і, на щастя, ніхто не здогадується запитати, який же тираж має це «Діло» після п'ятидесятилітнього життя. Та боюсь, що поляки, при першій нагоді, таки дадуть ці страшні цифри. Створення, поширення нашої преси, цього зна-ряддя впливу на суспільство і дзеркала його внутрішньої

вартости, — це одне з наших некутіших завдань. Дуже радо бачу, що Ви знову почали писати і в «Укр. Голосі» і в «Розбудові».

Не знаю, чи Ви звернули увагу на замітку в УГ., що у Франції знаходиться до 100.000 української еміграції, головню з Галичини, — еміграції, що фактично ніколи не бачить українського друкованого слова. Вважаю, що нашої паризькій організації треба було б звернути на цю справу дуже пильну увагу.

Щодо Вашого перебування в Женеві, то, розуміється, було б добре, коли б Ви знову побачилися з Габріеллі і познайомили його — але випадково — з Богущем.

Оце, здається, все.

З щирим привітом...

Одержав листа від полк. Є. К. з 22 серпня:

Дорогий Пане Онацький,

Вашого листа враз із копіями листів Ваших до Андрієвського одержав. Прошу вибачити, що так довго не давав про себе нічого знати, але майже весь місяць був поза Женевою. З огляду на хворобу сина (коклюш) мусів я виїхати в гори.

До Вашого листування з Андр — ким можу завважити тільки, що Ви занадто різко віднеслися до його пропозицій.

Коли ласка, напишіть мені, що довідалися Ви від Преосв. Бучка, і взагалі до чого Ви з ним домовилися. Від паломників довідався я, що преосв. Бучко носить із думкою видавання щоденника у Львові і для тої цілі хотів би вжити «Новий Час», перемінивши його на щоденник; дальше розказували мені паломники про те, мов

би там у Львові мали б уже бути ведені балачки, чи не заангажувати Вас як головного редактора цього щоденника. Чи відомо Вам щонебудь про це, і чи Бучко з Вами щонебудь на ті теми говорив? Дуже жалко, що я не міг з ним побачитися, бо має він бути дуже гарною людиною і націоналіст. (Дописка з боку): Ці справи прошу вважати довірочними.

Ви, мабуть, уже знаєте, що Пеленський в польському війську. Це, безперечно, був для нас досить великий удар. Маю, одначе, надію, що ми собі якось дамо раду, — впрочім, не виключено, що вже в скорому часі Пеленського звільнять з війська. Відсутність Пеленського для нас тим більше неприємна, що, мабуть, уже в скорому часі «Новий Час» перейде назад у наші руки. Цю останню вістку прошу трактувати, як довірочну. Розуміється, що в зв'язку з тим стане актуальним питання обсади головного редактора «Нового Часу». Не виключено, що треба буде Мартинцеві їхати до Львова.

Нав'язуючи до балачки з паломниками, я теж почав думати над тим, чи не захотіли б Ви переїхати на деякий час до Львова. Прошу подумати над цим питанням і дати мені відповідь. Не знаю, впрочім, чи з паспортних взглядів воно можливим було б до переведення.

Журнал «Антиевропа» ми одержали. Добре було б, коли б Ви зразу були переслали переклад статті про Україну, бо з нас ніхто не знає італ. мови.

Здоровлю Вас і Ваших щиро...

П. С. Умовлену суму перешлю при кінці місяця.

Можливо, що з Черновець прийде на Вашу адресу лист для мене. Прошу його дальше мені переслати.

Зараз же відповів:

Дорогий Пане Полковнику,

Отримав Вашого листа і зараз же відповідаю, бо і так думав Вам сьогодні писати. Пересилаю Вам перш за все копію мого сьогоднішнього листа до п. Ан-го. З нього Ви довідаєтеся до певної міри про стан нашої справи тут. В доповнення додаю, що було б дуже добре, коли б американська «Свобода» вислала мені кореспондентську легітимацію. Це їй нічого не коштуватиме, а для справи було б дуже добре, бо галицька преса, — залежна в консульському відношенні від Польщі, яка мене, як здається, не визнає за журналіста, — досить слабенька підпора. Я вислав уже дві кореспонденції до аргентинської «України» і звернувся також і до неї, але вона — тижневик, а тут треба щоденника.

Думаю, що нам треба звернути увагу й на румунський «Час», підсилюючи його своїми силами.

Дійсно, видалення Пеленського — для нас великий удар. Я вже про це думав. Хоча, як видно, і Зиблікевич веде справу добре. Покищо на УГ. нічого ще не помітно. Матеріал, видно, ще є. Шкодує, що мої статті «Етична Держава» і «Італійська Просвіта» лежать без руху. Вони були виготовлені для брошури і тому завеликі, але шкода, що лежать дурно. Я вже писав Зб-чу (і перед тим Пеленському), щоб друкували впрост для брошури. П-кий писав мені, що я мав отримати з брошури 600 лір гонорару, але, з огляду на те, що УГ., видно засобів не має, справа не посувається, — а для мене особисто, як і для всієї нашої справи дуже важно, що б вийшла ця брошура, я вже писав і до П - го і Зб - ча, що зрікаюся на

користь УГ. мого гонорару за брошуру, аби була видрукована, і чим скорше, тим краще.

Щодо перебування у нас преосв. Бучка, то він дійсно дуже гарпа і націоналістична людина, але в наших справах непоінформована. Коло неї нікого з наших. Він уважає, що ми ще заслаба організація, і що маємо замало репрезентативних людей. Щодо перебрання «Нового Часу» і мого переїзду до Львова, про це вперше чую від Вас. Говорив він мені лише, що Митрополит купив 20 акцій, але не «Нов. Часу», а коров'ячої газети. Що ж до іншого, то, як Ви знаєте, преса — це моє наболіле місце, і тому я весь час гриз його про те, що треба поставити нашу пресу на ноги. Але він мені про ті проекти, що Ви пишете, нічого не казав. Що ж до тих скарбів, про які я Вам казав ще в Женеві, то вони дійсно існують, але їх експлуатація має тільки-тільки ще розпочатися (з боку голяндського т-ва) і тому ще нічого не принесла. Але в усякому разі це справа певна, і може принести стільки, що оплатила б всю акцію не лише за кордоном, але і в краю. Проте, трудно ще сказати, хто з того скористає. Коли б Вам була нагода побачитися з Бучком, то це було б дуже добре, але, боюсь, до будучого літа він із Галичини не виїде. На будучий рік проектується подорож до Святої Землі.

Щодо мого тимчасового переїзду до Львова, то я поїхав би, коли б це було дійсно потрібно. Проте, гадаю, з огляду на неознайомленість із місцевими обставинами, навряд чи міг би дійсно бути там корисним. Гадаю, що переїзд Мартинця до Галичини теж не бажаний, бо поляки, очевидно, дуже добре поінформовані про його закордонну

працю і в дуже скорому часі поставили б його в неможливість переводити будьяку роботу. Тому, думаю, Мартинця треба залишити на тому, що він тепер так гарно переводить, а туди вислати або цілком нову людину, ні в чому не заангажовану, або знайти когось із місцевого елементу. Тепер же і в Празі є чимало людей, що допіру покінчили вищі школи, не мають чого робити, ані їсти, нікому ще не знані, а тим часом могли б вельми придатися до діла. Треба шукати нових людей.

Щодо перебрання «Нов. Часу», то чи не варто було б злити «Нов. Час» і УГ., зробивши з них один щоденний орган із широкою закордонною кореспондентурою і з справжнім європейським виглядом? Можливо, що в цій справі можна було б звестися з Бучком, або безпосередньо з Митрополитом. Але Митрополит, здається, зв'язаний з гетьманцями. Бучко, проте, син селянина, і не має нічого спільного з тими колами.

Якщо буду мати час, вишлю Вам переклад статті з «Антиєвропи», — але це не моя перша стаття, що, очевидно, залишиться невидрукованою, а лише резюме моїх статей в «Ділі» (чч. 115 - 116) і в УГ (чч. 18 - 22), і тому особливого інтересу не має. Зверну увагу лише на кінець її, де процитовано кінець статті «Панєвропа і Антиєвропа»:

«Автор статті кінчає так:

«Ми нікого не шукаємо. Ми ні на кого спеціально не надіємося. Ми не хочемо і не можемо зрадити наше гасло — віра у власні сили, що, на службі однієї великої ідеї — власної Великої Держави, на крилах однієї святої любови — до своєї згвалтованої Батьківщини, пере-

можуть усі перешкоди; але межі двома шляхами, що їх відкриває теперішній політичний європейський світ, ми звертаємо в тому напрямку, де чекають дня, коли нові сили Європи відчують себе досить сильними, що б рішуче вирушити проти старого ладу демократично - ліберальної Європи і проти нового ладу совєтської Евразії» («Антиєвропа» III, с. 863. Гравеллі.).

Отже цікаво відзначити, що Гравеллі залишив цей уступ лише до кінця своєї цитати, навіть підкресливши другу її частину курсивом, слова ж «і проти нового ладу совєтської Евразії» викинув. І це вельми характерно.

Але, поминаючи це, сам факт видрукування нам дуже корисний і дає в мої руки велику зброю.

Що ж до пашпорта, то він лежить уже виготовлений в поліції, і я можу його взяти (так ми домовилися в поліції) першого ж дня, як його потребуватиму. Не беру тепер, щоб не платити за нього зайвих грошей. Дозвіл же на нього прийшов тільки 5-го серпня — два місяці володіти.

Вчора я вислав картку п. Богусеві. За браком місця я йому не написав, що з великою цікавістю прочитав в надісланих часописах промову Скрипника про «Українізацію чи есперантизацію», але, кажучи загалом, жах бере, як мало цікавого на цих величезних листах паперу, як страшенно звужено інтереси до вузько - професіональних проблем шлунку! Вмерти можна...

Прошу також подякувати п. Бойкову за картку з Англії.

З щирим привітом для всієї Вашої Родини...

П. С. Щодо «Офінору», то його римське видання прийняло тепер цілком соборницький характер, — я вмістив у ньому відомості і про Галичину, і Буковину, і Закарпаття. У ч. 255 (з 20 серпня) вміщено на першому місці навіть про «колонізаційні плани п. Грабського». Все це, розуміється, дуже обережно, без жадної полеміки — самі факти: «Львівський Кур'єр Поранний подає»... Але факти промовляють за себе. Я дуже задоволений цією роботою, що не коштує нам ні копійки, а тим часом має велике значення в змислі повільного оброблювання політичної opinі. З римських часописів ватиканський «Оссерваторе Романо» передруковує майже все, що ми подаємо. Я думаю, що Ви могли б побачити римське видання «Офінора» у Бачинського.

25 серпня 1930. Лист від Є. Зиблікевича з 19 серпня:

Вельмишановний Пане Онацький!

За присилку статей «Нова зрада» і про Грабщину, як теж за «Антиевропу» дуже Вам вдячний і зобов'язаний. Ваш «Лист до Сельробів» дуже актуальний, бо большевицька зараза, використовуючи час незвичайно гострої сільсько-господарської кризи в нас, розпаношується щораз сильніше. Є власне загроза, що селянство, найшовшись на краю пропасти, може дуже легко знайтись у ролі об'єкта і суб'єкта сельробівсько-большевицького руху. Щораз частіше можна сьогодні почути на нашому селі кредо: «Вся праця і заходи наших с.-г. установ та кооперації здались нінащо, бо при найбільш раціональній господарці селянин не годен вийти на своє. Давайте нам, замість с.-г. підручників, поучення, як робити революцію».

Якраз такі «поучення» дають їм сельроби, і це підпадає під смак теперішнього нашого села. Маючи це на увазі, я зладив був передовицю в попередньому числі, яку прокуратура на половину счеркнула. Правда, сельробівцям перешкоджує те, що вони являються водночас оборонцями міського пролетаріату, який використовує село в однаковій мірі, як і буржуазія міста, та ще й свідомість того, що пролетарська революція на Зах. Землях означає панування польського міста над українським селом під національним оглядом. Тому теж на менше національно свідомій Волині сельробівський рух куди сильніший, аніж в Галичині.

Я був би вельми радий, якщо б почув Вашу думку про діалектичне оформлення питання про розбіжність інтересів села і міста, с.-господарства та індустрії, цивілі-

зації (лицарської) плуга і цивілізації гроша, під кутом бачення нашої визвольної національно - державницької ідеї. Здаю собі справу, що оформлення цього питання допомогло б нам до усталення напрямних у нашій внутрішній політичній роботі. Йти сьогодні на село без ясної відповіді на це питання, без вказання, по можності, як-найдалших перспектив розвитку цього процесу і без висновків є даремною витратою енергії та часу, коли ходить про організованню цієї революційної в потенціалі сили та керування нею.

Це тим більше, що, маючи тут і там перед собою чуже місто, селянство — одинока наша сила в майбутньому, а в сучасному одиноке запілля, на яке можемо спертись.

Коли б Ви мали можливість Вашу думку про цю справу подати в окремих статтях, посунули б нас значно вперед в напрямку вирішення найважливішого і найпекучішого питання.

Переходжу до справи друку окремих відбиток з Ваших статей. Редактор Пеленський залишив мені у тимчасовій спадщині два відбиті аркуші Ваших праць. Вони друковані на доволі поганому папері, а окрім того редактор Пеленський умовився з друкарем, що книжка матиме всього два аркуші, і тому друкар вибрав такий папір, що вистарчав йому якраз на ті два аркуші. Такого самого паперу він більше не має. Супроти цього я готовий рішитись, за порозумінням з Вами, відбити Ваші праці ще раз окремо в іншій дешевшій друкарні і на кращому папері. За це діло обіцяла мені взятись видавнича кооператива

«Наш Край» в Перемишлі зараз же, як лише вона закінчить друк «Золотих Воріт» (вони вже на укінченні).

Скажіть мені свою думку про це. Який порядок статей пропонуєте, який заголовок на обгортці, можливо подайте проект вигляду самої обгортки (це дуже важна справа для ока, хто купує). У нас кажуть: «Як ти виглядаєш на зовні, так про тебе й думають»...

Думаю, що не будете мати нічого проти, коли я стану Вам надсилати деякі тутешні видання, книжечки, тощо. Краще орієнтуватиметесь у наших тутешніх справах. Пришлю Вам теж «Золоті Ворота». Гадаю, що ними можна буде поведичатись навіть перед італійською вибагливою публікою. Вони друковані на крейді і мають прекрасну обгортку та багато ілюстрацій.

Відносно Вашої статті про Грабщину зазначу, що, з огляду на порушення цієї теми аж у двох статтях в останньому числі, треба буде її або відкласти до дальших чисел, або взагалі зрезигнувати.

З глибокою пошаною до Вас і націоналістичним привітом...

П. С. Даруйте, що швидше не написав. Я страшенно занятий біжучими справами, бо я опинився сам один у редакції.

1 вересня 1930. Зовнішнім виявом ватиканської політики служить великий щоденник «Оссерваторе Романо», що друкується на території Ватиканської Держави і тому не підлягає ніяким цензурним обмеженням фашистівського італійського уряду.

Розуміється, від офіційного ватиканського часопису не можна ждати ніяких революційних виступів супроти будь-якого іншого уряду, а ще менше фашистівського, що проголосив католицьку релігію національною італійською релігією, але все ж не можна сподіватися й повного погодження політики цих окремих держав.

Я вже відмічав свого часу ідеологічні розходження, що намітилися були між італ. фашизмом і католицизмом в справі виховання молоді, — розходження, що нераз виявлялися в досить завязатій полеміці між ватиканським органом і італ. пресою.

Друге таке розходження помічається в справі відношення до Советської Росії.

Італ. фаш. уряд заявив щодо Советів позицію міжнародної співпраці, що її підказували йому тимчасові матеріальні користі та певність імунітету від комуністичної пропаганди.

Ватикан, навпаки, все більше схиляється до переконання про необхідність якнайенергійнішої боротьби з небезпекою, що загрожує «всьому цивілізованому світові». В останні часи «Оссерваторе Романо», у відмінність від італ. фаш. часописів присвятив чимало місця рубриці — «Під большевицьким ярмом».

В одному з останніх чисел (ч. 205) вміщено, напр., довгий комунікат агенції «Офінор» під заголовком —

«Становище в Україні», зреферований за статтею Данька в «Ділі» (ч. 183).

Від 8 по 12 вересня має відбутися в Фельдкірхе в Австрії десятий щорічний конгрес Католицької Интерн. Акції, що матиме спеціальне завдання — простудіювати доктрину, історію і засоби поширення большевизму з усіма його «катастрофальними наслідками для людської цивілізації, особливо ж для родини та виховання»...

«Оссерваторе Романо» присвятив «Червоній небезпеці», з приводу цього конгресу, велику статтю, і варто занотувати з неї деякі уступи:

«Католицька Церква, — пише «Оссерваторе Романо», на першій сторінці, — завдяки божеському походженню своєї доктрини та сййву своєї апостольської служби, являється єдиною силою, що може покласти гать, як у цивілізованих країнах світу, так і найдавніших його країнах, поширенню сил неладу. Ініціатор советської революції Ленін, ця червона бацила, що її німці в 1917 р. везли до Росії в заплomboваному вагоні, дуже ясно передбачав неминучість конфлікту, коли писав: «Лише католицька церква може спинити нас на шляху успіху, вона — єдина сила, гідна бою з нами»...

Треба тішитися, що бодай тепер усвідомлення большевицької небезпеки стало ясне:

«Большевизм і католицизм, — пише «Осс. Ром.» далі, — знаходяться в антиподах світу думки, моралі, суспільного ладу та людської гідності... Католицизм — велика сила, і вона врятує цивілізовані народи від комунізму і революції, неважаючи на величезні розміри небезпеки та на її нагальність, що про них забагато народу не має

найменшого уявлення»... «Було б божевіллям заплюшувати очі на лянну дійсність і гратися з такою очевидною небезпекою (чи не на адресу італ. уряду? Є. О.). Протиділай! — ось гасло, що повинно запалювати всіх, кому дорога цивілізація»...

Цікаво, що таку саму думку висловив і голова «Американської Ліги Національної Безпеки» п. Стенвуд Менк, що в Парижі в Американському Клубі сказав приблизно те саме:

«Ми, що належимо до цивілізованого світу, мусимо застановитися над загрозою большевизму і об'єднатися, щоб протиділати. Ми знаємо, що большевики виробляють в Китаї, ми знаємо почасти їх ролі в Індії. Ми знаємо, що вони знаходяться по всіх усюдах, де знаходиться якийсь нелад, бо в неладі вони знаходять підхожий ґрунт для своєї пропаганди. Треба подумати, що нам робити з Советською Росією. Здоровий розум підказує нам, що большевики не можуть ризикувати кинутися на твердий мур об'єднаної Європи, але все ж ми непевні, чи який советський диктатор, доведений до розпачу, шукаючи будьякого засобу, щоб тільки втримати владу, не викличе випадково війни проти цивілізованого світу»...

«Оссерваторе Романо» завважує з приводу цієї промови:

«Мудрі слова! — вони вказують, що давно вже пора підійти до проблеми комунізму, як загрози всьому світові»...

У такому напрямку, треба думати, і підуть роботи десятого Інтер. конгресу Католицької Акції.

19 вересня 1930. Випадково попала мені до рук остання книжка паризького журналу російських емігрантів «Современни Записки» з цікавою статтею Г. Федотова: «Проблеми будущей Росії». В одному з розділів цієї книжки він пише про національну проблему, і українську зокрема:

«Російські патріоти мають усі підстави дивитися на будучність із побоюваннями. Можливо, що революція що не дала нам вижити до дна чашу національного пониження. На цей раз справа йде про те, чи буде існувати Росія, як імперія, як державна спілка народів, чи вона повернеться до вихідного пункту давнемосковських кордонів Велико-росії»...

На думку Федотова, забагато фактів промовляє за тим, що Росія може ототожнитися з Московією, і що Україна, і навіть Сибір, можуть зажити своїм власним державним життям:

«Структура СРСР — це початковий нарис будучої мапи Росії... Тепер уже не можна відмовитися від її головного принципу — національного розподілу Росії... Большевики, заняті виключно військовими та фінансовими підставами своєї влади, зовсім не цікавляться охороною російської культури. Вони зраджують її на кожному кроці, винагороджуючи погрозою русофобства пограбовані та стероризовані окраїни»...

Така політика таїть у собі дзерна будучих конфліктів:

«Якщо большевицька влада зненацька впаде, негайно вибухне низка національних повстань. Низка народів вимагатиме відділення від Росії і перенесе рахунок комуністів на адресу московського народу».

Та з-поміж усіх національних проблем найповажніша — українська:

«Не розв'язати її — значить загинути, себто перестати бути Росією. Ми присутні тепер при бурхливому і незвичайно небезпечному для нас процесі — зароджуванні нової української самосвідомості, власне — нової нації. Вона ще не народилась остаточно, і доля її ще не визначена. Вбити її неможливо, але можна працювати над тим, що б ця самосвідомість стверджувала себе, як особливу форму «руської» самосвідомості».

Як же це досягнути? — Шляхом політичної мімікрії.

Тим часом, як більшовики, — за авторитетним ствердженням автора, — перепроводжують культурну мімікрію «українізації» тощо, щоб тільки затримати за собою політичну та господарсько - фінансову владу, Федотов, великий культурник і націоналіст, вказує, що

«національна Росія не може допустити в своїх межах приниження «руської культури (державна мова, школа), але вона, може бути, зуміла б провести мирно можливості господарського самоврядування»...

Що ж до великоросів, то вони, в інтересах затримання «руської єдності» повинні перейнятися українськими традиціями, зробити їх своїми:

«Ми повинні визнати й постійно відчувати своїми не тільки київські літописи й мозаїки київських церков, але й українське бароко, що прищепилося й Москві, і київську Академію, яка виховала російську церкву, і Шевченка за те, що в нього спільного з Гоголем, і українську пісню, молодшу сестру (?! Є. О.) пісні великоруської.

Це завдання, прищеплення українських традицій до загальноросійської культури — випадає насамперед на долю тих «южноруских уроженців», що зберегли вірність Росії і любов до України»...

Як рецепт, виглядає не погано! Дехто з наших москвофілів, як Могилянський, її віддавна вже заживають.

Тим часом, як більшовики накидають своїм партійцям тільки знання української мови, щоб з нею легше підійти до українського селянина (славновісна «смичка» міста з селом), п. Федотов пропонує накинути великоросійській панівній інтелігенції і наші пісні, наші традиції, і Шевченка (за якого, зрештою, вже давно тримаються і більшовики) і навіть... Мазену:

«В державі російській малорос не повинен почувати себе зневаженим чи приниженим у своїй національній свідомості перед татариним чи грузином (як це було перед цим). Навпаки, державна свідомість тої (великоруської) нації, якій належить волею долі культурна гегемонія в Імперії, повинна перейняти на себе його національне самоствердження з його символами і з його історичною пам'яттю — Мазена!»...

Не можна відказати авторові ані політичного розуму, ані російського патріотизму. З точки погляду загроженої гегемонії московського народу його рецепт був би єдино доцільним. Але він приходить запізно! Український нарід за революції, за деніківщини та більшовизму настільки усвідомив собі свою культурно-національну окремішність, що жодні мімікрії тепер уже не допоможуть: досвідчені очі знайдуть вовка хочби й не знати під як добре прикритою овечею шкурою.

А все ж, треба звернути увагу на цю програму при-
власнювання нашого національного добра. Занадто часто,
особливо, на еміграції, наші національні пісні, наші
вбрання, наші танки використовуються, як «російські».
Занадто часто входять, як складові частини, до чисто ро-
сійських виступів. З цим треба змагатися... Щоб не
прийшлося колись від них відмовлятися, як відмовилися
ми вже — через ту саму прокляту мімікрію — від на-
шого славного руського імени, ганебно нам вкраденого!

22 вересня 1930. Одержав листа від Бойкова: з 20
вересня:

Вельмишановний Пане Онацький,

З доручення п. Полковника пересилаю Вам з залу-
ченням 15. дол., з якої суми 10. — за співробітництво
в «УГолосі», а 5 — за міжнародній огляд у «Розб.»
Нації».

Пан Полковник надзвичайно зайнятий особами, які
зараз сюди приїхали.

В залученню два квити, які прошу підписати та мені
ласкаво повернути.

З правдивим поважанням...

25 вересня 1930. Італ. часописи слідкують із величезним зацікавленням за розвитком економічного конфлікту між СРСР і США.

Конфлікт цей почався в наслідок ввозу до США большевицького лісу і марганцю по ціні, нижчій собівартости (демпінг). Загрожено в своїх інтересах американські торговці лісом і виробники марганцю звернулися до уряду США з проською заборонити ввіз советського краму, що продукується примусовою працею.

«Відповідно до інформацій, що їх отримав американський уряд, — писав секретар (міністр) департаменту скарбу п. Сеймур Лемон, забороняючи вилadowувати советські кораблі, — большевики мобілізують на роботи в руднях і в лісах членів кол. аристократичних родин, священників, «кулаків», тощо. Використовуючи цю примусову працю, советський уряд може ввозити в США величезні маси лісу, вугля, марганцю й іншого краму по таких цінах, що з ними американська промисловість, що базується на вільнонаємній праці, не в стані конкурувати. Советський уряд, переконаний тепер, що не має сили перемогти цивілізований світ революційною пропагандою, і не покладаючись на силу своєї зброї, намагається підкопати економічні умови існування інших держав. Для виконання своїх планів, большевики розпоряджають дійсно поважними засобами, захопивши в свої руки всю промисловість і всі натуральні багатства Росії і зробивши з російського народу — нарід рабів, примусених працювати на здійснення їх планів»...

Так писав секретар департаменту скарбу. Заборону ви-

ладувати советський крам підтримала також Американська Генеральна Конфедерація Праці.

Але — в наслідок інтервенції впливових капіталістичних кол, головним чином корабельних компаній, що мали понести великі фінансові втрати, заборону вилadowувати 79 кораблів, що вже знаходилися в американських портах, або були до них спрямовані, було знято.

Варто занотувати цей факт співробітництва капіталізму, що для нього «гріш не пахне», з московськими большевиками, для яких взагалі всі запахи — «буржуазні забони».

«Досвідчені» люди переконали уряд США і громадську опінію, що загроза демпінгу, вирішеного економічною комісією III-го Інтернаціоналу для руйнування світової економії, — це тільки казка, фантастична мрія московських утопістів, дуже далека від дійсних можливостей Советчини, що ще не в стані продукувати стільки краму, що б загрожувати ним світовій промисловості, і, хто зна, чи коли й буде в стані це зробити.

Італ. часописи, що саме тоді потішали, згідно з вказівками уряду, населення перспективами збільшених торговельних зносин із большевиками, зі свого боку висловлювали надію, що советсько - американський конфлікт послужить большевикам корисною наукою. Не можна змішувати комерції з політикою (та ж засада, що «гріш не пахне») і поважні справи (себто торговельні зносини, Є. О.) з непотрібною балаканиною (себто з постановою III-го Інтернаціоналу про демпінг, Є. О.). Таким чином вони (себто большевики) зможуть піти правдивим шляхом комерційних зносин із західними державами, корис-

ним для Советів, як і для інших держав» («Джорнале д'Італія»).

Марні надії!

Якраз сьогодні часописи повні вісток про паніку на американській та англійській біржах з приводу продажу Советами Чикагському Хлібному Ринкові кількох мільйонів квінталів хліба по ціні на 10% нижчій від найнижчих світових цін. Повідомляють, що советський уряд сконцентрував уже в Одесі та інших портах Чорного моря (ну, розуміється! Є. О.) 170 кораблів, що мали б перевозити цей хліб. Президент Національного Об'єднання британських хліборобів, п. Морріс повідомив часопис «Дейлі Мейл», що «коли дозволять Росії продовжувати її політику демпінгу, британські хлібороби дуже швидко зазнають найгірших злиднів»...

Міністерство Хліборобства США зараз же наказало зробити довідження щодо советського хлібного демпінгу. Одночасно з міністерським довідженням відбувається також довідження Комітету Хлібного Ринку і Комітету Конгресу США для боротьби з червоною пропагандою під головуванням п. Фіша, який вже закликав до переслухання трьох агентів хлібної біржі.

Канадський уряд теж заклопотаний хлібною кризою, і п. Беннет, канадський прем'єр, виголосив промову в Оттавському парламенті, пропонуючи урядові США свою співпрацю в справі розслідування большевицького демпінгу. Він сповістив також, що канадське представництво на Імперській Конференції, що має незабаром зібратися в Лондоні, вимагатиме спільних імперських заходів проти советського економічного наступу.

Для нас, українців, цей економічний конфлікт цікавий і важливий з багатьох причин. Насамперед, він має такі розміри, що охоплює весь світ, а особливо ж всі ті країни, що живуть із хліборобства. Тим саме вони вдарять, без сумніву, і по наших українських наддністрянських селянах, і ті селяни повинні вже тепер знати, що цей удар по них іде від московських большевиків, що, зруйнувавши вже українське наддніпрянське селянство, сіють тепер руїну і серед селян наддністрянських.

Вдарить — і дуже боляче — цей економічний конфлікт і по тих наших українцях, що, втікаючи від рідних злиднів, поробилися американськими, канадськими чи аргентинськими фермерами. А удар по них може відбитися і на багатьох наших національних установах, що їх підтримує та наша заокеанська еміграція.

І подумати тільки, що нас отак битимуть нашим же українським хлібом, що йтиме з портів Чорного моря, тим часом як само українське населення терпітиме там і голод і холод!...

3 жовтня 1930. Вчора в великому салоні Перемоги в Венеційському палаці в Римі відбулися збори Національної Ради, цього фашистівського економічного парламенту, що має регулювати все господарське життя Італії і складається з представників корпорацій, експертів різних міністерств і кількох представників фашистівської партії.

Муссоліні відкрив збори промовою, від якої ждали — хто зна — яких несподіванок. Але ніяких сенсацій в тій промові не було. Та і чи можна ждати сенсацій в такій установі, як Вища Корпоративна Рада! Далеко більше підстав чекати цікавих новин з чергової сесії Великої Фашистівської Ради, що почнеться у тій же Венеційській палаті дня 7-го жовтня.

А проте і в учорашній промові Муссоліні були пункти, які варто занотувати.

Насамперед, вперше оголошено офіційно цифру советських замовлень в Італії — на 200. мільйонів лір. Італ. уряд був примушений гарантувати італ. промисловцям не 65% капіталу, як перше рахував, а 75%. Це виказує, з одного боку, який кредит мають большевики в італ. промислових колах, а, з другого боку, що італ. уряд, ідучи на комерційний договір із большевиками, дбав головним чином про те, що б дати працю італ. фабрикам, хоча б і за ризико державного капіталу, — так само, як влаштовує цілу низку громадських робіт, аби лише зарадити безробіттю.

Італія теж мусить змагатися з безробіттям, але, коли Німеччина й Англія, витрачаючи величезні гроші на непродуктивні субсидії безробітним, досягають лише ще біль-

шого зросту кількості безробітних, що поволі перетворюються в категорію державних пенсіонерів, Італія видає субсидії в формі продуктивної праці, що скорше чи пізніше повинна принести нації добрі овочі.

Підтримати загрожену світовою кризою національну промисловість, поскільки вона спирається на здорових економічних підставах, — не лише право, але й обов'язок держави. Справді бо, — каже Муссоліні, — «чи могла б Італія залишатися байдужою до долі мореплавного т - ва Козуліч, що являється істотним чинником життя венеційської провінції? Чи могла б держава вмивати руки перед загрозою банкрутства південної промисловости бавовни, що забезпечує працю 10.000 робітникам? Чи могла держава залишатися пасивною перед загрозою, що 81.000 ощадників новарської провінції могли позбутися половини своїх ощадностей? Чи могла держава відмовити промисловцям дозволу піднести відсотки забезпечення з 65 на 75%, коли справа йшла про 200. мільйонів замовлень із СРСР?... Фашистівський уряд не залишається нечуйним до стану господарського нездужання, — він тримає пульс нації в своїх руках, і всі хворі й смертельно загрожені кидають йому своє С. О. С., — проте не всі можуть бути порятковані, деякі заслуговують на те, що б піти на дно коміть-головою»...

Муссоліні виявив бадьорий настрій і волів бути оптимістом:

«Якщо не трапляться, — говорив він, — якісь непередбачені, несподівані події, як якась війна, — і тут додаю, що Італія все робить, робила й робитиме все можливе, щоб її оминуть, — ми вже скоро залишимо ніч за

своїми плечима, бо наближаємося вже до світанку. Світова криза саме в останніх днях дійшла свого апогею в зв'язку з новими крахами на американській біржі, і тепер становище дуже просте: або буде кінець всьому, або піchnеться відродження. Але світова господарка і людство не можуть загинути, і відродження мусить розпочатися. Та не треба і тут занадто поспішати: цей цикл відродження не може бути коротшим від трьох років... Само собою, що фашистівський режим зробить все можливе, щоб скоротити цей перехідний час якнайбільше»...

Треба признати фашистівському урядові, що він дійсно тримає руку на живчику нації і незвичайно швидко реагує на всі хворобливі явища. Цікаво з цієї точки погляду приглянутися новим директивам аграрної політики.

Перші роки фаш. режиму були присвячені т. зв. «змагові за хліб», — за побільшення хлібної продукції, щоб звільнити Італію від економічної залежності щодо хлібу від закордону. Але останній рік виявив наявно, що, не вважаючи на поважні успіхи Італії, загальна світова продукція хліба досягнула таких розмірів, що витрати на хліборобство в Італії не виплачуються. І то тим більше, що одночасно з побільшенням хлібної продукції, споживання хліба все зменшується. Якщо світова продукція хліба, виходячи з статистичних даних 1928 р., збільшилася, в порівнянні з довоєнними часами, на 28%, то населення збільшилося тільки на 15%. Департамент хліборобства США виказав також, що в Англії кожний громадянин споживав хліба в рр. 1928-29 лише 150 кґ., замість 167, спожитих у 1913 р., у Франції — 198 замість 248; у Німеччині 90 замість 105, у США — 125 замість 154.

У зв'язку з цим ціни на хліб на чикагській біржі впали з 1. 30 дол. в вересні 1928 р. до 0. 81 у вересні 1930 р.

У наслідок вивозу советського хліба до Європи і Америки ці ціни мають ще більше впасти. Для країн із порівняльно бідною землею, що вимагає великого вкладу праці і капіталу, продукція хліба втрачає всяку привабливість, бо виливається в чисту страту.

Тому італ. уряд проголошує тепер новий змаг — за виноград. Не за вино, що підлягає численим обмеженням, в наслідок антиалкогольної політики США і деяких інших країн, але за виноград до столу, що знаходить в Італії дуже підхожий ґрунт і підсоння, і має великі перспективи експорту.

Цього тижня по всій Італії відбулося «Свято Винограду», що мало спопуляризувати нову ідею.

По вулицях Риму продавано прегарні золоті китици, і фольклористичний мальовничий кортеж із — щонайменше! — сорока возів, прибраних віттям, виноградним листям та кошиками з китицями ягід, і — з гарними дівчатами в прегарних народніх різнобарвних строях, що робили — всі разом — пречудове враження.

Що й казати, культура винограду далеко більше в традиціях італійського народу, ніж культура хліба, що навіть за староримських часів приходив із тоді дуже далекої Сіцилії. Не дурно ж і старий Горацій підказував Варові:

— «Не сади навкруги родючого Тиволі і мурів Катулла ніякого дерева поперед святого винограду»...

6 жовтня 1930. Одержав листа від полк. Є. Коновальця, з 4 жовтня:

Дорогий Пане Онацький,

В прилозі пересилаю Вам концепт декларації на французькій мові, яку випускає УВО. Прошу Вас по зможі якнайскорше перекласти цю декларацію на італ. мову та переслати її летунською поштою на адресу п. Бартовича до Ковна.

Також прошу Вас виготовити список адрес італ. часописів та політиків, яким ми, після видруккування цієї декларації, мали б її переслати. Адреси просимо пересилати на подану нижче адресу.

В мене зараз надзвичайно багато праці, і тому обмежуюсь в писанню до найбільш необхідного в тій надії, що в короткому часі напишу обширніше.

Здоровлю Вас щиро...

П. С. Декларація буде друквана на французькій, англійській, німецькій та італійській мовах. Текст український буде видрукований окремо. Прошу Вас доложити всіх старань, що б італ. переклад вийшов бездоганно.

Адреси прошу переслати на:

А. Федина. Данціг — Лянґфульц. Шліссфак 35.

8 жовтня 1930. Лист від полк. Є. Коновальця з 6 жовтня:

Дорогий Пане Онацький,

У нас події так скоро розвиваються, що вибачте, коли Вас оставляємо на деякий час без всебічних інформацій.

Як Вам, мабуть, відомо з української преси, поляки розпочали всесторонній військово-політичний терор над українським населенням. Пілсудські приманює методи бувш. царського режиму. Як це відбивається на нашому населенню, довідається із прилученого тут інформаційного листа.

«Укр. Голос» не виходить уже від трьох тижнів просто тому, що поліція виарештувала всіх членів редакції і льокаль УГ. опечатала. Однак, я дав доручення до краю, і там роблять підготовну працю, щоб в якнайкоршому часі відновити видавництво. Рівнож виїхали туди дальші наші члени для праці. Думаю, що, помимо великих репресій та арештів, ми зможемо вкортці продовжувати нашу працю, як тільки поляки не посилять свого терору.

Дуже добре було б, коли б Ви з приводу тих подій вмістили деякі статті в італ. пресі. В мене є цілий ряд витинків із чужинної преси, яка поставилася проти тих середньовічних репресій, що їх зараз уживають поляки проти нас.

Дальше прошу Вас один примірник переложеного Вами тексту декларації переслати п. Федині, який має провести коректу. Дуже бажаним було б, що б Ви написали той переклад якнайбільш чітко, бо п. Федина не знає італ. мови.

Щиро Вас здоровлю...

9 жовтня. «Іль Ляворо Фашиста» вчора ввечері (в числі 240 з сьогоднішньою датою), умістив мою статтю про «Польську політику в Східній Галичині». Статтю помічено «Львів, 8 жовтня», ніби її прислано зі Львова. Ось її український текст:

В наслідок вісток, що були видруковані в європейській пресі, і особливо в італійській, про політичний стан Сх. Галичини, ми отримали від нашого кореспондента у Львові такі уточнення: Національна боротьба набирає в Сх. Галичині небезпечних розмірів. Польський уряд, ідучи за порадами найпалкіших польських націоналістів, як Дмовський, який у львівському «Львовські Кур'єр Поранний», офіційному органі польської народової партії, домагався примусової польонізації українського населення в Польщі, продовжує свою політику ліквідації більш активних чинників українських партій і вживає всіляких репресій супроти українських культурних установ.

До сьогоднішнього дня число арештованих перекодить поза 500, і поміж ними знаходиться майже половина бувших українських депутатів Сейму. А поміж цими останніми викликає жваве співчуття шляхетна постать прелата Куницького, знаного і в Римі в католицьких колах, як палкого, що правда, українського націоналіста, але аж ніяк не революціонера.

Одночасно з репресивною акцією збройних сил польської держави, продовжується також чинність польських «добровольців», які завдалися метою знищити установи українського «Дополяворо» — «Просвіти» і українські сільські кооперативи. Отже, витворилося становище, в якому не легко розібратися, і то тим більше, що польська

преса застосувала досить дивну тактику, приписуючи всі ці акти вандалізму... самим українцям!

«Діло», український щоденник у Львові, приносить постійно довгі листи тих фактів... українського «самовищування».

«Невідомі» кинули бомбу в читальню «Просвіти» в Сокалі; спалено «Просвіти» і українські кооперативи в Воютичах Самбірського пов. і в Микуличах; зірвано «Просвіту» в Минаєві Зборівського пов. і вбито її сторожа; безчисленну кількість разів бито вікна і нищено вивіски «Маслосоюзу» — одної з найбільших українських кооперативів Львова; побиті всі вікна в «Українській Гостинниці» і поранено її сторожа; знищено українську школу і кооперативу в Левандівці; підпалено, але, на щастя, швидко загашено, український монастир «Студитів»; кинено дві запальних бомби на монастир українських «Студитів»; зірвано школу власности «Просвіти» у Львові.

Цей, далеко не повний реєстр терористичних актів можна закінчити на сьогодні відомим динамітним замахом на «Центросоюз», найсильнішу українську кооперативу, що об'єднує тисячі дрібних кооперативів.

Звертає на себе увагу особливо ця нещадна війна проти кооперативів, які, маючи цілі не тільки економічні, але й культурно-освітні, являються найзначнішою підтримкою інтелектуального життя українців Сх. Галичини. І так видається зрозумілим, що поляки, в своїх зусиллях перебороти український націоналістичний рух, намагаються знищити єдине багатство цієї знедоленої нації.

Одночасно з цими замахами, що їх повнять «невідомі», але що їх завжди приписується — для світової

громадської opinii — українським терористам, сам польський уряд продовжує свої операції «чистки», вживаючи для цього відділів кінноти, по селах Галичини і Волині, бо поліція і польська преса твердять, що велике число пожеж забезпеченого збіжжя, що реєструється в східних територіях Польщі, походить від актів саботажу українських терористів. Репресії кінноти приймають такі форми, що селяни, на першу вістку про її зближення, ховаються по лісах.

Ці факти знаходять potwierдження не тільки в українській пресі і особливо в вищезгаданому «Ділі», але також в польській пресі, і Польська Телеграфна Агенція, в одному з своїх останніх комунікатів повідомила, що в наслідок «переїзду» кінноти в селі Голочі було сконстатовано, що все населення сховалося в лісі.

Інший факт вартий зауваги: українські школи в Галичині і Волині поволі зникають; в наслідок розпоряджень вищої влади такої долі вже зазнали майже всі українські гімназії, і вчителів і учнів буквально викинуто на вулицю. І все це — під обвинуваченням, що учні цих шкіл виховувалися в антипольському дусі.

Мусимо це констатувати, пригадуючи дуже добре, що Польща отримала Східню Галичину з зобов'язаннями, забезпеченими перед усім світом, негайно zorganizувати автономну адміністрацію країни і створити український університет у Львові. Поволі забулося не тільки про університет, але ось тепер зникають уже й останні гімназії. Ось доля інтернаціональних зобов'язань!

Тим часом події прийняли вже таку форму, що навіть львівський митрополит Шептицький вважав необхід-

ним поїхати до Варшави, щоб переговорити з урядом. В інтерв'ю, яке зараз же було дано пресі, Митрополит сказав, що не можна переслідувати всього українського населення, нищачи його національні багатства, його культурні й економічні надбання, посилаючись на акти невідомих революціонерів. Поліція має обов'язок їх знайти і покарати, але не повинна переслідувати все населення, яке має всі права мати власні національні установи. Митрополит висловився особливо проти системи, запозиченої в большевиків, згідно з якою за вчинок одної людини робиться відповідальним усе село, за вчинки одної партії — вся країна.

На думку всіх українських політиків, така поведінка польської поліції, замість принести «змирення», може мати лише один наслідок — в пориві розпачу українські маси можуть кинутися в обійми руського большевизму. А цього ніхто не може собі бажати, з огляду на теперішній стан Східньої Європи.

11 жовтня 1930. Одержав листа від В. Мартинця з 8 жовтня:

Високоповажаний Пане Онацький!

Дві справи є причиною нинішнього листа.

Перше: до нині не одержав я Вашого міжнароднього огляду. Боюсь, що б тут не було якихось непорозумінь. Можливо, однак, що Ви про це забули. Зазначую слідуюче: я, ще перед одержанням Вашого другого огляду, одержав лист від полк. К., в яким останній мені доносив, що на підставі умови з Вами (здається, на конференції в Женеві) перебирає він на себе виплату гонорарів за Ваші статті до РН та УГ. У виду того я не посилав Вам вже ніяких гонорарів. Рівнож уже в тій справі не переписувався я з полк. К. — Не знаю тому, чи часом полк. не забув Вам вислати належні гроші. У кожному разі справа мені неясна. Подаю це Вам до відома та прошу найдалше до 15-го прислати звичайний огляд. — Рівночасно в листі до полк. К. пригадаю йому Вашу справу.

Друга справа: краєві події, а зокрема підле вбивство Провідника ОУН на Зах. Україну Головінського (одержав я лист, що другого — Кравців мали затортурувати в тюрмі, однак вістка ця не справджена), поставили всіх на ноги. Від кількох днів у нас та в інших державах іде гарячкова підготовка протестної акції (статті в чужих часописах, телеграми, меморіяли, віча, маніфестації) так у краях європейської еміграції, як і за океаном. В акції беруть участь не тільки відділи ОУН, але всі політичні організації та громадські установи. Нинішня стадія в ЧСР така: зв'язалися зо всіма редакціями чеських часописів для налагодження інформативної служби, видається

бюлетень на чеській мові та українській, всі установи висилають протестні телеграми до Союзу Народів та по можності до урядів великих держав' приготавлиються протестні віча; деякі установи вислали вже меморіяли; інші підготовляють меморіяли і брошури. — Належить очікувати великої акції за океаном, куди пішли відповідні інструкції та висилається меморіал. Відділи ОУН по інших краях теж працюють у тому самому напрямі.

Добре було б порушити ту справу і в Італії. Коли є там якісь укр. товариства, вислати телеграми, рівнож в італ. пресі порушити справу. Поступ такий: справу саботажів давніших найліпше не порушувати, на всякий випадок не відпекуватися так, як це робили наші краєві партії; однак, в разі порушення їх треба вказати, що вони являються в наслідок систематичного гноблення укр. населення в Польщі, і то не тільки не додержування міжнародніх зобов'язань Польщі супроти укр. населення, але просто нехтування всяких людських прав. Однак, нинішня «гацифікація» зовсім не є пацифікація, лише тероризування укр. населення в передвиборний час. Отже, не в саботажах діло, а в виборах. Вказати треба на всяке беззаконне поведіння польських експедицій, на вандалське нищення майна, а то просто фізичне винищування укр. населення, побої, вбивання без судів, тощо. — Подаю до Вашого відома, що Головінського застрілено підступно, в лісі, вночі, прив'язаного до дерева.

Вибачте, що пишу так лаконічно, але брак часу не дозволяє на ширше розписування.

Щиро Вас здоровлю...

Написав листа до редакції «Діла»:

Посилаю Вам чергову статтю. Трохи запізнився з нею. Але причина тому перша, що машинка до писання була зіпсувалася, і мусів чекати, аж її направлять. А по-друге мусів дещо і тут зробити в зв'язку з подіями. Не думайте, що ми спимо. На звістку про польські варварства, ми всі робимо, що лише можемо. І деякі наслідки вже єсть. Сподіваємося, будуть і інші. З моєю статтею, — вірніше, перекладом, — робіть, що хочете. Якщо вважатимете, що вона може викликати конфіскату, тримайте її, як інформацію і документ. А я незабаром Вам знову писатиму. Прикладаю й оригінальний італ. текст статті. Я вже три дні тому вислав її Преосвященному Бучку для Митрополита. Як будете мати нагоду, запитайте, будьте ласкаві, чи одержали.

Я Вам у свій час по щирості писав, що б Ви не послали «Діла» до Інституту пер Л'Еуропа Оріентале, бо там воно пропадає без ужитку. Тепер так само прошу Вас висилайте «Діло», — бодай на цей скрутний час, — до пані Липовецької, віа Принціпе Амедео 20 — А. Торіно, — вона близька до торінської «Ля Стампа», дуже важливого часопису, і могла б, маючи «Діло», відбивати польські брехні. Я вже про це їй писав, і вона певно чекає «Діло». І, певний, що все, що буде можливо, зробить.

Цю статтю з «Ляворо Фашіста» в Римі передрукував цілком також «Іль Пополю ді Тріесте».

З надією на нашу остаточну перемогу Ваш...

16 жовтня 1930. Зрештою мені стало соромно: всі мої товариші, кореспонденти закордонних часописів країн усього світу, бігають, засапавшись, по Римі, вішаються годинами на телефони, збирають найдрібніші подробиці, найсуперечніші чутки про отой новий шлюб у Савойській династії, а я — нічого!

Ані бігаю, ані вішаюся, ані беру авта, ані витрачаюся на хабарі, не частую, як водиться, всяких «поінформованих осіб», — ні, я ходжу собі цілком байдужий до того всього і тільки в якусь відповідну (як мені здається!) хвилину намагаюся перевести розмову з весільних тем на зовсім не весільні події ближчого мені Сходу. Але тоді вже «вони» — мої співрозмовники, приймають байдужий вигляд і використовують перший відповідний (як їм здається!) момент, що б повернутися до більш близької їм теми:

— А правда, що нове подружжя навіть не ночуватиме в Ассізі?

— А правда, що вони зараз же після весільної церемонії виїдуть негайно до Болгарії, як звичайні, ще не одружені, заручені?

— А правда, що всі їх діти будуть католики?

— А правда, що перший син має бути обов'язково православний?

— А правда, що цар Борис має намір змінити конституцію на користь католицизму?

— А правда, що цей шлюб означатиме новий крок для поширення італійських впливів на Балканах?

— А правда, що і т. д. і т. д.?

Один мій американський приятель робив заходи, що б

італійський уряд дозволив йому провести безпосереднє телефонічне сполучення між його помешканням у Римі і Ассізі, містом шлюбу; другий, англієць, хотів взяти абонемент на телеграфі, щоб в його годину праці йому ніхто не перешкоджав; інші, скромніші, вираховували, скільки коштуватимуть постійні автомобільні поїздки між Ассізі і Перуджією, що має кращі засоби для сполучення з світом. Бо ж Ассізі — це зовсім маленьке середньовічне місто, положене на горі і славне своїми церквами св. Франціска і св. Кляри і чудовими фресками в них Джотто, Льоренцетті та інш., що приваблюють щороку численні наломництва і туристів, які кохаються в мистецтві.

Але для царських шлюбів Ассізі здається мало пристосованим. У місті, де св. Франціск славив свій шлюб із бідністю, і де Джотто залишив із того «шлюбу» чарівний образ на дужчастій стелі над головним вівтарем, — церемонія царського весілля могла б, здавалося б, викликати небажані коментарі... і порівняння.

І все ж вибір упав саме на Ассізі. Не хочу заглиблюватися в причини цього вибору. Їх наводять стільки, що — треба думати — ні одна з них не досить правдива.

І все ж треба спинитися на одній з них — порядку, так би мовити, місійно-релігійного. Черці чину св. Франціска, наслідуючи свого великого навчителя, відзначаються значною місійною діяльністю і, одружуючись із бідністю, не бояться жадних труднощів цього матеріяльного світу і несуть слово любови в найдальші куточки земної кулі. Адже св. Франціск проповідував слова любови навіть пташкам, які барвистими квітами вкривали дерева і кущі навкруги його старенької постаті, і навіть полохли-

вий заяць сховався одного разу на його руках від небезпеки смерти. Чи не мали б отже учні св. Франціска нести слово любови і католицької віри й на Балкани, де з шлюбом царя Бориса із королівною Джованною відкривалося б їм ніби широке поле діяльності?

Адже й мати теперішнього царя Болгарії була католичкою, та і сам Борис був перше хрищений, як католик, і тільки пізніше, на вимогу свого батька Фердинанда, мусів стати православним, щоб не втратити права на корону.

Кажуть, що цей перехід престолонаслідника на православ'є ніби прискорив смерть болгарської цариці, а відносини між Фердинандом і Ватиканом поспував був непоправно... Та чи дійсно — непоправно?

Тепер все настирливіше говорять про приїзд бувш. царя Фердинанда на весілля сина, і його присутність на католицькій церемонії шлюбу мала б прогнати хмари на Ватиканському обрії...

Зближення Болгарії з Італією і споріднення двох їх династій являється логічним наслідком теперішньої європейської політики взагалі, а італійської зокрема.

Адже, з появою на Балканах сильної Югославії, підтримуваної іншими державами Малої Антанти і Францією за ними, Італія мусіла природно спертися на Болгарію, що від віків воює з сербами. А Болгарія так само природно мусіла шукати в таборі переможців серед Великих Держав якусь державу, що захотіла б прийти на поміч переможеним, і в першу чергу їй — Болгарії.

Болгарія вже віддавна була тими дверима, що через них Італія намагалася ширити на Балканах свої впливи.

З різних засобів, що служили їй для цієї цілі варто згадати особливо «За Схід» — могутню організацію, що провадить одночасно і політику фашистського уряду і католицького Ватикану. Для нас, українців, що через Наддніпрянщину знаходимося в сфері ділань італійського уряду, а через Наддністрянщину — в сфері впливів ватиканської політики, варто приглянутися цьому «культурному» співробітництву.

Організація «За Схід» виникла кілька років тому з ініціативи італ. священника патріота — дона Гальоні і відразу поставила собі ціль — ширення серед народів Сходу, а особливо на Балканах, італійської культури з її невідмінними складниками — католицизмом і культм Риму.

Ініціатива дона Гальоні знайшла гарячу підтримку в офіційних італійських і ватиканських колах, звідки поплили й відповідні засоби. Діяльність дона Гальоні і його успіхи в скорому часі так зросли, що для його акції, яка виявлялася в відкритті шкіл, шпиталів, бурс для учнів, бібліотек, тощо, визначених засобів швидко не вистало.

Тоді Муссоліні подав ідею святкування хліба: всі кошти, які могли б бути зібрані на цьому «Святі Хліба», що полягало б у продажу по вулицях, в поїздах, крамницях, маленьких хлібчиків та в віднові давніх хліборобських культів, мали іти протягом найближчих трьох років на користь організації «За Схід».

У 1927 р. відсвятковано перше «Свято Хліба», а в 1929 р. — останнє. Воно дало понад 3 мільйони лір. Попереднє свято дало 3.686.783 ліри.

Всі фашистські організації взяли найдіяльнішу участь у продажі хлібців та в збиранні коштів. А 9-го жовтня

минулого року дон Гальоні дав Муссоліні точний звіт про свою діяльність на Балканах.

Виявилося, що дон Гальоні часу не марнував, і 15 вересня м. р. в Софії було вже відкрито власну палату організації з бурсою студентів, школами класичних наук, з бібліотекою, що відразу заняла одне з перших місць на Балканах, і з великою залєю для доповідей та концертів, — найкращою тепер у Софії і тому призначеною на зосередження в ній важливіших виявів інтелектуального й містецького життя столиці Болгарії.

Цього року, за який місяць до проголошення заручин царя Бориса з королівною Джованною, цілий поїзд учнів організації «За Схід» відбув подорож по всій Італії, знайомляючись із найбільшими пам'ятками мистецтва й творчости латинського генія, і побував між іншим і в Ассізі, де має тепер відбутися царське весілля італійської принцеси з болгарським царем.

17 жовтня 1930. Дістав листа від Преосвященного Ів. Бучка з 12 жовтня:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Онацький!

Сердечно дякую Вам за ласкаву пам'ять. Також ВПані Добродійці, Пані Тещі і Насті щиро дякую за привіт. Митрополит теж дякує і поздоровляє. Ми дуже вдячні за Вашу статтю. Коли це можливо, прошу ще раз в імені Митрополита назвати невірним інтерв'ю польських газет.

У нас чисте пекло. Я якраз вернув з об'їздки сел, знищених вандалами ХХ століття. Треба б Гомера, що б то все описати. Впрост не хочеться вірити, що це на яві, а не в сні. Деякі села так сплюндровані поліцією, а відтак військом, що, здається, ідеш по побоевищі. У селах Вербів, Голгочі, Мозолівка, Зарваниця пов. Підгаєцького, Бупчинці, Денисів (пов. Тернопіль), майже нема хати з дахом. Дахи солом'яні порозшивані, дахи череп'яні порозбивані, дахи бляшані — потяті багнетами і сокирами. Ні одного вікна, ані навіть рам до вікон. У тих дірах, де вікна були, сторчать мішки, випхані соломою, бо вже досить холодно в нас. Люди, ще досі криються в лісах, бояться вертати. Деякі втікають за Збруч. Священники, скатовані, борються зі смертю. Звичайно діставали по 200 бучів або кольб (прикладів крісових). Тяжко побитий о. Блзовський, катехит у Підгайцях, о. Содомора, парох у Вербові, о. Костюк, парох у Голгочах, о. Головинський, парох Зарваниці, о. Мандзій, парох у Богатківцях — усі пов. Підгайці. Так само побиті селяни — найневинніші, а тільки тому, що свідомі українці. Очевидно, що при тім нищено добро. Образи, фортепіяни, столи, крісла порубано, начиння побите, харчі (мука, сир, масло, огірки, калуста)

змішані до купи і поляті нафтою. Стіжки збіжжя розкидано. Підлоги позривані. До того всього моральні знущання, яких може й Нерон, чи Діоклеціан не придумав би. Читальні, кооперативи, Нар. Доми сплюндровані. Не знаю, чи дістанеться до Вас це моє письмо, тож пишу на разі загально, а відтак подам подрібні матеріали. Варто б це подати до відома Римлян, що вважають ще й досі наших сусідів католиками. Я маю фотографії побитих і подертих образів святих. Очевидно, що священників побитих, чи арештованих далеко більше, як тих, що я їх назвав, бо я назвав тільки тих, що бачив на власні очі.

Свящ. Мандзія били так: вперед по спині кольбами і нагаями. Коли він зімлів, водою його привели до пам'яті і перевернули горілиць. Один поліціант став ногами на груди, а інші били по животі і ногах, а по руках пробивали багнетом. Коли зімлів удруге, знову полили зимної води, а відтак вилили кип'яче молоко, яке варили для себе (поліціанти) і один баняк (казан) з бараболею гарячою. Відтак кинули на нього два столи і з тим відійшли. Подушки потяли, а пір'я пустили на вітер. Жінки священників битих мусіли лізти на стіжок і розкидати снопи.

Про о. Мандзія Ви певно читали в «Ділі», що він помер. Це покищо неправда. Він ще жив. «Діло» впало жертвою провокації — на те тільки, аби відтак «ПАГ» міг проголосити світові, що всі вісті «Діла» мають таку саму вартість.

Напишу більше. Сердечно здоровлю Вас і всіх домашніх.

Відданий Вам в Христі брат...

Написав листа Полков. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Полковник!

Пишу Вам два слова, щоб висловити свої сумніви: боюсь, що розсилка меморандуму, який я перекладав на італ. мову, може більше зашкодити справі, аніж принести користі. Бо, як я переконався, він, в очах європейської опінії, може лише виправдати точку погляду польської пропаганди, яка запевняє, що польський уряд був примушений від УВО піти на такі варварства. Громадська опінія європейських країн починає цій польській пропаганді не вірити й вбачає в вандалізмі поляків лише виявлення їх справжнього культурного образу з приводу близьких виборів. Меморандум УВО, замість того, мав би ніби ствердити правдивість польської пропаганди. Таке маю враження і про те Вам щиро пишу.

Надіюсь, Ви отримали український переклад моєї італ. статті в «Ляворо Фашіста». Її було цілком передруковано в «Іль Понольо ді Тріесте» і в «Л'Ора» в Палермо. Прикладаю тут один витяг із часопису — комунікат, який я дав до «Офінору» з приводу протесту трьох українських партій, що був видрукований в «Ділі». Я дістав і видрукував тут і сконфіскований уступ про карні експедиції. Цей комунікат було передруковано в дуже багатьох часописах, як і різні інші, менш важливі вістни. Але на тому моя співпраця з «Офінором» уривається, бо мій бідний італійський директор дістав від свого українського «начальства» (М. Єремєєва) добру прочуханку, що мішається в справи, які «Офінора» не стосуються. Проте, той італієць (Б. Рандоне) допомогатиме мені іншим шля-

хом, — тільки що це вже коштуватиме трохи засобів, і мої комунікати, не маючи більше марки «Офінора», йтимуть лише до кількох часописів, де я маю більше певності, що їх буде видруковано.

Отримав сьогодні довгого листа від преосв. Бучка, витяг із якого розсилаю часописам.

Прошу привітати всіх женецьців.

Щиро Ваш...

27 жовтня 1930. Одержав листа від полк. Є Коновальця з 24 жовтня:

Дорогий Пане Онацький,

Вибачте, що часто до Вас не пишу, але Ви знаєте, який дуже гарячий тепер час. Я не поділяю Вашої думки, що декларація Спілки, яку Ви перекладали на італ. мову, може щонебудь пошкодити. Ви знаєте найкраще, що сам плач в Європі в даний мент не дуже імponує. Я тим самим ще не хочу сказати, що б не вести взагалі пропаганди, — навпаки, ми зі свого боку доложили всіх зусиль, що б всюди, де живуть українці, вони використали останні події на ЗУЗ пропагандивно проти Польщі; щоби́льше, ми вже сьогодні можемо похвалитися досить великими матеріалами. У мене вже цілий плік вирізків із різних газет про останні події. Ми теж і Вам дуже вдячні, що Вам удалося теж в італ. пресі пролянсувати цілу низку вісток. У цій пропагандивній акції не пошкодить, на нашу думку, якщо чужинці дістануть в руки теж декларацію Спілки, в якій буде виразно сказано, що Польща не в силі здусити українського визвольного руху, і що ми будемо далі продовжувати боротьбу. Впрочім, треба раз спробу зробити, і побачимо, чи і яке враження зробить того роду декларація на чужинців.

Положення на Західніх Землях дійсно надзвичайно серйозне. Я не люблю попадати в сентимент, що більше здаю собі точно справу, що в боротьбі мусять бути жертви, одначе, те, що в даний мент роблять поляки в Галичині, починає прибирати просто катастрофальний розмір. На мою думку, вони під сучасну пору перевищили навіть большевиків. Це просто ординарне фізичне винищування

більш активних одиниць інтелігенції, нищення свідоміших одиниць селян в поодиноких селах, і врешті нищення нашого культурного й економічного дорі́бку. Воно тим страшніше, що ведене дуже пляново і систематично. На мою думку, стався великий промах, що наші партії поспішили так скоро з декларацією. Це безперечно роззухвало поляків, а на нашому фронті зробило великі проломи. Але сьогодні вдаватися в критику цього кроку вже запізнено. Події самі переконали всіх, що тут полякам ходить про щось більше, ніж знищення УВО, чи навіть вибори.

В прилозі пересилаю Вам копію листа, який я саме одержав із краю. Цей лист характеризує те положення, яке витворилося. Прошу Вас докласти зі свого боку всіх зусиль, щоб пропагандивно використати всі ті події.

Рівнож у прилозі пересилаю Вам відпис сконфіскованого пастирського листа наших єпископів; сконфісковані місця зачеркнені червоним олівцем. Зробіть із цим пастирським листом, що будете вважати за доцільне.

Прошу рівнож поінформувати мене точніше, що писав Вам єпископ Бучко.

Здоровлю Вас щиро...

П. С. До цього листа долучую 10 дол. для Вас. Виходу УГ. не вдалося нам налагодити, бо саме коли УГ. мавоявитися, заарештовано — не знаю котрого вже зчерги — редактора УГ. — п. Охримовича.

28 жовтня 1930. Написав листа полк. Є Коновальцеві: Вельмиповажаний і Дорогий Пане Полковнику!

Отримав учора 10 дол., на які прикладаю квит. Вони прийшли досить несподівано, але вчасно, бо моя маленька акція бере теж трохи грошей. Одна телеграма до Папи, яку я вислав учора, з 149 слів коштувала мені 50 лір. Копію і переклад телеграми прикладаю. Так само маю намір прикласти копію листа до мене преосв. Бучка. Кажу, що маю намір, бо не маю її ще під рукою. Самий лист матиму лише за кілька годин, — бо випозичив його, — а потім ще, як матиму час зробити копію.

Роботи маю досить. Щодня два, а то й кілька побачень. Вчора мав побачення з директором «Оссерваторе Романо», графом Делла Торре, якому передав багато документів і текст телеграми, що її був уже виготовив, та наші галицькі священики просили не посилати, щоб не викликати польських репресій. А той, навпаки, дуже радив мені вислати, сказавши, що я не потребую всіх підписувати, досить буде, коли я сам за всіх підпишуся. Отже я і підписався, як бувший секретар нашого Першого Українського Парляменту (Центр. Ради).

Передаю матеріали і в інші ватиканські інституції — тут усе в порядку.

Щодо фашистських інституцій, то я посилав матеріали найважливішим, і показував багатьом журналістам. Обіцяли мені в «Ляворо Фашиста» вмістити другу статтю. Мала вийти вчора ввечері, але не вийшла. Я думав уже, що це в наслідок польської інтервенції. Протелефонував туди — ні! — просто брак місця. У них тепер усе свята, промова Муссоліні і т. д., і тому дійсно все заповнено

тим своїм матеріалом. Маю надію, що в іншому журналі появиться стаття на основі моїх матеріалів, але ще не знаю де, бо і той журналіст, що взяв у мене матеріал, сам ще не знає. Але такий часопис, як «Імперо д'Італія», що запрошує мене містити в них всякий матеріал фольклорного характеру, рішуче відмовляється містити матеріал антипольський, заявляючи: «Коли б видрукували ці матеріали, часопис відразу пішов би під секвестр, бо поляки здіймуть крик».

Тим часом, як у «Ляворо Фашиста» мені обіцяють, що в першу ж війну, яка виникне, вони «формуватимуть українські легіони», в «Імперо д'Італія» мене запевняють, що італійський уряд іде все більше на польонофілські позиції. Але — це ще не відомо. Багато залежить від Німеччини Гітлера. Чи Ви маєте з ними зв'язки? Дивіться, що б вони не продали нас за німецький коридор. Існують такі проекти — скріплення східної границі коштом західної.

Це велика шкода, що УГ. більше не виходить, і що мої статті про Італію, як «Етична Держава» та «Італійська Просвіта — Дополяворо» залишилися невидрукowanними і незібраними в одній книзі про італійський фашизм, як проектувалося. Ви не уявляєте собі, як би вона тепер нам пригодилася тут. Саме тепер таку книжку зробили поляки і нею чваняться. Муссоліні в вчорашній своїй промові сказав, що фашизм перестає бути місцевим італ. явищем, а виходить на світову арену, і що він ніколи не говорив, що фашизм — крам не для експорту. Навпаки фашизм, як і взагалі всі утвори духу, границь не знає, і

тому ми, мовляв, мусимо бути готові до боротьби межі фашизмом і антифашизмом у світовому масштабі.

До речі, сьогодні отримав листівку з «Антиєвропи». Запрошують прийти про щось перебалакати. Якщо буде щось цікаве, напишу.

Щодо меморандуму, то боюсь, що його редакція не цілком відповідна. Чим більше я знайомлюсь із настроями і думками журналістів та політичних діячів, тим більше переконуюсь, що на світовій арені ми зможемо мати тільки тоді підтримку, як будемо домагатися дотримання Польщею підписаних нею міжнародних зобов'язань щодо автономії Сх. Галичини. А автономія та необхідна для витворення пляцдарму проти більшовизму. Але автономія та мусіла б бути справжня, а не паперова. На цій плятформі ми здобуємо собі абсолютно всі симпатії, і в цьому пункті рішуче всі визнають нам повну рацію. Але меморандум УВО на міжнародному полі, як це не парадоксально, піде на виключну користь поляків. Не треба забувати, що терористичні організації, якою поляки змалюють УВО, і якою УВО сама представляється в меморандумі («до останньої краплі крові»), знаходять визнання лише в випадку цілковитого успіху, а доти кожний уряд буде їх переслідувати і знаходитиме повне співчуття. Особливо ж у випадку Польщі, коли більшовики під боком, і коли тероризм взагалі вельми не в моді.

Тепер уже і Гітлер про мир говорить. Так само і фашисти роблять. А УВО навпаки відразу війну проголошує. І то в той час, як у краю все буквально в бараний рік зігнуто. Треба протестувати, галасувати, слати телеграми і меморандуми, але не того змісту, що ми, мовляв,

все одно саботажі і далі робитимемо, даючи тим полякам страшну зброю в руки. Коли хто дійсно хоче самогубством кінчати, то про те світові не голосить, а хто голосить, той ніколи самогубством не кінчає.

І те саме треба сказати й про конспіративні революційні організації. Я не знаю, в історії такої конспіративної організації, члени якої жили б відкрито за кордоном і слали велики урядам.

Тут мусить прийти корінна зміна в тактиці. Для урядів усіх держав і для всього закордону ми можемо бути лише людьми, що домагаються виконання міжнародних трактатів, або їх перегляду, але в формі льоаяльній, — для себе дома ми можемо бути, чим хочемо. Ідеал соборності і самостійності залишається нашим найсвятішим ідеалом, але для закордонної тактики ми мусимо той ідеал відсовувати. Не той мудрий полководець, що дає всіх своїх вояків вибити, але той, хто знаходить добре місце, де вони можуть здорові пересидіти та ворогів несподіванкою захопити.

Тому я цілком погоджуюся з способом надсилання протестів, як то зробила бельгійська громада, але не з тим, що його хоче застосувати УВО зі своїм меморандумом. Він не на часу. УВО має мовчати.

Таке моє тепер тверде переконання, і я дуже шкодую, що не виробив його собі скорше, коли перекладав той меморандум. Але тоді треба було спішити.

Зрештою, я не претендую на ненормальність. І можливо, що я помиляюсь. Я хотів би, що б я помилявся. Але вважається мені, що «спроба», як Ви пишете, — вельми небезпечна.

Привіт усім. З щирою пошаною...
Ось переклад тексту телеграми до Папи:

До Його Святости Папи Пія ХІ.

Українці, що живуть в Римі, католики і православні, без ріжниць віровизнання, звертаються поштиво до Святого Отця з живим проханням інтерв'ювати своєю Апостольською Владою для спинення нелюдських переслідувань українського греко - католицького населення Східньої Галичини. Не лише цивільне населення всіх клас, але і багато священиків терплять нечувані муки. Досить пригадати о. Мандзія і о. Блозовського. Населення позбавляється не тільки всіх прав, гарантованих міжнародними трактатами, але й інших елементарних людських прав. Культурні й економічні українські інституції — єдине багатство цього населення і його єдиний захист у боротьбі проти пролетаризування і здиціння селянської маси — руйнуються в найбільш брутальний спосіб. Большевицька пропаганда з того користує, представляючи російський більшовизм — цього найлютішого ворога європейської цивілізації і християнської віри — як єдиного оборонця українського пригнобленого населення Східньої Галичини. Інтервенція Вашої Святости поклала б кінець польським жорстокостям і большевицьким брехням.

Євген Онацький, бувший секретар Першого Українського Парляменту.

Вислано 27 жовтня о 7 годині вечора.

29 жовтня 1930.

Дорогий Пане Полковнику:

Нарешті можемо відсвяткувати перемогу бодай на одному фронті. Ви знаєте, що в політиці я не люблю зайвих ілюзій, за які приходится дорого платити. Але тепер мені хочеться кричати про перемогу.

Муссоліні — з нами. Про це мені тільки що казали в «Антиєвропі». Через те мене й викликали.

Розуміється, безпосередніх наслідків цієї перемоги не слід швидко чекати: в політиці і в дипломатії іноді приходится притримувати ходу помимо волі, — але знак дано: ми в «Антиєвропі» починаємо бити Польщу. А за «Антиєвропою» підуть інші.

Я писав в «Укр. Голосі», ґрунтуючись на «Антиєвропі», в статті «Дві революції», закреслюючи етапи розвитку італ. фашизму:

«В 1930 р. — завершення організаційної роботи по створенню корпоративної держави відкриттям Вищої Корпоративної Ради і поширення акції за кордони Італії»...

І от учора Муссоліні заявив привселюдно і дуже рішуче:

«Переносимо фашистівську акцію на світову арену. Я ніколи не казав, що фашизм — не для експорту. Це — не моя фраза».

Не менш рішуче він говорив про ревізіонізм і про те, що Італія має всі свої інтереси, виключно на Сході Європи:

«Від того залежать всі наші приятелювання і вся наша акція»...

Муссоліні остаточно переконався, що Польщі йому не здобути, — вона залишиться з Францією. А крім того, в питанні про Німеччину, перемога Гітлера, другого носія революційного фашизму, остаточно схилила Італію на бік Німеччини, бо про порозуміння межі Німеччиною Гітлера і Польщею нема ніякої мови. Тому Італії, що стає на становищі підтримки фашистських рухів у світовому масштабі, не приходится довго думати.

Я одержав замовлення від «Антиєвропи» написати на 15 грудня (є ще час!) статтю «Україна і Антиєвропа», з'ясувавши світове значення України в відмоложеному європейському світі і звертаючи вістря однаково проти Росії і Польщі, але Румунію по можності не чіпати («з Румунією і іншими ви порозумієтеся, беріть лише два фронти», сказали мені). Стаття має бути написана тезами, що б з неї потім вийшла книжка сторінок на 150, яку вони видрукують на свій кошт. Гравеллі сказав, що він готовий видрукувати меморандум Андрієвського цілком, і тому прошу п. Андрієвського, якщо б він хотів поробити які зміни, написати про те мені негайно (або безпосередньо Гравеллі). Просили мене частіше заходити і були страшно милі...

З Ватикану маю також відомості, що наші справи там, у зв'язку зі всіма переданими матеріалами, стоять незвичайно добре...

Ваш щиро...

Цього листа переслав одночасно в копії Андр-му.

30 жовтня 1930. Муссоліні виголосив нову промову, якої чекали вже довший час. Виголосив він її 27 жовтня на зборах федеральних секретарів партії в Венеційській палаті.

Ця нова промова Муссоліні, як і більшість його промов на теми загальної політики, зробила враження киненої бомби. Враження це ще збільшувалося тим, що саме тоді розпочався був у Римі XX Міжнародний З'їзд Дипломатів, в якому бере участь цвіт світової дипломатії на чолі зі своїм президентом — франц. послом Де Фонтене і віцепрезидентами — японським послом Адатчі, чеським міністром Бенешем, французьким сенатором Бенаром, румунським міністром Титулеско і сальвадорським Гвереро.

Яких 50 найвизначніших дипломатів мали вислухати від Муссоліні недвозначні натяки на тих, що, голосячи про «мир» і «роззброєння», гарячково зброяться і явно готуються до війни, і про тих, що скориставши з війни в ім'я «справедливості», топчуть цю справедливість як найбільше під ноги.

Світова преса відгукнулася на цю промову довжелезними статтями та коментарями. З них випливає лише один висновок: теперішній політичний світ поділений на два табори, між якими розпочинається завзята боротьба, це — табір ревізіоністів мирових трактатів і антиревізіоністів. Нема ніякого сумніву, що боротьба кінчиться перемогою ревізіоністів, бо за ними стоїть праця всеруйнуючого часу, що не визнає нічого незмінного, а крім того стоїть ще й закон психологічного пристосування, що завжди приводить до перемоги упосліджених. Упосліджені завжди мають більше підстав розвиваги більше енергії для

осягнення своєї мети, ніж задоволені своїми лаврами переможці.

Ще не так давно вся Франція без винятків була проти перегляду мирових договорів, вважаючи, що саме ставлення цього питання небезпечно для «миру», а головне — для переможців. Але не все так робиться, як хочеться, і Італія, перша з держав переможниць, вже в 1928 р. піднесла це ревізіоністичне питання. І з кожним днем ця ревізіоністична пропаганда здобуває собі все більше прихильників, і то не лише в Середній і в Східній Європі, — що саме собою зрозуміле, — і не тільки в Англії і в США, що вже менше зрозуміле, але і в самій Франції. Так маємо тепер виступи відомого франц. публіциста і політика Герве, що через свій часопис «Віктуар» («Перемога» — теж вельми багатозначна назва!) закликав Гітлера та інших німецьких націоналістів порозумітися з французами коштом головним чином західних кордонів Польщі.

Німецькі націоналісти відповіли на цей заклик гордовитою відмовою, особливо на пропозицію франко-німецького мілітарного союзу:

— «Мілітарний союз? — запитав Гітлер. — Але проти кого? Німеччина не хоче зброїтися. Вона хоче, що б Європа роззброїлася»...

І вся Італія повторила разом із Гітлером:

— Мілітарний франко-німецький союз? Проти кого?...

І з тим більшою вдячністю прийняла Італія відмову Гітлера. І з тим більшою охотою підкреслила спільність напрямних фашистівської італійської і гітлерівської політики — домагатися роззброєння занадто озброєних. Домагатися перегляду несправедливих договорів. Домагатися

направи територіальних і економічних кривд Версальського миру.

Але виступ Герве мав ще й інший наслідок: Муссоліні проголосив, що ревізіонізм має на увазі не тільки Францію й Німеччину, не тільки Саар та польський коридор, але — всю Європу і всі її коридори. Ясно і недвозначно поставлено справу скликання нової світової конференції для направи поповнених помилок.

Виступ Муссоліні підхопила з захопленням мадярська та німецька преса, з симпатією віднеслася до нього велика частина англійської та американської преси, і з явним незадоволенням Франція та її сателіти, держави Малої Антанти і Польща.

Щодо Польщі, то Італія довго шукала шляхів, що б порозумітися з нею, вирвати її з орбіти французької політики. Але останні міжнародні події виявили всю марність цих надій: перемога гітлерівців в Німеччині, примушує Італію, — особливо з огляду на явно італофільську політику Гітлера та його ідеологію революційного фашизму, залишити польонофільську політику, бо не може бути порозуміння між найбільшою пропагаторкою ревізіонізму і найбільшою його можливою жертвою; бо не буде порозуміння між Німеччиною Гітлера і Польщею будьяких кольорів і будьяких осіб.

Саме тому, для фашистівської Італії все більшу вагу починає набирати знову Україна (кажу «знову», пригадуючи 1919 рік, коли Муссоліні був директором міланського «Іль Пополю д'Італія», і коли наші вороги глузливо називали його «українцем»).

— «Товариші! — говорив він 17 жовтня: — боротьба

Йде тепер уже в світовому масштабі, і фашизм знаходиться на порядку денному всіх народів... Фраза, що фашизм — крам не до вивозу, мені не належить. Вона занадто банальна. Хтось пристосував її до читачів, що, для зрозуміння справи, вимагали комерційних виразів. В усякому разі тепер я мушу її направити і ствердити, що, фашизм, як ідея, як доктрина, і як її здійснення — явище універсальне. Будучи італійським у своїх окремих установах, він універсальний духом. Інакше й бути не може! Дух універсальний самою своєю натурою... Фашизм відповідає вимогам універсального характеру: він розв'язує в новий спосіб потрійну проблему відносин — між державою і особою, між державою і товариствами (групуваннями) і між самими згрупуваннями»...

А римський «Мессаджеро» писав:

— «Твердити, що небезпека комунізму минула — значить грубо і небезпечно помилятися... Комуністична небезпека щодня стає все поважнішою»...

Наслідком трагічної своєї долі український нарід мусять бути в таборі ревізіоністів.

— «Наша мирна експансія, — сказав Муссоліні в тій самій промові, — може йти лише на схід. Звідти всі наші приятелювання і союзи»...

І так поволі доходимо знову до того величезного питання, що зветься українською проблемою. Без її розв'язання будьяка мирна експансія на сході Європи неможлива...

2 листопада 1930. Дістав листа від Вас. Мудрого з дня 27 жовтня:

Високоповажаний Пане Редакторе,

Ваш переклад статті з «Лаворо Фашіста», я отримав, але її опублікувати неможливо з цензурних причин. Чергової Вашої статті про Український Вибірчий Блок не помістив з речевих, а також і цензурних причин. Живемо тут у таких обставинах, що Ви собі цього й уявити не можете. Бажаних Вам книжок вислати не можу, бо й не маю ні в себе, ні в Редакції. Їх треба випозичити в бібліотеці, а цього теж зробити не можу. Найкраще було б, коли б Ви самі звернулися до п. Волод. Дорошенка, а не виключено, що він для Вас це зробив би... Чи Ви дістаєте точно «Діло»? Питаю тому, що деякі посилки «Діла» за кордон не доходять.

Прийміть вислови високого поважання й дружній привіт...

П. С. Саме тепер дістав Вашу статтю про вінчання Бериса, — так само дійшли витинки з газет і відбитка статті у виді брошури.

Брошура, про яку згадує В. Мудрий — це моє «Чарівне коло», яке я видрукував в «Нюова Антологія» в числі за 16 жовтня ц. р. Це вже друга моя стаття в цьому журналі, що вважається найкращим, найповажнішим в Італії, в який потрапити вважається дуже великою честю, бо в ньому пишуть найкращі сили. Його порівнюють із «Deux Mondes» у Франції. Першу мою статтю видрукували там 16 березня минулого року, — вона була присвячена «Звичаям і вірованням українського народу щодо смерті». Відбито мені тої статті, за кошт журналу, — такий у них звичай,

— 150 примірників, і я вже велику частину розіслав по різних бібліотеках та установах.

Ця моя друга стаття знайшла досить широкий розголос, бо, напр. «Імперо д'Італія» в числі з 23 жовтня ц. р. заповнив витягами з статті мало не всю сторінку свого великого формату. «Іль Попольо ді Тріесте» з 31 жовтня теж зачитував чимало з моєї статті. А флорентійський журнал «Іль Марцокко», який мені тільки що прийшов (число 44 з 2 листопада) пише в гарній і довгій рецензії:

«Євген Онацький ще з 1929 р. в статті «Навруги смерти», вміщеній в «Новій Антології», відзначив деякі українські вірування, що походять з дуже далеких часів і що засвідчують глибокий консерватизм українського народу і його вірність давнім традиціям. Те саме треба сказати і про теперішній нарис, вміщений в тому ж журналі, про вірування і звичаї того ж народу щодо чарівного кола»... Далі йдуть численні приклади тих вірувань і звичаїв, наведених у моїй статті.

Прийшов до мене сьогодні і маленький журнальчик «Ардеа», в якому (з 1-го листопада) вміщено рецензію на великий концерт в «Клубі Тосканців», в якому і я брав участь. Про мене сказано:

«Баритон Онацький, українець, має голос кріпкого й симпатичного тембру, вихований в найкращій римській школі. Гідне похвали в ньому, що він, поміж своїми історичними і літературними студіями знаходить час і можливість присвячуватися гарному класичному співу».

Співав я арію Шіндії з опери Массене — «Король Лягору» і арію Фігаро з опери «Весілля Фігаро» Моцарта. Супроводила на п'яні моя чудесна маестра Агнесе Стаме. Крім

мене в концерті брали участь: скрипач Р. Піяцентіні, тенор Гаспероні, сопрано Велія Капуано, артистка Роккі і декламатор Фелічі - Рідольфі.

На жаль, політика знову починає так від мене багато вимагати, що на співи залишається мало часу... і навіть охоти.

Сьогодні одержав також чергові вістки про пацифікацію в Галичині. Цього разу пише О. Бойків в листі з дня 29 жовтня:

Вельмишановний Пане Онацький,

З доручення п. Полк. пересилаю Вам матеріали з краєвих подій. Якщо можете дещо з тих матеріалів використати з італ. пресі, так прошу це зробити. Ми готуємо тут окремо брошуру про краєві події, яка вийде покищо на франц. та українській мовах, з цілим рядом ілюстрацій. Робимо рівночасно старання в тім напрямі, щоб видати також брошуру на англійській мові в Америці.

Наш бюлетень запізнився тому, що ми не маємо доброго перекладача на французьку мову. Однак, після наших обчислень, він повинен би появитися найпізніше при кінці цього або в перших днях слідуючого тижня.

З достовірних джерел ми довідалися, що дня 10 ц. м. англ. та франц. амбасадори робили у Пілсудського представлення з приводу подій в Польщі, а зокрема в Сх. Галичині. Пілсудський мав їх прийняти дуже холодно і заявити, що в терорі не заперестане аж до дня виборів тому, що, мовляв, большевики хочуть перекреслити всі його виборчі розрахунки. Англ. посол мав говорити дуже різко з приводу подій на наших землях. Обидва послы винесли пригноблююче враження з тої розмови.

Рівнож є в нас інформації, що тисячі телеграм, які напливають із всього світу від нашої еміграції до Союзу Народів мали зробити в Секретаріаті сильне враження.

Безперечно, що своїми замашками Пілсудські скомпромітував Польщу закордоном сильно і, мабуть, оте хвастання, що Польща — бар'єра європейська супроти походу большевиків, стратить сьогодні на своїй цінності в Європі.

Добре було б, коли б Ви змогли з пастирського листа використати те, що було цензуроване в ньому, бо воно якраз відноситься до останніх подій.

Коли б у Вас був вільний час для написання статті до слідуючого числа бюлетеню, так прошу нас повідомити, а п. Богун дасть Вам відповідну тему.

З правдивим до Вас поважанням...

П. С. В прилозі витяг із листа, який одержав Полковник.

Ось цей витяг: (Відноситься до Конгресу Нац. Унії при Союзі Народів, що відбувся в Данцігу):

З достовірного джерела довідуюсь (ниже, мабуть Федина, Є. О.), що ця пані Голяндка дуже гостро говорила про події в Галичині, коли Шульгин мнявся, що, мовляв, «єдиний ворог України — Росія», а з поляками можна «зговоритися», та що, мовляв, події в Галичині його хвилюють тим більше, що з цього радіють большевики. Голяндка ще гостріше відрубала йому, що він так говорить, як би був «агент Польщі», і коли Шульгин заперестував, вона показала й прочитала дотичний уступ брошури «La monde civilisé». На це Шульгин відповів, що брошура «інспірована чужинцем». «Діло» зробило Шуль-

гинові рекляму, наче українському борцеві і оборонцеві Галичини.

Ще один жовтий листок, на якому написано рукою Полковника Є. Коновальця:

«Саме одержав цього листа з краю».

На день першого листопада 1930 р., як довідуємося з цілком певного джерела, лагодять поляки цілий ряд провокацій. У переддень першого листопада мають бути обляті мазюкою польські пам'ятники, понижені гроби польських жовнів. Це має дати притоку для польських корпорантів та громадян у Львові та в провінціальних містах демолювати українські установи та приватні дома. У нас про це не можна писати, бо конфіскують. Передайте цю вістку, де треба.

Нацифікація по заяві Сухенка не устала. Йде ще сильніше. Дуже тяжко ранені не мають лікарської помочі. До шпиталів не приймають ані у Львові, ані на провінції. Лікарі відмовляються дати якубудь поміч. Українських лікарів не пускають на села. Вчора удалось перший раз вихати лікарів у товаристві єпископа др. Будки. Просимо звернутися до Міжнародного Червоного Хреста в Швайцарії про поміч для тисяч ранених. Справа дуже некуча.

Пастирський лист усіх єпископів і Митрополита поліція сконфіскувала.

Конечно постарайтесь, щоб наші університетські професори звернулися до професорів усього культурного світу з отвертим листом про події у нас — «племянну відповідальність» зі середньовічних часів.

Рівнож до Міжнародного Червоного Хреста можуть написати професори і конечно. (Лист цей без підпису).

4 листопада 1930. Одержав дуже цікавого листа від Преосв. Ів. Бучка (без дати):

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Євгене!

Нині дістав листа від о. Глинка і довідався, що не все дістаєте. Передовсім фотографій не маєте. Отже я вибрав собі спосіб ще раз подати їх у грошовім листі. Чейже не будуть отвирати. Отже посилаю 2 фот. чит. Просвіти і кооп. в Гаях коло Львова, 4 фот. Просвіти і кооперативи в Індиківі (коло Львова), 2 фот. Винники коло Львова, 2 фото. Звенигород пов. Бібрка. Крім того залучаю 1 фот. скатованого селянина Огоновського з Коцурова пов. Бібрка (вже кинулась гангрена) і 1 фот. скатованого Вінярського з Коцурова — також вже є гангрена. Таких побитих є тисячі. Деякі вже повмирали. От у Гаях помер молодий хлопець Михайло Тютка 21 літ, якого били трьома ціпами (до молочення збіжжя), і він по 24 годинах помер у страшних муках. Це факт певний, стверджений присягою свідків.

А не думайте, що те катовання народу вже скінчилося! Ні, карні експедиції далі мордують наш невинний народ, цілком як за часів Яреми Вишневецького. Одного тільки бракує, що на паль не саджають, але ще може й до того прийде. По деяких селах, де уступилось військо, решту доконує місцева поліція. Ото скликує хлопців, що служили при війську, дає їм у руки кнї і каже бити тих, що проскрибовані. Оттак вони вже будуть могли сказати, що то не військо б'є, а самі такі селяни.

Ви, певно, вже з часописів знаєте, як арештували канадійського лікаря Дея, що приїхав з лікарською поміччю до Гаїв і Городиславич. А амбасадор Філіпович у

Нью Йорку запросив амер. журналістів, що б приїхали подивитись до Сх. «Малопольщі», що все в порядку?! Що за перфідія?! Така страшна перфідія, як страшно те море терпінь, що навістило наш нарід. І не знати, чи то коли скінчиться, і як скінчиться. Самота надія на Бога, що не дозволить, що б дерева аж до неба виростали. Коли б тепер прийшли большевики — нарід на колінах вітав би їх, як спасителів. От до чого довели ті кати. Тепер я розумію, чому Хмельницький ніяк не міг рішитися віддати Україну Польщі і віддав Москві. Проклятий нарід — ляхи. Як чую з оповідань, з яким садизмом вони насолоджувалися, катуючи нарід, то впрост не хочеться вірити, що це люди. То звірі, а не люди, а може ще щось гірше, бо і звірина має якісь почування. Це — чорти прокляті!

Газетам вже тепер не вільно нічого писати про «нацифікацію». Заказано. Закаблювали уста, а слюзи вже давно висохли. Помочі ні звідки. Світ мовчить, так як би то була звичайна річ. Є деє на світі товариства опіки над звірятами, може б до них звернутися, щоб зглянулися на нашу муку. Я бачив у Відні, як поліціант арештував візника, що бив коня. Як я нині завидую тому коневі, що знайшов оборонця, а український нарід виданий на поталу божевілля ляцького.

Чую, що італ. часописи деє пишуть про ті страшні події. Але чому нема протестів рішучих? Чи вже нема людей із серцем на світі? Були свого часу заряджені молитви за переслідуваних у Росії, а хіба ж тут не діється щось гірше? Та ж большевики не знущаються так. Ставлять під стінку і — амінь. А тут катований священник Мандзії

і священник Головінський просять, щоб їх добили, а кати кажуть: «Не бійся, святим гайдамацьким не будеш, ми тільки так робимо, що б тобі відхогілося України!» А польська преса? Ви вже, певно, читали в «Ділі» імунізовану статтю про етику й мораль польської преси. Та коли б Ви читали ту пресу, то мали б враження, що це гієни і шакали виходять на жир і насолоджуються množеством трупів. Найбільші атаки йдуть на Митропол. Шептицького, якого просто називають «пан Шептицькі», «Здрайця!», «ганьба здрайці!». — кричать демонстранти польські, академіки, вийшовши з костела по Службі Божій, що розпочала шкільний рік в університеті. «Католікі!» — нема що казати. Духовенство поневіряне, арештоване, поліціант інакше не каже тільки: «Маєш ти, попе!» Як до пса. Підкидають священникові на подвір'я, або до стіжка збіжжя, кріс, або кулі, або «Сурму», відтак арештують і збиткуються. А газети польські кричать: що «руські попи саботажи», «Митропол. Шептицький платить по 200 злотих за спалення стирти».

Минулого тижня прилапали селяни в Міклашові пов. Львів якогось комуніста, що підпалював стирту, а таких підпалів зі сторони комуністів було багато. Та польські газети кричать, що то священничі доми — гнізда саботажників. А так думає також польський клир. От таке то у нас. Правда, що незavidна наша доля. Та Бог - батько, на Нього наша надія. Напишіть дещо, або газету пришліть.

Поклін ВПані Вашій, і Тещі, і Насті і о. Глинци.

Сердечно Вас здоровлю...

П. С. У Львові урядилисьмо в св. Юрі шпиталь для тих скатованих. Маємо 9 хорих. Нема багато місця.

5 листопада 1930. Одержав листа від Дм. Андрієвського з 1-го листопада:

ВШановний Пане Онацький,

Збирався до Вас писати, коли дістав Вашого листа. Не дивуйтеся моїй мовчанці. По повероті з Женеви мав силу роботи. Нині закінчив організацію Пресбюра в Брюсселі, якого акцію поширено і на Францію.

Рівно працював над різними деклараціями і меморандумами. Пересилаю Вам один, який маємо намір подати ріжним урядам в супроводі залученого листа. Тексти обох вже переглянені належними особами. Будуть деякі незначні поправки, але в основі меморандум має бути більш-менш однаковий, лише ріжнитиметься його інтерпретація в супровідних листах, заадресованих до певних урядів.

Прошу дуже переглянути все уважно зі згляду окружуючих Вас обставин, психології і тенденцій. Для Вашої орієнтації залучаю зауваги полковника. Далі прошу дуже переложити все на італійське і подати мені окремо ті зміни, які Ви вважаєте за слушне в них внести. Після короткого виміну думок можна буде усталити остаточний італ. текст.

Не маю жадних поправок до поданого мною через Вас меморандума чи статті і дуже тішуся, що вона буде видрукована в «Антиевроні». Лише вівів би, що б вона не була підписана моїм іменем. Гадаю, що Вам вдасться перевести ту справу, піднісши, що стаття — не плід праці одної особи, а кількох.

Насправді ж мною керують такі міркування. Признаю, що зазначена Вами корінна зміна італ. політики в

українській справі для нас надзвичайно важна і бажана. Більше того, чи не лише тим шляхом нам вдасться поставити справу на кін європейської політики. Зрештою, нині Італія — єдина країна, яка може мати активну і позитивну політику супроти України. Отже маємо перти в той бік з усеї пари.

З другого боку, треба брати на увагу, що не повинно занедбувати й інші ділянки. Тим часом не треба виявляти назовні нашу зв'язаність із фашизмом, але шахувати ним інші держави. Я б хотів ще на певний час мати вільну руку в противному таборі, щоб якнайкраще підготувити його для прийняття наших домагань. Для того робляться заходи в міру можности. Рівно ж треба уважати, що б нашою близькістю до фашизму не відвернути від нас В. Україну, яка має бути застрашена більшовиками. Всі ті застереження мають силу на певний час, але пізніше ми маємо рішуче здекляруватись. Треба лише вичекати слушного моменту і відповідних обставин.

Чи не вважали б Ви за слушне і за потрібне ширити комунікати Брюссельського Прес - Бюра також в Італії? Дарма, що у франц. мові. Хто захоче, той розбере. То б було доказом, що ми працюєм, і виясняло б наші позиції. Дуже легко я міг би надсилати Вам щотижня 100 примірників, які б Ви розсилали з Риму від «Service d'Information Ukrainienne à Rome». Прошу дуже мені відповісти і я знатиму, що маю робити. Вам треба лише завести печатку з римською адресою. Адреси я міг би Вам видрукувати тут. На марки мусять гроші знайтись. Мусите знати, що Женева також починає випускати комуні-

кати, але не знати, які вони будуть і як часто виходитимуть.

Здоровлю Вас щиро і чекаю на Вашого листа...

Відповів і копію мого листа вислав також до Полковника:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський,

Одержав сьогодні вранці Вашого листа з французьким текстом меморандуму і відповідаю:

1. Щодо тексту меморандуму, вважаю його дуже вдатним, за винятком місць, що визначив Полковник, як уступи 15 і 16. Крім того, з мого боку зазначу, що в уступі IV подаєте українців на 8 мільйонів плюс 29, себто 37, а в VI вже говорите про 45 мільйонів. Неясно (для чу-жинця), де вони взялися.

Але, загалом кажучи, визнаю меморандум вельми вдатним і вважаю, що для Італії він не потребує ніякої перерібки. Так само і ввідний лист. Немає ніякої потреби шукати для Італії якогось іншого штандпункту, як загалом - європейський. Італія так само піклується про загалом-європейські інтереси, як і Франція, лише вважає, що ці загалом-європейські інтереси полягають у поширенні фашистівської ідеології (справжньої, революційної), а не в утримуванні демократії і лібералізму. Отже і в цьому пункті, я гадаю, варто залишити все так, як єсть.

Щодо більш конкретного побажання італ. помочі для боротьби, що розгоряється під гаслами українського націоналізму, то теж вважаю це і не потрібним і може навіть неналежним. Для цього більш служитиме приватна передача документів та більш потаємна робота, ніж офі-

ційний меморандум, який може попасти в невідповідні руки.

Але про це — далі. Отже, я гадаю, що для Італії не треба якось особливо меморандума переробляти.

Щодо його перекладу, то, з огляду особливо на неусталеність тексту і брак часу, гадаю, можете сміливо вислати його на франц. мові, — особливо, що меморандум іде з закордону.

2. Щодо Вашої статті, то я сьогодні вже балакав в «Антиевропі» і, мабуть, вона з'явиться під псевдонімом «Андрій». Коли б були потрібні які поправки з боку редакції, то, гадаю, Ви можете мені їх доручити (якщо взагалі це буде потрібно).

3. Щодо Ваших бюлетенів, то я, на жаль, не можу прийняти Вашої пропозиції щодо ширення їх в Італії через «Service d'Information Ukrainienne à Rome» і то ст з яких причин:

а. Поширювати в такій кількості бюлетені з печаткою і адресою, це значило б відкрити Пресове Бюро. А Пресове Бюро в Італії можна відкрити лише з дозволу міністерства внутр. справ, і для отримання дозволу треба бути насамперед італійцем, а, подруге, італ. журналістом, записаним в журналістичному синдикаті. Отже — капітель і клопоти в шуканні такої людини:

б. Крім того, коли б ми і знайшли таку людину і відкрили Прес-Бюро, ми ні в якому разі не могли б поширювати бюлетенів у франц. мові, — для Пресового Бюра в Римі — це річ абсолютно неможлива.

Тому я Вам пропоную інше: я вишлю Вам адреси, і Ви по цих адресах (так само і Бюро в Женеві) розси-

лайте Ваші бюлетені. (Не забудьте і мені вислати регулярно, щоб я знав, що саме розсилається). Так і час виграється, і всі незручності буде обійдено. А розслати бюлетені треба було б: тут із політиків і журналістів всі по французьки читають.

4. Загалом мушу сказати, що буду дуже радий отримувати матеріал у франц. мові, бо, отримуючи їх на мові українській, я затрачував неймовірну силу часу, бо мусів: а. їх перекладати, б. давати виправляти італ. приятелям, бо все ж таки досконало писати не вмію; і г. знову переписувати їх на машинці. Проте, можу сказати, що зробив багато, і багато цінного матеріалу передав головно до самого Муссоліні, потім до Д'Ербіні в Комісію про Росію та в Східню Конгрегацію, і знаю, що ті матеріали зробили велике враження.

5. Сьогодні я написав до Гравеллі такого листа (перекладаю з італ. мови):

Дорогий Консуле Гравеллі,

Пишу до Вас, як до головного ініціатора і пропагатора ідей «Антиевропи». Пишу Вам, щоб сказати, що на превеликий жаль, я примушений перервати свою журналістичну працю щодо поширення «антиєвропейських» ідей на українських землях під Польщею, бо всі українські часописи, що виявляли симпатії до ідей «Антиевропи» і італ. фашизму, як напр., «Український Голос», що свого часу стільки був видрукував про «Антиєвропу», переслідуються польською поліцією та цензурою. Поляки бояться ідей революційного фашизму — єдиного, що може змагатися з комунізмом — серед мас українського народу. Польський уряд, прикриваючись машкерою псев-

до-фашизму, робить усе можливе, щоб скомпromітувати справжній італ. фашизм в очах українського народу, єднаючись у цій своїй роботі в парадоксальній спілці з російським більшевизмом.

І так, «Український Голос» замкнено, всіх його редакторів заарештовано. Директор «Діла» також пише мені, що, на превеликий жаль, мусить відмовитися від друкування моїх останніх статей (в яких я розвивав ідею про Державу, як організм), бо, мовляв, видрукувавши їх, він напевно пішов би під конфіскацію. Тому він просить мене писати про речі, що не чіпають ніякої ідеології, — про всякі свята, церемонії, тощо.

Щоб дати Вам приблизну ідею того, що відбувається тепер у Сх. Галичині, я додаю тут деякі документи (опис Преосв. Бучка зруйнованих сел, які він відвідав, дуже добре складений; великий витяг з останнього листа, дуже красномовний, протест Женевського Клубу, нашу телеграму до Папи і мій власний огляд про методи і мету пацифікації, зроблений на підставі різних документів, з наведенням найбільш вражаючих фактів пацифікації, як побиття хворих і старих, гвалтування жінок і т. д. Цю листу документів я роблю для Вас, — в листі до Гравеллі її нема).

Хотів би показати Вам також фотографії, які я допіру отримав.

А італ. фашистівська преса — гірко це констатувати — мовчить! Не розуміє, що польське божевільня кпдає маси українського народу в обійми російського більшевизму, який приймає поставу єдиного охоронця і єдиного можливого спасителя.

Українське населення Сх. Галичини має потребу в негайній допомозі, яка поклала б кінець безглуздим польським жорстокостям і анулювала б жахливі наслідки т. зв. «пацифікації», що можуть бути сформульовані і синтезовані в одній фразі одного мого кореспондента, дуже гострого й розумного спостерігача: — «Коли б тепер прийшли більшовики, населення зустріло б їх навколяшбах, — до того довели нас кати»... (з листа Преосв. Бучка).

Для італ. фашизму не може бути байдужим, якщо маса в 6 мільйонів українців, що живуть у Польщі, покладе єдину свою надію на російський більшевизм.

Прийміть, дорогий Консуле, вирази моєї пошани і вірте, що я Ваш відданий...

ПС. Саме тепер довідуюсь, що заарештовано також директора «Діла». «Діло» проте продовжує виходити.

Говорячи про «поміч», я думаю, певна річ, про поміч бодай моральну, подану через пресу... Чи могли б Ви вказати мені хоч один римський щоденник, який не був би польонофільським?... Це трагічно... (Підпис).

В пояснення до листа мушу сказати, що інтервенція польського посольства після моєї статті в «Льв Ляворо Фашіста» мала той наслідок, що дійсно часописи цілком перестали писати про галицькі події, і обіцяні статті на підставі моїх матеріалів так і не повиходили. Директор місцевого «Офінору» (італієць Белізаріо Рандоне) зустрів польського журналіста, мого колегу по Асоціації Чужинецьких журналістів, п. Кочемського, який звернувся до нього з такими словами:

«Але той Онацький... що він тут робить?! Щастя, що

я мав можливість затримати в кількох місцях матеріали, що він пробував пустити... Що він плачений, чи що?»

Таке хамло! Не уявляє собі українців, що працювали б для своєї національної справи і не були плачені!

Але факт залишається той, що мої статті не з'явилися, неважаючи на обіцянки і приємні компліменти. Але й польські теж не проходять..

Я говорив із проф. Екторе Лео Гатто, секретарем Інституту для Східної Європи, якому я зробив цими днями велику прислугу, і з того ми стали великими приятелями. Він дуже пильно збирає всі мої матеріали і хоче написати велику статтю про помилковість польської політики, виходячи з загально-європейських інтересів. Проте, коли сказав про це Джаніні (який тут отримав від мене теж добрий пакуночок), то одержав відповідь, що, перше, ніж публікувати, має йому показати, щоб не поробити хибних кроків. Я бачив Джаніні на прийнятті, яке наша Асоціація Журналістів робила Інтернаціональній Дипломатичній Академії, але, ясно, там не було можливості розмовитися. Отже Лео Гатто мені сказав, що покищо існує наказ часописам проти Польщі не писати. Він сам цьому наставленню дуже дивується і наводить його і нелогічним і невідповідним до обставин. В усякому разі він спробує видрукувати статтю і говоритиме в цій справі з Джаніні.

Мій лист до Гравеллі я заніс до секретаря редакції «Антиєвропи» Арістіда Кампаніле, який вельми уважно його перечитав і ще більш уважно переглянув фотографії, які я отримав частинно від Преосв. Ів. Бучка (в гро-

шовому листі, бо перша партія фотографій до мене не дійшла), а частинно з Праги від Макаренка.

— А чи Ви нічого не мали б проти того, якщо ці фотографії загубляться?

— Якто? — дивуюсь я. — Навіть дуже матиму проти, бо ж це документи...

— Так... Але якщо Гравеллі захоче дати їх Дуче?

— Ну, в такому разі... якщо дійдуть до Дуче, то хай губляться... А, скажіть, будь ласка, чи дійсно Гравеллі говорив про нашу справу з Дуче, і правда, що він дійсно з нами?

— Так, так! Це цілком певно, можете бути спокійні...

— Але, отже, бачите, часописи ще досі...

— Це — офіційна політика, а в ній не все можна виявляти правдиві почуття. Всі знають, що у нас преса контролювана, і, коли б з'явилися в пресі такі-от матеріали, як ці, всі зараз загаласували б, що Італія провадить політику відірвання Галичини від Польщі і т. д. А для цього ще час не прийшов... Але майте ще трохи терпцю і ви побачите і почувете. Справа цілком певна. Але перше треба проробити підготовчу роботу і не надто захоплюватися...

Потім він витяг із шухляди листа радника польського посольства, який протестував проти статті Р. Сустера в останній книзі «Антиєвропи», де писалося про меншини в Польщі і наводилася статистика тих меншин, — в тому числі й української. Він дав мені цього листа, щоб я на нього відповів і спростував його:

— Коли б ви до нас сьогодні не зайшли, я напевно вислав би вам у цій справі картку...

6. Щодо Ватикану, то папський пунцій у Парижі написав реляцію до Папи, складену цілковито на нашу користь, і то не лише в галицькій справі, але в масштабі загально-українському, спiniaючись на можливий світовий ролі українського народу і на діяльності Української Академії Наук. Він теж одержав мої матеріали. Цей останній пункт прошу тримати в найбільшому секреті, щоб не скомпромітувати моїх інформаторів.

7. І нарешті останній пункт, трохи особистого характеру: я починаю входити в кола, в які наші дипломати досі не входили. Так, я вже згадував про прийняття Інтернаціональної Дипломатичної Академії, де ми були разом із моєю дружиною, а сьогодні я отримав запрошення на вечір до французького амбасадора при Св. Престолі. Це моя якість закордонного кореспондента, що відкриває мені всі двері. Може бути, має значення й успіх моєї останньої статті з етнології «Чарівне коло», що була відмічена в багатьох часописах, а «Імперо д'Італія» передрукував із неї добрий клантик, заповнивши ним майже всю третю сторінку.

Оце, здається, всі мої новини. Написав відразу багато, щоб потім мати право довго не писати. Все лихो в тому, що я тут сам один, мушу все сам робити, отже часу западто мало. Через цю несподівану навалу політичної роботи, закинув усю іншу і за нею тужу.

6 листопада 1930. Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 4 листопада:

Дорогий Пане Онацький,

Вашого листа одержав. Дуже радий, що справа бере там у Вас такий корисний для нас оборот. Копію Вашого листа я переслав теж до Берліну з відповідними директивами відносно попертя Вашої акції теж з боку тамошніх приятелів Ваших сусідів. Рівнож копію цього листа переслав Андрієвському.

В прилозі пересилаю Вам проєкт відозви ПРУН, яку ми хочемо в скорому часі випустити. Коли б мали які завваження, пересилайте їх негайно.

Дальше пересилаю Вам деякі вістки про Митрополита. Митрополит своєю акцією, а зокрема своїм виступом на варшавському ґрунті наробив багато лиха, — все ж таки була б шкода, коли б він під теперішню пору уступив. Пишіть мені точніше, як на ділі представляється тепер положення в Ватикані в зв'язку з останніми подіями на Зах. Землях.

В найближчих днях перешлю Вам дальші матеріали. Наразі пересилаю Вам тільки директиви, як представляти чужій пресі події в Галичині.

Здоровлю Вас щиро...

ПС. Андрієвський виготував новий меморіал від ОУН і перешле його міністерствам Франції, Англії і Америки. Його Ви теж одержите і самі оціните, чи передавати його італійцям.

До листа Полковника приложений був також Протокол засідання з дня 19 жовтня 1930 р. Присутні: полк. Коновалець, інж. Сціборський, п. Богущ і п. Бойків.

Порядок дня:

1. Праця серед членства (організаційна, освітня);
2. Праця по напрямку дальшої консолідації собор. еміграції.
3. Сучасне положення на ЗУЗ та становище до них ПРУН.
4. Різне.

1. Інж. Сціборський: Наша внутрішня праця серед членства ОУН дуже мінімальна. Членство не як слід озайомлене з нашою ідеологією, а до організації належить більше по своїх внутрішніх почуваннях, ніж на підставі яскраво скристалізованих поглядів на нашу визвольну боротьбу та на органічний процес, що відбувається в нації. Наслідком цього і наші плани втягати до організації якнайкращий елемент не знаходять свого здійснення в бажаній мірі, бо членство в більшості не спроможне з'ясовувати як слід нашу програму та ідеологію постороннім людям. Одинокий шлях, який зможе привести нас до здійснення наших планів, це — оснування курсів заочної освіти для членів ОУН. Такі курси мали б послужити не тільки вишколенню члена до праці в організації, але і до пропагування нашої ідеології назовні, і до громадської організації в різних організаціях і в різних ділянках.

Після мого приїзду до Парижу я заложив там соціально-економічний семінар, який має свої успіхи, і членство повільно починає набирати потрібного йому знання для політичної роботи. Очевидно, що в кожному осередку неможливо закладати такі соціально-економічні семінари просто через брак потрібних сил у тому чи іншому осередку. Однак, на мою думку, тут можна застосувати си-

стему заочної освіти. Для цього треба покликати дирекцію таких заочних курсів, яка усталила б певну програму курсів, веда переписку з членами дирекції, перевіряла праці, видавала їх літографом та відбирала б від членів Відділів їхні репетиції. Курси повинні бути шестимісячні, після чого кожний член одержував би посвідку про закінчення такого курсу. Щойно після цього ми зможемо розпоряджати певним числом працівників, і тоді програму діяльності ОУН можна буде здійснювати далеко легше і успішніше.

Членами дирекції курсів, на мою думку, були б: Богуш, Демчук, Капустянський, Костарів, Мартинець, Сціборський.

Уважаю, що в сучасний момент, коли наша преса так рідко появляється і в невиспачальній кількості, це — одинокий метод до усунення інтелектуальної слабкості членства. Щоправда, склад нашого членства різноманітний, і на дирекції курсів буде лежати завдання віднайти відповідну методику та середню лінію курсів, щоб всі члени, як студенти, так і робітники, могли з тих курсів користатися.

Богуш: Треба насамперед з'ясувати собі, для кого ці курси мали б бути. Оскільки йде про низи, то треба зачинати від елементарних основ. У большевиків таку систему розподілено на чотири ступені. Оскільки нам іде про пропагаторів і керівників, то для цього потрібно соціально-економічних семінарів.

Інж. Сціборський: У ці курси я вкладаю масовий принцип, бо зараз іде нам про вихову членства ОУН. Навіть верхи нашого членства — студентство не розбирається як слід в нашій ідеології та в програмі, що ж говорити

про низи! Слабо орієнтується воно в сучасному політичному житті та в діяльності наших партій. Безперечно, в майбутньому можна буде перевести диференціацію курсів, однак, тепер для цього ще нема потреби.

Полковник Коновалець: Потребу більш основного вишколу членства ОУН помічаємо ми вже віддавна, і тому думаю, що необхідно цей курс провести і то в таких розмірах і формах, які нам тепер доступні. Курси заочної освіти до цього ще найліпше надаються, тому доручаю інж. Сціборському виготовити проєкт таких курсів і, по можливості, якнайскорше його мені представити. Цей проєкт буде пересланий всім членам ПРУН до вгляду та висловлення своїх завважень, з тим, що завваження посилаються просто на адресу інж. Сціборського, а мені тільки копії. Цей шлях улегшить нам скорше прийняти остаточну програму курсів. Справа підготовки курсів повинна бути так поведена, щоб з новим роком розпочати навчання. Осідок дирекції курсів покищо не вирішується, однак він може бути або в Празі або в Парижі.

2. Інж. Сціборський: Дотеперішня наша діяльність в напрямку консолідації соборницької еміграції велася у тім напрямку, що починали зговорюватися з провідниками різних груп чи гуртів. Очевидно, що не всюди ми мали успіх, а там, де його й було досягнуто, нам довелося зайняти щойношн підрядне місце. Відтепер ми повинні вжити інших методів, а саме поширення наших впливів на еміграційні маси, в першу чергу в Франції, Чехії та на Балканах. Завданням нашим повинно бути — заактивізувати маси і своєю працею давати такі цінності, які масі імпонували б та їх захоплювали. Для цього вже де-не-де за-

ложено в Франції Українські Клуби, в яких концентрується наша еміграція. Нашим відділам треба буде дати доручення, щоб змагали всіма силами упорядкувати громадське життя нашої еміграції та схоплювали її в організаційні форми. Спеціальна потреба упорядкувати життя еміграції відчувається в Франції. Генеральна Рада себе не виправдала в своїй праці серед української еміграції. Тому одним із важких завдань являється переведення реєстрації еміграції, пов'язання її між собою і зв'язання її між собою і зв'язання її з центром. Щойно потворивши організації на місцях, можна буде приступити до заложення центру. Для цього необхідно мати еміграційний часопис. Коли ми не маємо спроможности зараз видавати такий часопис, то можна розпочати від літографованого бюлетеню, а потім перейти на друк часопису. Видавання бюлетеню значно поширить наші впливи серед української еміграції.

Богуш: Можуть бути два методи — організація верхів і організація мас. Щоб організувати маси, треба мати людей до праці в масах і їх організовування. Український націоналізм знаходиться в другій стадії, себто організування мас. Коли ОУН буде вже масовою організацією, тоді прийде черга на ліквідацію тих центрів, які себе в діяльності не виявили і які стоять на перешкоді нашій революційній роботі. Однак, для ведення праці серед мас, необхідно мати свій часопис.

Полковник Коновалець: Участь наших Відділів у громадській праці не набрала ще такого розміру і значення, яке імпонувало б широким масам. Зговорювання з лідерами поодиноких груп тільки утруднювало нашу пра-

цю. Дальша наша праця мусить іти по напрямку поширення наших впливів серед еміграції, а це можна зробити при допомозі наших Відділів. Зокрема праця повинна продовжуватись в ЧСР, у Франції, та в Болгарії. Думаю, що для дальшої праці в Франції, треба буде подати якесь wyjaśnienia, що б нам не закидали на кожному кроці наше германофільство.

Богуш: Вияснення подати вважаю доцільним, однак в успіх його не вірю. Нам іде про те, що б зламати їх ворожий опір супроти нас, — якщо ми це здобудемо, то для нас це вже буде великим успіхом під сучасну пору.

3. Полковник Коновалець: Положення, яке витворилося тепер на ЗУЗ вимагає від нас зовнішнього виступу перед масами. Ми не можемо мовчати, коли відбуваються такі події, і коли наша легальщина відмежовується від нашої боротьби. Тому я дав доручення інж. Сціборському зложити відозву до українського громадянства від ПРУН. Зараз ми цю відозву обмірковуємо і, якщо буде потрібно, внесемо поправки.

Інж. Сціборський зачитав відозву і, після внесення деяких поправок, йому доручено виготовити остаточний текст і переслати голові ПРУН.

На цьому засіданні закрито.

Женева, дня 20. жовтня 1930.

За згідністю з оригіналом Бойків.

Я зараз же відписав Полк. Є. Коновальцеві, а копію листа переслав Андрієвському:

.....

1. Щодо меморіалу від Проводу Українських Націо-

налістів, не маю нічого додати. Вважаю його цілком слухним.

2. Щодо умотивовання протестів і меморіалів, то воно цілком відповідає тому, яке я досі подавав по всіх усядах.

3. До справи курсів відношуся скептично: найкращі курси — активна праця, до якої треба притягати якнайбільше людей.

4. Потреба емігрантського органу — нагальна. Звертаю увагу, що в Празі склався ініціативний гурт людей, які хочуть видавати часопис — перше тижневик, а потім поволі перейти на щоденник — понадпартійний, але соборницький. Зразкове число мало б вийти 15 листопада. Я дав до нього невеличку статтю на тему: «Українець есмь, і ніщо українське не сміє мені чужим бути». Але гурток ініціаторів ставить справу на комерційний ґрунт, щоб часопис себе оплачував, і почне видавати часопис тільки в тому випадку, якщо збере тисячу річних передплат. Вважаю потрібним допомогти цьому гуртку на чолі з В. Приходьком — зібрати потрібну кількість передплатників і потім прийняти в часописі якнайдіяльнішу участь. З огляду на те, що часопис має виходити на соборницькій програмі, все інше залежатиме від нашої власної активності.

5. Все забуваю запитати, чи той меморандум, що я перекладав на італ. мову, вже розіслано, чи ні?

6. Щодо Митрополита, то маю відомості, що він дійсно дуже пригноблений, але нема мови, що б він подався на димісію, — це не з тих людей, що в такі моменти дезертують. Він прислав мені картку з подякою за

мою книжечку «Чарівне коло» (якої я Вам не послав, бо однаково по італійському не читаєте) такого змісту:

«Прийміть найщирішу подяку за цінну Вашу працю «Іль чіркольо Маджіко»... і вискази найвищої пошани в той час всенародньої скорби і смутку»... Остання фраза після трьох крапок..., які знаходяться і в оригіналі, ясно вказують на його задоволення висилкою телеграми до Папи, що її копію я вислав свого часу Преосв. Бучкові. І з останнього листа до мене Преосв. Бучка також ясно видно, що, хоча настрої там дуже погані, але здаватися вони не думають.

7. Прошу дуже, коли пересилаєте копії моїх листів, не подавати прізвищ моїх кореспондентів.

10 листопада 1930. Одержав листа від Бойкова з 8 листопада:

Вельмишановний Пане Онацький,

З доручення полж. звертаюсь до Вас із проханням, що б Ви були такі ласкаві підняти бодай дві адреси там у Вас, на які можна б пересилати листи для нас з краю. Ці листи були б у двох ковертах, і, після знищення першої, вкладався б лист із другою ковертою до нової і пересиланий нам сюди. Такі адреси просимо Вас безпосередньо переслати п. Федіні до Данцігу, а рівночасно нам також. Крім цього, будуть на Вашу адресу приходити листи під адресою «заряд пенсіону». Ці листи для нас призначені, і просимо їх нам пересилати.

Листи будуть приходити у дуже великих часових інтервалах, так що якихбудь побоювань, чи підозрінь та конфіскації їх не може бути мови.

З правдивим до Вас поважанням...

12 листопада 1930. Одержав листа від полк. Є. Кональця з 10 листопада:

Дорогий Пане Онацький,

Сьогодні переслав я Вам грошовим переказом 10 дол. Вашого листа, а властиво копію листа до Андрієвського одержав. За відомості дякую, вони дуже цікаві. Обширнішу відповідь перешлю Вам у найближчих днях. Сьогодні хочу зазначити тільки таке: 1. Я далекий від того, що б думати, що теперішня наша пропаганда принесе які-будь користі Зах. Землям. Ця пропаганда, на мою думку, має бути капіталом для нас, який ми зможемо використати дещо пізніше. Всякі невдачі в цьому напрямку нас не повинні зражувати, а противно кожна невдача повинна нам додавати заохоти до ще більших зусиль. 2. З уваги на те, мене не зражують теж і ті труднощі, з якими Ви зустрічаєтесь на тамошньому ґрунті. Все ж таки я констатую, що й Ваше положення в порівнянні до минувшини значно поправилось. Прошу Вас тому вести Вашу працю так, як досі. 3. Назагал треба констатувати, що наша пропаганда з приводу останніх подій на Зах. Землях надзвичайно пошкодила Польщі, — що більше я тверджу, що Польща, наслідком до певної міри української пропаганди, як теж наслідком інших фактів, перейшла, поскільки йде про закордон, у дефензиву. Цю обставину ми мусимо використати тим більше, що розвій подій в Польщі ще незакінчений, і в найближчому часі можна надіятися ще там всіляких випадків. Значить, підложжя для нашої пропаганди буде ще довший час сприятливим. Прошу Вас тому старатися за всяку ціну дещо ще про останні події помістити в італ. пресі. 4. Коли б Ви мали якісь надзвичайні

витрати, в зв'язку з Вашою пропагандивною діяльністю, так пишіть мені, а я старатись буду їх Вам покрити. 5. В прилозі пересилаю Вам один примірник декларації, — вона вже давно розіслана на ті адреси, які Ви були подали.

Здоровлю Вас щиро...

ПС. Прошу прислати копію другого листа Пр. Бучка. За дискрецію можете бути певні. Завтра перешлемо Вам деяку кількість женеvського бюлетеню, — може їх ще розішлете на деякі адреси. Зазначую при цьому, що на переслані Вами адреси висилаємо ми звідси бюлетень безпосередньо.

13 листопада 1930. Одержав листа від інж. Дм. Андрієвського з 10 листопада:

ВШановний Пане Онацький,

Дякую за Вашого просторого листа і буду Вас просити, що б Ви частіше повідомляли мене про те, що робиться і думається в Римі. Можете собі легко уявити, як то все мене цікавить.

З залученого відпису побачите, що нами робиться. На жаль, я не вважаю Ваш лист до п. Гравеллі слухним. Гадаю, що ми не повинні давати враження, що нас так легко пхнути в большевизм. А де ж тоді наша політична і національна виробленість? І чи захотять іти з нами, наколи ми викажемось хиткими на цій точці?

Натомість уважаю за потрібне трохи пізніше після мого меморандуму звернути увагу Дуче на катастрофальний стан України: економічне виснаження, вивезення 5 мільйонів мешканців і настоювати на негайності заходів, бо інакше може бути пізно; або большевики скріпляться, або наших сил не вистарчить. Але почекаємо раніш заповіджених змін у Римі.

З комунікатами надалі будемо робити, як Ви пишете. А тим часом використайте, що маєте, як самі знаєте. Хотів би і я мати кілька фотографій, щоб долучити до меморандуму. Але де їх дістати в потрібній кількості? Прошу надіслати хоч щонебудь в італ. мові, але в 30 прим., щоб я міг долучити до меморандуму. Важно, що б матеріали були в різних мовах.

З правдивим поважанням і привітом...

П. С. Щодо видруккування моєї статті в «Антиєвропі», то я волію псевдонім Вернигора, яким я вже послу-

говувався. Намагаюся також умістити статтю в франц. пресі, але не знаю, чи вдасться. Гадаю, що момент для того не злий, і то може підхотити італійців. Тон статті той самий, що в меморандумі.

Я не маю часу пильніше переглянути мою статтю, але питаю себе, чи слушно і потрібно подавати ті матеріали, що я подав в статті про ОУН. То було потрібно для інформації певних осіб, але я б волів не містити його в «Антиєвропі». Яка Ваша думка? Може Ви самі дещо викинете чи змініте.

В додатку відпис листа Андрієвського до полк. Є. Коновальця з 9 листопада:

Дорогий Полковнику!

Прошу мені дарувати, що довго не відписував, але мав багато справ. Наша робота на бельгійському ґрунті погано організується і розгортається. Працюють українці і чужинці. Досі часописи ще не виступили, крім двох, що я знаю. Але я далеко не все знаю, бо не маю часу, ані грошей на часописи. Роблю все, що б заохотити їх займатися нашою справою. Нав'язав із шістьма редакціями зносини, говорив із редакторами, на моїх очах вони міняли свої погляди, обіщали, просили матеріалів. Найбільш діткнуті католицькі кола і то завдяки справі з Митрополитом і арештами священства.

Після тих розмов я рішив написати стислу, але докладну довідку про нашу справу, вплутавши її в східноєвроп. проблему. Вона то і забрала мені час в останні дні. Вийшла два рази більша, ніж меморіал. Раніш хотів подати її лише кільком редакторам, далі задумав вибрати її на циклостил в 500 примірниках; зараз роблю заходи,

щоб умістити в якімсь журналі і поробити відбитки в 2.000 примірниках, а коли ні, то видрукувати самому. Ще не знаю, що то коштуватиме. Хочу долучити мапу України, якої кліше є в Лієжі. Гадаю, що така довідка, то перше, з чим треба виступати; вона дає основні відомості і в'яже нашу справу з усією Європою і її вигодами. Обійматиме 4 стор. вісімки стислого друку, і виглядатиме, як лєтучка. Чекаю відповіді редакції.

Пресове Бюро стоїть так; випускаю комунікати щотижня в супроводі одного аркушу документів (листи, пастирський лист і т. д.). Далі думаю долучити також інформативні статті на різнородні теми, які подам пізніше. Комунікати друкую вже в 400 примірниках, з них надсилаю 50 до Женеви, 50 до Риму, 100 до Парижу. Але з Римом не виходить, і доведеться здавати на пошту звідси з Брюсселя. Знов у Парижі ті два молодики, що я їх заангажував для розсилки (націоналісти), не дуже справні. Спіборський також не зробив, що я просив, і я трохи лихий. Не знаю, чи мої директиви виконані. Панейкові, ані Маргелеві посилати для розсилки вважаю незручним.

Надсилаю Вам проєкт відозви. Я був зложив нашвидку свій, коли дістав від Вас проєкт Сц.-го. Переробив обидва. Старався скоротити, скільки можна, і уникнути балюсту. Можливо, що можна його стиснути ще більше. Гадаю, що ми не повинні так одверто признаватись до актів. Раз, що вони не завжди мали виразний пол.-нац. характер, а подруге не треба, що б нам потім чужинці могли вибивати очі саботажами і відвертатись від нас. Для своїх так, як я сказав, є досить виразно. Подруге, треба внести уступу про В. Україну і старатись при цій нагоді діткну-

тись і її. Я вважаю, що відозва мусить бути видрукована в значній кількості і переслана на Схід. То треба організувати і використати всі способи (фальшиві імена, офіційні установи, контрабанда). Момент для нас слушний.

Лише з найближчого тижня я пічну підготовляти розіслання меморандуму. Розсилатиму в франц. мові, відбивши його в 50 прим. Листи писатиму окремо на бланкетах ОУН, долучивши франц. титул (коли вдасться і не коштуватиме дорого). При тім мушу долучити матеріали в справі останніх подій. Тому прошу вказати мені і наказати кому слід, щоб переслали мені в 30 прим. всі комунікати, протести, фотографії і т. д. Такі матеріали єдино можуть дати довір'я і заїмпонувати.

В тій цілі я почав перекладати і друкувати документи. Але, на жаль, їх ще мало, і для більшого потрібні гроші. Данціг вислав мені раз свій бюлетень і замовк. Чую, що люди мають знимки, але ж я їх потребую також, і то щоб приложити до кожного меморандуму, хоча б по три об'разки. Прошу дуже про це подумати і вжити заходи негайно. Ваші заміти щодо меморандуму здебільшого слушні, і я їх узглядню, тільки не викидаючи уступу, але висвітливши їх зміст. Боюсь лише, що кошти не дозволять мені перевести цю справу, як я думаю (до кожного меморандуму маленьку мапу). Оприлюднювати меморандум не буде потрібно, бо моя довідка скаже для широкої публіки те саме, що він для урядів.

Дальшим нашим ходом на міжнароднім терені, після мене, мусить бути масовий протест перед Л. Н. проти фальшованих виборів. Про це я буду говорити в комунікатах. Треба зарядити вже нині, щоб люди з усіх кутків

слали телеграми до Женеви. Бо вислід виборів матиме свою вагу, і ми повинні уневажнити його вже завчасу. В тій справі також треба збирати документи і писати в наших комунікатах. Питаєте у мене за статтею. Як бачите, я не мав досі можности над тим подумати. А головне мушу наперед побачити публікацію, щоб зорієнтуватися.

Як певно знаєте, у Празі почав, чи починає виходити український часопис. Мене то дуже цікавить, бо він може прислужитись організації нашої еміграції, а тому треба їх піддержати. Я хочу використати його, щоб порадитись із Панейком за його брошуру, винущену в Лондоні. Маю підстави думати, що його робота закордоном нам може сильно нашкодити своїми «єдино - неделімовськими» тенденціями, і проти них треба боротись. Наразі бодай дати йому зрозуміти, що ми будемо її контролювати і в разі потреби уневажнювати. Цікаво, яку позицію займає Мартель.

Про це, як рівно і про інші речі, буду говорити з Вами в Парижі. Можу і збираюсь поїхати туди після 24 лист. не ранше. Справа франц.-нім. зближення дуже поважна, і мусимо якнайбільше її пильнувати. Боюсь, що нам не буде іншого виходу, як звернутись одверто до Італії. Тому надаю великої ваги заходам Онацького, але, як бачите, справи не йдуть швидко. Я вважаю звертання його з листом до Гравеллі помилкою. Не можемо давати вражіння, що ми так мало стійкі на точці більшевизму. (Приписка рукою збоку: Не гнівайтесь на критику, н. Онацький! Це по товариському). Натомість мусимо звернути увагу Дуче на те, що крайня пора зачинати збройну боротьбу на В. Україні, бо інакше буде пізно. Або більше-

вики зміцняться, або фізично винищать Україну. Про це буду писати Онацькому.

Додам, що поряд заходів, які роблю в редакціях, звернувся я до Черв. Хреста, але досі не маю відповіді. Рівно зв'язався з литовським консулом, який радо використовує мої матеріали. Буду шукати інших товариств і установ, які можна втягнути в справу. Цими днями соціалістична газета видрукувала протест громадських організацій з Праги, видно пересланий нашими с-деками. Перекладача на франц. мову тут у Бельгії не знаю. Бо люди або молоді, або сильно заняті. Цікавий я знати, як іде справа з книгою про польські звірства, яку збираєтесь видати.

Цими днями я мусів займатися всякими справами української колонії в Бельгії і рішуче зб'ямувати Мокловича. Його поступовання таке, що підносяться одверто голоси, що він на послугах поляків і свідомо шкодить українській справі. Можливо, що ми будемо примушені викинути його з Бельгії. Пишу то все для Вашої інформації. Я особисто не довірив би йому жадної важної або таємної справи. Бо ні за що ручитись не можу.

Здається, вичерпав усі актуальні справи і вітаю щиро..

15 листопада 1930. Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Вельмиповажений і Дорогий Пане Полковнику!

Насамперед уважаю за необхідне принести найщиріші поздоровлення Богусеві за чудовий Бюлетень. Зміст бюлетеню такий актуальний і такий цікавий, що, коли б перше його видання все розійшлося, варто було б ще раз його повторити. Шкода лише, що коректу переведено недбало, але це, очевидно, можна виправити. Щодо змісту, то з моєї — італійської — точки погляду, дивуюся, чому п. Богусеві заманулося вдарити при кінці в «слов'янофільську» струну і пустити сльозу про ті «методи знищення українського народу», що їх «Польща, член Ліги Націй пристосувала до галузки великої слов'янської родини».... Це — зайве. В «слов'янській родині» ми нічого не зискано, а в латинському світі нема що про наше «слов'янство» спеціально згадувати, бо ми, фактично, ідемо проти слов'ян, і це — наш козир в Італії.

Дякую за надсилку «Українського Голосу», який уже передано Антонію Бруерсу з різними нашими матеріалами. Дякую також за надсилку 10. дол., які я вже отримав. Проте я волів би, — якщо Вам все одно, — що б Ви надсилали мені гроші в грошовому листі, — це простіше, бо мені приносять доходу, і легше з паспортним питанням.

Затримався я з цим листом, бо все ждав, коли мені надрукують фотографії, які тут надсилаю. Я їх мусів видістати з «Антиевропи» і перефотографував ті, що найбільш надаються. Пішлю копії до Ватикану також.

Передав до «Антиевропи» мою статтю — відповідь на лист із польського посольства про статистику націо-

нальних меншин у Польщі, але вчора мені секретар редакції сказав, що отримав листа від Сустера (з Праги), автора статті, що викликала той польський протест, який пише, що він теж отримав безпосередньо лист-спростування його статті від польського представника в Женеві. Працюють люди! Отже, моя відповідь піде ще до Сустера до Праги, бо сам Сустер відповідатиме і, очевидно, скористується моїми даними, що я їх взяв із календаря «Просвіти» на 1930 р. Добре було б, коли б хтось поважний і знаючий дав Сустерові в Празі всі потрібні матеріали про стан меншин, українців зокрема, в Польщі. Вишліть йому також Ваш Бюлетень. Сустер — віце-президент Асоціації Журналістів у Празі. Він бував і в Советчині, і в Польщі, і в Литві, і загалом вважається одним із кращих знавців східно-європейських справ. Тим важливіше, що б його обробляли і наші люди. Невже в Празі нема нікого відповідного? Тоді треба вислати йому матеріали поштою.

Прикладаю копію листа Преосв. Ів. Бучча.

Щодо критики мого листа до Гравеллі з боку Андрієвського, то я з нею незгідний: не йде справа про те, чи ми легко чи важко більшовичимось, але справа йде про настрій нашої народньої маси. Зрештою, аргумент більшовичення мас, в наслідок польського терору, це — єдиний аргумент, що має значення як в очах італ. фашистів, так і в очах Ватикану. Цей аргумент вживають і гітлерівці, які кажуть цілком одверто, що в Німеччині можлива влада або комуністична, або націонал-соціалістична... Отже, мовляв, якщо ви не хочете комунізму, допомагайте нам, націонал-соціалістам.

Копію фотографій вишлю і Андрієвському. Це все фотографії, які прислав мені Преосв. Бучко. Ті ж фотографії, що я їх одержав від П. Макаренка, залишаються в «Антиевроші» для Муссоліні, бо для перефотографування вони вже не годяться.

З щирим поважанням...

Прошу від мене всіх щиро привітати.

17 листопада 1930. Сьогодні прийшов до мене лист від Бойкова з 15 листопада:

Вельмишановний Пане Онацький,

До Вашого відома з доручення полк. Є. К. подаю слідуюче:

Сьогодні був я вдруге в Міжнародному Червоному Хресті, де передав три світлини ранених від побоїв і рівночасно передав перекладений на французьку мову пастирський лист. Вже перед тим була наша делегація в Хресті і широко інформувала про події на Зах. Землях. Секретар цієї інституції подав наші інформації далше, і сьогодні на прийняття, крім нього, був також урядуючий віцепрезидент МЧХ., бо сам президент Губер перебуває тепер у Гаазі. На них пастирський лист зробив глибоке враження, і вони спитали мене, чи могли б писати до Митрополита та прохати його, що б він потвердив вірність перекладу пастирського листа. Маю враження, що вони хочуть зробити якийсь корисний для нас ужиток з цього пастирського листа, бо просили мене передати їм ще кілька примірників, а крім того заявили мені, що цей лист, у порівнянні з усіма іншими матеріалами, для них найцінніший.

Отже ходить зараз про те, що б попередити Митрополита в цій справі. Ми звідси писати не можемо, бо листи не доходять, отже будьте такі ласкаві і переберіть це на себе. Рівнож треба просити Митрополита, що б рівночасно хтось із клеру, кажім, єпископ Бучко, подав декілька описів катувань, от хоч би о. Мандзія. І разом із потвердженням перекладу пастирського листа переслав на

адресу МЧХ. Однак, їм треба виждати, аж до них звернеться МЧХ.

Ви повинні б уже одержати переклад пастирського листа, який ми тут зробили, бо вчора ввечері відбувалася його експедиція, і Вам також переслали один примірник. Звольте ласкаво перевірити, чи правильно переложений. Також корисним було б, коли б Митрополит, підтверджуючи вірність перекладу з оригіналом, зачerkнуv сконфісковані місця червоним олівцем і дописав, що саме ті місця улягли конфіскації.

Ми думаємо видрукувати лист у найближчому числі нашого бюлетеню, бо бачимо, що ним дуже цікавляться чужинці.

Тутешній МЧХ робив уже інтервенцію в поляків, що не хочуть приймати ранених до лічниць.

Перше число нашого бюлетеню викликало велике зацікавлення з боку тутешніх чужих дипломатів. Вже деякі з них зверталися до Богуша з проханням, що б їм переслати ще декілька примірників.

На всі Вам подані адреси я вислав по одному прим. Зараз уже йде підготовка до другого числа. Тутешні поляки були дуже неприємно вражені появою бюлетеню, але ми готуємо до найближчого числа ще ліпші матеріали.

Коли б у Вас були деякі італ. катол. часописи, які писали про пастирський лист та події в краю, звольте нам переслати. Ми могли б це використати в МЧХ.

Потрібні числа «Українського Голосу» я Вам уже переслав, однак, тому, що ми маємо тільки один комплект, просив би Вас, по використанні, нам звернути.

З правдивим поважанням...

Написав Преосв. Ів. Бучку листа італ. мовою, і не тільки італійською, а ще й езопівською: він зрозуміє. Подав йому і адресу Б. Рандона, на яку він міг би пересилати матеріали більш безпечно, ніж на мою:

Ексцеленціє,

Насамперед дозвольте мені подякувати Вам від усього серця за Вашу фотографію, яка так добре вийшла. Деякі мої приятелі, що мають про Вас найприємніші спогади, попросили мене, щоб я дав кожному з них цю згадку про Вас, але я не наважувався більше Вас турбувати, і тому дав Вашу фотографію фотографові, який відбив мені її в численних копіях, скільки було мені потрібно, і я передав кожному так, ніби він одержав ту фотографію безпосередньо від Вас. Також кардинал Пачеллі був дуже радий її отримати.

Я випадково познайомився з Президентом Інтернаціонального Червоного Хреста, який показав мені копію перекладу (на французьку мову) пастирського листа, за підписом Ексцеленції Митрополита. З огляду на те, що той лист йому був дуже цікавий, він попросив мене звернутися до Вас (обіцяючи потім написати й безпосередньо), щоб довідатися, чи той лист автентичний, і чи переклад відповідає оригінальному текстові. Треба було б мати оригінальний підпис. Я не думаю, що б це було можливе, але не міг відмовити йому написати Вам з цього приводу.

Кажуть також, ніби цей лист був конфіскований, і хотіли б мати потвердження червоним олівцем до тексту, який прикладаю.

Ексцеленція прислала мені було 100 дол. і я їх отримав і дуже за них вдячний. Дозвольте проте звернути

увагу ще й на одного бідного студента, ніякогось Рандоне, що живе при вул. Кампанія 8, — безробіття і економічна криза в Італії прибирають таких розмірів, що, коли б він не одержав бодай невеличкої допомоги, він мусів би залишити свої студії, — і була б велика шкода, бо це людина талановита, що цікавиться також українськими справами. Коли б це було Вам можливо, пішліть йому щось, — думаю, що і 20 долярів йому було б забагато. Можете зрештою послати гроші і на мою адресу, але, думаю, йому було б приємніше одержати їх від Вас безпосередньо, бо ми — добрі приятелі, а гроші, як знаєте, псують приятельство...

Я міг би написати Вам далеко більше, але не наважуюсь втомлювати Вас надто довгими листами, — знаю дуже добре, що Ваш час надто дорогий, і що забагато осіб хотіли б Вас бачити і говорити з Вами.

Прийміть, Ексселенціє, вислови глибокої пошани від Вашого віданого...

**
*

Одержав журнал «Мінерва» з 15 листопада: мало не три сторінки великої вісімки присвячені переказові змісту моєї розвідки в «Новій Антології» про «Чарівне Коло» (стр. 819 - 821). Дійсно, має успіх!

**
*

Остання наша новина — відвідина групи німецьких Сталевих Шоломів Риму і Муссоліні.

Д-р Гейнке, провідник групи, виголосив до Муссоліні приблизно таку (за італ. часописами) промову:

«Ексселенціє! Дозвольте подякувати Вам від щирого серця за честь особистого прийняття і за ту ласкавість і сердечність, з якою Ваші уповноважені показували нам частину колосальної праці, тут проробленої, і що являється явним і логічним здійсненням фашистівської держави і виявом твердості намірів, основаних на довір'ї до Вас італійського народу.

«Сталеві Шоломи висловлюють Вам свою вдячність за іднесення фашистівської ідеї на щабель універсальності. Сталеві Шоломи знають, що в боротьбі проти марксизму вони можуть спиратися тільки на фашистівську ідею, і тому вони вже віддавна поклали її наріжним каменем своєї політичної праці і думки. І на цьому наріжному камені фашистівської ідеї та спільного ідеалу ґрунтується вся приятель між фашистівською Італією і націоналістичною Німеччиною. Нам вельми приємно ствердити, що ця приятель живе і процвітає в усіх верствах італ. народу. Обидва наші народи, зв'язані долею в Середній Європі, мають одні й ті самі ідеали, і ці ідеали супроводитимуть їх і на шляхах будуччини, що мусять іти рівнобіжно. Ви повинні бути переконані, що Сталеві Шоломи цілком ясно усвідомили і глибоко продумали все вищесказане, і пінуть цією дорогою несхибно і свідомо до самого кінця»...

Проти свого звичаю, італ. часописи цього разу не подають тексту відповіді Муссоліні, який, мовляв, лише «висловив симпатію до руху Сталевих Шоломів» і прийняв із рук д-ра Гейнке їх відзнаку. Може бути, що го-

лові італ. уряду й не випадало відповідати промовою, що оббігла б увесь світ і викликала забагато галасу...

Проте, не можна не відмітити незвичайно красномовну відповідь німецьких націоналістів на залицяння Герве та інших новітніх французьких германофілів: «Сталеві Шоломи ясно і недвозначно заявили, що вони підуть «рівнобіжно» тільки з фашистівською Італією, — з тою Італією, яка ніколи не погодиться на частковий тільки перегляд трактатів в інтересах двох-трьох держав, — але лише на перегляд усіх трактатів з участю всіх зацікавлених у цій справі народів».

Ось що пише з цього приводу мілянський «Іль Корієре делла Сера»:

Тільки нові дискусії і нове розуміння погодження колективного характеру можуть забезпечити справжній мир Європи, направляючи несправедливості, затверджені попередніми трактатами, — і то не тільки в відношенні до переможених, але навіть у відношенні до деяких переможців, і між ними насамперед у відношенні до Італії. Підносячи цю тезу інтегрального перегляду трактатів з участю всіх зацікавлених держав, ми працюємо над справою дійсного позитивного замирення і загального заспокоєння. Всяка інша ініціатива мимоволі стає новим елементом занепокоєння, новою жмінкою пороку, яку додається до колосальної європейської порохівни»...

«Інші ініціативи», що про них згадує італ. часопис, належать франц. політикам, які, зрозумівши, що тепер уже питання ревізіонізму не зійде з політичної програми, намагаються перехопити її в свої руки:

— «Поволі, пише в «Le Soir» («Вечір») п. Кот, — витворюється означений ревізіоністичний ідеал, що спокупає всіх незадоволених і надає життя всяким маревам, підтримує всі ілюзії. Перегляд трактатів перестав бути інтернаціональною процедурою, а стає прапором, що прикриває різний крам, найбільш позиточний, як і найбільш підозрілий... Проте, якщо ми поставимося до цього ідеалу вороже, дуже легко зможемо витворити в Європі рух, який ставитиметься до цього руху з найбільшою симпатією. Отже, треба оминати цю пастку і відповісти тому, хто намагається перегляду трактатів, що існує 19. стаття пакту Ліги Націй, згідно з якою кожний може домагатися перед Лігою Націй перегляду того чи іншого трактату»...

Французькі політики продовжують шукати сепаратних конкретних вирішень окремих найпекучіших питань. Довгий час ішли спроби французьких націоналістів віднайти шляхи безпосереднього сепаратного порозуміння з німецьким націоналізмом, але німецький націоналізм, як бачимо, стає рішуче і «несхибно» на бік фашистівської тези загального вирішення справи в інтересах всієї Європи, — і за тою тезою вже стоять також Мадярщина, Австрія, Болгарія, Туреччина, Греція і — певна річ — СРСР.

А коли додати ще й вельми сильні симпатії в Англії та в США, зацікавлених в одержанні своїх боргів, загрожених теперішнім політичним і господарським станом Європи, то матимемо вже досить таки поважний фронт ревізіоністів.

Чехословаччина проголошує, що небавком введе авто-

номію на Підкарпатті. Чехи дійсно тримають руку на живчику політичної Європи.

І хто міг би подумати, що Підкарпаття, може, стане українським П'ємонтом національної і політичної свободи, тоді, як інші наші землі... Краще й не згадувати!..

18 листопада 1930. Одержав листа від В. Мартинця з 14 листопада:

Високоповажаний Пане Онацький!

Прошу вибачити мені, що не пишу Вам, але від двох місяців я так зайнятий справою краєвих подій, що погоджую лише найважливіші справи, та й до того ще тоді, як вони починають мене пекти.

Матеріали про краєві події я висилаю до полк. К. з проханням посилати їх Вам, по використанні. Полк. К. цим не дуже вдоволений, бо в Женеві нема можності переписати їх на машинці, знову я не можу їх зараз Вам вислати, бо сам потребую для акції. Також я не маю можності бити їх більше, ніж 16 прим. (стільки їх конче потребую для розсилки), бо і так дві машини працюють, а биття в більшій кількості здержувало б їх висилку та використання в пресі. Все ж деякі матеріали вислано Вам безпосередньо. Власне ті матеріали мають значення для української закордонної преси, українських бюлетенів в чужих мовах та для книжок, що мали б вийти в справі краєвих подій. Коли б Вам дуже залежало на тім, що б мати перегляд цілості тих матеріалів, то прошу ласкаво звернутися листівкою до «Української Кореспонденції», Прага (адресу подаю нижче), з проханням надіслати Вам усі дотеперішні українські бюлетені, я давав їм матеріали до друку. Крім того, звертаю Вашу увагу на статтю п. з. «Пацифікація у Сх. Галичині», друковану в РН. Вона має синтетичний характер, бо оперта на всіх дотеперішніх матеріалах. Ця стаття, дещо вправді змінена, виходить окремою брошурою на франц. мові в Празі, а крім того беремо її, як вступну статтю до книжки, яку ми

маємо на думці видати. Добре було б її випустити і на італ. мові.

Справа нашої пропаганди розвивається доволі добре. Зокрема на амер. терені стоїть справа дуже добре. Поляки цим разом, не дивлячись на свої апарати, засоби, тощо, програють морально справу; вони власне вже програли, хоч акція наша ще не скінчена. Я обсервую це хочби на чеській публічній опінії, яка відносилась з початком до краєвих подій з повною резервою — мовчанкою, з огляду на конвенцію чесько-польську. Штурмування нами поодиноких редакцій чеських, видавання бюлетенів, розмови, з поодинокими діячами мали той наслідок, що вдалося нам пролізти до великої частини чеської преси, і то найповажніших органів, і навіть дотеперішні до поляків дуже льояльно наставлені органи помістили ряд статей, чи заміток, у прихильному для нас дусі, не говорячи про те, що преса тих партій, що не беруть участі в владі, містила великі статті, знімки, тощо, писані будь нами, будь чехами, але вповні об'єктивно та представляючи польську дійсність без заслон. З початком листопада почала знову виходити часопис «Україна» в чеській мові. Можу сміливо твердити, що нині й між найбільшими чеськими «польонофілами» нема людини, що ставилася б прихильно до поляків; конвенція конвенцією, але всі чехи дуже добре оцінюють поляків. (Була вже інтервенція ляхів проти нашої акції в мін. зак. справ).

За 2 - 3 дні будете мати РН в руках. Вона вийшла дещо спізнена. Зате думаю слідуюче число РН видати дещо скорше (перед Різдом). Тому прошу Вас прислати мені міжнародній огляд вже в перших днях грудня.

Мимо всіх старань «Український Голос» таки не може виходити. Редакція запечатана, а всі редактори в тюрмі. Одначе часопис не заборонений. На тій підставі, по ріжних стараннях, одержано дозвіл від суду на розпечатання редакційних льокалів. Однак, поліція спротивилася тому. — Як бачите, порядки, яких тяжко найти в якій небудь іншій державі. Польща рядиться тепер «правем і левем». Щодо виборів, то дуже сумні перспективи: коли б вийшло 5 наших послів, то буде дуже добре. Так бодай доносять із краю. Все тероризоване, повне безправство, повна безоглядність супроти власних законів польських, тощо. Оцінюючи все «суб specie sternitatis» та об'єктивно, можна сміло твердити, що така державна політика — вповні самобивча. Поляки ллють воду безперервно на наш млин.

Щиро Вас здоровлю та кланяюся...

19 листопада 1930. Вислав листа інж. Дм. Андрієвському:

Вельмиповажаний Пани Андрієвський!

Посилаю Вам при цьому п'ять фотографій і копію телеграми, яку я вислав до Пани. Щодо інших матеріалів в італ. мові, та ще в 30 прим. — не знаю, на що б вони Вам здалися. Не бачу жадної рації прикладати їх до меморандумів, заадресованих не-італійцям. А італійцям я вже сам переслав. До того ж не маю апарату, щоб робити копії по 30 прим., а сидіти самому кілька день на машинці, щоб друкувати ці матеріали вельми сумнівної користі (бо мало хто знає поза Італією італ. мову) не маю великої охоти, бо маю багато кориснішого і потрібнішого на черзі.

Щодо фотографій, то я їх перобив із тих деяких, що мені прислали з Галичини, — оригінали, і штук вісім інших, з яких не можна було вже мати копії, я вислав через «Антиевропу» до Муссоліні. Ці ж п'ять копій, що висилаю Вам, вислав при супровідному листі і деяких матеріалах до кардинала Пачеллі, ватиканського прем'єра.

Щодо Вашого наміру написати в меморандумі до італійців, що ми рахуємо на їх поміч і настоюємо на негайності заходів, з огляду на катастрофальний стан на В. Україні, то я вважав би це не на часі. І то ще довго не на часі. Не можна домогатися того, на що напевно буде негативна відповідь, а то й гірше. На підяку інтервенції проти большевиків — будь якого роду — фашисти тепер не підуть. Вони могли б допомогти — і навіть охоче — коли б виникло повстання всередині, але повстання як слід, а не звичайний бунт, — але нізачо не будуть ком-

промітувати своїх зносин з большевиками, на яких вони роблять добру комерцію, до того. Італія покищо нам може бути корисна лише як ініціаторка і пропагаторка ревізійністичного руху в Європі, яка, для здійснення своєї ідеї, **мусить** спиратися на всякі іредентичні рухи. І поки що — це все. Боротьба ідеологічна. Підризання устоїв версальської Європи і поширення фашистівської ідеології. Організаційна робота. Підшукування спільників і визначення ворогів. Довга підготовна робота, що при ній стан В. України під большевиками відходить на далекий плян. Чи Ви дійсно думаєте, що Муссоліні болить вивіз 5 мільйонів українців? Йому важлива українська проблема, як політичний чинник будуччини, а не її теперішній жалюливий стан, про який він дуже добре поінформований, — боюсь, навіть краще, ніж ми. Йому цікавий не жалюливий стан України, а ті **нові українські сили**, що з того стану можуть виникнути в боротьбі за перебудову Європи.

У цьому відношенні, нема жадного сумніву, галицькі події і акція української еміграції закордоном чимало спричинилися для піднесення українського престижу взагалі, українських націоналістів зокрема, але цього ще замало, що б ми могли виступати, як рівноядна сила. Потребуємо ще силу часу присвятити організаційній роботі. Галичина показала себе при виборах дійсно зрілою національно і політично, але погляньте, що принесла нам на виборах Волинь!

Щодо Вашої критики мого листа до Гравеллі, то я з нею не згоджуюся, бо я ніде не говорив про наше збольшевичення, лише про збольшевичення маси, яка, з огляду на мовчанку Європи і пропанду і крик большевиків, може

вбачати в більшовиках своїх єдиних оборонців і заступників. Цей аргумент збільшення має в своїй пропаганді і Гітлер. Він проте зазначає, що в Німеччині тепер можливі лише націонал-соціалісти або комуністи. Отже, мовляв, вибирайте!

З ширим поважанням...

Написав також Полковн. Є. Коновальцеві:

Високоповажаний і Дорогий Пане Полковнику!

Вислав сьогодні п. Андрієвському п'ять фотографій і лист, з якого вважаю потрібним навести Вам такий уступ:

«Щодо Вашого наміру... (до слів)... що принесла нам на виборах Волинь!»...

Тут хотів би зокрема додати, що, з огляду на друкування бюлетеню в Женеві, — бюлетеню, що в своєму першому числі стоїть на незвичайно високому рівні, — нема жадної потреби в розсиланні різних меморандумів з прикладанням документів, писаних на машинці, тощо. Це непродуктивна витрата часу, енергії і грошей. Друкований тижневик на франц. мові виконує цілком добре пропагандивну і інформативну роль, — і з огляду на те, що він, без сумніву, вимагає великих витрат, нема жадної потреби друкувати ще окремі бюлетені та меморандуми в Брюсселі, чи інших містах. Поки ще не було такого органу, кожний мусів робити щось, ханаючись, аби видрукувати і переслати якнайскорше. І тому я одні й ті самі матеріали отримував з трьох чи чотирьох різних організацій, але це — дуже зле, з точки погляду нерациональної витрати часу і сил, яких у нас зовсім не так багато.

Отримав 24 прим. 1-го числа бюлетеню і з нетерпеливістю чекаю другого числа. Пастирський лист, без сумніву, треба видрукувати. Щодо його франц. перекладу, то зауважу лише дві речі: 1. в титулах єпископів зроблено велику помилку: Латишевський — єпископ станіславський, а не львівський, а Бучко — львівський, а не станіславський.

2. У 9-ім рядку тексту фразу: «за які горожанською властю є потягнений до відповідальности» перекладено невірно:

„le pouvoir civil intervient pour rendre le coupable responsable“, треба: „pour punir le responsable“.

Це, здається, все.

В справі МЧХ я вже написав до Преосв. Бучка.

Щодо висланих мені примірників УГ., то мені дуже шкода, але я не можу їх повернути, бо, як я й писав з самого початку, вони потрібні були мені для піднесення Брюерсові.

Витягів із катол. часописів, на жаль, я не маю, бо не мав можливості за ними слідкувати. Тому не знаю навіть, чи було в них що. На всяк випадок висилаю Вам копію в латинській мові листа до Папи Пібірамських академіків. Вчора я вислав його, разом із п'ятьма фотографіями, копією нашої телеграми до Папи і найбільш цікавими уступами із листа Преосв. Бучка (без його імені) до кардинала Пачеллі. Лист Пібірамських академіків дуже добре складений і щодо змісту і щодо форми.

Його варто і перекласти і поширити в латинському оригіналі, спеціально для духовенства.

Отець Глинка отримав листа від одного побитого священика з описом, як його били. Він обіцяв мені дати його разом із італ. перекладом. Я хотів Вам його переслати і тому затримався з цим листом. Але, з огляду на те, що він не з'являється, а пастирський лист треба виправити перше, ніж він піде до друку, посилаю Вам цей лист, а лист священика перешлю, як тільки його матиму.

З щирим поважанням і привітом до всіх...

20 листопада 1930. Через навалу політичної й пропагандивної роботи мусів перервати дописування до часописів, щоб присвятити весь вільний час освідомлюванню західного світу про те, що робиться на наших Зах. Землях. Треба викликати рух в громадській думці світу, щоб спинити руйнування від польських посіпак усіх наших культурних, освітніх та господарських установ.

Мушу констатувати, що в цьому відношенні ми стоїмо тепер незрівняно краще, ніж десять років тому, коли польська й московська пропаганда могли майже без жадного опору від будь кого змальовувати український рух, як відлам большевицького руху, що не заслуговує на жадне співчуття і вимагає навпаки найгостріших репресій.

Тоді ми ще не мали в таких осередках політичного життя, як Париж, Рим, Відень, Лондон наших національних діячів, що могли б успішно протиставитися тим неймовірним брехням. Українські дипломатичні місії не мали в очах світу потрібного авторитету, і їх комунікати приймалися з великою обережністю, як плід фантастичної пропаганди ріжних авантюристів...

Тепер це все цілком змінилося.

Десять років впертої, хоч і непомітної на око праці, дали свої наслідки. Нема інтелігентної людини в Європі, яка б не знала тепер, бодай в загальних рисах, в чому полягає українська проблема. Нема такого політичного діяча, що не розумів би її ваги в розвитку світових подій, і що нею цілковито б не цікавився. І тому галицькі події, в яких поляки, покладаючись на колишню непоінформованість Європи в українських справах та на пасив-

ність української еміграції, допустилися варварських знущань над українським населенням, щоб, шляхом терору, відштовхнути його від активної участі в політичному житті, — викликали в Європі велике зацікавлення і спричинилися до значного заживізування української проблеми взагалі та до скомпромітування поляків, як культуртрегерів сходу, зокрема.

Українська еміграція в Європі виявляє себе не тільки національно активною, але й добре організованою: на перші поклики болю, що донеслися з сел Галичини, вона відповіла градом телеграм, меморандумів та листів до Ліги Націй, до урядів великих держав, до помітніших діячів Європи та до різних часописів в усіх європейських мовах. В Празі, в Брюсселі, в Женеві почали виходити українські бюлетені в чужих мовах, в яких друкувалися і друкуються найбільш переразливі документи терору та інформаційні статті про українську справу взагалі. Наддніпрянці і наддністрияни стали разом, гуртом, до спільної праці: ніби вернулися перші часи української революції, коли люди горіли ще одною вірою і одною надією — здобувати Соборну Велику Незалежну Україну.

Перше, що її так довго і старанно копали польонофіли між західними і східними українцями, між наддніпрянцями і наддністриянцями, що разом змагалися і вмирали за золотoverхий Київ, щоб піти від нього переможцями до старого Львова, нараз закрилася, — всі відчули, що вони всі однакові українці, і що терпіння українського народу на Дніпрі чи на Дністрі викликають у них усіх однакове обурення і гнів.

Гарного листа вислали до Папи українські студенти з

Пшібраму (Чехословаччина) та інженери гірничої чеської Академії в латинській мові. Ось його текст в мові українській:

«... В найновішій історії знаємо факт переслідування святої католицької Церкви більшовиками, — факт, що проти нього обурився весь християнський католицький світ, але терор і погром католиків українців від католиків поляків являється нечуваним випадком. Саме тому це злочинне поступовання заслуговує на найгостріший засуд і оганьблення від Святої Церкви. Якщо й поминемо знущання над всіма верствами української суспільності та моральне й матеріальне нищення її культурних і господарських установ і то, що вся українська земля виглядає, як страшне побоєвище, що його опанували поляки, мов ті дикі орди гунів чи татар, і то, що скатовані й побиті громадяни залишені цілковито без лікарської допомоги зі сторони польських лікарів, а українським лікарям заборонено давати допомогу; якщо поминемо й знущання та гвалтування й безчещення безборонних українських жінок, дівчат і дітей від польської нелюдської скаженілої солдатської банди, — то все ж таки напади й розбиття та руйнування бомбами українських церков, монастирів і захоронків-сиротинців від польської високошкільної молоді та озброєного польського населення, нечувані побої й муки українського духовенства, розкопування гробів і викидання з них костей померлих героїв українського народу, залишення людей при смерті без останньої потіхи причастя Св. Таїн на вічну дорогу, в наслідок заарештування українських пастирів, — кличе до неба про заслужену й справедливу кару Всевишнього...»

Дух і сила народу пізнаються не в години спокійного щасливого життя, а в часи політичної та національної негоди. Український нарід у ці тяжкі часи витримав іспит — і то як у краю, так і на еміграції. В краю, неважаючи на нечуваний терор, неважаючи на всілякі виборчі махінації урядових кандидатів, неважаючи на виарештування всіх активніших людей, — вислав він до парламенту аж 21 посла, і таке число, з огляду на обставини, треба вважати за велику перемогу; а на еміграції — поставив знову українську справу в осередку уваги політичного світу.

Великі матеріальні втрати понесли наші українські землі під Польщею, але бадьорий, активний дух окупить ці втрати і поведе до перемоги...

23 листопада 1930. Написав листа до Полк. Є. Ковальця:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Полковнику!

Пересилаю Вам копію листа (власне оригінал, але без автентичного підпису) побитого о. Блзовського до о. Глинки. Його варто використати в Червоному Хресті і в Бюлетені.

Щодо Бюлетеня, то прошу додати до попередніх ще дві адреси...

Я був з візитом у Спаїні, італійського письменника і журналіста, що написав найкращу з усіх статей, вказуючи, що методи партії Пільсудського не мають нічого спільного зі справжнім фашизмом. Взагалі він не любить поляків (був членом антантської комісії під час плебісциту на Горішній Слезії, і тоді досить набачився!) і охоче використовуватиме наш матеріал. Зробив на мене дуже приємне враження.

Щодо Стампа Естера (Асоціація Зак. Журналістів), то я сам міг би принести туди Бюлетень, але бачу, що краще, що б він приходив звні: тоді його, як усі інші часописи, вдягнуть на палицю і повісять в залі до читання. Коли ж я його буду сам приносити, то це неситиме характер особистості пропаганди.

Отримав із Відня листа і програму праці «Комітету Української Національної Пропаганди» в Відні, зложений з представників, як вони кажуть, усіх тамошніх національних товариств (адреса — Строццігассе 32/12, Відень, VIII). Підписи нерозбірні. Просять мене висловитись в справі осідку централі пронагандної діяльності

— «якщо питання її осідку ще не вирішено». «Однозвучний лист і проєкт організації вислано також д-ру Панейку до Парижу».

Програму складено дуже добре. Базується вона на соборницькій платформі і тоном і настроями цілковито відповідає тим, що ми голосимо. Як політичну платформу прийнято — «Незалежна Соборна Українська Держава, орієнтація на власні сили з виключенням союзів із державами окупантами». Ціль пропаганди: «Не сама лише дискредитація Москви чи Польщі і не саме лише будження почуття для «нещасних українців», а в першу чергу поширення переконання, що український визвольний рух уже настільки сильний, що окупанти почуваються дуже непевно, і що звірства та жорстокості — це останні засоби окупаційних урядів залякати населення та вдержатись ще якийсь час при владі. Самих лише чужих симпатій замало. Треба, щоб світ почав уважати нас реальною силою та брати її в рахунок, а щонайменше перестав використовувати нас для чужих цілей»...

Як бачите, все виглядає дуже добре і відповідно. Програму роботи також укладено дуже добре. Але вони шукають за центральною організацією і мріють також про загально-емігрантський соборницький з'їзд... Щодо центральної організації в акції протестаційній, то я подаю адресу П. Макаренка, висланого краєвими партіями на переведення акції закордоном і адресу Вашого Бюлетеня. Щодо з'їзду раджу порозумітися з «Розбудовою Нації».

Чи Ви стоїте в яких зв'язках із П. Макаренком (псевдо) і його комітетом, в який увійшли вже майже всі українські організації в Чехословаччині?

Хотів би я також знати щось про того Макогона - Розумовського, що про нього написало «Діло»?

У яких Ви відносинах із Панейком, що про нього згадує Андрієвський в своєму листі?

І хто такий Мартель, що про нього також згадує Андр - ий?

Чи є яка надія, що наша еміграція в Канаді досягне виступу канадійського представника в Лізі Націй в нашій справі? Це, здається, єдиний шлях, яким можна вийти на міжнародний шлях дискусій.

Вчора у мене на чаю були Лазорайтиси і Льо-Гатто (секретар Інституту для Східньої Європи) з жінкою. Льо Гатто дуже задоволений Бюлетенем, і добре орієнтується в наших справах. В скорому часі він їде, з доручення Мін. закл. справ, до Росії і України з спеціальною місією вишукувати італійські культурні впливи в пам'ятках мистецтва.

Преосв. Бучко переслав із одним чоловіком, що приїхав на студії до Риму, кілька офіційних листів до різних прелатів і до Сх. Конгрегації з чисельними фотографіями.

Це, здається все. З щирою пошаною...

Вислав листа до полк. Є. Коновальця, аж тут прийшов лист і від нього з 21. XI.:

Дорогий пане Онацький,

З огляду на те, що ми приступаємо в найкоротшому часі до складення окремої брошури про події на наших зах. землях, просив би Вас всі фотографії поранених та ушкоджених об'єктів, які Ви одержали з краю і передали до вгляду Вашим сусідам, нам сюди переслати. Рівнож,

коли маєте матеріали, які одержуєте впрост із краю, пересилайте.

В прилозі пересилаю листа, якого прошу Вас заадресувати і вислати до Черновця. Адресу подаю окремо.

Копію листа епис. Бучка я одержав, щиро дякую. Дійсно грізне там ляхи виробляли.

Ми приступили вже до перекладу матеріалів до слідуючого числа бюлетеню. Коли б Ви могли написати на якусь тему статтю до третього числа, то прошу так зробити. Теми Вам не визначаємо, бо годі зорієнтуватися, чи якраз на визначену тему Ви могли б таку статтю дати.

Здоровлю Вас і всіх Ваших...

П. С. Розуміється, всі витрати відфотографовання Вами одержаних знімок я покрию. Ще раз одначе зазначую, що для мене мають значення саме ті фотографії, які Ви передали Гравеллі.

Ваші зауваження відносно пасусу про «слов'ян» цілком слушні. Однак це зробив на власну руку п. Бачинський, який перекладав матеріал.

У найближчих днях я виїжджу в дорогу. Буду, мабуть, у Празі і постараюся полагодити теж справу п. Сус-тера.

Прощу Вас дуже негайно переслати Мартинцеві короткий огляд італ. преси про події на зах. землях. Це йому конче треба мати.

23 листопада 1930. Перші вістки про події в Сх. Галичині почали приходити до італ. часописів із польських пресових агенцій, — вони говорили про українські саботажі, підпали, бомби і про відповідну «реакцію» польського населення та польської влади.

Але одночасно з тим поволі почали з'являтися, особливо на провінції й інші вістки з інших джерел. Так, у «Попольо ді Бреша», в «Іль Маттіно ді Наполі» і вельми численних інших часописах з'явилися перше вістки про зав'язання українського виборчого блоку, а потім і повний текст спільного маніфесту трьох українських партій з протестом проти польського терору.

Коли ж, неважаючи на ці об'єктивні вістки про польський терор польські агенції продовжували засипати італ. часописи вістками про український тероризм, використовуючи між іншим якесь фантастичне інтерв'ю з митропол. Шептицьким, римський щоденник «Іль Ляворо Фашиста» з 8-го жовтня видрукував мою довгу статтю (без підпису, ніби від закордонного кореспондента) під заголовком «Зразки польської політики в Сх. Галичині». Ця сама стаття з'явилася також в «Іль Попольо ді Трієсте» з 8 жовтня і в «Л'Ора» в Палермо з 11 жовтня.

Автор статті подав також справжній зміст інтерв'ю з митропол. Шептицьким і спростував усі фальсифікати того інтерв'ю, що через польську пресу, дісталися до італ. часописів.

«На думку всіх політичних діячів, — закінчує автор статті, — таке поводження польської поліції, замість «пацифікувати» країну, може мати лише один наслідок

— кинути маси українського населення, в пориві розпачу, в обійми російського більшовизму. І така перспектива, з огляду на загальну ситуацію на сході Європи в дійсності не бажана»...

Враження від статті, що ясно й рельєфно представила справжній стан речей в Сх. Галичині, було досить велике. Польське посольство побачило себе примушеним інтерв'ювати в міністерстві зак. справ, вказуючи, що, з огляду на «дружні» взаємовідносини між Польщею й Італією, такі статті не повинні б з'являтися в італ. пресі.

Як наслідок тої інтервенції було зникнення всяких вісток про Галичину в італ. пресі. З одного боку італ. часописи не могли більше містити статті й матеріали, що компромітували б «дружній» польський уряд, але з другого боку перестали друкувати пропаганду польських агенцій, що представляли польський терор у Галичині, як лише репресію українського терору. Італійська преса зорієнтувалася в справжніх розмірах одного й другого і прийшла до висновку, що наслідки не були відповідні причинам.

При оцінці польських виборів до Союму вся італ. преса, — хоч і дуже коротко, але ясно, визначила своє відношення до галицьких подій, зазначивши, що «невважаючи на перемогу урядових кандидатів на східніх землях, ми не можемо повірити, ніби українське населення так на раз позбулося своїх антипольських націоналістичних почувань»...

А «Іль Корієре дель Пополю» в Римі зауважив:

«Щодо урядової більшості, то вона змогла скластися тільки завдяки типовим засобам парламентаризму в зане-

паді, — себто завдяки масовим арештам ватажків опозиції та тероризації виборців. Епізод, що його оповідають з таким задоволенням про цілі містечка, що йшли на вибори під музику, з відкритими виборчими листками, — хоча й виглядає мальовниче, але й симптоматично і багато чого з'ясовує... Переміг уряд зі своїм силовим апаратом, не маршал Пілсудські зі своєю великою програмою морального відродження нації. Маємо на увазі особливо підкреслити, що занадто часто в останні часи в деякій закордонній пресі чуємо ми про «фашистівські» методи Маршала. Можливо, що Маршал має якісь політичні ідеї, що наближуються до фашистівської ідеології, але певно, що ані історія його партії, ані методи його урядування не мають нічого спільного ні з історією, ні зі стилем справжнього фашизму»...

Переслав цей огляд В. Мартинцеві з таким листом:

Вельмиповажаний Пане Мартинцю!

Посилаю Вам цей огляд італ. преси, з огляду на пресьбу п. Полковника, що Ви його дуже потребуєте. Чому ж Ви просто до мене не написали?

Написати справжній огляд італ. преси для мене неможливо, бо я не маю змоги за нею в цілості слідкувати, — вона занадто численна, — тому пишу лише в загальних рисах, вказуючи на головне, що пішло з моїх рук. Але в основному ця моя стаття відбиває вірно весь зміст італ. преси.

Ваш останній лист отримав, і завтра починаю писати для Вас черговий огляд міжнародніх подій. Надіюсь,

що він поспіє вчасно і буде цікавіший, ніж попередній. Маю на увазі спинитися спеціально на питаннях ревізійонізму та висвітленню німецького націонал-соціалістичного руху. Всиплю одночасно трохи «Тризубові», що виступив проти ревізійонізму в Італії.

Останнє число «Розбудови» одержав, — цікаве, як і завжди.

Здоровлю щиро...

24 листопада 1930. Одержав листа від інж. Дм. Андрієвського:

ВШановний Пане Онацький,

Дякую Вам дуже за фотографії. Мені обіцяли надіслати їх у належній кількості, а тим часом я вже можу оперувати Вашими перед знайомими і редакціями.

Я збираю матеріал в 30 прим., щоб долучити до кожного меморандуму і в той спосіб наочі показати, що події викликали реакцію і відгуки в пресі, отже варті уваги. Але маю на оці матеріал друкований, а не сировий. Тому я не мав і на думці засаджувати Вас за машинку, щоб передрукувати Ваші переклади, що походять із приватного джерела і не є опубліковані.

Щодо звертання в справі допомоги, то я також не роблю собі ілюзій. Лише висловив думку, що приспінність акції доводиться аргументувати так а так. Я все таки уважаю, що наколи ми представляємо наші маси такими схильними до більшевизму, що вони готові прийняти їх поміч, то тим нікому не заїмпуємо. Маси і ми — то все одно. Або скорше те, що думає купка патріотів, не так важне, як ті тенденції, що їх виявляють маси. Але це між іншим.

Нічого не пишете про видрукування статті в «Антиєвропі». Мене не здивує, наколи знову обмежиться розмовами.

З правдивим поважанням...

26 листопада 1930. Одержав листа від Преосв. Івана Бучка з 22 листопада:

Високоповажаний і Дорогий Пане Євгене!

Сердечно дякую за ласкаве письмо з дня 17 ц. м. Довгий час я не був певний, чи дійшли до Ваших рук фотографії в грошевім листі. Нині уживаю того самого способу посилки, залучаючи текст листу паст., кілька фотографій і 100 зол. плюс 5 дол. на ціль, яку будете вважати за відповідну, бо так я зрозумів уступ Валого листа в справі Рандоне. (Не вірно зрозумів, бо я мав на увазі подати тільки адресу Рандоне на випадок, коли б на мою адресу стало незручним посилати, — адреса італійця певніша, безпечніша. Є. О.).

Перед двома тижнями я передав через питомця римської Колегії Дурбака кілька листів до Риму з меморіалом і фотографіями, і досі не маю відомости, чи він щасливо перевіз їх через границю. Може б Ви були ласкаві запитати телефоном Колегію, чи приїхав Дурбак і чи листа привіз. Я вже писав до о. Глинки, щоб він занявся дорученням тих листів, але наперед прочитав їх разом з Вами. Ані від о. Глинки не маю відомостей. Підозріваю, що цілість враз із Дурбаком арештовані на границі польській. Польські газети зачали тепер нагінку на мене, що я доставляю жиру для заграничних газет. Догадуюся, що мають на думці меморіал, пересланий через Дурбака. Тому прошу мене повідомити карточкою, що сталося із Дурбаком.

У нас по виборах до сойму. Народ тримався знаменито. Треба подивляти свідомість, а навіть героїство народу. Мимо неймовірних шахрайств і насильства маємо всього 21 посла. Завтра вибори до сенату. Сподіюсь, що на-

род і надалі буде добре триматись, бо ж пацифікація іде далі. Щодня відомості про труси і арешти, нищення добутку українського. Не чути однак, чи б'ють так систематично, як перше. Я вже, мабуть, згадував Вам про побиття, а згідно убиття гром. Михайла Тютюко в Гаях б. Львова. Маю тут протокол, списаний священником Ізидором Сохоцьким, що готов ствердити присягою таке:

Дня 16. X. 1930 приїхала до Гаїв карна експедиція II. швадрон 14 полку уланів під командою капітана Валковського. Знищили кооперативу й читальню, а побили тяжко 5 людей. Михайла Тютюко впрост молотили ціпами, так що поломили кілька ребер і 3 ціпи. Цей хлопець 21-літній (Мих. Тютюко), окраса села, номер від тих побоїв дня 18. X. 1930. о. Сохоцького арештували і держали 2 дні, відтак відфотографували і зробили відтиски пальців (як якого бандита) і випустили.

Чую, що має бути видана енцикліка про ті страхиття, які переживав і переживає наш нарід, — а Ви мали б бути одним із редакторів. Дуже тішусь, що Ви будете співпрацювати, бо то напевно вийде добре.

На днях мав виїхати до Риму станиславівський суфраган Єпископ Лятишевський. Певно замешкає в Колегії. Добре було б з ним побачитись. На всякий випадок треба Вам знати, що це «Новозорист» і творець цієї т. зв. католицької партії — але чоловік розумний, можна з ним говорити.

З Риму дістали ми гарне письмо від Секретаря Стану Пачеллі, з якого видно, що наша рація прийнята. Богу дякувати! Ми були приготовані ще й на римську пацифі-

кацію. Що буде далі, Бог один знає. Жіємо з дня на день, готові на найгірше. Одинока надія на Бога. Прощу передати поздоровлення й поклін ВПП Добродійці і ВПП Тепці.

Сердечно Вас здоровлю...

П. С. Широ дякую за книжечку «Il Circolo Magico». Чи не могли б прислати якої газети з описом наших обставин.

Залучую тут опис Польщі з часів ХVІІ ст., зроблений якимсь англійським подорожником, уміщеним в Еуроп. Фама. — може його було б можна помістити в газеті, як доказ, що історія повторяється. Поляки не стратили своїх гарних примет.

27 листопада 1930. Одержав листа від полк. Є. Косовальця з 25 листопада:

Дорогий Пане Онацький,

Вашого листа одержав. Заявляю Вам, що з міркуваннями, висловленими в листі до п. Андрієвського я вповні погоджуюся. Коли я не противлюся висилці його меморандумів, то роблю це тільки тому, щоб він сам переконався, що з них ніякої користи не буде.

Я в найближчих днях виїжджу на деякий час на Схід. Коли б у Вас зайшло щось важного, прошу писати на мою теперішню адресу, а п. Б. буде вже мою пошту пересилати далі.

В прилозі пересилаю Вам 10.00 дол. на покриття Ваших витрат на слідуючий місяць.

Здоровлю Вас щиро...

П. С. Чи Ви маєте вже в руках меморіал нашого єпископату, пересланий Папі? Коли ні, то я можу Вам переслати.

В найближчому часі видаємо ми книжку про пац. акцію з матеріалами і фотографіями.

Здоровіть від мене о. Глинку.

Одержав також листа від інж. Дм. Андрієвського з 24 листопада:

ВШановний Пане Онацький,

Ви вже з мого останнього листа могли бачити, як далекий я думки складати зброю перед тупістю одних, безнадійністю других і злою волею третіх. Нині даю Вам новий на те доказ.

Посилаю Вам в залученні «для відома» мою статтю, яка є нічим іншим, як стрілом по твердинах заскорусло-

сти. Маю аж надто нагод переконатися, що чолові атаки, говорення до розуму і почуття, льюальна критика не при- водять ні до чого. Отже, роблю обход з крила.

Зробіте мені ласку, коли відпишете на мій поперед- ній лист і повідомите, що коло Вас нового. Я дуже не- покоюся, що нас заскочать події, і ми будемо безпорад- ними і безпомічними. Тому власне рішаюся на виступи, хай би вони мені загрожували остракізмом чи іншими не- приємностями. Національний обов'язок понад усе!

З націоналістичним привітом...

П. С. Статтю прошу звернути.

**

Мілянський часопис «Іль Пополю д'Італія» вмістив статтю свого редактора Арнольдо Муссоліні, диктаторсь- кого брата, яка починається таким твердженням:

«Не треба бути дослідником політичної історії, щоб визнати за незбиту правду, що фашизм за ці останні часи не раз, а багато разів рятував Італію від банкрутства. У теперішній добі величезних економічних труднощів, що підкопують вікові підстави давніх державних формацій, чимало об'єктивних дослідників запитує себе, що було б тепер з нами, коли б ми не встигли зорганізуватися в міц- ний організм. У давні часи нашим забезпеченням була емі- грація, що забирала пересічно 500.000 людей річно для запліднення інших земель. Але що сталося б з нами те- пер, коли всі кордони зачинено, коли б Дуче не зумів по- ділити все наше багатство і всю нашу мізерію в спра- ведливій мірі між усіма італійцями?!»

Треба признати, що те, що тепер діється в Італії, мож- ливе тільки в державі, що поклала в основу життя корпо- ративний устрій. Він споює всі категорії виробників в один могутній організм і робить їх взаємно відповідаль- ними за життя й існування того організму, що зрештою зливається з нацією.

У 1920 р. обіг паперових грошей в Італії доходив до 22 мільярдів, а запаси золота все тоншали і доходили вже до півтора мільярда. Одночасно з тим державні борги пе- ревищували 100 мільярдів. Так прийшло до жахливої ін- фляції. Вартість ліри падала з дня на день. Зате росли ціни на всі продукти. І, що найстрашніше, не було, зда- валось, ніякого засобу, ніякої сили, що могли б спинити цей біг у безодню. Бо інфляція закінчується звичайно лише тоді, коли сама вартість паперу не дозволяє вже друкувати безвартісних грошей, як це було вже в Росії, Німеччині й Австрії. Але фашизм зумів великим напру- женням волі і ціною жертвенности всієї нації спинити цей біг до руїни. У 1927 р. йому вдалося знизити вартість англійського стерлінга з 150 лір до 83 ліри, щоб потім встановити твердий курс — 90 лір за 1-го стерлінга. За прикладом Італії пішла потім і Франція, яка встановила твердий курс франка по 125 франків за 1-го стерлінга.

Встановлення курсу ліри на 90, хоча й піднесло престиж фашизму за кордоном, але надто повільно вело до загаль- ної знижки цін. І з того виникло загострення господарсь- кої кризи в Італії, бо, при порівняльно високій італійсь- кій валюті, італійський крам почав втрачати міжнародні ринки, не витримуючи конкуренції з кразом із держав з нижчою валютою.

Загальна світова економічна криза примушувала всі країни знижати експортні ціни своїх виробів і тим не давала Італії можливості маневрувати. В наслідок цього Італія, позбавлена сирівців і власних колоніальних ринків та примушена боротися з такими загально-світовим лихом, як безробіття, що забиравало величезні гроші на різні громадські роботи (але не на державні субсидії!) нараз опинилася перед перспективою великого державного дефіциту. Треба було або піднести і так уже високі податки, або... почати знову друкувати паперові гроші, себто дати почин до нової інфляції.

Та італ. уряд не пішов ні одною, ані другою дорогою. Рада Міністрів вирішила 18 листопада скоротити платню всім урядовцям (включно з міністрами!) на 12% і то не далі, як з 1-го грудня, — і одночасно звернулася до всіх категорій і професій, зорганізованих у синдикатах і корпораціях з наказом знизити відповідно ціни. І от за десять днів від цієї постанови Ради Міністрів, вже прийшло до зниження чиншу за помешкання (10%), цін на хліб і муку (10%), на ліки (до 30%), на одяг (10%), на трамваї (20%) і т. д. Часописи заповнюються все новими постановами відповідних категорій господарської діяльності про їх участь у загальному рухові до зниження цін, — бо тільки так можна врятувати Італію. Тільки в цей спосіб зможе вона — з одного боку конкурувати з іншими державами на міжнародних ринках, а з другого боку приваблювати до себе зменшені світовою кризою туристичні струмочки, що приносять дорогоцінну валюту.

Італійський уряд уважав потрібним піти й на інші кроки, зв'язані з зовнішньою політикою. Маю на увазі нове

зближення фашистівської Італії з большевицькою Росією. В Мілані відбулося побачення Літвінова з Гранді, — побачення, що тривало добрих дві години. Воно було, очевидно, продовженням і наслідком промови нового італ. посла в Москві п. Аттоліка, який заявив, що відносини між Італією й СРСР, які ніколи не давали, мовляв, приводу до непорозумінь, матимуть у найближчій будуччині ще більше підстав до спільних інтересів для обох сторін, і то не лише в ділянці господарської політики, але й взагалі міжнародних відносин.

Зміст розмови Гранді в Літвіновим, що навмисне для того приїздив до Мілану з Женеви, невідомий, але часописи підкреслюють її сердечний тон. Римський «Іль Джорнале д'Італія», коментуючи офіційний комунікат про цю зустріч, пише:

«Ці зустрічі означають насамперед позиточну виміну ідей, висвітлення позицій і намірів, і тому сприяють встановленню загального миру та добрих відносин між народами... Мир і інтернаціональна згода мають однакову вартість на всіх секторах Європи, і на Сході не менш, як на Заході. Що ж до відмінності режимів, то вони — внутрішня справа кожної окремої країни... Советська Росія, яку визнала Італія, як, зрештою, і багато інших держав, має свою міжнародну вагу, з якою треба рахуватися і з якою може бути корисно і необхідно співпрацювати в інтересах національних і інтернаціональних (підкреслення моє. Є. О.). Засади російсько - італійського співробітництва визначаються природно в першу чергу теперішнім економічним станом обох країн. З огляду на те, що Советська Росія (читай: Україна і Кавказ) залишається й

надалі одною з найбільших виробниць сирівців, які не сміють бути заблоковані в Чорному Морі ніякою іншою державою, Італія цілком природно мусить шукати повного зближення своєї господарки з російською, через активну виміну продуктів і органічне здисциплінування діяльності. Італійська промисловість в наслідок невдалого миру, залишилася без жадного великого центру виробництва сирівців, і то в повній протилежності до промисловости інших держав переможців. Отже, природно, що вона шукає скрізь, де може, і де це їй корисно, аби лише покрити свої потреби постачання і продажу»...

Здається, досить ясно...

29 листопада 1930. Дістав короткого листа від Вол. Мартинця із Праги з 26 листопада:

Високоповажаний пане Онацький!

Висилаю Вам у залученні кілька знімок побитих людей, які прошу використати після Вашої змоги.

Заразом подаю Вам, що вже вийшла брошура про краєві події на французькій мові, яку Вам пересилається. В цих днях вийде і на англ. і на нім. мовах.

При цій нагоді прошу Вас вислати своєчасно Ваш міжнародний огляд для РН, беручи на увагу, що хочу віддати РН скорше до друку, ніж звичайно, з огляду на Різдво.

Щиро здоровлю та кланяюся...

Одержав також довгого листа від полк. Є. Коновальця з 27 листопада:

Дорогий Пане Онацький,

Вашого листа з дня 23., як теж Вашу рекомендовану посылку з матеріалами і фотографіями одержав.

З Вашого листа переконуюся, що Ви не як слід зорієнтовані про положення в поодиноких центрах еміграції і про наші в тих центрах зв'язки.

Почну від «Контактного Комітету Українських Організацій в ЧСР».

Цей Комітет створено з нашої ініціативи, в ньому засідають теж наші представники — Моралевич і Равич. Про все, що в цьому Комітеті робиться, я дуже точно поінформований. Рівнож одержую правильно всі матеріали, які приходять на пражську адресу. Головою Комітету, Макарєнко (кубанець). Це не якийсь псевдонім, як Ви думаєте, а таки правдиве назвище. Це — Петро Леонтович Ма-

каренко — кубанець, з тої групи кубанців, які стоять у гострій опозиції до Білого і до групи Вільного Козацтва. Той Комітет створено лише на час краєвих подій і для певної пропаганди на зовнішньому форумі, зокрема в ЧСР. Зогляду вже на те, що до Комітету входять різні політичні угруповання, за винятком польонофілів, не можна навіть числити, що б Комітет міг проіснувати довгий час та бути здібним для активної праці.

Для ще кращої Вашої орієнтації подаю Вам, що взагалі, у зв'язку з подіями на західних землях, дається завважити в деяких емігрантських групах, а зокрема серед есерів і есдеків, змагання використати ці події для того, щоб себе, так би мовити, заактивізувати і стати певним політичним чинником. Зокрема це дається завважити в есерів, які, як Вам, певно, відомо, вже майже зовсім були завмерли. Цим теж треба пояснити, що до цього празького комітету, галицькі радикали, які стоять у тісному зв'язку з есерівщиною за кордоном, вислали свого чоловіка, інж. Луцишина, щоб у цей спосіб надати цьому комітетові більшого значення. І дійсно, цей Комітет почав уже робити старання, щоб стати Цент. Комітетом для всієї європейської еміграції, що більше — теж для Америки і Канади. Розуміється, до цього ми допустити не можемо, бо, на ділі, вся пропагандивна акція ведеться тільки націоналістами, бо ні одна з інших груп не має такої розгалуженої організації, як націоналісти. На ті теми відбулися вже в Комітеті дуже широкі дискусії, і нашим представникам удалося переконати членів Комітету, що вони в першу чергу мають дбати про пропаганду

української справи на тому терені, де вони живуть, себто в Чс. Р.

Подібна історія, мабуть, відбувається також у Відні. Тамашні патріоти, побачивши, що Америка і Канада розвивають надзвичайно живу пропагандивну діяльність і, на велику скалю, збіркову акцію, мабуть, дістали апетити на долари і хотіли б у Відні зробити Централю для Української Пропаганди. Проектом, який Ви одержали, прошу дуже не захоплюватися, бо я знаю тих людей і заневолю Вас, що до ніякої великої акції вони не здібні. Це, розуміється, не значить, що б ми і їх не використали, по-дібно, як використали еміграцію в Чс. Р. Добре тому Ви зробили, що відіслали їх до Розбудови Нації і вказали, як на центр пропаганди, на Женеву. Для характеристики доцільним, мабуть, буде завважити, що цей віденський комітет, який склав таку прекрасну програму, не зумів там на місці в себе примістити хоч би одну статтю в віденській пресі про краєві події! Яка диспропорція між Вашою працею — одиниці, а працею цього комітету — збіговища всякого роду австрійських радників.

З Панейком я стою у зв'язку і його використовую для виконання всяких функцій на паризькому ґрунті. Йому доручив я теж редагування великої брошури на франц. мові з матеріалами і фотографіями останніх подій на Західних Землях. Рівнож підчас сесії Ліги Народів познайомився я з проф. Мартелем, який видав недавно книжку під наголовком «Франція й Польща», в якій в безпощадний спосіб нищить теперішню Польщу. З ним я піддержую далі зв'язок, і він теж нам багато помагає. Його повне назвище — проф. Рене Мартель. Один примірник цієї

книжки перешлю Вам у найближчих днях. Нічого б не зашкодило, коли б Ви, після прочитання книжки, з ним теж зв'язалися. Але про це ми сплинемося.

З Маногоном я знайомий. Був він у мене в Женеві двома наворотами. Раз підчас асамблеї Союзу Народів, а другий раз недавно, коли поляки викинули його, разом із англ. кореспондентом Деєм. Перші ревелюції про нього помістив краківський «Ілюстрований Кур'єр Цодзенни», які відтак передрукувало «Діло». З балачок із ним набрав я враження, що ці ревелюції, які читали Ви вже, правдиві. Ніяким Розумовським він не є, а тимбільше з гетьманського роду. Все ж таки вважаю його корисною людиною. На мою думку, він американський, а може й англійський розвідчик, якого завдання — слідити за розвоєм подій на В. Україні, в Румунії і в Галичині. Як такий, він безперечно може віддати нам деякі услуги. Перецінювати його одначе не слід. Тепер він у Парижі, має бути теж у Лондоні, а відтак їде в Америку. Розуміється, що всі ці відомості строго довірочні, і я прошу Вас дуже в ніякому разі і ніде їх не використовувати.

З Америкою і Канадою я стою у зв'язку. Америка повела в себе надзвичайно велику протестаційну акцію. До посла Лучковича в Канаді висилаю всі потрібні матеріали. Через нього буду вести теж акцію, щоб Канада підперла процес українців проти Польщі в Союзі Народів.

Петиція до Союзу Народів в справі останніх подій вже виготовлюється. Вона буде переслана до краю до підпису і відтак внесена до Союзу Народів. Я сумніваюсь, чи ми багато виграємо, — було б одначе злочином не використати цієї безперечно для нас корисної нагоди, щоб

бодай тим шляхом пропагувати українську справу.

Матеріали до другого числа нашого Бюлетеню здали ми вже до друку. На цей раз віднайшли ми вже й доброго знавця мови і подбаємо також більше про технічний бік Бюлетеню.

Можливо, що нам у скорому часі треба буде з'їхатися, але про це я напишу Вам ще пізніше.

Прошу подати мені, чи і які витрати мали Ви в зв'язку з Вашою пропагандивною акцією.

Здоровля Вас щиро і всіх дома...

П. С. Всі листи, які можливо будуть тепер приходити на Вашу адресу, прошу негайно пересилати.

30 листопада 1930. Відписав до полк. Є. Коновальця:
Дорогий Пане Полковнику,

Дякую за довгий і цікавий лист. Час від часу мушу отримувати персональні інформації, бо, хоча я й орієнтуюся загально в наших українських справах, все інколи відчуваю брак деяких подробиць.

Щодо Контактного Комітету в Празі, то я знав, що входить до нього і представник ОУН, але не знав, в якій якості, бо там велика листа тих організацій... Щодо П. Макаренка, кубанця, то я його знаю ще з Кубані. А думав я, що це псевдонім, бо отримав я з того Комітету листа за підписом інж. Ів. Лукича, а за адресою П. Макаренка, в якому він писав, що приїхав із краю на доручення блоку партій, а просив не виявляти його справжнього імені, бо має, мовляв, вертатися до краю. Отже я й зрозумів, що П. Макаренко і Ів. Лукич — одна і та сама особа.

Що ж до Відня, то вони на роль Централі не претендують, але мене здивувало, що, як я побачив із листа, вважали вони потрібним запитати в цій справі мене і Панейка, так ніби вони не знали про існування інших більш важливих центрів.

Дуже радий був би отримати книжку Мартеля. Я вже про неї чув, і думаю, що вона мені буде дуже корисна, особливо з огляду на статтю, що маю писати для «Антиєвропи». Якщо матиму його адресу, напишу йому по прочитанню книжки і вишлю йому мої брошушки в італ. мові, — він, певно, читає по італійському.

Що ж до Бюлетеню, то я сьогодні закінчу статтю для «Розб. Націй», завтра перепишу і зараз же почну пи-

сати про «Ревізіонізм і Україна» для Бюлетеню. Як я писав вже раніше, не треба висилати його до Риму на ті адреси, що були дані для матеріалів з краю. Думаю, що добре було б їх висилати до Америки, сен. Копеляндові, а до Парижу в бібліотеку ім. Петлюри.

Бачинський вмістив в своїйому бюлетені маленьке спростування Вашого Бюлетеню. Це не шкодить. Я вважав би потрібним це спростування передрукувати. Цим викажеться і наша об'єктивність і бажання подати найточніше відомості. І, крім того, зробили б приємність Бачинському, який з тим більшою охотою Вам допомагав би. Бо і він повинен французьку мову добре знати.

Всі листи з матеріалами, що приходять до мене, я зараз же Вам пересилаю. Досі до мене прийшло, коли не помиляюсь у рахунку, шість пакунків: один великий із фотографіями, три менших, які я знову вклав в один, і сьогодні один із Лічниці, і ще один, що починається «Село Чижиків»... Всі написані однією й тою самою рукою..

Щодо моїх видатків, то спеціальних видатків я не робив, — лише телеграма до Папи (52 л.) та відфотографовування образків (30 л.). Але поза тим в мене дуже великі видатки на пошту, — проте, я їх не підраховував. Тільки одного того дня, що я вислав Вам той великий накунок із фотографіями, мої поштові видатки перевищили 20 лір. Це, розуміється, був мій максимум, але загалом іде сила грошей на пошту. Та тепер, очевидно, ці видатки зменшаться, бо я вже не маю що розсилати. Головне, аби наш пенсіон ішов, — тоді всі ці видатки — пусте! Покищо тримаємося. Хоча криза загалом страшна.

Американців — аніні! А на них же — як на туристах — все тут держалося...

Щодо виступу в Лізі Націй, то добре було б, коли б канадійський представник мав у себе всі українські матеріали ще до піднесення справи німцями про Горішню Слезію. Це був би для нього дуже добрий момент виступити в українській справі навіть і без нашої петиції. Загалом треба було б, що б про нашу справу заговорили і німці. І надіюсь, що таки заговорять, хоча б для ілюстрації свого становища.

Щодо Макогона, то це добре, що він побував у Вас. Майте на увазі, що про нього знали в Ватикані ще до ре-веляції «Курера Цодзенного», — знали власне як про людину, що займається спеціально українськими справами, і є багата і впливова. До речі, буду дуже радий отримати копію листа єпископату до Папи.

У якомусь німецькому часописі з'явилися матеріали Преосв. Бучка за його підписом. Якийсь дурень зробив йому велику прислугу! А головне, що за ним тепер стежать, і, певно що йому тепер навряд чи вдасться ще щось передати.

Щиро здоровля всіх...

3 грудня 1930. Одержав листа від В. Мартинця з Праги з дня 30. XI.

Високоповажаний Пане Онацький,

З подякою стверджую одержання Вашого листа враз із оглядом італ. преси.

Нині телефонували мені з протест. Комітету в Празі, що Ви звернулися до них у справі знімків для Интерн. Пресового Бюро в Женеві. Тому, що Комітет не розпоряджає знімками, я зараз написав до наших людей в Ж., щоб зараз зв'язалися з Интерн. Прес. Бюром, та передали їм знімки, які я їм вислав. Все ж таки дивно мені, чому Ви звертаєтеся до Комітету в Празі, а не прямо до полк. К. Це щось власне таке дивне, як і Вам було дивне, чому полк. К. пише до Вас у справі огляду італ. преси для мене. Останнє пояснюється тим, що я, в момент висилки листа полк. К., не знав, що буду потребувати огляд преси, а полк. К. уже знав і, для ошадження часу, сам написав.

Я вже вислав Вам одну партію знімків (побитих), нині шлю другу (2). У мене є кількадесят ріжних знімків, які я досі Вам не вислав; це здебільшого понищені об'єкти, тощо. Досі не можна було собі дати ради, бо кожному знімку слав я до 8 місць, а крім того в одно місце вислав 90 ріжних копій; все те вимагало праці, часу, ну і коштів. Коли б Ви могли використати знімки і конче їх потребували, то скажу зробити копії.

До справи нового часопису в Празі я досить близько стою; однак це ще дуже непевне, чи часопис буде виходити. Річ у тому, що організацію взяли в свої руки торговельники, які хотіли б поставити часопис на торг. прин-

ципі, без страт, згл. з малими субвенціями. Це дуже тяжка справа. По-друге методи безпеки перед стратами можуть дати негативні висліди: річ у тому, що вони хочуть наперед, ще перед виходом 1-го числа, зібрати 1.000 пренумерат; розуміється, що це тяжко, що б люди, та ще й на еміграції, рвалися платити пренумерату, не бачивши на очі часопис...

Щиро здоровлю та кланяюся...

Одержав також листа від Богуша з Женеви від 30 листопада:

Високоповажаний п. Онацький!

Я тішуся, що Ви взагалі задоволені бюлетенем. На жаль, я ним дуже невдоволений, бо перше число переповнене технічними або іншими помилками. Мало того, мова французька занадто тяжка (дубова, як-то кажуть), та не завжди віддає думку українського тексту.

Сталося так тому, що ми були занадто ощадні. Я власне був проти того, бо не можна кидати в світ куну паперу без належного оброблення.

Мені здається, що число друге буде виглядати значно краще, бо буде друкуватися в кращій друкарні, а крім того ввесь переклад дали ми на перегляд французькому журналістові (кореспондентові з «Матен»).

Друге число вийде 5 грудня теж у розмірі 10 сторін. Згодом маємо бюлетень зменшити до 8 або навіть до 6 сторін, бо коштує досить дорого.

Між іншим критика закидає нам, що статті та ог-

ляди задовгі для пересічного журналіста. До певної міри це так — може з часом ми будемо давати їх коротшими.

Ви писали, що маєте намір дати для бюлетеню статтю на тему «Україна та ревізіонізм». Ми охоче її надрукуємо, але прошу взяти на увагу, що ця тема нині досить дражлива. Тому треба писати так, щоб ні французи, ні англійці не зробили висновку, що ми не бажаємо з ними рахуватись, що ми йдемо на зустріч Німеччині або Італії.

Це тим більше, що тут, у колах Ліги Націй, а також у Лондоні та в Парижі, помічається невдоволення ревізіоністичною акцією. Тому саме нам не слід ставити цю проблему так, що б Великобританія та Франція зачислили нас до італо-німецьких прихильників.

Я не буду Вам вияснити, чому нам на міжнародній арені особливо сьогодні незручно дуже в'язатися з тим чи іншим напрямом політики. Ви напевно й без цього мене зрозумієте.

Ми покищо обмежимося зазначенням наших національних домагань та рішуче виступатимемо проти польсько-російського імперіялізму.

На разі цього вистарчить. Тим більше, що нині, як Німеччина, так і Італія, як Вам відомо, «приятельшують» із більшовиками. Себто, ці держави не можуть покищо підперти нашу антибільшовицьку лінію, а лише антипольську.

У свою чергу Франція та Великобританія, хоч, може, і не проти перетворення Советської України в незалежну державу (я особисто не вірю, що вони являються нашими

приятелями, як твердять уенерівці), але не можуть підтримати нашу антипольську акцію.

Отже доводиться провадити поєдинок не зовсім виразну лінію принаймні в бюлетені. Навпаки, в меморіялах ми можемо висловлюватись більш ясно та категорично.

Прошу взяти під увагу ці міркування під час писання статті: інакше нам було б важко її надрукувати.

Щиро вітаю Вашу дружину та Вас...

5 грудня 1930. Відповів Богусеві:

Дорогий Пане Богусе!

Посилаю Вам статтю для Бюлетеню. Міг написати її тільки сьогодні, бо мав інші справи до полагодження, а головне мусів перше перечитати книгу Мартеля, що мені її прислав п. Полковник. Подякуйте йому від мене. Книжка ця дуже гарна і корисна. Особливо в тій частині, що нас саме тепер найбільше цікавить — себто в справі галицькій. Проте, що торкається Советчини, то в дечому я з ним цілком не згодний. Занадто на ньому видна борщаківщина. Але що поробиш?! — все ж таки книжка принесе нам, думаю, більше користі, ніж шкоди. І навіть далеко більше користі. Дуже гарно написана і з великим знанням справи. Спеціально полякам влітає порядно. Думаю, варто з ним зв'язатися ближче. Тим більше, що борщаківським впливам я не дуже-то довіряю.

Сподіваюсь, що моя стаття Вам підійде. Підписую її не повним своїм іменем. Маю на те деякі причини.

Висилаю Вам одночасно один латинський текст — добре було б його вмістити разом із французьким перекладом. Щодо моєї французької мови, то прошу її докладно виправити, бо я саме тепер, на жаль, не маю нікого в хаті, що б мені її виправив.

Пишу сьогодні до Данцігу, щоб дали знати, що б на мою адресу не слали більше ніяких матеріалів, бо це вже

три дні нічого не отримую, а в «Веку Новому» було просто згадано моє ім'я, як людини, що поширює в світі антипольські матеріали.

Бачився з єп. Лятишевським. Він має ще відбути аудієнцію в Папи. На всяк випадок дав йому (і він охоче взяв) образки побитих наших людей, — якщо буде нагода, покаже. Нічого нового мені не сказав.

Прошу всіх вітати. Щиро Ваш...

7 грудня 1930. Сьогодні пошта принесла мені блакитну коверту з блакитною карткою.

Ніби шматочок нашого українського неба. Ніби відрізану частинку жовтоблакитного прапора. Ніби веселий привіт. Ніби спокійну пригадку.

Блакитний колір, кажуть, символізує справедливість, що її ми всі так спрагнені; добру славу і силу, що тій справедливості служать, і, загально, — змагання в небесні високості, до вищого, до кращого...

Не дурно жерці цариці небесної — Ізиди єгипетської — вбрані були (за Платоном) в ризи блакитні, щоб натовп народній, бачучи їх, підносив очі духовні до неба. Не дурно й великий римський промовець і діяч Ціцерон любив убиратися в блакитне, бо, мовляв, дух його завжди змагає до сфер найвищих ідеалів.

До яких же ідеалів кличе мене ця блакитна картка, що прийшла з ранішньою поштою, з першими променями неспівомовного грудневого сонця?

«Національна організація «Балія» запрошує Вас на Пропам'ятні Збори в „Августео“, де міністр виховання, ексцеленція Бальбіно Джуліано, говоритиме про маленького генуїського героя».

Епізод із 5-го грудня 1746 р. У пишній Генуї, колишній цариці моря, що всівала колись торговельними колоніями береги нашого Чорного Моря, занували були австрійці. Генуїська аристократія, розбещена й деморалізована, втратила здатність до уряду. І занепад її — був занепадом всієї республіки, що не мала інших ідеалів дер-

жавного ладу. І так — прийшли австрійці. Розпаношались, ніби на власній землі. Але занепад Генуї був лише політичний, і тому — частковий. В масі народній жили далі спогади минулої слави, і горів далі вогонь високого патріотизму. На жаль, легше боронитися від приходу ворога, аніж вигнати його, коли він уже посів усі засоби до оборони. І тому, хоча в народній гущі кипів гнів, піднесені до удару руки мимоволі опускалися. Взаємовідношення сил було надто несприятливе.

І от тоді якась гармата, що її австрійці перевозили через місто, нараз загрузла в багні розбрукованої вулиці. Австрійські жовніри почали силувати перехожих генуїців докласти їй своїх рук, щоб витягти гармату з багна.

Жовніри пануючої нації ніколи не бувають ввічливі. І, певно, і того разу не мали вони ні часу, ні бажання виявити сальонове виховання. Зневажливі, принизливі лайки летіли за лайками, а слідом за ними почали промовляти й інші «силові аргументи».

Тоді якийсь хлопець, на ймення Джанбатиста Перассо, а на прізвище — Баліля, про якого зрештою мало ще, крім того ймення, і відомо, з криком обурення на звання над співгромадянами підняв з бруку великий камінь і жбурнув його в австрійських катів.

Так почалося генуїське повстання: австрійців з ганьбою й великими втратами вигнано з міста. Так сталося без жадної змови, без заздалегідь уложених планів, без розроблених детальних програм, — досить було хвилі справжнього обурення, коли крапля переповнила чашу, і палке почуття гніву охопило всю народню масу. Інцидент

із гарматою, що загрузла в Проторії, не міг бути ані підготовлений, ані передбачений... Баліля з'явивсь, ніби зброя помсти в руках правосуддя — і зник у безвісті, з якої прийшов. Ніби той метеор на вечірньому небі. Але значення його жесту залишилось навіки. Все італійське нове відродження черпає з нього своє надхнення. Мамелі присвятив йому окремих вірш і дві строфи свого патріотичного гімну. А Муссоліні, творячи кадри дисциплінованої жертвенної молоді, що має служити віддано великій ідеї великої батьківщини, не знайшов для її організації кращої від прізвища маленького героя.

От що пригадала мені блакитна картка, — красу великих поривів у маленьких серцях.

За годину я вже сидів в льозі запрошених і слухав, як галас молодого життя заповнював найдаліші кутки величезного «Августео» — мавзолею імператора Августа з його родиною, що був перетворений в найбільшу залу для симфонічних концертів. У колишній хаті смерти розквітала надія будучої Італії, і старі мурі ніби дзвеніли від безжурного співу:

— «О молодість, молодість, весно краси»...

Не дурно гімн італ. фашистів починається хвалою на честь молоді, на честь весни, — словами, що надихують радість життя і певність перемоги. І навіть тут, у цьому двотисячолітньому житті смерті, як радісно, як побідно звучать ці слова тріумфуючої мелодії:

— «О молодість, молодість, весно краси»...

Міністр виховання нічого не говорив. Може, був перестужений. А може чим іншим був зайнятий. Говорив за

нього віцепрезидент організації «Балілля» адвокат Капп. Говорив довго і красномовно. Говорив про красу відрухового пориву чуття, що не зносить ганьби і рветься до висот саможертви. І слова його розходилися по величезній залі, переповненій хлопчиками й дівчатками і, хто зна, чи доходили до їх безжурної свідомості:

— «Молоді Чорні Сорочки! — говорив він. — Прийде час, що й ви, як і ми, будете присвячені на життя й на смерть на службі нескортальної ідеї»...

У відповідь — оплески і знову бадьорий радісний гімн:

— «О молодість, молодість, весно краси»...

І на картці, що прийшла до мені сьогодні вранці, була барва блакитного неба...

10 грудня 1930. Написав листа до Богуща:

Дорогий Пане Богущу!

Пересилаю Вам матеріали, які прийшли до мене з Галичини, заадресовані цілком інакше, ніж попередні, і поручено. Ті, що перше приходили, більш не приходять. Гадаю, що їх перехоплюють.

Друге число Бюлетеню ще краще за попереднє. Головне, з технічного боку представляється тепер цілком добре. Напишіть, чи отримали мою статтю на франц. мові про ревізіонізм, і що Ви про неї думаєте. Коротенько, бо знаю, що Ви тепер працюєте за десятках.

Цими днями має вийти «Антиєвропа» з статтею Андрієвського. Крім того, має там бути щось, як мені сказали, що «мене безпосередньо торкається». Не знаю, що то має бути. Може відповідь на мого листа до Гравеллі, що, мовляв, ми потребуємо моральної помочі, а італ. преса мовчить, бо польонофілська.

Вчора закінчив свою статтю до «Антиєвропи», що маю здати 15 грудня. Називається «Україна в антиєвропейській функції». Доводжу я в ній, що Україна силою речей примушена змагатись з одного боку з матеріалістичним і напівазійським комунізмом, а з другого боку з інтернаціональною ілзукратією. І в цій своїй боротьбі може спертися лише на революційний і ідеалістичний ревізіоністичний рух. Вважаю, що стаття мені вдалася. Поміг мені трохи й Мартель, за присилку якого дуже вдячний. Загалом було б не зле, коли б Ви там постачали мені книжок за кошт загального фонду. Бо я цілком не маю можливості купувати, — справи наші йдуть усе гірше й гір-

ше. Сьогодні буду писати до аргентинської «України», до якої вже вислав щось із шість статей, чи не могла б вона мені платити бодай з Нового Року. Боюсь, що б не збанеротувати...

Писав мені п. Полковник, що ми маємо незабаром з'їхатися. Роздумавши над тим добре, бачу, що це для мене неможливо: у мене нема теплого пальта, якого тут і не потрібно, а робити його спеціально для цієї поїздки — не варто...

Здається, все. Щирий привіт усім...

13 грудня 1930. Ще до Богуща:

Дорогий Пане Богуща!

Насамперед — персилаю Вам дві фотографії, які мені без жадного відпису прислав порученим листом той мій перший кореспондент, що від нього були майже всі матеріали, і що в останній час був зовсім замовк.

Підписується він — Лісовик. Листа подано в Кравові.

Дуже радий, що моя стаття Вам сподобалася. Щодо підпису, то можете підписати — Є. О. Лише в останніх фразах, де я говорю, що ревізіоністичний рух не визначається щирістю та бракує вищої ідейності, та ставлю це в зв'язок із тим, що італ. часописи не «ризикували» подавати описи українських погромів у Польщі, треба буде вставити слово — «ще». Себто — «ще не визначається щирістю». Маю на увазі потребу так збудувати фразу, щоб мої антиєвропейці на мене не образилися. І то тим більше, що моя стаття до «Антиєвропи» не лише прийнята, але, як мені сьогодні сказали, і дуже сподобалася. Більше того, в числі, що виходить оце днів через два-три, вони вже сповістили про мою статтю, навіть ще її не бачивши. У цьому ж числі, як мені сказали, буде стаття Гравеллі, в якій він присвячує спеціальну увагу Україні. Отже, тут ніби все в порядку. Моя стаття — на добрих 12 сторінок друку — закрутить добре в носі і полякам і більшовикам... Дай Боже!

Щодо того латинського тексту, то мені його прислав Пр. Бучко з такими словами: «Залучаю тут опис Польщі з часів XVII., зроблений якимсь англ. подорожником в

Еуроп. Фама», — може, його буде можна помістити в газеті, як доказ, що історія повторюється. Поляки не страшили своїх гарних прикмет»...

Я думаю, що і Ви могли б дати його до друку з таким самим приблизно поясненням. Що воно за «Еуроп. Фама», це, певно, можна довідатися в Женеві десь у бібліотеці, або в антикваріїв.

Прийшли з Праги 50 примірників брошури в фран. мові для розсилки, і засіли на митниці. Викликали мене для пояснень і сказали, що вони, власне, не бачать в тій брошурі нічого злого, навпаки — що такі речі навіть треба доводити до загального відома, але без дозволу центральної поліції не можуть видати мені цих книжок, бо справа — політична. Але були такі ласкаві, що дали мені зараз же одну книжку в руки, щоб я міг сам її представити і скорше отримати дозвіл. У цент. поліції мені дали таку саму відповідь, але, з огляду на те що це справа, що торкається міжнародної політики, треба мені піти до префектури. І дали листа з заявою, що поліція не вбачає в брошурі нічого злого, і що вона мене теж знає і теж нічого злого в мені не вбачає. Але префектура мені заявила, що це перевищує її компетенцію і повернула назад до поліції, щоб поліція скерувала справу до міністерства. Так там і зробили, і вислали з відповідним папером — промеморія. Це було в четвер. Сказали мені прийти за відповіддю сьогодні в суботу. Але я, навчений паспортною справою і ознайомлений з міністерською швидкістю, сьогодні не пішов, а протелефонував: розуміється, з міністерства ще відповіді нема.

А були б вони вислали брошуру просто на адреси, як Ви Бюлетень висилаєте, все було б гаразд, бо цензура окремих примірників, та ще до високих осіб заадресованих, ніколи не затримує без спеціального на те з міністерства наказу. Натомість, більшої кількості, теж без наказу, випускати не можна. Оце всі мої новини.

Щирий привіт усім...

22 грудня 1930. Одержав листа від Д. Андрієвського з 18 грудня:

ВШановний Пане Онацький,

Пересилаю в залученні документи, які вчора були розіслані двадцяти семи урядам, в окремому пакеті матеріали щодо останніх подій. Крім моїх комунікатів там знайшлися: женевські бюлетені, данцігські повідомлення і, зрештою, празька брошурка. Подаю те все Вам до відома, щоб знали, що робиться, і не були заскочені. Було б добре, коли б вдалося перевірити в Квіріналі (п. Гранді) і в Ватикані (кардинал Пачеллі), яке враження міг викликати наш виступ. Загалом було б цінно почути Вашу думку про це.

Дальшим виступом має бути — В. Україна і більшовики. Лише треба знайти відповідну нагоду. Маю враження, що нині справи для нас стоять вколо Вас не дуже весело. Але гадаю, що нам зражуватись не доводиться, лише лупати скелю і чекати, коли вітер повіє з іншого боку.

З правдивим поважанням...

Відписав Д. Андрієвському:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський,

Саме збирався до Вас писати, коли прийшли від Вас усі матеріали, що Ви подали до урядів. Щодо моєї думки про це, то я вважаю, що Ви зробили найкраще. Ноти укладено дуже добре, цікаво і точно. Але думаю, що мені досить трудно (якщо взагалі можливо!) буде довідатися про думку в цій справі Гранді та Пачеллі.

Проте, не думайте, що коло мене, як Ви пишете, так уже «не весело». Пересилаю Вам одночасно уривок із ве-

ликої статті Гравеллі, вміщеної в останньому числі «Антиєвропи». Тут на стр. 1524 - 25 читаємо:

«В Україні „Антиєвропа” викликала симпатичний відгосин між молодими націоналістичними силами. Вони поклали в основу своєї діяльності дух жертвенности, що служить абсолютною умовиною осягнення мети їхньої акції, яка синтезується у волі створення єдиної незалежної української держави в дузі ідеї, що походить із Риму. В такому власне дузі і з такими тенденціями розвивається український націоналізм. Директорія, що виникла з власної ініціативи і перейняла на себе кермування рухом, об'єднала в одному гурті різні групи, які до того себе взаємно не визнавали, і створила таким чином одну організацію. В наслідок того націоналізм зробився політичним фактором національного життя.

«Україна — забороло Заходу супроти слов'янського (читай: панславістичного) світу: націоналісти гвердять, що Київ для Сходу — це те саме, що Рим для Заходу, і ще недавно один із них проголошував: «Коли б скоріше міг прийти той час, коли давня столиця Східної Європи подасть руку і з'єднається з старшою сестрою, столицею Західної Європи і всієї Європи»... (Це з Вашої статті).

Боюсь, що увесь цей уступ у своїй не зовсім вдалій стилізації може викликати чималі непорозуміння, але не буду покищо над цим зупинятися і відзначу тільки факт зареєстрування українського націоналізму, як певного політичного чинника, що міг би відіграти свою ролю в боротьбі за створення нового світу.

У цьому ж таки числі «Антиєвропи» сповіщено про видрукування в найближчому числі статті (Вашої) на тему

«Проблеми України» з такими точками: 1. Україна, як частина зах. європейського світу. 2. Море і доля України. 3. Відродження України. 4. Україна супроти сучасного світу. 5. Новий дух в Україні. 6. Політика українського націоналізму. Висновки.

Крім того, я дав уже й свою статтю під заголовком «Україна в антієвропейській функції». Мені сказали, що моя стаття їм дуже подобається.

З того всього виходить, що Гравеллі нам не брехав, щодо лансування нашої справи через «Антиєвропу», а значить не брехав він і про Муссоліні та його наставлення до нас.

Про польський фашизм в статті Гравеллі не згадано ані слова, очевидно, з огляду на його реакційність, що не гармоніює з революційним фашизмом. Про це все писатиму до «Діла».

Щодо італійського советофільства, то не треба надавати йому особливого значення, — Італія мусить якось рятувати свій господарський стан. Але це «советофільство» не перешкодить італійцям, як прийдеться, розвивати і «українофільство»...

Вітаю щиро. Веселих Свят!

Написав також Богушеві:

Дорогий Пане Богуше!

Пересилаю Вам переклад уривку зі статті Гравеллі, що відноситься до України. Наколотив він у ній гороху з капустою, але для нас важно, що 1. він довів до відомого слід, про існування українського націоналізму, як політичного чинника. 2. перераховуючи всі революційні

рухи й течії, що наближаються своєю ідеологією до революційного фашизму, він ніде не згадав про фашизм у Польщі, як і в Іспанії, визнаючи їх явно реакційними і консервативними. До революційного фашизму він зараховує лапповців у Фінляндії, гітлерівців і стальгельмівців у Німеччині, Гаймвеєрен у Австрії, фашизм у Болгарії та в Туреччині і наш український націоналізм. Про це писатиму в «Ділі».

Щодо моєї статті в Бюлетені, то я все думаю, як би його стилізувати щодо італ. ревізіонізму. Може викинути весь останній уступ? А може вставити (це необхідно, якщо залишити той уступ) після слів, де я говорю, що італійські часописи не «ризикували» містити матеріали про польську нацифікацію, слова «за деякими винятками». Що, зрештою, вірно. Я боюсь обвинувачення, що ми теж не дуже то «щирі», і що працюємо на багато фронтів. Тим більше, що Гравеллі в своїй останній статті пише: «Вже час, щоб європейські сили відірвалися від форм «симпатії до фашизму» і зважилися прийняти не лише його ймення, але й відповідальність, засоби, акцію, які кому випадають в цікавій, смутній і трагічній теперішній ситуації»...

Щиро вітаю всіх. Веселих Свят!

27 грудня 1930. Одержав коротенького листа від полк.
Є. Коновальця з 24 грудня:

Дорогий Пане Онацький,

Я вже вернув зі своєї подорожі. В найближчих днях напишу Вам більш обширного листа. Зараз не можу, бо маю дуже багато праці.

В прилозі пересилаю Вам десять доларів на м. січень 1931.

Здоровлю щиро Вас і всіх дома...

Одночасно лист від Богуша теж із 24 грудня:

Дорогий п. Онацький!

Зважаючи на те, що Ви самі бажаєте поробити деякі зміни в Вашій статті, а головне, що ми прийшли до висновку, що краще зачекати з публікацією Вашої статті до ч. 4 Бюлетеню, — повертаю Вам статтю для бажаних Вам змін, і прошу прислати нам її знову.

Не подумайте, що я зовсім не бажаю її надрукувати. Ні, вона піде в ч. 4. Лише нині нам не зовсім зручно це робити, бо не виключено, що на ближчій сесії Ради Ліги буде поставлено справу про події в Сх. Галичині. Тому не слід нам саме в січні зазначувати наше відношення до ревізіонізму. Тим більше, що цей рух теж не зайняв певної позиції до нашої справи.

Ви знаєте, що я не проти революційного фашизму в засаді, але ставлюся до нього критично, бо італ. фашизм уже почав виявляти деякі риси консерватизму. Італ. фашисти бажать, що б всі інші аналогічні рухи здеклару-

вали своє відношення до них, самі тимчасом цього не роблять.

Ось побачимо, як п. Гранді поставиться до української справи, наколи хто її поставить на сесії Ради. Тоді і нам можна буде зазначити свою позицію до італ. фашизму. Я людина грішна тим, що не вірю гарним словам, а рахуюся з фактами та поступованням тих або інших чинників.

Прошу не забувати, що італ. фашисти — люди практичні. Коли їм стало вигідним чи потрібним нав'язати зносини з більшовиками, то вони це зробили. Я побоююсь, що п. Гранді, кермуючись постулятом національного егоїзму, може ухилитися від підтримки української справи, щоб не псувати відносин з Польщею. Тому саме мене цікавить не лише те, що пишуть про Україну фашисти, а також як вони на ділі ставляться до української справи.

Взагалі нам нема сенсу ні з ким в'язатися, не знаючи відношення тої чи іншої країни до української державности. Ми вже мали справу з німцями, далі уперівці ще й дотепер, власне безпідставно, в'яжуться з Францією. Є ще поміж українцями прихильники В. Британії і т. д.

Ні, я належу до тверезих людей і буду поборювати фашизм взагалі, а італійський зокрема, де тільки він буде проти нас. Справа дуже ясна. Адже нам і тепер доводиться боротися проти «польського фашизму». Не виключено, що доведеться нам поборювати й «російський фашизм». Прошу не забувати, що фашизм може бути революційним і реакційним. Тепер італ. фашизм уже не той, що був перед 5 роками. Не знати, чим він буде через 5 років.

Ні, я проти фашизму, як би він не називався: фашизм, соціалізм, капіталізм, парламентаризм, диктатура і т. д.

Вітаю Вас сердечно зі Святими. Прощу поздоровити Вашу дружину...

Вислав Богусеві коротку картку з поздоровленнями, в якій признав йому повну радію.

28 грудня 1930. Одержав листа від Євгена Зиблікевича з 23 грудня:

Вельмишановний Пане Онацький!

Після трьох з половиною місячного побуту в тюрмі обняв я, з доручення п. З. Пеленського редакцію «Українського Голосу», про що маю собі за честь Вас сповістити.

Вчора розпечатано льокаль редакції та адміністрації. Так редакція, як і адміністрація угинається під тягарем праці для налагодження діловодства, переписки та приведення до порядку самого льокалю, в якому, як виявилось, безліч книг і речей невідомо куди заділось. А тут не можна зволікати ні одного дня в справі випуску найближчого числа. З. Пеленський доручив мені випустити за всяку ціну вже різдвяне число. Не знаю, як подолаю це завдання, бо я підчас мого побуту в тюрмі не одержував ні одної газети і не знаю, чи за такий короткий час зумію ввійти хоча б поверховно в курс справ. Тимбільше, що в теперішніх умовах надзвичайно важко усталити таку лінію, що б не попасти в колізію зі смаком поліційних органів. Буду намагатись охоронити «Український Голос» перед конфіскаціями, бо це зруйнувало б до решти фінанси підприємства.

Згідно з моїм пересвідченням буду намагатись, що б УГ. виконав по можливості якнайкраще свою місію здержуючого чинника перед впливами большевиків, які дуже зручно використовують настрої, витворені останніми подіями серед мас, і змагаються ті настрої для себе скапіталізувати. Треба признати, що атмосфера для крадення большевиками українських душ незвичайно догідна. Цьому

назріваючому процесові треба за всяку ціну протиставитись та зі всею рішучістю. Чи погоджуєтесь зі мною?

В найближчому часі напишу Вам більшого листа. Покищо прошу Вас прислати матеріал до Різдвяного числа, яке мусить бути вже в експедиції дня 3-го січня 1931. Виїмковий поспіх проте конечний. Тому вибирайте самі. Дайте, що лиш можете найкращого.

Адресуйте на мою приватну адресу... Скринька поштова УГ. знаходиться ще під секвестром.

Бажаю Вам зі всього серця Гарних та Веселих Свят! З глибокою пошаною до Вас...

29 грудня 1930. «... А гасити треба, бо скільки б люди не боролись і не сварились між собою, кінець-кінцем приходять час, коли треба миритись, бо треба жити»...

Так закінчує п. Олександр Шульгин свою передмову до маленької брошури «Меншості» лорда Дікінсона, що вийшла оце в Парижі накладом Українського Т-ва Прихильників Ліги Націй в перекладі Г. Чпкаленко.

Гарна брошура, і переклад гарний і папір добрий, тільки от передмова п. Шульгина в ній цілком непотрібна. Я сказав би впрост — шкідлива...

«... Приходить час, коли треба миритись, бо треба жити»...

А Муссоліні каже:

— «Не вартий той своєї ідеї, якщо не готовий за неї вмерти»...

Як бачите — «дистанція огромого размера!»

Тільки що з засадою Муссоліні люди йдуть і — перемогають, себто здобувають життя, рятують його, а з засадами п. Шульгина люди, ніби рятуючи, знаходять ганебне рабство і духову смерть.

Треба довше спинитися над передмовою п. Шульгина, щоб з'ясувати, як далеко може завести невірнo взята лінія, яку здійснюється з «хохлацькою» впертістю. А лінія ця зветься — Уенерівська Манія Грандіоза...

«... Виступаючи на міжнародньому терені, в Унії Товариств Прихильників Ліги Націй в імені Великої України, ми не хочемо, щоб там уважали, що справа українська — справа меншостей. Вона в першу чергу — справа державна (підкреслення п. Шульгина)».

Так пише міністр закордонних справ уенерівського уряду і на

цій підставі не лише не виступає в обороні українських меншостей, що знаходять ту оборону, напр., у сорока двох депутатів англійського парламенту, — але вважає можливим і потрібним їх і критикувати і повчати:

«... Їх політику ми вважаємо помилковою: їх вічні заяви нелояльності до держави, в якій вони живуть, звичайно не приведуть до жадної зміни державних кордонів, а зате викликають все більше й більше роздратовання більшостей»...

Так пише людина, яка вважає, що — «метою нашого покоління є створення української державности»...!

Так, ніби створення будь чиеї державности тільки й викликає що радісні уємішки та оплески всіх сусідів, що за їх кошт та держава будується!...

Так, ніби Ірляндія здобула свою незалежність низенькими поклонами та «дипломатичними» розмовами!

Так, ніби Польща тільки й має навкруги себе, що приятелів, які ось як радіють із польської державности!...

І — до речі: що саме п. Шульгин розуміє під «державністю», коли він пише «українська справа не є справою меншостей, а справою державною»?...

Чи те, що в нас вже існує наша Українська Держава, чи те, що її ще треба створити?

Якщо в нас існує держава, то ясна річ, що ця держава мусить займатися справою охорони своїх меншостей, як це робить, напр., Німеччина.

Якщо ж у нас нема держави, то охорона цих меншостей лежить на всій Українській Нації, на всіх її представниках, де б вони і чим би вони не були. В цьому від-

ношенні нам є в чому — як це показав процес Шварцбарта — повчитися в жидів.

Але не може бути середньої лінії: ми не можемо **удавати**, ніби в нас є держава, і на тій підставі з одного боку уникати звичайного обов'язку кожного члена української нації щодо охорони українських меншин, як це робить п. Шульгин, а з другого боку не мати жадної можливості здійснювати справжні державні функції ані щодо тих меншин, ані до чого будь іншого.

«Ми не хочемо, що б там уважали, що справа українська є справою меншостей. Вона в першу чергу справа державна, і навіть наші вороги, принаймні «де юре», визнають державність українську хоч би і в окупантській формі»...

«Навіть наші вороги»... А що ж уже приятелі? — Ті, очевидно, всю українську державність вішають на шию п. міністра зак. справ УНР і тим не дають йому можливості виконувати найзвичайніших обов'язків українського громадянина.

«... Ми виразно заявляємо на міжнародній арені, що ми не є уповноважені репрезентувати українські меншості, бо ми не хочемо чути закиду від них, що ми узурпуємо їхні права»...

Ніби ті сорока два англійські депутати, що звернулися з листом у справі галицьких подій до Ліги Націй були «уповноважені репрезентувати українські меншості»! І все ж ніхто і не подумав закинути їм «узурпацію прав».

Жалюгідні, негідні вигадки!

Ніхто не узурпує будь чийх прав, коли виступає в їх

обороні, але узурпує — і то нахабно й безсовісно! — коли виступає з їх критикою на їх пониження.

Хто вповноважував п. Шульгіна критикувати політику українських меншин, що їх права він не «вповноважений» боронити?

І потім оця нечувана формула — «українська державність в окупантській формі»! От так державність! Тільки на те, очевидячки, і створена, щоб пп. Шульгіни могли «заявляти на міжнародній арені», що українська справа — «справа державна».

Але нам сором такої державности!

І не даї, як десять рядків нижче п. Шульгін пише:

«Не маючи реально власної державности, ми можемо тільки розраховувати на силу наших аргументів, на наші дипломатичні впливи (чи можуть бути дипломатичні впливи в неіснуючій державі? Є. О.), на те, що твереза державна думка переможе в західних наших сусідів, що вони зрозуміють усю конечність для їхньої власної державности досягнути порозуміння з українською меншістю»...

Отже, існує чи не існує українська державність?

Мусимо ми намагатися її створити, чи тільки удавати, що її давно вже створено?

Мусимо боронити права своїх національних меншин чи ждати, що ті права оборонить держава, що ще колись «дипломатичними виливами» п. Шульгіна буде створена?

Коли ми розпочинали український визвольний рух, ми ще не думали про жадну нашу державність. Ми думали тоді тільки про те, якби оборонити в найкращий спосіб права українського народу, і так дійшли поволі до визнання необхідности української державности. І тепер

може бути тільки той самий шлях — боронитися на кожному кроці, а де можна — то й наступати, і тоді — і лише тоді! — ми матимемо дійсно власну державність, а не «державність в окупантській формі!»

Що ж до порозуміння...

Було колись велике місто на берегах моря, побудоване все з гарних палаців, багате на твори мистецтва і повне руху комерційного й промислового. Місто те звалось Картагеною, і було воно, ніби квітка велика, величезна не-нифара на тому Середземному морі. Але одного дня, серед хмар куряви, з'явився під його мурами римський консул Марко Ценсоріус, а в його супроводі — численні римські вояки, озброєні всі до зубів. Народ картагенський — жінки, діти й поважніші громадяни — позбігалися зо всіх сторін подивитися, як виблискують гарно на сонці металеві панцирі, і, коли вся просторонь, скільки бачило око, вкрилося морем людських голів, римський консул став на щит, що його тримало на плечах кілька вояків.

Римський консул починає промовляти. Не з'ясовує він своєї присутности на чужій землі, але вихвалює радості мирного життя, чесноти слухняности, вигоди торгівлі і промислу; потім спиняється над описом жахів війни і тої руїни, що вона за собою завжди приносить, і тих незмірних жертв, що вона вимагає. І нарешті закінчує, підносячи до неба прокльони тим, хто сіє ворожнечу, і закликаючи картагенців:

— Покиньте зброю, о, брати картагенці, — віддайте її жені, і я, з доручення Риму, перейму на себе вашу оборону, забезпечуючи вам мир своєю пильністю...

І картагенці, спокушені красномовністю римського кон-

сула і раді в душі, що хтось бере на себе важкий тягар військової справи, переймаючи на себе все її ризико і нічого за те собі не вимагаючи, не завагалися віддати римському консулові всю свою зброю.

А Марко Цензоріус продовжував:

— Дякую вам від щирого серця і високо вас похваляю. Але всяке розпочате діло, треба як слід скінчити. Думаю, що в ваших інтересах передати мені також і вашу флоту, що так непотрібно зановнює вашу гавань і що її краще вжити до торгівлі. Втримання флоту коштує вам забагато, і ви могли б ті кошти звернути на щось корисніше. І то тим більше, що флоту вам тепер фактично і не треба, бо ж Рим боронитиме вас своїм власним коштом і своєю власною флотою.

І знову картагенці поробили свої меркантильні розрахунки і віддали воєнну флоту, побивши при цьому і кілька власних морських вовків, що не хотіли коритися.

А Марко Цензоріус провадив далі:

— Констатую з безконечною радістю, що Ваш широкий світогляд відкритий для порозумінь, і що ваш союз із Римом дійсно льоальний і повний. Отже залишається мені попросити в вас останньої жертви — на випадок, що б ваші думки не змінилися, і що б ви не наважувалися бунтуватися, наказує Рим зруйнувати дощенту ваше місто. А щоб виявити вам свою ласку й прихильність, дозволяє вам Рим віддалитися в пустелю і побудувати там собі місто, яке собі забажаєте, з єдиною тільки умовою, що б не було воно ближче до моря від 80 кілометрів. («Антиевропа», р. 1930).

Оттоді зрозуміли картагенці, куди завів їх «широкий

світогляд», відкритий для всяких «порозумінь», а насправді ж — меркантильні егоїстичні розрахунки, але... запізно!

Марка Цензоріуса, як римського консула, можна не тільки зрозуміти, але і виправдати, та нема виправдання для меркантильних картагенців.

І пригадується уривок ще однієї промови, — на цей раз промови грека Демостена до атенців, яких він переконував, що в боротьбі з Пилипом Македонським треба вважати на тих, що зраджують зсередини:

«Ні, ви мусите душею і серцем ненавидіти тих, які серед вас обстають за ним (Пилипом), пам'ятаючи, що вам ніколи не вдасться змостити ворога поза мурами міста, поки ви в самому місті не приборкаєте тих, що простягають до нього руки»... (ЛНВісник. 1929, VII - VIII, с. 673)*).

(Продовження «Записок» — «Рік 1931»).

*) Залишаю незмінним цей мій тодішній запис, бо він цілком вірно віддає моє — і інших націоналістів — тогочасне наставлення, але він не повинен зменшити в очах наших читачів великих заслуг перед Батьківщиною Велиминоважаного Олександра Яковича Шульгина, що все своє життя присвятив, — хоча іноді й помиляючись, але хто не помиляється?! — чесній і відданій боротьбі за визволення України з-під московської неволі, і що залишається одною з визначніших і заслуженіших постатей нашого трагічного національного Відродження. Автор.

Editorial Mykola Denysiuk
c. Curapaligüe 790
Buenos Aires, Argentina

Se terminó la impresión de
este libro el día 15 de
Agosto de 1954 en los
Talleres Gráficos Kalifón S. R. L.
Miró 749 - Buenos Aires

Queda hecho el depósito
que marca la ley.